

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

İLÂHÎ HİTÂBİN KARAKTERİSTİĞİ

DOKTORA TEZİ

MAZHAR DÜNDAR

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. HAYATİ AYDIN

VAN-2019

KABUL VE ONAY

Mazhar DÜNDAR tarafından hazırlanan "İLÂHÎ HİTABIN KARAKTERİSTİĞİ" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY ÇOKLUĞU ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman ve Başkan: Prof. Dr. Hayati AYDIN
TİB/Tefsir /VAN YYÜ

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Prof. Dr. Abdulkaki GÜNEŞ
TİB/Tefsir / VAN YYÜ

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Prof. Dr. Ali AKAY
TİB/Tefsir / DİCLE Ü.

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Prof. Dr. Mehmet YOLCU
TİB/Tefsir / BİTLİS EREN Ü.

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Dr. Öğr. Ü. Ramazan TURGUT
FDB/Dinler Tarihi / VAN YYÜ

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylamıyorum.

Tez Savunma Tarihi 05/08/2019

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Doç. Dr. Bekir KOÇLAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlâk kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

Bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Mazhar DÜNDAR
05/08/2019

Doktora Tezi
Mazhar DÜNDAR
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Ağustos, 2019
İLÂHÎ HİTÂBIN KARAKTERİSTİĞİ
ÖZET

Yüce Allah, imkânlar âleminde, insana iki alan üzerinden hitâp etmektedir. Biri " *kevnî hitâp*"; diğeri ise, "*kelâmî hitâp*"tır. Bu iki hitâp şekli, yüzleri birbirine dönük, her biri diğerrinin tecelligâhı olan anlamlı simgeler bütünüdür. Yani, Kur'ân, muhtasar bir doğa; doğa ise, mufassal bir Kur'ân'dır. İlâhî hitâpta insanlar dışında; melekler, cinler, hayvanlar, yer ve gök gibi canlı-cansız tüm varlıklar da muhatap alınmıştır.

İlâhî hitâbın, metafizik âleme tekabül ettiği ve bu manâda erişilmez olduğu için hakikatini ve gerçek mahiyetini Allah'tan başka kimse bilemez. Ancak bu hususta âyetlerden ve sahih hadislerden yararlanılabilir. Yine bu hakikat ve muhtevanın, müfessirler tarafından nasıl ele alındığı tespit edilerek, âyetler ve sahih rivâyetler ışığında tahlil yapmak büyük önem arz etmektedir. Konumuzun seçimi bu amaca matuftur. Bu sebeple İlâhî hitâpla ilgili klasik ve yeni dönemde yazılmış eserler esas alınmış ve onların sundukları bilgiler çerçevesinde tezimizin inşası gerçekleşmiştir.

İlâhî hitâbın kaynağı, şeytan ve kötü unsurların erişimine kapalı ve İlâhî bilgilerin hazinesi konumundaki "*Levh-i Mahfûz*"dur. Bu hitâp, "*Levh-i Mahfûz*"dan, "*inzâl-tenzîl*" gibi özel bir süreç ile Resûlullah'a (sas) bildirilmiştir. Diğer İlâhî hitâplarda sadece manâ Allah'a ait iken; Kur'ân hitâbında hem lafız hem de manâ Allah'a ait olmaktadır. İlâhî hitâbın, ilham, rûh ve rüyâ gibi olgularla birtakım benzerlikleri vardır. İlâhî hitâp, itikadî konularda sabit kalmakla beraber, teşriî hususunda toplumların değişim ve gelişiminin yanı sıra, örf ve adetlerini, algılarını dikkate alarak yenilikler getirmiş, toplumun dinamik olması gibi, o da dinamik olmuştur. Dolayısıyla İlâhî hitâptaki farklılıkları, toplumdaki değişim, gelişim ve ihtiyaçları dikkate alarak değerlendirmek gerekir. Yine İlâhî hitâbın gerçekleşmesi konusunda, hatip ile muhatap arasındaki varlık farklılığından kaynaklanan iletişim sorununun "*elçi*", "*kelam*" ve "*Arap Dili*" gibi vasıtalarla mümkün hâle getirilmiştir.

İlâhî hitâbın sona ermesi demek "*masiva*"nın yok olması anlamına gelmektedir. Nitekim Yüce Allah'ın peygamberlere olan teşriî hitâp aşaması, bütün zamanlar için bitmiş olmasına karşın; diğerr tüm çeşitleriyle hitâbı devam etmektedir. Aynı şekilde Yüce Allah, Kur'ân ile bizlere olan hitâp ve konuşmasını sürdürmektedir. Çünkü Kur'ân'ın canlı, güncel ve sonsuz oluşuyla, hep yeni, açıklanmaya hazır, geniş ufuklu ve açık uçlu, kesintisiz bir hitâp ve iletişim potansiyeline sahip bir kitap olduğunu ifade edebiliriz.

Anahtar Kelimeler : İlâhî Hitâp, Vahy, İlham, Tefsir, Karakteristik.
Sayfa Adedi : 234
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Hayati AYDIN

Doctorate Thesis
Mazhar DÜNDAR
VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
August, 2019
CHARACTERISTICS OF DIVINE ADDRESS
ABSTRACT

Almighty Allah addresses human beings in two realms. One is through “*cosmic adressing*”; the other one is through “*adressing by kalam*”. Each of these two forms of addressing is a collection of meaningful symbols, each of which faces the other. In other words, the Qur'an is a conclusive nature; and nature is a detailed Qur'an. Apart from people commanded by divine decree, angels, jinns, animals, living and non-living things such as the air and the sky, all living and non-living things are concerned.

Since the divine decree corresponds to the metaphysical realm and is thus unreachable, no one can get the slightest notion of the true nature of Allah. However, verses and authentic hadiths can be used in this respect. Again, it is of great importance to analyze how this truth and content are handled by the observers, and to analyze in the light of the revelations and the authentic narrations. The choice of our subject is for this purpose an analysis of the works written in the classical and new period on the Divine Decree which were taken as basis and the construction of our thesis which was constituted within the framework of the information they presented.

The source of the divine address is “*Levh-i Mahfûz*”, which is closed to the access of the devil and evil elements and is a treasure of the Divine knowledge. This address was reported from the “*Levh-i Mahfuz*” to the Messenger of Allah (pbuh) through a special process like “*inzâl-tenzil*”. In other Divine addresses only the meaning belongs to God; In the Qur'an, both expression and meaning belong to Allah. Divine address has some similarities with phenomena such as inspiration, spirit and dream. The divine address, while remaining constant in matters of faith, has brought innovations in regard to legislative by considering the the change and development of societies as well as the customs and traditions and perceptions of the society, and it became dynamic as the society was dynamic. Therefore, it is necessary to evaluate the differences in the Divine address, taking into consideration the changes, developments and needs in the society. Again in regard to the realization of the Divine address, the communication problem stemming from the difference of existence between the orator and the interlocutor was made possible by means of “*ambassador*”, “*kalam*” and “*Arabic Language*”.

The end of the divine decree means the disappearance of “*masiva*”. Indeed, although the stage of decreeing of Allah Almighty concerning the law-making of the prophets was finished for all times; all other varieties of divine decree continue. In the same way, Almighty Allah continues to address and speak to us with the Qur'an. Because we can state that the Qur'an is always living, up-to-date and endless, always new, ready to be explained, deep and open-ended book that has the potential of uninterrupted appeal and communication.

Key Words :Divine Address, Revelation, Inspiration, Commentary, Characteristic.

Quantity of Page : 234

Scientific Director: Prof. Dr. Hayati AYDIN

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ	1
1. İLÂHÎ HİTÂBIN NÜZÛLU VE KEYFİYETİ.....	6
1.1. İLÂHÎ HİTÂBIN NÜZÛL SÜRECİ	6
1.1.1. Vahyin Sözlük ve Terim Anlamı	6
1.1.2. Kur'an'da Vahy Kelimesinin Kullanım Alanları	10
1.1.3. İlâhî Hitâbın Geliş Şekilleri ve İçerik İlişkisi	17
1.1.3.1. Vasıtasız Hitâp	18
1.1.3.1.1. Allah'ın Kelâmını İşitmeksizin Alınan Hitâp	18
1.1.3.1.2. Allah'ın Kelâmını İşitmek Süretiyle Alınan Hitâp	23
1.1.3.2. Elçi Vasıtasıyla Alınan Hitâp.....	26
1.1.3.2.1. Meleğin Görünerek İlâhî Hitâbı Getirmesi.....	30
1.1.3.2.1.1. Meleğin Kendi Aslî Süretinde Hitâbı Getirmesi	30
1.1.3.2.1.2. Meleğin İnsan Şeklinde Hitâbı Getirmesi	32
1.1.3.2.2. Meleğin Görünmeyerek İlâhî Hitâbı Getirmesi	33
1.1.3.2.2.1. Meleğin Hitâbı Hz. Peygamber'in Kalbine İlka Etmesi	34
1.1.3.2.2.2. Meleğin Zil Sesiyle Hitâbı Getirmesi.....	35
1.1.3.2.2.3. Meleğin Uyku Halinde Hitâbı Getirmesi	37
1.2. İLÂHÎ HİTÂBIN MAHİYETİ VE İMKÂNI	38
1.2.1. İlâhî Hitâbın Mahiyeti.....	38
1.2.2. İlâhî Hitâbın İmkânı	47

2. İLÂHÎ HİTÂBIN NİTELİKLERİ VE BENZERİ OLGULARLA KARŞILAŞTIRILMASI.....	51
2.1. İLÂHÎ HİTÂBIN NİTELİKLERİ.....	51
2.1.1. İlâhî Hitâpta Beşerî Unsurlar	54
2.1.1.1. Peygamberlik Unsuru.....	55
2.1.1.2. İnsanlık Unsuru	61
2.1.1.2.1. İnsanların İhtiyaç ve Beklentileri	61
2.1.1.2.2. İlâhî Hitâp-Kültür İlişkisi	66
2.1.2. İlâhî Hitâbın Dili Meselesi	68
2.2. İLÂHÎ HİTÂBIN BENZERİ OLGULARLA KARŞILAŞTIRILMASI..	73
2.2.1. İlâhî Hitâp/Vahy - İlham İlişkisi.....	73
2.2.2. İlâhî Hitâp - Sekîne İlişkisi	81
2.2.3. İlâhî Hitâp - Rûh İlişkisi	83
2.2.4. İlâhî Hitâp - <i>Rüyâ</i> İlişkisi	89
3. İLÂHÎ HİTÂBIN NÜZÛL AŞAMALARI.....	92
3.1. İLÂHÎ HİTÂP VE LEVH-İ MAHFÛZ.....	93
3.1.1. Âyetler Işığında Edinilen Levh-i Mahfûz'un Muhtevası	104
3.1.2. Tefsirlerde Levh-i Mahfûz	97
3.1.3. Levh-i Mahfûz Hakîkatine Yapılan İtirazlar.....	106
3.2. İLÂHÎ HİTÂBIN LEVH-İ MAHFÛZ'DAN CEBRÂİL'E İNTİKALİ..	109
3.3. İLÂHÎ HİTÂBIN CEBRÂİL'DEN RESÛLULLAH'A AKTARILMASI..	113
3.4. KUR'ÂN HİTÂBINDA LAFİZ - MANÂ AİDİYETİ MESELESİ.....	128
3.4.1. Kur'ân Hitâbında Manânın Allah'a Lafzın İse Peygamber'e (sas) Ait Olduğu Görüşü	128
3.4.2. Kur'ân Hitâbında Manânın Allah'a Lafzın İse Cebraîl'e (a.s.) Ait Olduğu Görüşü	134

3.4.3. Kur'ân Hitâbında Hem Manânın Hem de Lafzın Allah'a Ait Olduğu Görüşü	137
3.5. İLÂHÎ HİTÂBIN TENZİL ÜSLUBU VE BUNUN HİKMETLERİ.....	145
4. İLÂHÎ HİTÂBIN ALANI VE UNSURLARI	155
4.1. HİTÂBIN ALLAH'A NİSPET EDİLMESİ	155
4.1.1. Allah'ın İnsanlara Hitâbı	159
4.1.1.1. Allah'ın İnsanlara Vahy Yoluyla Hitâbı.....	159
4.1.1.2. Allah'ın İnsanlara Perde Arkası Hitâbı.....	161
4.1.1.2.1. Nübüvvet Öncesi Peygamberlere Hitâplar	165
4.1.1.2.2. Hz. Musa'nın Annesine Hitâp.....	168
4.1.1.2.3. Hz. Meryem'e Hitâp	168
4.1.1.2.4. Havârîlere Hitâp	171
4.1.1.2.5. Hakikat Ehli İnsanlara (Âlimler, Evliyâ, Sıddîkler, Kâşifler) Hitâp	172
4.1.1.3. Allah'ın İnsanlara Elçi Göndererek Hitâbı.....	177
4.1.1.3.1. Elçilerin Peygamberlere Risaletle İlgili Hitâbı	178
4.1.1.3.1.1. Kelâmî Hitâp	180
4.1.1.3.1.2. Sünnet Hitâbı	181
4.1.1.3.2. Elçilerin Peygamberlere Bilgilendirme Hitâbı.....	183
4.1.2. Allah'ın İnsan Dışındaki Varlıklara Hitâbı	186
4.1.2.1. Allah'ın Meleklerle Hitâbı.....	187
4.1.2.2. Allah'ın Hayvanlara Hitâbı	188
4.1.2.3. Allah'ın Diğer Varlıklara Hitâbı.....	190
4.2. HİTÂBIN ALLAH DIŞINDAKİ VARLIKLARA NİSPET EDİLMESİ	194
4.2.1. Hitâbın İnsana Nispet Edilmesi	194
4.2.2. Hitâbın Şeytana Nispet Edilmesi	196

4.3. İLÂHÎ HİTÂBİN CANLI VE SÜREKLİ OLMASI.....	198
SONUÇ.....	206
KAYNAKLAR	210
ÖZGEÇMİŞ.....	.....
LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU.....	.....

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhisselâm
b.	Bin
Bkz.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
İAD	İslâmi Araştırmalar Dergisi
İFAV	İlâhiyat Fakültesi Vakfı
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİF	Marmara Üniversitesi İlâhîyat Fakültesi
MÜİFAV	Marmara Üniversitesi İlâhîyat Fakültesi Vakfı
nşr.	Neşriyat
ö.	Ölümü
r.a.	Radiyellahu Anhu
s.	Sayfa
sad.	Sadeleştirenler
sas	Sallâllahu Aleyhi ve Sellem
thk.	Tahkik
trc.	Tercüme
trs.	Tarihsiz
vb.	Ve benzeri
vs.	Ve saire
yay.	Yayınları

ÖNSÖZ

Yüce Allah, kâinatı ve insanı yarattıktan sonra, onu kendi haline bırakmamıştır. Bu sebeple varlığına ve birliğine delâlet eden kozmik varlıkları yaratmakla kalmamış, insanlara sözlü hitâbını da bildirmiştir. Ancak bu sayede insan, kendini tanıma imkânına kavuşmuş ve nihâyetinde görünmeyen âlemle sıkı bir ilişkide bulunması gerektiği gerçeğini kolayca idrak edebilmiştir.

İnsanın, kendi aklıyla ve bilimin verileriyle İlâhî hitâbın muhtevasına konu olan hususları keşfetmesi mümkün değildir. Çünkü İlâhî hitâp, hem muhteva hem de iletişim biçimi olarak duyular ötesi, metafizik bir nitelik arz etmektedir. Bu sebeple Yüce Allah, hitâbını insanlar arasından seçtiği peygamberler aracılığıyla ulaştırmıştır. İnsanlar da çeşitli etkenlerden dolayı bu hitâbı tağyir ve tebdil ettiklerinde Yüce Allah, yine peygamberleri aracılığıyla yeni bildirimlerde bulunmuştur. Bu durum böylece devam etmiş ve Kur'ân'ın indirilişiyle son bulmuştur.

Hitâbın kaynağı Yüce Allah'tır. Muhatabı Peygamberdir. Hedefi ise insanın dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamaktır. Bu nedenle tarih boyunca gönderilen peygamberlere yapılan hitâbın esası değişmemiştir. Ancak toplumdaki değişim, gelişim ve ihtiyaçlara göre esasa taalluk etmeyen hususlarda değişiklikler söz konusu olmuştur.

“İlâhî Hitâbın Karakteristiği” başlığını taşıyan çalışmamız giriş, dört bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Girişte çalışmamızın amacı, önemi, yöntemi ve sınırlılıkları hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde, İlâhî hitâbın nüzûlü kapsamında, vahyin sözlük ve terim anlamları, Kur'ân'da kullanımı, İlâhî hitâbın geliş şekilleri üzerinde durulmuştur. Bunun yanında, ağırlıklı olarak bu hitâbın mahiyeti ve imkânı üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde İlâhî hitâbın nitelikleri çerçevesinde, hitâbın metafizik boyutu, değişebilen ve değişemeyen yönleri, peygamberlerin bu hitâp karşısındaki tutumları ele alınmıştır. Ayrıca İlâhî hitâbın muhtevasının itikadî konularda değişmemekle beraber, teşriî hususunda toplumların değişim ve gelişiminin, örf ve âdetlerinin, algılarının dikkate alınarak değiştiği, toplumun aktif olması gibi, İlâhî

hitâbın da dinamik olduğu incelenmiştir. Yine bu bölümde, İlâhî hitâp; ilham, sekîne, rûh ve rüyâ gibi benzeri olgularla karşılaştırılmıştır.

Üçüncü bölümde, İlâhî hitâbın Yüce Allah'tan başlayarak insanlara ulaşınca kadarki aşamaları ele alınmıştır. Hitâbın kaynağı “*Levh-i Mahfûz*” ve onun tefsirciler açısından kritiği yapılmıştır. Konumuzla ilgili âyetler ışığında “*Levh-i Mahfûz*”un muhtevası açıklanmış ve bu muhtevaya yapılan itirazlar değerlendirilmiştir. Bu hitâbın “*Levh-i Mahfûz*”dan Cebrâil'e (a.s.) gelişi; Cebrâil'den (a.s.) Resûlullah'a (sas) gelişi; “*inzâl-tenzil*” meselesi gibi hususlardaki tartışmalar ele alınıp işlenmiştir. İlâhî hitâpta “*lafiz-manâ*” aidiyeti meselesi, hitâptaki “*tenzil*” formunun İlâhî karakteri ve hikmetleri üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölümde, İlâhî hitâbın alan ve unsurları, insanların İlâhî hitâba muhatap olmalarının dereceleri, Yüce Allah'ın mufassal Kur'ân niteliğindeki kevnî hitâbının yanı sıra, muhtasar doğa niteliğindeki Kur'ân/vahyi metlup şeklindeki hitâp çeşitleri ele alınmıştır. Risalet hitâbı dışındaki tüm İlâhî hitâpların devam edip etmediği konusu üzerinde durulmuş ve vardığımız sonuçlar ortaya konulmuştur.

Çalışmamız esnasında pek çok kişinin yardımını gördük. Özellikle konunun tespiti ve yürütülmesinde danışmanlığımı üstlenen, çalışmamızın bu hale gelmesinde büyük katkıları olan, değerli vakitlerini ayırmaktan çekinmeyen muhterem hocam Prof. Dr. Hayati AYDIN'a teşekkürü bir borç bilirim. Doktora dersleri boyunca kendilerinden çokça istifade ettiğim hocalarıma ve özellikle Prof. Dr. Selahattin SÖNMEZSOY ve Prof. Dr. Abdülbaki GÜNEŞ hocalarıma teşekkürlerimi arz ederim. Tez jüri üyeleri olarak çalışmamızla ilgili değerli fikirlerini paylaşan Prof. Dr. Ali AKAY ve Prof. Dr. Mehmet YOLCU hocalarıma teşekkür ederim. Yine değerli fikirleriyle yol gösteren ve çalışmamızda önemli katkıları olan diğer hocalarıma ve çalışmamızın her aşamasında katkılarını esirgemeyen değerli dostlarım Doç. Dr. Mahmut DÜNDAR'a, Dr. Arş. Gör. Haşim ÖZDAŞ'a, Dr. Öğr. Gör. Nurettin ÇİFTÇİ'ye ve Fethi DEMİR'e şükranlarımı arz ederim.

Bu süreçte her zaman yanımda olan, desteklerini esirgemeyen ailem ve sevdiklerime teşekkür ederim.

Mazhar DÜNDAR VAN-2019

GİRİŞ

Yüce Allah, mahlûkatı en güzel bir biçimde yaratmış, kendi amacına uygun hareket etmeleri, hata etmemeleri, ayrıca “*biz bu emir ve hükümlerden habersizdik*” dememeleri için her kavme hitâpta bulunmuş ve rahmetinin bir eseri olarak da İlâhî hitâbını onlardan seçtiği peygamberleri aracılığıyla bildirmiştir.¹ İlâhî hitâba muhatap olma durumu, bizzat peygamberler tarafından yaşanmış bir olgudur.

Vahy genel manâda, Cenâb-ı Hakk'ın malûkatına olan bildirim ve valıkların da birbirleriyle olan iletişimi² şeklinde ifade edilir. Allah'tan varlıklara gelen İlâhî hitâp çeşidinde varlıklar; canlı ve cansız şeklinde ikiye ayrılmakta; canlılar içerisinde başta tüm peygamberler olmak üzere,³ Havâriiler⁴ ve Hz. Meryem⁵ gibi sâlih insanlar da yer almaktadır. Bunun yanı sıra, yine canlılar zümresinden meleklerle⁶ ve arıya⁷ İlâhî hitâpta bulunulduğu Kur'ân'da ifade edilmektedir. Cansız varlıklara yapılan bildirim kısmında ise, göklere⁸ ve yere⁹ hitâpta bulunulması söz konusudur. Yine varlıkların kendi aralarındaki bir iletişim tarzı olarak da remz, işaret anlamında insanların birbirleri arasındaki hitâp;¹⁰ vesvese manâsında ins ve cin şeytanlarının hem birbirlerine,¹¹ hem de dostlarına¹² yönelik hitâp türleri de Kur'ân'da yer almaktadır.

İlâhî hitâp, genel olarak Yüce Allah ile peygamberleri arasında meydana gelen bir iletişim şeklinde tanımlanmaktadır. Ancak bu iletişim şeklinin, peygamberler dışındaki varlıklar için de geçerli olduğu görülmektedir. Buna göre İlâhî hitâp genel olarak şu şekilde tarif edilebilir: “*Yüce Yaratıcı'nın, genel olarak varlıklara hareket tarzlarını bildirmesi; özel olarak da, insanlara ulaştırmak istediği*

---

¹ Bkz. Nisa, 4/165; A'raf, 7/172; Taha, 20/134; Kasas, 28/47; Nahl, 16/36.

² Bkz. Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı yay. Ankara, 1993, 37–38.

³ Bkz. Nisa, 4/163; Yûsuf, 12/109; Nahl, 16/43; Enbiya, 21/7, 25.

⁴ Bkz. Mâide, 5/111.

⁵ Bkz. Tâhâ, 20/38; Kasas, 28/7.

⁶ Bkz. Enfâl, 8/12.

⁷ Bkz. Nahl, 16/68.

⁸ Bkz. Fussilet, 41/12.

⁹ Bkz. Zilzâl, 99/5.

¹⁰ Bkz. Meryem, 19/11.

¹¹ Bkz. En'âm, 6/112.

¹² Bkz. En'âm, 6/121.

*İlâhî emir, yasak ve haberlerin tümünü vasıtalı veya vasıtasız bir tarzda, gizli ve süratli bir yolla peygamberlerine iletmesidir.*¹³

İlâhî hitâp, Yüce Allah'ın insanoğlu ve tabiatla iletişiminin genel adı olup, tek yönlü bir iletişimdir. Başlama noktasında Allah, bitiş noktasında ise, insan ve tabiat vardır. İnsanlık tarihinden daha eskilere kadar giden İlâhî hitâp, peygamberlere ait özel bir iletişim yolu olarak üzerinde durulması gerekir. İlâhî hitâp, bir hakikat olarak bizzat peygamberler tarafından yaşanmış, gizli ve süratli, tek yönlü mu'cizevî bir bildirimdir. “*Levh-i Mahfûz*”dan elçi melekler aracılığıyla peygamberlere bildirilmiş ve peygamberler tarafından da insanlara iletilmiştir. Elçi melekler ve peygamberler tarafından hiçbir müdahale söz konusu olmamıştır.

Çalışma amacımız, İlâhî hitâbın “*inzâl-tenzîl*” süreciyle, dış müdahalelere karşı ne şekilde korunduğunu ve nasıl bir silsile ile sapasağlam hedefine ulaştırıldığını; önceki peygamberlerin bildirip toplum tarafından tahrife uğrayan ve uğramayan hususlar ve toplumların birtakım ihtiyaç, beklenti ve problemleri hakkındaki yaklaşımını, kısacası insanlara nasıl bir dünya ve ahiret mutluluğunu vadettiğini açıklamaya çalışmaktır.

Yüce Allah, varlıkları yaratılış amaç ve hedefleri doğrultusunda yaratmış, onları bu hedefi gerçekleştirebilecek nitelikte donatıp yönlendirmiş ve evrende devam eden bir fitratı onlara bahşetmiştir. Hedefimiz, Yüce Allah'ın peygamberlere olan teşriî hitâp aşaması bütün zamanlar için bitmiş olmasına karşın; ins, cin ve meleklerle olan fitrî hitâbı, tüm çeşitleriyle devam ettiği; yine İlâhî hitâbın, ilham ve İlâhî irşad bağlamında Resûlullah'ın (sas) bildirdiği ve “*mübeşşirat*” olarak nitelendirdiği rüyâlar ve ilhamların devam etmekte olduğunu açıklamaya çalışmaktır.

Çalışmamızın, bilinmesi gereken birtakım hususiyetleri içerdiğinden önem arzettiğini söyleyebiliriz. İlâhî hitâbın, metafizik âleme tekabül ettiği ve bu manâda erişilmez olduğu için hakikatini ve gerçek mahiyetini Allah'tan başka, melekler ve peygamberler dâhil, hiç kimse bilemez. Bu konuda zandan, tahminden ve sahih olmayan rivâyetlerden sakınmak gerekir. Ancak bu hususta âyetlerden ve sahih hadislerden yararlanmak mümkündür. Yine bu hakikat ve muhtevanın, müfessirler

---

¹³ Bkz. Demirci, Muhsin, *Vahy Gerçeği*, İFAV yay. İstanbul, 2011, 34.

tarafından nasıl ele alındığını tespit etmeye çalışarak, âyetler ve sahih rivâyetler ışığında tahlil yapmak büyük önem arz etmektedir.

İlâhî hitâp, insanlık tarihinden çok daha eskilere giden bir hakîkattir. Evrensel bir hakîkat olan İlâhî hitâp olgusu, varlığın her aşamasında tezahür etmiş ve tarihsel sürecini Kur'ân ile taçlandırmıştır. Öte yandan Kur'ân da evrensel İlâhî hitâp serüveninin bütünlüğüne ve aynılığına vurgu yapmış, peygamberliğin ve İlâhî hitâbın bir bütün olduğu gerçeğini dile getirmiştir.¹⁴ İlâhî hitâp, metafizik âleme ait bir durum olduğu için hep tartışılmalıdır. İnananlar tarafından benimsenirken, inanmayanlar tarafından kabul görmemiştir. Bunun yanı sıra, insanlık tarihi sürecinde toplumların değişmesi, gelişmesi, örf ve adetlerinin farklılığı, algı ve ihtiyaçlarının çeşitliliği karşısında nasıl yaklaşım gösterdiği hususunda İlâhî hitâbı anlamaya çalışmak, büyük önem arz etmektedir.

Yüce Allah kâinatı yaratmış, fakat kendisini dünyanın içinde bir varlık olarak izhar etmemiştir. Ancak kâinatın biricik öznesi olduğu için, kendisini bildirmek ve ifşa etmek durumunda olmuştur. Bu ifşa durumunu, İlâhî bildirim kelâmî yansıması olan İlâhî kitaplar üzerinden gerçekleştirmiştir. Öte yandan tüm boyutlarıyla kâinat ve ondaki herbir unsur da İlâhî hakîkate delâlet eden olgusal ve kelâmî olmayan İlâhî hitâplardır. “*İlâhî Hitâbın Karakteristiği*” adlı çalışmamızın kapsamı; “*kelâmî hitâp*” ve “*kevnî hitâp*” alanlarındaki hususiyetlerle sınırlandırılmıştır.

İlâhî hitâbın mahiyeti, imkânı ve nitelikleri çerçevesinde hitâbın metafizik boyutu, değişebilen ve değişemeyen yönleri, peygamberlerin İlâhî hitâp karşısındaki tutumları üzerinde durulmuştur. Fakat İlâhî dinlerdeki vahy telakkileri, İlâhî hitâbın tarihsellik boyutu ve evrenselliği gibi konulara çalışmamızın boyutunu aşacağı ve bu konuların her birinin müstakil olarak çalışılması gerektiği gerekçesiyle girilmemiştir.

İlâhî hitâp ele alınırken, bu hitâbın kaynağından başlayarak Resûlullah'a (sas) ulaşıncaya kadarki kısmı ile sınırlı tutulmuştur. Bu nedenle İlâhî hitâbın fesahat ve belağatı, üslubu, dilsel olarak Kur'ân'ın kendisinden meydana geldiği temel hitâp türleri konumuz kapsamında ele alınmamıştır. Ayrıca hitâp ve muhatabın kavramsal çerçevesine giren hitâp, hitâbın amacı, tarihçesi, çeşitleri; hatip ve hatibin özellikleri

---

¹⁴ Bkz. Nisa, 4/163–164.

gibi konular da bu tez kapsamında değerlendirilmemiştir. Nitekim tespit edebildiğimiz kadarıyla, genellikle bu alanda yapılan çalışmalarda: Nâsır Hamîd Ebû Zeyd'in, "*Îlâhî Hitâbın Tabiatı*"; Necdet Çağıl'ın, "*Îlâhî Kelâmın Tabiatı*"; Sinan Öge'nin, "*Îlâhî Kelâmın Yapısı*"; Adil Bor'un "*Kur'ân Belağatında Hitâp ve Muhatap*" gibi eserlerde genellikle Îlâhî hitâbın kelâmî yapısı, fesahat ve belağat yönü, hitâp çeşitleri; yani Îlâhî hitâbın Resûlullah'a (sas) inişinden sonraki aşaması üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla çalışmamızın farklı olduğunu söyleyebiliriz.

Îlâhî hitâbın, itikadî konularda sabit kalmakla beraber, teşriî hususunda toplumların değişim ve gelişiminin yanı sıra, örf ve adetlerini, algılarını dikkate alarak yenilikler getirdiğini; toplumun statik değil de dinamik olması gibi, Îlâhî hitâbın da dinamik olduğu vurgusu yapılmıştır. Ayrıca Îlâhî hitâbın, "*ilham*", "*sekine*", "*rûh*" ve "*rüyâ*" gibi benzeri olgularla karşılaştırması yapılarak birtakım değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Konumuzla alakalı kaynak taramaları yapılarak ve konunun işlendiği eserler tespit edilerek onlardan yararlanma yoluna gidilmiştir.

Özellikle tezin içerdiği konular temellendirilmeye çalışılırken, konuyla ilgili pek çok kaynaktan istifade etme yoluna gidilmiştir. Dehlevî'nin, "*Huccetullahi'l-Bâliğa*"; "*Tefhîmâtü'l-Îlâhîyye*"; Abdullah Derrâz'ın, "*en-Nebeu'l-Azîm*"; Nâsır Hamîd'in, "*Îlâhî Hitâbın Tabiatı*"; Mehmet Erdoğan'ın, "*Vahy-Akil Dengesi Açısından Sünnet*"; Halis Albayrak'ın, "*Kur'ân'da İnsan-Gayb İlişkisi*"; Zeki Duman'ın "*Vahy Gerçeği*"; Muhsin Demirci'nin, "*Vahy Gerçeği*"; Necdet Çağıl'ın, "*Îlâhî Kelâmın Tabiatı*"; Arif Güneş'in, "*Kur'ân-ı Kerîm'in Ortaya Çıkış Süreci*"; İzutsu'nun, "*Kur'ân'da Allah ve İnsan*"; Recep Kılıç'ın, "*Modern Batı Düşüncesinde Vahy*"; Mennâ Halîl el Kattân'ın, "*Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*"; Sinan Öge'nin, "*Îlâhî Kelâmın Yapısı*"; Mehmet Paçacı'nın, "*Kur'ân-ı Kerîm Işığında Vahy Geleneğine Bir Bakış*"; Reşîr Rızâ'nın, "*el-Vahyu'l-Muhammedî*"; Fazlurrahmân'ın, "*Ana Konularıyla Kur'ân*" gibi eserlerden istifade edilmiştir.

Îlâhî hitâbın karakteristiği hususu tespit edilmeye çalışılırken tefsir kaynaklarından yoğun bir şekilde yararlanılmıştır. Bu çerçevede özellikle Tâberî'nin, "*Câmîu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*"; Zemahşerî'nin, "*el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi't-Te'vil*"; Fahrüddîn Râzî'nin, "*et-Tefsîru'l-*

Kebîr”; İbn Kesîr’in, “*Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm*”; Kurtubî’nin, “*el-Câmî’ li Ahkâmi'l-Kur’ân*”; Beydâvî’nin, “*Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te’vîl*”; Bağavî’nin, “*Me’âlimu't-Tenzîl*”; Ebû's-Su’ûd’un, “*İrşâdu'l-Aklî's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur’ân'il-Kerîm*”; İsmail Hakkı Bursevî’nin, “*Rûhu'l-Beyân*”; Âlûsî’nin, “*Rûhu'l-Me’ani fi Tefsîri'l-Kur’âni'l-Azîm*”; Reşît Rızâ’nın, “*Tefsîru'l-Menâr*”; Muhammed Hamdi Yazır’ın, “*Hak Dini Kur’ân Dili*”; Seyyid Kutub’un, “*Fî Zilâli'l-Kur’ân*”; İbn Âşûr’un, “*Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*”; Muhammed Esed’in, “*Kur’ân Mesajı*”, tefsirlerinden yoğun bir şekilde istifade edilmiştir.

Çalışmamızın içerdiği kavramlar ve bu kavramların semantik tahlilinde; Halîl b. Ahmed’in, “*Kitabu'l-Ayn*”; Feyrûzâbâdî’nin, “*Kâmûsu'l-Muhît*”; Zebîdî’nin, “*Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*”; Âsım Ahmed’in, “*el-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemetu'l-Kâmûsi'l-Muhît*”; İbn Manzûr’un, “*Lisânu'l-Arab*”; Râğib el-İsfahânî’nin, “*el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur’ân*”; Ebû'l-Bekâ’nın, “*el-Kulliyât Mu’cem fi Maslaha ve'l-Furûki'l-Luğaviyye*”; Zerkeşî’nin, “*el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur’ân*”; Suyûtî’nin, “*el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur’ân*”; Zurkânî’nin, “*Menâhîlu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur’ân*”; İzutsu’nun, “*Kur’ân’da Allah ve İnsan*” gibi sözlük ve eserlerden faydalanılmıştır.

Netice itibariyle diyebiliriz ki, “*İlâhî Hitâbın Karakteristiği*” mevzusu incelenirken, bu konunun geçtiği temel eserlere, Arapça sözlükler, tefsirler ve tefsir usûlü kitaplarına başvurulmuştur. Konumuzla alakalı, başta âyet-i kerîmeler ve bu âyetlerin geçtiği tefsir ve tefsir usûlü kitapları, hadis kitapları ve şerhleri, isimleri kaynakçada geçen klasik ve modern olmak üzere İlâhî hitâpla ilgili yazılmış eserlerden faydalanılmıştır.

Çalışmamızda yeri geldikçe âyetlerin ve Arapça ibarelerin asılları verilmiştir. Çünkü bu metinlerin, Türkçe tercümelerinde anlaşılmayan birçok incelik ve önemli mesajları ancak Arapça asıllarında daha açık bir şekilde görülebilmektedir. Yine ilgili âyetlerin hepsini vermek yerine, konuyla en çok alakası olanların meâlini verip, diğerlerinin Kur’ân’daki yerlerine dipnotlarda işaret edilmiştir. Ayrıca âyetlerin meâlleri hususunda, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın “*Kur’ân-ı Kerîm Meâli*”; “*Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*”; Diyanet Vakfı’nın “*Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*”; Süleyman Ateş’in “*Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*” ve meâllerinden istifade edilmiştir.

1. İLÂHÎ HİTÂBIN NÜZÛLU VE KEYFİYETİ

Bu bölümde, İlâhî hitâbın nüzûl süreci kapsamında “vahy” kelimesinin manâları, Kur'an'daki kullanım alanları, İlâhî hitâbın geliş şekilleri ve içerikle ilişkisi gibi konular ele alınacaktır. Bunun yanı sıra, İlâhî hitâbın mahiyeti çerçevesinde, bu hitâbın tek yönlü bir iletişim olması, son derece hızlı ve gizli olması, ona hiçbir müdahalenin yapılamaması ve İlâhî hitâbın imkânı gibi hususiyetler üzerinde durulacaktır.

1.1. İLÂHÎ HİTÂBIN NÜZÛL SÜRECİ

1.1.1. Vahyin Sözlük ve Terim Anlamı

Vahyin sözlük anlamı: “Vahy”, Arapça'da وحى- يحيى fiilinden türetilmiş bir mastardır. İki kişi arasında gizli ve süratli bir şekilde gerçekleşen sözlü veya sözsüz iletişim olayına “vahy” denir. Özellikle de Yüce Allah'ın kendi peygamberleriyle ve dostlarıyla olan hitâp şekillerine verilen addır.¹⁵

Arapça'da “vahy”; işaret, risalet, kitabet, kelâm;¹⁶ sözü gizli ve hızlı bir şekilde bildirmek,¹⁷ ima etmek¹⁸ gibi manâlara gelmektedir. Bu gizli ve hızlı bildirim, ima yoluyla ve üstü kapalı lafızlarla olabilirken, bazen de kaş, göz ve el gibi birtakım organlarla yapılan işaretler ile hatta sadece sesler, harfler, şifreler ve yazmakla da olabilmektedir.¹⁹ Bu anlamların yanı sıra “vahy” kelimesi; bir kimsenin kalbine bir hususu ilkâ etmek, ilhamda bulunmak; emir vermek, gizli bir şekile

¹⁵ Râğîb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi'l- Kur'ân*, Dâru'l-Marife, Beyrut, trs. 515.

¹⁶ Bkz. Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî, *Kitabu'l-Ayn*, nşr. Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Samerrâî, Dâr İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1988, III, 320–321; Ebû'l-Bekâ, Eyyûb b. Musa el Kefevî. *el-Kulliyât Mu'cem fî Maslaha ve'l-Furûki'l-Luğaviyye*, nşr. Adnan Dervîş-Muhammed el-Mısrî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1993, 664; Râğîb el-İsfahânî, *Müfredât*, 515; Feyrûzâbâdî, Ebû Tâhîr Muhammed b. Yakûb, *Kâmûsu'l-Muhît*, Dâr'ul-Hadis, Kahire, 2008, 1737.

¹⁷ Râğîb el-İsfahânî, *Müfredât*, 515; Zebîdî, Ebû'l-Feyz Murtaza Muhammed el-Huseynî el-Vasîtî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye. Beyrut, trs. XL, 169.

¹⁸ Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer, *Esâsu'l-Belâğa*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, Mısır, 1985, II, 496; İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sadr, Beyrut, trs. XV, 379. Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-Luga*, thk. Abdusselâm Hârûn, ed-Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, Kahire, trs. II, 213.

¹⁹ Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 515.

fısıldamak, telkinde bulunmak, zihne bazı vesvese ve şüpheler vermek, tabiat kanunları koymak gibi manâlara da gelmektedir.²⁰

“*Vahy*” sözcüğünün manâsını; bir şeyin bildiriminin hızlı ve gizli bir şekilde yapılması²¹ şeklinde toparlamak mümkündür. Buradaki anlamıyla bütün varlıklara yönelik bir vakıa olması bakımından bir değer ifade eden “*vahy*” kavramının, şüphesiz ki peygamberlere gelen vahyin mahiyetini az da olsa kavramak, yazılı yahut sözlü veya ima yoluyla olmasının ötesinde, mutlak bir sırrı temsil ettiğini anlamak açısından büyük bir önem arz etmektedir.

“*Vahy*” kelimesinin anlamı, gizli ve özgün bir şekilde bildirmek; seçilmiş bir kimseye meleşin, Allah'ın mesajını gizlice iletmesi; bir insana ilham ve sezgisel bilgi verilmesi,²² diğer canlılara içgüdüsel olarak emirlerin ve hayat yollarının bildirilmesi,²³ cansız varlıklara varoluş biçim ve gayelerinin kodlanması,²⁴ şeytan gibi birtakım güçlerin vesvese vermesi²⁵ gibi manâları gösterir.

Vahyin terim anlamı: Kelime olarak farklı anlamlarını gördüğümüz vahyin terim manâsında ise, sözlük anlamına göre sadece vahyeden ve vahyi alan varlıklar açısından bir anlam daralması söz konusudur.²⁶

“*Vahy*”, İlâhî ilmin kısımlarından biri olarak kabul edilmiş²⁷ ve âlimler tarafından genelde: “*Allah Teâlâ'nın, peygamberlerinden birine/peygamberin kalbine inen kelâmıdır*”²⁸ şeklinde tanımlanmıştır.

Râğıb el-İsfahânî (ö.425/1034)'ye göre vahy: “*Yüce Allah'ın peygamberlerine ve velilerine gönderdiği İlâhî sözlerdir.*”²⁹

²⁰İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, 379; Feyrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, 1737; Âsım, Ahmed, *el-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemetu'l-Kâmûsi'l-Muhît*, haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı yay. İstanbul, 2013, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, V, 1212.

²¹Zebîdî, Ebû'l-Feyz, *Tâcü'l-Arûs*, XL, 169; Reşit Rıza, Muhammed, *Muhammedî Vahy*, çev. Sâlih Özer, Fecr yay. Ankara, 1991, 20; İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Kevser yay. Ankara, trs.144.

²²Bkz. Kasas, 28/7.

²³Bkz. Nahl, 16/68.

²⁴Bkz. Fussilet, 41/12.

²⁵Bkz. Enam, 6/112, 121.

²⁶Abduh, Muhammed, *Tevhid Risalesi*, çev. Sabri Hizmetli, Fecr yay. Ankara, 1986, 162.

²⁷Taftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer, *Şerhu Hadîsil-Erbâin li'n-Nevevî*, nşr. Şefik Efendi, Dâru't-Tibâati'l-Amira, İstanbul, 1316, 109.

²⁸İbn Hacer, el-Askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'r-Reyyân li't-Turâs, Kahire, 1978, I, 27; Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1998, I, 15.

Reşît Rızâ (ö.1354/1935), vahyin mastar manâsıyla, hızlılık ve gizlilik anlamının dikkate alındığını belirtmektedir. Ona göre vahy; “*Yüce Allah'ın şer'i bir hükmü yahut benzer bir hususu vasıtalı veya vasıtasız olarak peygamberlerine ayrı ayrı bildirmesidir.*”³⁰

Zurkânî (ö. 1367/1948) ise vahyi: “*Allah Teâlâ'nın, kulları arasından seçtiği elçilerine, dilediği hidâyet ve bilgiyi, insanların alışık olmadığı bir tarzda gizli bir yolla bildirmesi*” şeklinde tanımlar.³¹

Görüldüğü gibi âlimlerin “*vahy*” kavramıyla ilgili yaptıkları tanımlar birbiriyle hemen hemen aynıdır. Bu tariflerden de anlaşıldığı üzere “*vahy*”; Yüce Allah'ın dilediği mesajlarını peygamberlerine gizli ve süratli olarak bildirmesi veya dilediği kimselere mesajlarını, özel bir biçimde iletmesidir. Böylelikle “*vahy*”in genel olarak, Allah'la peygamberleri arasında meydana gelen bir hitâp olgusu olarak tanımlandığını söyleyebiliriz. Ancak bu hitâp şeklinin, sözlük anlamı açısından peygamberler dışındaki varlıklar için de geçerli olduğu görülmektedir. Her ne kadar Kur'ân'da, Allah'ın semaya,³² arza,³³ arıya,³⁴ meleklerle,³⁵ Hz. Musa'nın (a.s.) annesine³⁶ hitâbı, “*vahy*” ile ifade edilmiş olsa da bu çeşit hitâbın mahiyeti ile peygamberlere olan hitâbın mahiyeti birbirinden farklıdır.

Lügat olarak; bir bilginin, bir mesajın son derece hızlı ve gizli bir biçimde bildirilmesi anlamına gelen “*vahy*” kelimesi, kavramsal olarak; şuurlu ve bilgi yoğunluklu bir hitâp sürecidir. Bilgi ve emir aktarımı, bilişsel bir transfer olgusudur. Bu özgün hitâp süreci, İlâhî iradenin bir yansımasıdır.³⁷

Yüce Allah'ın insanlarla bu şekilde irtibat kurarak hitâpta bulunması, diğer yaygın beşerî inanç şekilleri olan ve bir nevi İlâhî iletişimi ifade eden “*tenasuh*”, “*hulul*”, “*ittihad*” ve “*panteizm*” ile karşılaştırılırsa, en makul tarzın Kur'ân'ın bildirdiği “*vahy*” şekli olduğu görülür. Zira İlâhî hitâp hususundaki bu anlayış, Yüce

²⁹ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 515.

³⁰ Reşît Rızâ, *Muhammedî Vahy*, 20-21.

³¹ Zurkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l- Kur'ân*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, I, 64.

³² Bkz. Fussilet, 41/12

³³ Bkz. Zilzâl, 99/4-5

³⁴ Bkz. Nahl, 16/68

³⁵ Bkz. Enfal, 8/12

³⁶ Bkz. Kasas, 28/7

³⁷ Bkz. Kılıç, Recep, *Modern Batı Düşüncesinde Vahy*, Ötüken yay. İstanbul, 2004, 33.

Allah'ın aşkın ve münezzehten oluşuna hâle getirmez. Diğer İlahî iletişim tarzı olduğu düşünülen fikirlerin hepsi, tevhid inancına aykırı olan tasavvurlardır.

İlahî hitâp, İlahî iradenin metafizik âlemden fizikî âleme, dilsel bir ufuk şeklinde gelişini ifade eder.³⁸ Vahy, bir anlamda Hakk iradesinden beşerî zihne köprü oluşturan dilsel bir olgudur. İzutsu'ya göre vahy; “*Yüce Allah'ın kendi iradesini dil aracılığı ile bildirmesidir. Fakat insana ait olmayan esrarengiz bir dille değil, insanın açıkça anlayabileceği bir dille konuşmasıdır.*”³⁹

İlahî hitâbın amacına ulaşabilmesi için mutlaka gözetilmesi gereken bir dilsel zarurete, Kur'ân'da bizatihi şöyle işaret edilmektedir:

“*Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın. Allah, dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*”⁴⁰

“*Vahy*”, Yüce Allah ile yaratıkları arasındaki bir haberleşme ve hitâp şeklidir. Bu, özellikle Allah'tan insana yönelik bir hitâptir. Son derece hızlı ve gizli olup iki kişi arasındadır. Bu iletişimin muhtevasının, üçüncü şahıslar tarafından anlaşılması mümkün değildir.⁴¹

İlahî hitâpta konuşma dili, iletişimin gerçekleşmesini mümkün kılan birinci ve en önemli faktör iken, ikinci önemli faktör de vahyin inzâlidir. Yani Yüce Allah'ın kelâmının, peygamberin anlayabileceği bir şekilde kendisine aktarılmasıdır.⁴²

Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın, insanlar ve cinlerin dışındaki varlıkları, yaratılış amaç ve hedefleri doğrultusunda yaratması ve onları, yaratılış amaçlarını gerçekleştirebilecek nitelikte donatıp yönlendirmesi de evrende devam eden bir İlahî “*fitrî hitâp*”tır.

Yüce Allah'ın her ne kadar peygamberlere olan hitâbı son bulmuşsa da, ins, cin ve meleklerle hitâbı, “*fitrî hitâp*” ve “*kevnî hitâp*” olmak üzere tüm çeşitleriyle

³⁸ Öge, Sinan, *İlahî Kelâmın Yapısı*, İnsan yay. İstanbul, 2008, 182.

³⁹ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 143.

⁴⁰ İbrahim, 14/4.

⁴¹ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 147–148.

⁴² İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 156–158.

İlâhî hitâp devam etmektedir. Çünkü Allah: “*O, her an yeni bir İlâhî tasarruftadır*”⁴³ yani, yarattıkları ile sürekli bir münasebet halindedir.

Vahyin lügat ve terim anlamları hakkında yapmış olduğumuz tarif ve değerlendirmelerden anlaşılıyor ki, İlâhî hitâbın genel ve özel olmak üzere iki anlamından söz edilebilir:

Genel İlâhî hitâp: Yüce Allah'ın tüm varlıklara, yaratılış amacına uygun bir biçim vermesi ve görevlerini, kusursuz olarak yapabilecekleri bir mahiyette onları yaratmasıdır.

Özel İlâhî hitâp: Yüce Allah'ın husûsî olarak insanlara iletmek istediği, hidâyet yolu, tavsiyeler, emir ve yasaklar şeklindeki mesajlarını bir aracı vasıtasıyla veya doğrudan son derece hızlı ve gizli bir şekilde peygamberlerine bildirmesi hadisesidir.

1.1.2. Kur'ân'da Vahy Kelimesinin Kullanım Alanları

“*Vahy*” kelimesinin birbirine yakın olmakla birlikte farklı anlamları vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. İşaret etmek, imada bulunmak:⁴⁴

“*Bunun üzerine Zekeriyya, mihraptan kavminin karşısına çıkarak onlara: Sabah akşam tesbihte bulunun diye işaret etti (vahyetti).*”⁴⁵

Buradaki “*vahy*” kelimesinden maksadın Zekeriyya'nın (a.s.) söylemek istediklerini, konuşmadan, ima ve işaret yoluyla oradakilere ifade etmekte olduğunu anlıyoruz.

2. Bir şeyi gizlice bildirmek, fısıldamak:⁴⁶

“*Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. (Bunlar), aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar (vahyederler).*”⁴⁷

⁴³ Rahmân, 55/29.

⁴⁴ Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Meâni'l-Kur'ân*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1983, II, 163; Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulfâfir Attar, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1990, II, 1826; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V, 379.

⁴⁵ Meryem, 19/11.

⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, 379.

İnsî ve cinnî şeytanların birbirlerine gizlice fısıldamaları burada “vahy” kelimesi ile ifade edilmiştir.

3. Telkinde bulunmak, teşvik etmek:

“Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar (vahyederler).”⁴⁸

Şeytanların, başkalarına duyurmadan kendi dostlarına hızlı bir şekilde taktik vermesi ve kötülüğe teşvik etmesi “vahy” olarak ifade edilmiştir.

4. İlham etmek:⁴⁹

“Musa'nın anasına: Onu emzir, kendisine zarar geleceğinden endişelendiğinde onu denize (Nil nehrine) bırakıver, hiç korkup kaygılanma, çünkü biz onu sana geri vereceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız, diye ilham ettik (vahyettik).”⁵⁰

Hz. Musa'nın annesi, daha bir bebek olan evladının öldürüleceği korkusuyla ne yapacağını bilemez ve çaresiz bir haldeyken çocuğunun kurtulması için takip etmesi gereken yolun kendine ilham edilmesi âyette “vahy” olarak ifade edilmiştir.

Ezherî (ö.370/980) buradaki “vahy” fiilinin, Allah'ın onun kalbine; “Onu sana geri vereceğiz ve peygamberlerden kılacağız” hususunu garantileyen bir bildirim olduğunu söyler. Ayrıca buradaki vahyin ilham olduğunu da ifade etmiştir.⁵¹

Yine bir başka âyette Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

“Hani Havâriilere, bana ve peygamberime iman edin diye ilham etmiştim (vahyetmiştim). Onlar (da), iman ettik, bizim Allah'a teslim olmuş kimseler (Müslümanlar) olduğumuza sen de şahit ol demişlerdi.”⁵²

Zeccâc (ö. 311/923) bu âyetteki “vahy” kelimesinin anlamını; ilham etme ve emretme şeklinde açıklamıştır.⁵³

---

⁴⁷ Enâm, 6/112.

⁴⁸ Enâm, 6/121.

⁴⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, 379; Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 515.

⁵⁰ Kasas, 28/7.

⁵¹ Ezherî, *Tehzîbu'l-Luga*, V, 297.

⁵² Mâide, 5/111.

⁵³ Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Seri, *Meâni'l-Kur'ân ve İrâbuhu*, thk. Abdulcelîl Abduh Sa'lebî, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1988, II, 219.

5. Emretmek:⁵⁴

“İşte o gün (yer) haberlerini anlatır. Çünkü Rabbin ona emretmiştir (vahyetmiştir).”⁵⁵

Yüce Allah'ın burada yere emretmesi, “vahy” olarak ifade edilmiştir. Normal şartlarda yeryüzünün bizim bildiğimiz manâda bir konuşması yoktur. Ancak Yüce Allah emredince hem bu kabiliyet var olur hem de emir gereği yeryüzü anlatmaya başlar. Tıpkı mahşer günü kulakların, gözlerin, derilerin insan aleyhine şahitlik yapması gibi:

“Nihâyet oraya geldikleri zaman kulakları, gözleri ve derileri, işledikleri şeye karşı onların aleyhine şahitlik edecektir. Derilerine: Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz? derler. Onlar da: Her şeyi konuşturan Allah, bizi de konuşturdu. İlk defa sizi o yaratmıştır. Yine O'na döndürülüyorsunuz, derler. Siz ne kulaklarınızın, ne gözlerinizin, ne de derilerinizin aleyhinize şahitlik etmesinden sakınmıyordunuz, yaptıklarınızdan çoğunu Allah'ın bilmeyeceğini sanyordunuz.”⁵⁶

6. Tabiat kanunu koymak.⁵⁷

“Böylece onları, iki günde yedi gök olarak yarattı ve her göğe emrini (kanunlarını) vahyetti.”⁵⁸

Buradaki emirden maksat, onların düzenli işleyişi için gerekli olan ve Yüce Allah'ın yürürlüğe koduğu tabiat kanunlarıdır. Yüce Allah'ın bu tabiat kanunlarını koyması da “vahy” olarak ifade edilmiştir.

7. İçgüdü olarak vermek (teshîr):⁵⁹

⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, 379.

⁵⁵ Zilzâl, 99/4–5.

⁵⁶ Fussilet, 41/20–22.

⁵⁷ Bu başlık klasik kaynaklarda yer almamaktadır. Çünkü klasik tefsirlerde “her göğe işlevinin emredilmesi”, “semanın korunması” gibi hususiyetler Yüce Allah'ın gücü, kudreti, mânevî âlemde şer güçlere karşı meleklerle verdiği bilgiler ve özellikle vahyin korunması şeklinde yorumlanmaktadır. Ancak bu ifadelerle, Hakk Teâlâ'nın evrende kevnî düzeni (tabiat kanunu) kurması ve devam ettirmesi olarak anlaşılabilir. Bkz. Hey'et, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, DİB yay. Ankara, 2012, IV, 694. Yine “yedi gök” deyiminin evrendeki birçok kozmik sisteme delalet ettiği düşünülebilir. Bkz. Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı*, İşaret yay. İstanbul, 1999, III, 972.

⁵⁸ Fussilet, 41/12.

⁵⁹ Bkz. Râğîb el-İsfahanî, *el-Müfredât*, 515.

“Rabbin, bal arısına şöyle vahyetti: Dağlardan, ağaçlardan ve kurdukları çardaklardan evler edin.”⁶⁰

Boyun eğdirmek ve ittat ettirmek⁶¹ sûretiyle hayvanlar; yeme, içme, barınma ve çoğalma gibi faaliyetlerini “içgüdü” denilen ve içlerinde tasarlanmış program sayesinde yaparlar. Âyette, onların bu temel faaliyetlerinden birisi olan barınma ihtiyacı bildirilmiştir. Arıların barınma ihtiyacını karşılamaları, yani Yüce Allah'ın onlara içgüdü vermesi, “vahy” olarak adlandırılmıştır.

Hülasa, yukarıdaki açıklamalardan, Kur'ân'da “vahy” ifadesinin; işaret etme, imada bulunma, gizli bildirim, fısıldama, telkinde bulunma, teşvik etme, ilham, emretme, tabiat kanunu koyma ve içgüdü gibi manâlarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kur'ân'da “vahy” kavramının kullanım alanlarını misalleriyle açıkladıktan sonra, İslâm'da İlâhî hitâp anlayışı Kur'ân üzerinde odaklandığı için, “Kur'ân'da İlâhî hitâp olgusu” hususunda değerlendirmelerde bulunmanın isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Kur'ân vahyi, harici hiçbir müdahale olmaksızın Yüce Allah'ın Resulü'ne bir hitâbıdır. İlâhî makamdan peygamber mertebesine bir hitâptir. Bu İlâhî hitâp, özü itibariyle oluşmasında hiçbir müdahalesi olmayan, sadık, mutlak bağlanış ve teslimiyetle nitelenen, güvenilir elçiler olan Cebrâil (a.s.) ve Hz. Muhammed (sas) aracılığıyla gerçekleşir. Her iki elçinin de hitâbın oluşumu, içerik ve formu hususunda müdahale ve katkıları olmamış, kendilerine havale edilen görevi eksiksiz olarak tam ve mükemmel bir şekilde yerine getirmişlerdir.

Yüce Allah, insanı yarattıktan sonra, onu yalnızlığa terk etmediğini vurgulamış, varlığının dayanağı ve sahibi olan İlâhî kudretin mevcudiyetini hatırlatmıştır. Böylelikle, insanın dünyadaki varoluş serüveninde, varlık konumundan ahlâkî ve yaratılış amacına doğru hedefini çizmiştir:

“İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder. O dökülen meniden ibaret az bir su değil miydi? Sonra bu, bir alaka oldu. Derken Allah onu yaratıp güzelce şekillendirdi.”⁶²

---

⁶⁰ Nahl, 16/68.

⁶¹ Bkz. Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 515-516.

⁶² Kıyame, 75/ 36–38.

Yüce Allah'ın biz insanlara bahşettiği temiz fitrat, kalp, vicdan ve akıl gibi hususiyetlerin yanı sıra, birtakım bildirimlerin yapılmasını arzulaması sebebiyle de vahyden söz edilmektedir. Bu nedenle Allah, hiçbir toplumu hitâpsız bırakmamış, ona mutlaka vahyeleri sunan bir uyarıcı göndermiştir:

*“Şüphesiz biz, seni müjdeleyici ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki, aralarında bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın.”*⁶³

Kur'ân, bu İlâhî hitâp gerçeğini dile getirirken, son hitâbın peygamberi olan Hz. Muhammed'in, ilk defa böyle bir iddiada bulunan bir kişi olmadığını vurgulamıştır:

*“De ki: Ben türedi bir peygamber değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyarım. Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım.”*⁶⁴

Yine Kur'ân, başka bir yerde de hitâp sürecinin bütünlüğünü ve sürekliliğini şöyle ifade etmiştir:

*“Biz, Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik. İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, torunlarına, İsa'ya, Eyyüb'e, Yûnus'a, Hârûn'a ve Süleyman'a da vahyetmiştik. Davûd'a da Zebûr vermiştik. Daha önce kıssalarını sana anlattığımız peygamberler gönderdik. Anlatmadığımız (nice) peygamberler de gönderdik.”*⁶⁵

Yüce Allah ile peygamberler arasında bir iletişim şekli olarak, vahyin muhtevasını değişik açılardan vurgulayan âyetler vardır: Meselâ, bazı âyetlerde vahyetme fiili; “Kur'ân”,⁶⁶ “Kitâb”,⁶⁷ “Rabbi'nin Kitâb'ı”,⁶⁸ “gayb haberleri”⁶⁹ ve “hikmet”⁷⁰ gibi kavramlarla birlikte, terim anlamıyla kullanılmaktadır. “Vahy” burada doğrudan Kur'ân manâsına gelmekle birlikte; pek çok âyette yalın ve mutlak bir olgu olarak zikredilmektedir. Söz konusu âyetlerdeki “vahy” ifadesini de iki kısma ayırmak mümkündür:

⁶³ Fâtır, 35/24; bkz. Kasas, 28/45; Nisa, 4/164; Gafir, 41/78.

⁶⁴ Ahkaf, 46/9.

⁶⁵ Nisa, 4/163–164.

⁶⁶ Bkz. En'âm, 6/19; Yûsuf, 12/3; Taha, 20/114; Şûrâ, 42/7.

⁶⁷ Bkz. Ankebût, 29/45; Fâtır, 35/31.

⁶⁸ Bkz. Kehf, 18/27.

⁶⁹ Bkz. Âl-i İmrân, 3/44; Yûsuf, 12/102; Hûd, 11/49.

⁷⁰ Bkz. İsrâ, 17/39.

Birincisi: Peygamberlere, “*vahyi metluv*” dışında gelen hitâp. Hz. Nuh'a emredilen gemi yapımı;⁷¹ Hz. Musa'nın kavminin su ihtiyacı için asasını taşa vurması;⁷² sihirbazlarla karşılaşma esnasında sopasını yere atması;⁷³ Mısır'da İsrâiloğulları'na evler hazırlamaları için Hz. Musa ve kardeşine verilen emir;⁷⁴ kavmini gece yola çıkarması;⁷⁵ Kızıldeniz'i yarması için asasını yere vurması;⁷⁶ Hz. Yûsuf'a, kardeşlerinin ona yaptıklarını bir gün onlara hatırlatacağının bildirilmesi⁷⁷ gibi konular, “*vahyi metluv*” dışında gerçekleşen hitâp türleridir.

İkincisi: İlähî kitap anlamında olabileceği gibi, bunun dışında kalan vahy türü için kullanılma ihtimali de bulunan “*vahy*” kavramıdır.⁷⁸

Vahyin, bu iki ihtimalden hangisi olduğuna tam anlamıyla karar vermek zor olduğu için, Yüce Allah'ın bir beşerle konuşmasının yollarından biri olarak vahyden söz eden Şûrâ Sûresi 51. âyetine bakmak isabetli olacaktır:

“(Ya) bir vahy ile ya bir perde arkasından yahut bir elçi gönderip de kendi izniyle dileyeceğini vahyetmesi olmadıkça, Allah'ın hiçbir beşere kelâm söylemesi (vaki) olmamıştır. Şüphesiz ki O, çok yücedir, mutlak bir hüküm ve hikmet sahibidir.”

Bu âyette geçen “*vahy*” ifadesi kavram olarak, sözü edilen üç kısımdan ilkinde tahsis edilmesine rağmen hepsi vahy cinsindedir.⁷⁹ “إِلَّا وَحْيًا” ifadesi müfessirlerin izahına göre; Yüce Allah'ın dilediği bir şekilde veya ilham yoluyla, görünmediği halde kelâmını işitmek, kalbe üflenen bir vahy yahut (peygamberin) uykusunda gördüğü bir rüyâ⁸⁰ anlamına gelmektedir.

⁷¹ Bkz. Hûd, 11/37; Mu'minûn, 23/27.

⁷² Bkz. A'râf, 7/160.

⁷³ Bkz. A'râf, 7/117.

⁷⁴ Bkz. Yunûs, 10/87.

⁷⁵ Şuarâ, 26/52.

⁷⁶ Şuarâ, 26/63.

⁷⁷ Yûsuf, 12/15.

⁷⁸ Meselâ, En'âm, 6/50; A'raf, 7/203; Yunûs, 10/2; Yûsuf, 12/109; Nahl, 16/43; Enbiya, 21/7, 25; Sebe, 34/50; Şûrâ 42/3.

⁷⁹ Neysâbü'rî, Nizamuddin el-Hasan b. Muhammed b. el-Huseyn, *Garâibu'l-Kur'ân ve Reğâibu'l-Furkân*, thk. İbrahim Atve Avad, Mısır, 1969, XXV, 1, 38.

⁸⁰ Bkz. Tâberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmîu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1988, XIII, I, 45; Mâverdi, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *en-Nuket ve'l-Uyûn Tefsîru'l-Mâverdi*, thk. Seyyid b. Abdülmaksut b. Abdürrahim, Beyrut, 1992, V, 212; Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, Dâru'l-Kitabu'l-Arabî, Beyrut, 2006, IV, 177; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b.

Fahrüddîn Râzî (ö.606/1210), buradaki vahyin; bir ilham, uykudayken veya (normal hallerde) kalbe ilkâ etmek gibi anlamlara geldiğini farklı âyetlere dayanarak açıkladıktan sonra, meseleyi şu şekilde özetlemektedir:

Vahyin Allah'tan beşere ulaşması, ya bir ulaştırıcının vasıtası olmaksızın ya da ulaştırıcı vasıtasıyla olmalıdır. Birincisi olduğunda ki bu da Allah'ın vahyinin başka bir şahsın aracılığı olmaksızın ona ulaşmasıdır. Burada ya onun bizzat Allah'ın kelâmını duymadığı veya duyduğu söylenebilir. Şâyet herhangi bir vasıta olmadan ve Allah'ın kelâmını bizzat işitmeden ilham şeklinde vahy gelmişse, işte âyette geçen “*ancak vahyle: إلهيا*” kısmından maksat budur. Eğer ikinci ihtimal, başka bir şahıs aracılığı olmaksızın ona vahy ulaşır, fakat bizzat Allah'ın kelâmını işitmek durumu söz konusuysa, o zaman da “*veya perde arkasından: أو من وراء حجاب*” ifadesiyle kastedilen budur. Üçüncüsü, vahyin ona başka bir şahıs aracılığıyla ulaşmasıdır ki, âyetin “*yahut bir elçi göndermek: أو يرسل رسولا*” ifadesiyle de bu kastedilmiştir.⁸¹

Bu hususu “*İlâhî hitâbın geliş şekilleri*” konusunda daha geniş bir şekilde ele alacağız.

Ancak dikkat edilirse âyetin başında geçen “*إلهيا*” ibaresindeki “*vahy*”, sonunda geçen “*فَيُوحِي بِأُذُنِهِ*” ifadesindeki vahyle aynı anlama gelmemektedir. Tâberî, âyetin sonundaki vahy türünü; “*emir, nehiy ve risâlet*”⁸² gibi kavramlarla açıklamaktadır. Kurtubî (ö.671/1272) ise, âyette geçen üçüncü “*vahy*” şekliyle ilgili olarak: “*Elçilerden peygamberlere gelen ve onların da konuşma olarak duydukları ve elçileri açığa gördükleri bir hitâp*”⁸³ demektedir.

Yukarıda müfessirlerin yaptıkları açıklamalardan anlaşıldığı üzere, “*vahy*” kavramı ve medlulü üzerine bazı ihtilafların söz konusu olduğunu söyleyebiliriz.

Bu ihtilafların dışında vahyin, “*rûh*” anlamında kullanıldığı da görülmektedir. Nitekim İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350), Kur'ân'da “*rûh*” kavramının birkaç manâsından birisinin de; “*kalplere ve rûhlara hayat vermesi sebebiyle*” vahy

---

Ahmed b. Ebû Bekr, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1985, XVI, 53.

⁸¹ Râzî, Fahrüddîn, Muhammed b. Ömer, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Tahran, trs. XXVII, 186–187.

⁸² Tâberî, *Câmîu'l-Beyân*, XIII, I, 45.

⁸³ Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 53.

olduğunu belirtmektedir.⁸⁴ Bu konuyu “*İlâhî Hitâp-Rûh İlişkisi*” bahsinde genişçe ele alacağız.⁸⁵

1.1.3. İlâhî Hitâbın Geliş Şekilleri ve İçerik İlişkisi

Cenâb-ı Hakk, kâinattaki tüm varlıklara farklı şekillerde hitap etmektedir. Bu hitabın en önemli muhatabı ise insandır. Kur’ân’da Yüce Allah’ın insanlarla iletişiminin ancak vahy, perde arkası veya elçi aracılığıyla yapılabileceği bildirilmiştir:

*“Allah, bir insanla ancak vahy yoluyla yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder.”*⁸⁶

Âyette, elçi göndermenin sadece bir madde olarak zikredilmesi, yani “vahy” kavramının geçtiği iki maddeden birinde yalın, diğesinde ise, elçi aracılığıyla kullanılması, vahyin elçi aracılığıyla/vasıtalı veya doğrudan/vasitasız olmak üzere iki ana kategoride değerlendirilmesine imkân vermiştir.⁸⁷ Bu iletişimde dikkat çeken husus, insanın Allah’a hitâpta bulunması değil, Allah’ın insana hitâp etmesidir. Dolayısıyla bu iletişimde insan, İlâhî hitâbın zorunlu direkt nesnesidir. Böylelikle vahy, perde arkası ve elçi gönderme olarak sıralanan tüm bu unsurların temel belirleyicisi Allah’tır. Bu sebeple İlâhî hitâp, Allah’tan insana doğru cereyan eden tek yönlü iletişimin ifadesidir.

Yüce Allah’ın insanlara hitâbı, içlerinden seçtiği bir peygamber aracılığıyla olmaktadır. İnsanoğlunun yapmasını ve yapmamasını istediği şeyleri, farklı bir iletişim vasıtası olarak adlandırdığımız İlâhî hitâp vesilesiyle onlara bildirilmektedir. İlâhî hitâbın geliş şekilleri konusunda Şûrâ Sûresi 51. âyeti bizlere yeterli bilgiyi vermektedir. Âlimler de büyük oranda bu âyetteki ayırımı esas almışlardır. Nitekim Mâverdî (ö.450/1058) Allah’ın kelâmını üç kısımda mütalaa ederek şunları söyler:

“Birincisi, uyku esnasında görülen bir rüyâ şeklinde bildirimde bulunması. İkincisi, Hakk Teâlâ’nın bir vasıta olmaksızın konuşması. Üçüncüsü ise, bir melek

⁸⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemsuddîn Muhammed ez-Zer’î, *Kitâbu'r- Rûh*, Dâr İbn Hazm, Beyrut, 2004, 247.

⁸⁵ Bkz. S. 78.

⁸⁶ Şûrâ, 42/51.

⁸⁷ Güneş, Arif, *Kur’ân-ı Kerîm’in Ortaya Çıkış Süreci*, Köksav yay. Ankara, 2000, 24.

vasıtası ile konuşması.”⁸⁸ Öyle anlaşılıyor ki Mâverdî, Yüce Allah’ın kelâmında insanlarla hitâbın ilk şekli olan “vahyen” kısmını uykuda görülen rüya ile; “perde arkası” şeklini doğrudan konuşma; “elçi göndermek suretiyle” kısmını ise bir melek vasıtası ile konuşma şeklinde te’vil etmiştir.

Burada, söz konusu âyetin, hem lafzına sadık kalınması, hem de kapsamlı bir tarifi ihtiva etmesi açısından şöyle bir tasnif yapmak mümkündür:

Yüce Allah'tan beşere ulaşan hitâp:

a. Vasıtasız hitâp (İlham):

aa. Allah'ın kelâmını işitmeksizin alınan hitâp. *إِلَّاهٌ وَحِيًّا*

ab. Allah'ın kelâmını işitmek sûretiyle alınan hitâp. *أَوْ مِنْ وَرَائِي حِجَابٍ*

b. Elçi vasıtasıyla alınan hitâp. *أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا*

Buna göre İlâhî hitâbın temelde iki geliş tarzı olduğu söylenebilir.⁸⁹ Aşağıda bu çerçevede açıklamalar yapılacaktır.

1.1.3.1. Vasıtasız Hitâp

Vasıtasız hitâp, kendi içinde iki kısma ayrılmaktadır. Burada hatip ile muhatap arasında herhangi bir vasıta söz konusu olmadığı için, meseleye muhatapların hitâbı alış şekli açısından bakılacaktır.

1.1.3.1.1. Allah’ın Kelâmını İşitmeksizin Alınan Hitâp

Yüce Allah'ın bir beşere hitâbının birinci şekli vahydir. Ancak “vahy” kavramı genel olarak, geçtiği âyetlere göre kelimenin lügat manâlarında kullanılmıştır. O nedenle bu çeşit hitâp, Kur’ân’da geçen ve Yüce Allah’ın insanlarla olan bütün iletişim şekillerini ihtiva etmektedir. Nitekim Hakk Teâlâ’nın tebliğ edilmesi için peygamberlere olan hitâbı “nübüvvet ve risalet”; Musa’ya (a.s.) hitâbı “kelâm”; Musa’nın (a.s.) validesi gibi peygamberlik niteliği bulunmayan kişilere

⁸⁸ Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *A'lâmu'n-Nubuvve*, thk. Muhammed el- Mu'tasıbillah el-Bağdâdî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî Beyrut, 1987, 63.

⁸⁹ Bkz. Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXVII, 186–187.

hitâbı ise, insan zihnine bilgi ve düşünceyi koymak anlamındaki “*ilham*”dır.⁹⁰ İnsan dışındaki diğer varlıklardan bal arısına hitâbı; varlığı ilham edildiği manâ ve maksada uygun biçimde yaratıp, yaratılış maksadını muhtevası içerisine koymak manâsındaki “*içgüdü*”; arza ve meleklere hitâbı ise, “*emretmek*”, “*buyurmak*” anlamına gelmektedir.⁹¹

Ehl-i Sünnet âlimleri “*الْأَوْحْيَاءُ*” hitâbında, İlâhî kelâmın işitilmesinin söz konusu olmadığını ifade etmişlerdir.⁹² Bakillânî (ö.403/1013) ise, genel kanaatin aksine, bu tür iletişimdaki hitâbın, ilham olarak değil işittirme olarak algılanması gerektiğine dikkat çekmektedir.⁹³ Zemahşerî (ö.538/1143) de bu hitâbı, kalbe ilham ve rüyânın yanısıra, Allah'ın bazı cisimlerde yarattığı kelâmını işittirmesini de bu kategori içerisinde değerlendirmektedir.⁹⁴

Şûrâ Sûresi 51. âyetinde perde arkasından veya elçi yoluyla hitâp, neticede “*vahy*” kavramının mutlak manâda kapsamına girse de, söz konusu âyette geçen İlâhî hitâp çeşitleri, birbirinin alternatifi olarak kullanılmaları hasebiyle buradaki seçeneklerden biri olarak “*vahy*”, bir hususiyet arz etmektedir. Yani perde arkası olan sesli iletişim ile elçi vasıtasıyla olan hitâp çeşitlerinden ayrılmaktadır. Dolayısıyla bu hitâp, Bakillânî ve Zemahşerî'nin ifade ettikleri, hitâbın sesli iletişim kategorisine girmemektedir. “*Vahy*” burada, âyetteki bağlamıyla Yüce Allah'ın insana direkt olarak hitâpta bulunmasıdır. Bu hitâp türü vasıtasız olup, kalbe ilkâ edilen ilham şeklinde anlaşılmıştır.

İlâhî hitâbın muhatap uyanıkken veya uyku halinde iken gerçekleşmesi, melek vasıtası olmaksızın muhatabın kalbinde zorunlu ve kesin bir bilginin oluşturulmasıdır. Bu bilgi hakkında şüphe, tereddüt, ihtimal ve te'vil söz konusu değildir. Hz. İbrahim'e oğlunu kurban etmesine yönelik emrin verilmesi ve Hz. Musa'nın annesine yapılan İlâhî hitâp bu çeşit hitâbın misalleri olarak sayılabilir.⁹⁵

⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, 379; Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 515.

⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, 379; Vahyin sözlük anlamları için bkz. Duman, M. Zeki (ö.2013), *Vahy Gerçeği*, Fecr yay. Ankara, 1997, 21-40.

⁹² Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXVII, 187.

⁹³ Bakillânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib, *el-İnsâf fi Mâ Yecibu İ'tikâduhu ve Lâ Yecûzu'l-Cehlu bih*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turas, Kahire, 1963, 96.

⁹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 177.

⁹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 177; Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXVII, 186.

Yine Fahrüddîn Râzî'nin ifade ettiği gibi, “vahy” kavramının kök manâları esas alındığında, kalbte ilham yoluyla atılan şey aniden meydana geldiğinden, âyetteki bu hitâp yöntemine hususi olarak “vahy” denilmesinin gerekçesi de bir ölçüde anlaşılmış olur.⁹⁶

Bu tür hitâp iki kısma ayrılır:

Birinci kısım, fıtrat hitâbı olan “*teshîr*” anlamındaki ilhamdır. “*Teshîr*”, yani eşyayı, ilham edildiği manâ ve maksada uygun biçimde yaratmak; boyun eğdirmek, ittat ettirmek ve yaratılış maksadını muhtevası içerisine koymak manâsındır.⁹⁷ Bu nevi ilham, birini isteyerek veya kerhen bir maksada yönlendirmek demektir ki, o anda sevk edilen varlık, yönlendirildiği maksat için iş yapmaya hazır ve müsait duruma gelmekte ve işlevini sürdürmektedir.⁹⁸ “*İçgüdüsel*” hitâp da denilen ve yaratılırken eşyanın yapısına “*fıtrî*” olarak bildirilen bu hitâp çeşidinin en tipik misali Kur'ân'da bal arısına yapılan hitâptir:

“*Rabbin, bal arısına şöyle vahyetti(ilham): Dağlardan, ağaçlardan ve kurdukları çardaklardan evler edin!*”⁹⁹

Şüphesiz ki bu âyette İlâhî hitâp; bal arısının, bal yapabilecek yetenek ve donanımla yaratılıp o doğrultuda yönlendirilmesi; “*teshîr*” ve “*emr*”in onda bu manâda gerçekleşmesi anlamında kullanılmıştır.¹⁰⁰

Vahyin; gizli söz söylemek, konuşmak anlamı içerisinde “*buyurmak*”, “*emretmek*” manâsı da bulunmaktadır. Şu âyet misal olarak gösterilebilir:

“*İşte o gün, yer, kendi haberlerini anlatır, Çünkü Rabbin ona (öyle) vahyetmiştir.*”¹⁰¹

Yine vahyin, emretmek manâsına kullanıldığına, Bedir Savaşı'nda Yüce Allah'ın meleklerle hitâbını misal gösterebiliriz:

⁹⁶ Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXVII, 186, 187.

⁹⁷ Bkz. Râğîb el-İsfahanî, *el-Müfredât*, 515-516.

⁹⁸ Duman, *Vahy Gerçeği*, 33.

⁹⁹ Nahl, 16/68.

¹⁰⁰ Râğîb el-İsfahanî, *el-Müfredât*, 515-516; Sâlih, Subhi, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, trc. M.Said Şimşek, Esra yay. Konya, 1994, 23; Duman, *Vahy Gerçeği*, 33.

¹⁰¹ Zilzal, 99/4, 5.

*“Hani Rabbin meleklere, Ben sizinle beraberim. İman edenlere sebat verin. Ben kâfirlerin kalplerine korku salacağım. Şimdi vurun boyunlarının üstüne. Vurun, onların bütün parmaklarına diye vahyedyordu.”*¹⁰²

İzutsu'ya göre vahyin, bu âyet ve benzeri yerlerdeki anlamının; Yüce Allah'ın iradesi anında, mesajın derhal yerine ulaşması ve muhatapların emrin gereğini yerine getirmeleri şeklinde tecelli etmesidir. Bu haberleşme tek yönlüdür, yoksa burada karşılıklı bir münasebet söz konusu değildir.¹⁰³

Şurası da bir gerçektir ki, Kur'an'daki “*emr*” kavramı ancak bu manâda “*vahy*” kavramı ile ilişkilidir.¹⁰⁴ Nitekim Fazlurrahmân (ö.1988), bu kanaati doğrulayan konu hakkındaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

Yaratılmış olan her şeye, yaratılmış olduğundan ötürü, ona kendi emri nakledilir; bu “*emr*” onun kendisine ait olan, fakat aynı zamanda onun bir sistem içinde bütünleşmesini de sağlayan bir İlâhî kanundur. Bu “*emr*”in, yani Allah'ın düzeni ya da buyruğunun sonu yoktur. “*Emr*”in insan dâhil her şeye nakledilmesini göstermek için kullanılan terim ise “*vahy*”dir... Cansız nesnelere ilgili olarak bu kelimenin yerleşme, kökleşme şeklinde çevrilmesi gerekir.¹⁰⁵

Bal arısına yapılan hitâbın manâsının bir benzerini de şu âyette görmekteyiz:

*“Sonra duman hâlinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne, isteyerek veya istemeyerek gelin dedi. İkisi de, isteyerek geldik dediler. Böylece onları, iki günde yedi gök yaptı ve her göğe emrini (kanunlarını) vahyetti.”*¹⁰⁶

Aslında İslâm Dini de aynı zamanda bir “*fitrat*” dinidir. Bu yüce dinin insanın fitratına yerleştirilmesine yönelik bildirimler de bu tip bir hitâb kabul edilebilir:

*“(Resûlüm!) Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir.”*¹⁰⁷

“Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, ben sizin Rabbiniz değil miyim? demişti. Onlar

¹⁰² Enfâl, 8/12.

¹⁰³ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, 148.

¹⁰⁴ Duman, *Vahy Gerçeği*, 33-34.

¹⁰⁵ Fazlurrahmân, *İslâm*, trc. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Selçuk yay. Ankara, 1996, 47.

¹⁰⁶ Fussilet, 41/11, 12.

¹⁰⁷ Rum, 30/30.

da, evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin) demişlerdi”¹⁰⁸ âyetinde insan zürriyetinin “*fitri*” cevabı da bu çeşit hitâbın insan özünde gerçekleşme şekli olarak düşünülebilir.

Ayrıca Resûlullah'ın (sas): “*Her doğan İslâm fitratı üzere doğar...*”¹⁰⁹ hadisi de bu manâda değerlendirilebilir.

İkinci kısmı, insan zihnine bilgi ve düşünceyi yerleştirmek manâsındaki hitâptır. Bir kimse tarafından akla getirilen düşünce ve manâya da “*ilham*” adı verilmektedir.¹¹⁰ İlâhî hitâbın sözlü olmayan kısmına karşılık gelen bu çeşit ilham, Hakk Teâlâ'nın buyurmak istediği şeyleri, aralarında aracı bulunmadan, doğrudan doğruya insana, bir biçimde bildirmesi demektir. Yüce Allah'ın:

“*Nefse kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki*”¹¹¹ buyurduğu âyette ilham bu manâdadır.

Vahyin ilham manasında kullanıldığı durumlardaki bildirim şekli, Yüce Allah'ın kendi isteğini, aralarına herhangi bir aracı koymadan ve dil kullanmadan, fakat şahsın anlayabileceği bir tarzda yapmasıdır. İlham esnasında muhatabın zihni, kendiliğinden ve derhal vahyi almak için müsait duruma geçer ve bildirilen manâyı olduğu gibi kavrar.¹¹²

Hiz. Musa'nın annesine gelen hitâp, bu tür ilhama misal verilebilir:

“*Mûsâ'nın annesine, onu emzir, başına bir şey gelmesinden korktuğun zaman onu denize (Nil'e) bırak, korkma, üzülmeye. Çünkü biz onu sana döndüreceğiz ve onu peygamberlerden kılacağız diye ilham ettik.*”¹¹³

Yine uyku halinde, rüyâ yoluyla gelen hitâplar bu nevidendir. Bilindiği gibi peygamberlerin rüyâları da bir tür İlâhî hitâptır.¹¹⁴ Hiz. İbrahim'in oğlu Hiz. İsmail'i rüyâsında boğazlarken gördüğünü anlatan âyet:

---

¹⁰⁸ A'raf, 7/172.

¹⁰⁹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, Çağrı yay. İstanbul, 1992, Cenaiz, 80.

¹¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 547; Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, II, 361.

¹¹¹ Şems, 91/8.

¹¹² İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, 152.

¹¹³ Kasas, 28/7.

¹¹⁴ Buhârî, *Sahîh*, *Vudû*, 5, *Ezân*, 161.

“Yavrum, ben rüyâmda seni boğazladığımı gördüm”¹¹⁵ ile Hz. Yûsuf'un başından geçecek olayların işaretini veren rüyâdan bahseden:

“Hani Yûsuf, babasına, babacığım! Gerçekten ben (rüyâda) on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm”¹¹⁶ âyeti de böylesi bir hitâp çeşidinin delilleridir.

Peygamber Efendimizin (sas) İlâhî hitâp sürecinin başlangıcında “*sadık rüyâlar*” görmesi ve rüyâlarının net bir şekilde gerçekleşmesi;¹¹⁷ Hz. Âişe'nin, “*İfk Hadisesi*”yle ilgili olarak Hz. Peygamber'e (sas) gösterilecek bir rüyâ ile söz konusu iftiradan beraat etmeyi umduğunu belirtmesi¹¹⁸ de rüyânın İlâhî hitâp olduğuna işaret etmektedir.

İlhâm yoluyla gelen İlâhî hitâplar hususunda âlimlerimiz, Şûrâ Sûresi 51. âyetinin tefsirinde İlâhî hitâbın geliş türlerinden biri sayılan (الَّا وَحْيًا) kısmını, ilhâm olarak yorumlamışlardır.¹¹⁹

İlhâm, bir şeyi kalbe ilkâ etmektir. Hakk Teâlâ veya Mele-i Â'la cihetinden gelebilir.¹²⁰ Nitekim birtakım hadislerdeki kullanım şekli de ilham hadisesinde herhangi bir vasıtanın olmadığına işaret edilmektedir.¹²¹

Yukarıdaki açıklamalar neticesinde, Yüce Allah'ın mahlûkata, vasıtasız bir şekilde ve işitilen bir kelâm olmaksızın “*teshîr*”, “*emr*”, “*fıtrat/içgüdü*” şeklinde; ya da insanın zihnine ani bir bilgiyi yerleştirmek sûretiyle, yani ilham yoluyla hitâpta bulunduğunu söyleyebiliriz.

1.1.3.1.2. Allah'ın Kelâmını İşitmek Sûretiyle Alınan Hitâp

Hz. Musa'nın, Kur'ân'ın ifadesiyle; perde ardından konuşma şeklinde tezahür eden bu İlâhî hitâba mazhar olduğu ifade edilmektedir.¹²² Kaynaklarda Peygamber

¹¹⁵ Sâffât, 37/102.

¹¹⁶ Yûsuf, 12/4.

¹¹⁷ Buhârî, *Sahîh*, Bed'ul-vahy, 1.

¹¹⁸ Buhârî, *Sahîh*, Meğâzî, 34; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, Çağrı yay. İstanbul, 1992, VI, 196.

¹¹⁹ Tâberî, *Câmî'l-Beyân*, XIII, I. 45; Mâverdi, *Tefsîru'l-Mâverdi*, V, 212; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 177; Kurtubî, *el-Câmî*, XVI, 53; İbn Kesîr, İmâduddîn Ebû'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Mektebetu Dâri's-Selâm, Riyâd, 1994, IV, 155.

¹²⁰ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 515-516.

¹²¹ Bkz. Buhârî, *Sahîh*, Tevhid, 36; Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccâc el Kuşeyri, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Çağrı yay. İstanbul, 1992, İmân, 326, 327.

Efendimiz'in (sas) de Mi'râc gecesinde bu şekilde İlâhî hitâbı aldığı belirtilir. Yani bu gecede perde arkasında İlâhî konuşma hâsıl olmuştur.¹²³ Bu hususla ilgili rivâyetleri “*Elçi Vasıtasıyla Alınan Hitâp*” başlığı altında ele alıp değerlendireceğiz.¹²⁴

Bu hitâp şekli, melek vasıtası olmadan, Allah ile kul arasında bir konuşmanın meydana gelmesidir. İlâhî makam ile nebî arasındaki hitâp şekillerinden birisidir. Yüce Allah'ın Hz. Musa'ya hitâbı:

“*Allah, Musa'ya hitâp ederek konuştu*”¹²⁵ âyeti bu nevidendir.

Yine bu İlâhî hitâp; “...veya bir perde arkasından...”¹²⁶ âyetinin de gösterdiği gibi, doğrudan kalbe değil, kulaktaki işitme gücüne söylenmiş olduğundan, perde arkasından aktarılmış oluyor.¹²⁷

Bu âyetin yanı sıra:

“*Ona, Tûr dağının sağ tarafından seslendik ve kendisi ile gizlice konuşmak için kendimize yaklaştırdık*”¹²⁸ âyeti de söz konusu İlâhî hitâpta, arada bir vasıta bulunmadığına delalet etmektedir.

İnsanlar, nasıl ki önemli bir meseleyi bir köşeye çekilerek kendi aralarında gizli bir şekilde konuşurlarsa, âyette bu durum ön plana çıkmış ve Yüce Allah da, İlâhî hitâpta bulunmak üzere Hz. Musa'yı yanına çağırılmış ve onu kendisine yaklaştırdığını ifade etmiştir.¹²⁹

İzutsu bu hususta özet olarak şu değerlendirmelerde bulunmuştur: Âyette geçen “*نادى seslendi*” fiili, yaklaşık “*تكلّم konuştu*” manâsına gelir. İki arasındaki fark, birincisiyle anlatılan konuşmanın A ile B arasındaki mesafeye bağlıdır. Yani B'ye hitâp eden A, B'den uzak mesafededir. Bu fiil, “*birine uzaktan seslendi*” demektir. Bağırarak konuşmak için, arada mutlaka uzak bir mesafenin olması

¹²² Tâberî, *Câmû'l-Beyân*, XIII, I, 45; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 177; Kurtubî, *el-Câmî*, XVI, 53; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, IV, 155; Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, I, 44. Konuyla ilgili âyetler için bkz. Nisâ, 4/164; A'râf, 7/143; Tâhâ, 20/11; Neml 27/8.

¹²³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 19; Mennâ Halîl el Kattân, *Ulûmu'l-Kur'ân*, trc. Arif Erkan, Timaş yay. İstanbul, 1997, 57.

¹²⁴ Bkz. S. 21.

¹²⁵ Nisa, 4/164.

¹²⁶ Şûrâ, 42/51.

¹²⁷ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, sad. İsmail Karaçam ve diğerleri, Azim Dağıtım, İstanbul, 2014, VII, 35.

¹²⁸ Meryem, 19/52.

¹²⁹ Aydın, Hayati, *Kur'ân'da Psikolojik İkna*, Fecr yay. Ankara, 2016, 24.

gerekmektedir. Bu yönüyle “نادى *seslendi*”, vesvesenin zıddıdır. Oysa “تکلم” ifadesinde böylesi bir mesafe durumu söz konusu değildir. Âyetteki “نجيا” kelimesi ise, her şeyden önce A'dan B'ye hitâp münasebetinde B'nin özel durumunu göstermektedir. Bu kelime muhatap B'nin, hatip A ile özel bir ilişkisi ve samimiyeti olduğunu ifade etmektedir. Buna göre B, öylesine güvenilir kimsedir ki A, ona güvenerek sırlarını söylemektedir. Bu güvenli ve gizli konuşmaya Arapça'da “نجي” kökünden türetilerek münâcât denilmiştir. Bu kelime aynı zamanda A ile B arasındaki mesafe durumunu da gösterir ki, hatip ile muhatapın birbirlerine çok yakın olduklarını ifade etmektedir.¹³⁰

Yüce Allah'ın bu tür iletişimi, hitâp ettiği beşere görünmeden bizzat kelâm ile hitâpta bulunmasıdır. Bunun en açık misali, Hakk Teâlâ'nın Hz. Musa'ya yeşil bir ağaç veya ateş parçası üzerinden yaptığı hitâptir.¹³¹ Bu hitâpta ateş ve yeşil ağaç, perde görevini görmüştür.

Yüce Allah'ın konuşma sıfatının, insanların belleğine ulaşması, muhtemelen yaratılmış bir ses veya konuşma niteliğinde duyulan ve idrak edilebilen bir yansımadır. Hz. Musa'nın duymuş olduğu şey, Yüce Allah'a ait bir ses değil; ancak lafız ve ses halindeki hitâp Allah'a aittir. Bu durumu şu benzetme ile ifade edebiliriz: Bir şahsı Kur'ân okurken dinlediğimizde, İlâhî hitâbın ifade ve sesini taşıyan harfler ve o harflerin oluşturduğu kelime ve cümlelerin okuyan kimseye; kelâmdan oluşan sözlerin de Yüce Allah'a ait olduğu hakkındaki idrakimiz gibi. Eğer Hz. Musa'nın bizatihi duydukları hakkında, herhangi bir ses veya sözden bahsedilemeyeceği ifade edilecek olursa, o durumda konuşma gerçekleşmez. Yine duyulan seslerin ve harflerin Allah'a doğrudan nispeti halinde ise, Musa'nın (a.s.) duyduğu sesin, insanlarınkinden farklı bir yönü kalmamış olur. Bunun da muhal olduğunu ifade edilebilir. Zira Yüce Allah:

“O'nun benzeri hiçbir şey yoktur”¹³² buyurmuş ve O'nun hiçbir yönden yaratılmışlardan emsali yoktur.¹³³

¹³⁰ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 152–153.

¹³¹ Bkz. Nisa, 4/164; Neml, 27/7–12; Kasas, 28/29–32.

¹³² Şûrâ,42/11.

¹³³ Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Tabsiratu'l-Edille fi Usuli'd-Dîn*, DİB yay. Ankara, 1993, 396–398.

Hz. Musa'nın sesli olarak İlâhî hitâbı aldığı hadisesinden anlaşılır; Hakk Teâlâ'nın, görünmeden muhatabın dikkatini çekeceği bir somut varlık üzerinden ve mahiyeti bizler tarafından bilinmeyen bir şekilde peygamberin kendi diline bürümüş halde yaratmış olduğu sözü elçisine bildirmesidir.

İlâhî hitâbın tüm çeşitlerinde olduğu gibi, perde arkası iletişimde de peygamberlerde; hatibin Allah, hitâbın ise “vahy” olduğu hususunda kat'i ve yakînî bilgi meydana gelmiştir. Bu sebeptendir ki peygamberler, Yüce Allah tarafından kendilerine gelen bu bilginin İlâhî hitâp olduğu hususunda hiçbir tereddüt yaşamamışlardır.

1.1.3.2. Elçi Vasıtasıyla Alınan Hitâp

Buradaki elçi, “*Rûhu'l-Kuds*”: “*Onu Rûhu'l-Kuds indirdi*”¹³⁴, “*Rûhu'l-Emîn*”: “*Onu, Rûhu'l-Emin indirdi*”¹³⁵ ve “*Emînu'l-Vahy*”¹³⁶ isimleriyle bilinen Cebrâil (a.s.) dir.¹³⁷

Elçi vasıtasıyla hitâp, Yüce Allah'ın elçi göndermek sûretiyle, dilediği şeyleri peygamberlerine bildirmesi şeklindedir. Kur'ân'dan anlaşıldığı üzere hitâbın bu şekli, Kur'ân-ı Kerîm'e has İlâhî hitâp tarzıdır. Yani Kur'ân'ın hepsi bu çeşit hitâpla indirilmiştir. Bu hususta özellikle Kevser Sûresi'nin uyku halinde ve Bakara Sûresi'nin son iki âyetinin de Hz. Peygamber'in Mi'rac'ta Allah ile görüşerek aldığı şeklinde ihtilaflar vardır. Ancak, söz konusu görüşlerin zayıf olduğu söylenebilir. Şöyle ki:

a. Kur'ân'da sadece Kevser Sûresi'nin uyku halinde,¹³⁸ aracı olarak vahy meleği olmaksızın doğrudan bildirildiği ifade edilse de, bu hususta güçlü bir delil

¹³⁴ Nahl, 16/102.

¹³⁵ Şuarâ, 26/193.

¹³⁶ Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdurraûf b. Tacûlarifin b. Ali, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmî's-Sağîr*, thk. Hamdi ed-Demirdaş Muhammed, Mektebu Nizâr Mustafa el-Bâz, Riyad, 1998, VI, 3293.

¹³⁷ Bakara, 2/97–98.

¹³⁸ Rivâyete göre Enes (r.a.) şöyle demiştir: “*Biz Resûlullah'ın (sas) yanında iken kendisini bir uyuklama aldı, sonra gülerken başını kaldırdı. Seni güldüren nedir ey Allah'ın Resulü dedik. O da (şu anda) bana bir sûre indi dedi ve Kevser Sûresi'ni sonuna kadar okudu.*” (Müslim, Sahih, Salat, 53,54). Ancak bilindiği gibi Enes (r.a.) Medinelidir ve kendisine isnad edilen rivâyet de bizzat bu sûrenin inişine şahid olduğunu gösterir. Dolayısıyla Kevser Sûresi'nin Medenî bir sûre olduğu kabul edilmelidir. Hâlbuki âlimlerin büyük çoğunluğu bu sûrenin Mekke'de indirilmiş olduğunu

getirilemediğinden pek kabul görmemiştir. Nitekim Kur'ân hitâbı, rüyâ halindeki diğer hitâp çeşitlerinin de ötesinde şuurlu ve bilinçli bir şekilde gerçekleşmiştir. Oysa uyku halindeki bir insanın algısı ve iradesi elinden alınmışken¹³⁹ Kur'ân hitâbı gerçekleşmez.¹⁴⁰

b. Bakara Sûresi'nin sonundaki iki âyetin, Resûlullah'a (sas) Mi'rac gecesinde doğrudan Allah tarafından ve yüz yüze bildirildiği hususu, Kur'ân'ın doğrulamadığı bir görüştür.¹⁴¹ Rivâyete göre:

*“Resûlullah(sas), Mir'ac gecesinde Musa'nın (a.s.) uyarıları neticesinde beş defa Yüce Allah'ın huzuruna çıkıp inmek sûretiyle, farz kılınan elli vakit namazı, bu vesile ile beş vakte indirebilmiştir. Bakara Sûresi'nin son iki âyeti yine vicahen alınmıştır.”*¹⁴²

Kur'ân, sübutu tevatürle hâsıl olan İlâhî bir kitaptır. Dolayısıyla Kur'ân'ın tespitinde mütevatir olmayan haberler yeterli delil sayılmamaktadır. Oysa yukarıda zikri geçen rivâyetler ahad derecesindeki haberlerdir.¹⁴³

Yine Bakara Sûresi'nin son iki âyetinin, Resûlullah'a (sas) Mi'rac gecesinde doğrudan Allah tarafından ve yüz yüze bildirildiği hususu, Hz. Aişe tarafından doğrulanmamış, İbn Kesîr gibi tahkik ehli müfessirler de bu haberleri sahih kabul etmemişlerdir.¹⁴⁴

Hz. Peygamber'in, Yüce Allah'tan bazı İlâhî hitâpları vicahen aldığı hususunda Necm Sûresi'nin ilk âyetleri (on sekiz âyet) delil olarak gösterilmektedir.¹⁴⁵ Ancak tarafsız ve önyargısız bir şekilde bir bütün halinde âyetler ele alınıp incelendiğinde görülecektir ki, söz konusu âyetlerde, Resûlullah'a (sas) âyetleri öğretenin, karşısında birdenbire dikiliveren, ufukları kaplar vaziyette, en yakın mesafeye kadar yaklaşan ve görünüveren Cebrâil (a.s.) olduğu anlaşılmaktadır.

---

kabul etmişlerdir. (Elmalılı, Hak Dini, IX, 506-507) O halde bu rivâyetin pek muteber olmadığı söylenebilir.

¹³⁹ Bkz. Zümer, 39/42.

¹⁴⁰ Geniş bilgi için bkz. Duman, M. Zeki, *Beyânü'l-Hak (Kur'ân'ın Nüzûl Sırasına Göre Tefsîri)*, Fecr yay. Ankara, 2006, *Beyânü'l-Hak*, II, 202, 203.

¹⁴¹ Nitekim Müfessir Âlûsî, Şuara, 26/193–195 âyetlerini delil olarak Kur'ân'ın tamamının Cebrâil (a.s.) tarafından Hz. Peygamber'e (sas) indirildiğini söylemiştir. Bkz. Âlûsî, Şihabeddin, *Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Dâr İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, trs. XIX, 124.

¹⁴² Bkz. Buhârî, *Sahîh*, Salat, 1; Müslim, *Sahîh*, İman, 263.

¹⁴³ Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, I, 455–456.

¹⁴⁴ Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, I, 455–456.

¹⁴⁵ Bkz. Necm, 53/1–18.

Başka âyetlerde de Resûlullah'a (sas) İlâhî kelâmı bildirenin Allah değil, Cebrâil (a.s.) olduğu aşikâr bir şekilde ifade edilmektedir.¹⁴⁶

Mi'rac gecesinde Resûlullah'ın (sas) Yüce Allah'ı müşahade ettiği, bu sebeple ondan doğrudan İlâhî hitâbı aldığı hususunda, İbn Abbas ve Hz. Aişe olmak üzere iki mümtaz şahsiyetten, birbiriyle örtüşmeyen rivâyetler varid olmuştur. Bu rivâyetlerden birinde İbn Abbas:

“Muhammed Rabbini, kesinlikle gördü” demiş. İkrime'nin: *“Allah, gözler O'nu göremez, O gözleri görür; O latiftir, her şeyden haberdardır”*¹⁴⁷ buyurmamış mı demesi üzerine, İbn Abbas: *“Yazıklar olsun sana! Bu, O'nun kendi nuruyla tecelli ettiği zaman böyledir. Gerçekten Hz. Muhammed Rabbini iki defa görmüştür”* şeklinde cevap vermiştir.¹⁴⁸

Buhârî ise, Hz. Aişe'nin şunları söylediğini nakletmektedir:

*“Her kim Muhammed Rabbini gördü derse, büyük bir söz söylemiş olur. Ama O, Cebrâil'i kendi aslî sûretinde, ufku kaplamış olarak görmüştür.”*¹⁴⁹

Başka bir rivâyette Hz. Aişe:

*“Sen Allah'ın şöyle buyurduğunu işitmedin mi? Allah, bir insanla ancak vahy yoluyla yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir”*¹⁵⁰ demiştir.¹⁵¹

Necm Sûresi'ndeki âyetlere hem lafız hem de anlam bakımından benzerlik gösteren Tekvîr Sûresi'ndeki âyetler de bu manâyı doğrular niteliktedir.¹⁵²

Yukarıda açıklayıp değerlendirmelerde bulunduğumuz âyetlerden ve Hz. Aişe'nin ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla, Resûlullah'ın (sas) Yüce Allah'ı görmediği; onun iki kez gördüğünün Cebrâil (a.s.) olduğu söylenebilir.

Peygamber'e (sas) gelen İlâhî hitâbın kaynağı sadece Allah'tır. Yüce Allah'ın kendisine bildirdiği İlâhî hitâbı Resullere ileten aracı ise, Cebrâil'dir. Âyet-i

¹⁴⁶ Bkz. Tekvir, 81/19–25; Bakara, 2/97.

¹⁴⁷ En'am, 6/103.

¹⁴⁸ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevra, *Sunenu't-Tirmizî*, Çağrı yay. İstanbul, 1992, Tefsîr, 54.

¹⁴⁹ Buhârî, *Sahih*, Tefsîr, 53/1; Müslim, *Sahih*, İman, 287.

¹⁵⁰ Şûrâ, 42 / 51.

¹⁵¹ Bkz. Müslim, *Sahih*, İman, 287.

¹⁵² Bkz. Tekvir, 81/19–29.

kerîmede açıkça belirtildiği üzere, en yaygın ve evrensel anlamıyla İlâhî hitâp denilince akla ilk gelen, bunun rûhanî bir varlık olan melek vasıtasıyla gerçekleşmiş olmasıdır.

Vahy meleği, sadece bir aracı olması bakımından pasif bir konumda olup, İlâhî hitâbın hazinesi konumundaki “*Levh-i Mahfûz*”, “*Kitab-ı Mekkûn*” veya “*Ummü'l-Kitab*”dan İlâhî hitâbı alıp Hz. Muhammed'e (sas) ileten rûhanî bir elçidir. Fazlurrahmân'ın ifadesiyle; “*işte bu Ana Kitab'ın veya Emr'in özü, Rûh veya kutsal ruhtan gelmekte ve peygamberlerin kalbine giderek vahyi teslim etmektedir.*”¹⁵³

Kur'ân'ın, kerîm bir elçinin sözü olduğunun dile getirildiği, böylece hem Cebrâil'e (a.s.) hem de Peygamber'e (sas) nispet edilebilmesi olasılığının söz konusu olabileceği âyetlere gelince:

“*Hiç şüphesiz o (Kur'ân), çok şerefli bir elçinin kavlidir.*”¹⁵⁴

Kur'ân, “*Levh-i Mahfûz*”daki potansiyeliyle ve oradan inkişaf ettirip günümüzdeki mahiyeti üzere tertip etmesi yönüyle hakîkatte Allah'ın; metafizik âlemden yeryüzüne indirip, Hz. Peygamber'e ilemesi yönüyle Cebrâil'in (a.s.); tebliğ ve tebyin yönüyle de Hz. Muhammed'in kelâmı sayılır.¹⁵⁵ Ancak Kur'ân hitâbı hakîkat, kaynak ve inşa bakımından tartışmasız bir şekilde sadece Allah'a aittir.

Nitekim bazı âyetlerdeki şu ifade kalıpları son derece açık ve vurguludur:

“*O (Kur'ân hitâbı), Âlemlerin Rabbinin katından indirilmedir.*”¹⁵⁶

“*O (Kur'ân hitâbı), Rahmân, Rahim Allah katından indirilmedir.*”¹⁵⁷

O halde, “*Bu Kur'ân pek kerim bir Resul'ün sözüdür*”¹⁵⁸ âyetlerinin akla getirmiş olduğu Kur'ân hitâbının Allah dışındakilere (Cebrâil (a.s.)/Hz. Muhammed (sas) nispet edilmesi ihtimalini ortadan kaldırmış olmaktadır. Ayrıca “*şerefli elçinin*

¹⁵³ Fazlurrahmân, *Ana Konularıyla Kur'ân*, trc. Alpaslan Açıkgenç, Ankara Okulu yay. Ankara, 2016, 160.

¹⁵⁴ Hakka, 69/40; Tekvir, 81/19.

¹⁵⁵ Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXX, 117.

¹⁵⁶ Vakıa, 56/80; Hakka, 69/43; Şuara, 26/192.

¹⁵⁷ Fusilet, 41/2; bkz. Yâsîn, 36/5; Fusilet, 41/42.

¹⁵⁸ Tekvir, 81/19 ve Hakka, 69/40.

sözü” ifadesi ve bu ifadenin delaleti meselesini daha detaylı bir şekilde “*Kur’ân Hitâbında Lafiz Manâ Aidiyeti*” konusunda ele alacağız.¹⁵⁹

Öte yandan İlâhî hitâbı melekten almanın iki ihtimalinden söz edilmiştir: Bunlardan biri, Resulullah’ın (sas) beşer sûretinden çıkıp melek sûretine girerek hitâbı Cebrâil’den (a.s.) alması durumu. Ya da melek, beşer sûretine girerek vahyi Resulullah’a (sas) getirmesi durumudur.¹⁶⁰ Genel olarak kaynaklarımızda, İlâhî hitâbın Cebrâil’den (a.s.) Peygamber’e (sas) gelişinin bu iki yolla olduğu şeklinde ifade edilmiştir.¹⁶¹

İlâhî hitâbın bildirişi, akıl, deney, zihin ve her türlü beşerî yöntemleri aşan bir şekilde gerçekleştiği söylenebilir. Bu hitâp, İlâhî irade ile aşkın mertebeden inzâl/tenzîl yoluyla beşerî boyuta dönüştürülen bir kelâm halinde, Cebrâil (a.s.) ve Hz. Peygamber vasıtasıyla bizlere ulaşmıştır.

Elçi vasıtasıyla bildirilen İlâhî hitâp kaynaklarımızda; Cebrâil’in (a.s.) görünerek aslî sûretiyle veya insan şeklinde; ya da görünmeden doğrudan kalbe ilkâ, zil sesiyle veya uyku halinde getirmesi şeklinde ele alınmaktadır. Bunları maddeler halinde şu şekilde ele alacağız.

1.1.3.2.1. Meleğin Görünerek İlâhî Hitâbı Getirmesi

Vahy meleği, görünmek üzere İlâhî hitâbı iki şekilde getirmiştir. Bunlardan biri, kendi aslî suretiyle hitâbı getirmesi; diğer şekli ise, insan şekline girerek getirmesidir.

1.1.3.2.1.1. Meleğin Kendi Aslî Sûretinde Hitâbı Getirmesi

Cebrâil (a.s.), kimi zaman aslî sûretiyle gelmiş ve Allah’ın emirlerini Resûlullah’a (sas) bildirmiştir. Bu hitâp şekli Hz. Muhammed’e (sas) biri fetretü'l-

¹⁵⁹ Bkz. S. 123.

¹⁶⁰ Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celaleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur’ân*, el-Mektebetü's-Sakafiyye, Beyrut, 1973, I, 43.

¹⁶¹ Bkz. Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur’ân*, thk. Ebû'l-Fadl ed-Dimyâtî, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2006, 161.

vahyden hemen sonra, diğeri de İsrâ gecesinde olmak üzere iki defa meydana gelmiştir.¹⁶²

Elçi meleğin bu tarzda gelişini ifade eden âyetler şöyledir:

“Andolsun ki, onu (Cebrâil'i) apaçık ufukta görmüştür”,¹⁶³

“(Kur'ân'ı) ona, üstün güçlere sahip, muhteşem görünümlü (Cebrâil) öğretti. O, en yüksek ufukta bulunuyorken (aslî sûretine girip) doğruldu. Sonra (Muhammed'e) yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu. Bunun üzerine Allah, kuluna vahyini bildirdi. (Gözleriyle) gördüğünü kalbi yalanlamadı.”¹⁶⁴

Cebrâil'in (a.s.) kendi aslî sûretiyle Resûlullah'a (sas) iki defa İlahî hitâbı getirdiğinin açık delillerinden biri Kur'ân'la yani yukarıdaki âyetlerin manâsının delaleti ile;¹⁶⁵ ikincisi de sahih hadislerle sabit olmuştur:

“Peygamber Efendimiz (sas) İlahî hitâbın kesilmesinden sonra bir gün Cebrâil'i (a.s.) yeri göğü dolduran bir kürsü üzerinde otururken görmüş ve korkuyla evine sığınmıştır.”¹⁶⁶

İmam Müslim “Kitabu'l-İman Sidretu'l-Munteha'nın Zikri” babında Hz. Aişe ile Mesruk (r.a.) arasında geçen şu konuşmayı nakletmiştir: Mesruk'un (r.a.) Rüyetullah'ı sorması üzerine Hz. Aişe şu şekilde cevap vermiştir: “Ümmetin içinde Hz. Peygamber'e (sas) bu konuda ilk soruyu ben yönelttim. O da bununla Cebrâil (a.s.) kastolunuyor. Ben onu iki kez Allah'ın yarattığı aslî sûretinde gördüm. İkisinde de gökten iniyordu. Öyle ki, görüntüsü tüm ufku kaplamıştı diye bana cevap verdi.”¹⁶⁷

Yukarıdaki âyetlerde geçen “Ruyet meselesi ve mahiyeti” hususunda birtakım farklı rivâyetler ve değerlendirmeler yapılmıştır. Mevdûdî (ö.1979), bu hususta farklı rivâyetleri ele alıp şu değerlendirmelerde bulunmuştur: İbn Mesud ve Hz. Aişe,

¹⁶² Cebrail'in (a.s.) Resûlullah'a (sas) aslî sûretiyle iki defa vahy getirdiğinin kanıtı: Tekvir, 81/23; Necm, 53/5-11 âyetleri ve Buhârî, *Sahîh*, Bed'u'l-vahy, 1; Müslim, *Sahîh*, İmân, 255 hadisleridir. Bkz. Duman, *Vahy Gerçeği*, 26.

¹⁶³ Tekvîr, 81/23.

¹⁶⁴ Necm, 53/5-11.

¹⁶⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 316-317.

¹⁶⁶ Buhârî, *Sahîh*, Bed'u'l-vahy, 1; Müslim, *Sahîh*, İmân, 255; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 19.

¹⁶⁷ Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ, *Tefhimu'l-Kur'ân*, trc. Hey'et, İnsan yay. İstanbul, 1991, VI, 21.

Resûlullah'ın (sas), Allah'ı değil, Cebrâil'i (a.s.) gördüğünü söylemişler. Bu rivâyetler, âyetlerin zahirî manâsıyla da uyumlu olmaktadır. Yine Ebû Zer ve Ebû Musa el-Eş'arî gibi sahabîlerden rivayet edilen hadisler de meselenin bu şekilde olduğunu pekiştirmektedir. Oysa İbn Abbas tarikiyle gelen rivâyetler hem karışık hem de çelişkili olup aynı zamanda bu rivâyetlerin hiçbiri merfu değildir. O halde İbn Abbas'a ait olduğu iddia edilen bu rivayetlerin, güvenilir olmadığı söylenebilir.¹⁶⁸

Bütün bu hususlar muvacehesinde; “*Ruyet*” hususundaki hadis rivâyetlerine hem sıhhat derecesi bakımından hem de Kur'ân âyetlerinin manâsının delaleti açısından bakıldığında, Resûlullah'ın (sas) Allah'ı değil, Cebrâil'i (a.s.) gördüğünü söylemek mümkündür.

1.1.3.2.1.2. Meleğin İnsan Şeklinde Hitâbı Getirmesi

Kur'ân'da bazı âyetlerden anlaşıldığına göre, Lut Kavmi'ni helak etmekle görevlendirilen melekler, Hz. İbrahim ve Hz. Lut'a normal insan sûretinde görmüşlerdir.¹⁶⁹ Aynı durum, bir peygamber olmamasına rağmen Hz. Meryem için de geçerlidir. Ona da Cebrâil (a.s.), insan şeklinde görmüştür:

“*Biz de rûhumuzu (Cebrâil'i) ona gönderdik. (O) ona düzgün bir insan şeklinde göründü.*”¹⁷⁰

Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin bu konuyla ilgili açıklaması şöyledir:

“*Bazen de melek bana insan sûretinde görünür, benimle konuşur, ben de onun dediklerini kavrarım.*”¹⁷¹

Cebrâil'in (a.s.) girdiği bu insan sûretinin, kimi zaman sahabeden “*Dihiyetü'l-Kelbî*”;¹⁷² kimi zaman da “*Cibril Hadisi*”nde geçtiği gibi tanınmayan birisi şeklinde olduğu rivâyet edilmektedir.¹⁷³

¹⁶⁸ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, VI, 23

¹⁶⁹ Bkz. Hud, 11/69–70, 77–78; Zâriyât, 51/24–28.

¹⁷⁰ Meryem, 19/17.

¹⁷¹ Buhârî, *Sahîh*, Bed'u'l-vahy, 1.

¹⁷² Buhârî, *Sahîh*, Fedâilu'l-Kur'ân, 1; Müslim, *Sahîh*, Fedâilu's-Sahâbe, 100.

¹⁷³ Buhârî, *Sahîh*, İmân, 37; Müslim, *Sahîh*, İmân, 1.

Bir rivayete göre Cebrâil (a.s.), insanlardan bir genç sûretinde gelmiş, Resûlullah (sas) ile iki insanın karşılıklı konuşması gibi karşı karşıya oturup konuşmuş, mesajını ilettikten sonra da kalkmış ve gitmiştir.¹⁷⁴

Resûlullah (sas), İlâhî hitâbın kendisine nasıl geldiğine dair Haris b. Hişâm'ın sorusuna cevaben, kimi zaman vahy meleğinin ona bir adam¹⁷⁵ şekline bürünerek geldiğini, onunla konuştuğunu, onun söylediklerini anladığını, vahyin bu şekilde gelmesinin ise, İlâhî hitâbın geliş şekillerinin en kolayı olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁶

Genel olarak İlâhî rahmet ve müjde içerikli âyetler bu şekilde gelmiştir. Bu yol, vahy meleğinin meleklikten sıyrılıp beşerîyet vasfına bürünmesi sûretiyle, Hz. Peygamber'in ondan İlâhî hitâbı alması şeklinde olmuştur. Vahy meleği açısından bu durum hubut, nüzûl hali olarak adlandırılır.¹⁷⁷

İlâhî hitâbın geliş şekilleri dikkate alındığında, Cebrâil'in (a.s.) insan sûretinde gelerek hitâbı getirdiği çok az görülmektedir. İlâhî hitâp gerçeğinin büyük çoğunluğunun Cebrail'in (a.s.) görünmeden ve doğrudan Peygamber'in (sas) rûhuna ilkâ edilmiş olması, din gerçeğinin içsel boyutu veya daha çok içsel tecrübe ile bilinebileceği hakikatini ortaya koymaktadır.¹⁷⁸

Sonuç olarak, İlâhî hitâbın iniş şekli ile içeriği arasında bir münasebet vardır. Vahy meleğinin insan şekline girerek İlâhî hitâbı getirmesi, Resûlullah (sas) açısından kolay olmuştur. Bu yolla gelen İlâhî hitâplar da içerik itibarıyla genellikle müjde ve İlâhî rahmetler ihtiva etmiştir.

1.1.3.2.2. Meleğin Görünmeyerek İlâhî Hitâbı Getirmesi

Vahy meleği, görünmeden İlâhî hitâbı üç şekilde getirmiştir. Bunlar; meleğin İlâhî hitâbı Hz. Peygamber'in kalbine doğrudan ilkâ etmesi, zil sesiyle veya uyku halinde hitâbı getirmesi şeklinde olmuştur.

¹⁷⁴ Buhârî, *Sahîh*, Bedu'l-Vahy, 1; İman, 37.

¹⁷⁵ Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, I, 40.

¹⁷⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 44; Zurkânî, *Menâhîlu'l-İrfan*, I, 65.

¹⁷⁷ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 43.

¹⁷⁸ Aydın, Hayati, *Psikolojik İkna*, 18.

1.1.3.2.2.1. Meleğin Hitâbı Hz. Peygamber'in Kalbine İlka Etmesi

İlâhî hitâbın peygamberin kalbine ilkâsının, hem Cebrâil (a.s.) aracılığıyla hem de melek aracılığı olmadan doğrudan İlâhî irade ile gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Aşağıda vereceğimiz misaller ve açıklamalar, İlâhî hitâbın peygamberin kalbine ilkâsının her iki yol ile de geldiğini göstermektedir.

İlâhî hitâbın Hz. Peygamber'in kalbine ilkâsının birinci şekli, Cebrâil (a.s.) aracılığıyla, yani meleğin kalbe üflemesi yoluyla gerçekleşmesidir ki: “*Şüphesiz Rûhu'l-kuds kalbime üfledi*”¹⁷⁹ hadisi buna işaret etmektedir.

Yine İlâhî hitâbın Resûlullah'ın (sas) kalbine ilkâ edilmesinin ikinci şekli ise, onun Cebrâil (a.s.) gibi herhangi bir aracı olmadan gerçekleşmesidir. İlâhî talim yöntemi açısından bu, muhatabı bıktırıp ürkütmemek, sezgisel yetilerini de daima zinde tutmak gibi amaçlarla, üslupta bir çeşitlilik olarak nitelendirilebilir. Başka bir ifadeyle, bu hitâp çeşidinde Resûlullah'ın (sas) imkân ve kapasitesi, İlâhî irade tarafından kontrol altında tutularak, en üst düzeyde devreye girmiştir. Nitekim İzutsu:

وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ

“*Biz de Mûsâ'ya, elindeki değneği at diye vahyettik. Bir de ne görsünler o, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor*”¹⁸⁰ âyetindeki “وَأَوْحَيْنَا” ifadesinin ilham manasında olduğunu söyler. Bu vesile ile vahyetme terimini şu şekilde açıklar: “*Bu manâdaki hitâp, Allah'ın kendi isteğini, aralarında A→B bir aracı koymadan doğrudan insana bildirmesi demektir.*”¹⁸¹

Bu çeşit bildirimde İlâhî hitâbın tecellisi, Âşkın iradeden beşeriyet ufku noktasına doğru, gizli ve özel bir yolla peygamberlerin benliğine aktarılmaktadır. Buna karşılık, beşerî ve dünyevî duygu mertebesinin İlâhî mertebeye yönelerek İlâhî hitâbın alındığı çok özel bir durum söz konusudur.

İlâhî hitâbın bu şekilde doğrudan kalbe inişi, Kur'ân hitâbı dışındaki bilgilendirme hitâbıyla da alakalıdır. Nitekim elçi aracılığıyla gelen hitâp, Kur'ân ve

¹⁷⁹ Şâfî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs, *Musned Hadisler*, thk. Said Muhammed el-Lahhâm, Beyrut, 1996, 402; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdîsi ve'l-Âsâr*, takdim, Kemâl Yûsuf el-Hût, Dâru't-Tâc, Beyrut, 1989, VII, 79.

¹⁸⁰ A'raf, 7/117.

¹⁸¹ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 151-152.

Kur'ân dışı hitâbın her ikisini de kapsayacak sûrette geniş bir anlama gelmektedir. Her ne kadar Kur'ân, Hz. Peygamber'e (sas) Cebrâil (a.s.) vasıtasıyla gelmiş olması bakımından farklılık arz etse de, Cebrâil'in (a.s.) Kur'ân haricinde İlâhî hitâpları getirdiği de sabittir.¹⁸² Nitekim Âlûsî (ö.1270/1854);

“Uyarıcılardan olası diye onu güvenilir Rûh (Cebrâil) senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir”¹⁸³ âyetlerini delil alarak Kur'ân'ın tamamının Cebrâil (a.s.) tarafından Hz. Peygamber'in (sas) mübarek kalplerine indirilmesinin gerektiğini ifade etmiştir.¹⁸⁴

İlâhî hitâbın geliş şekli ile içerik münasebetinden yola çıkarak diyebiliriz ki, Cebrâil'in (a.s.) aracılığı olmadan doğrudan Peygamber'in (sas) kalbine gelen hitâplar Kur'ân dışı bilgilendirme hitâbıdır. Zira Âlûsî'nin de dediği gibi, Kur'an hitâbının tamamı Cebrâil (a.s.) aracılığıyla Resûlullah'a (sas) bildirilmiştir.

Yine İlâhî hitâbın doğrudan Peygamber'in (sas) kalbine geliş şekli, İlâhî hitâbın kaynağı ile bu hitâba muhatap Hz. Peygamber arasındaki yakınlığın en üst düzeye ulaştığı çok özel bir durum olduğunu söyleyebiliriz.

1.1.3.2.2.2. Meleğin Zil Sesiyle Hitâbı Getirmesi

Hz. Peygamber'in zil yahut çingirak sesine benzer sesler duyarak hitâbı almasıdır. Bunu da Resûlullah'ın (sas) bizzat kendisi şöyle açıklamaktadır:

“Vahy bazen bana zil çalar (veya çingirak sesi) gibi bir sesle gelir. Bu benim için en zor olanıdır. O halim geçince, onun (Cebrâil) ne dediğini iyice kavramış olurdum.”¹⁸⁵

Dolayısıyla zil sesiyle gelen hitâp, Cebrâil'in (a.s.) görünmeksizin getirdiği İlâhî hitâptır. Elmalılı (ö.1942), Resûlullah'ın (sas) ; “Vahy bana bazen zil sesi gibi

¹⁸² Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ, *Sünnetin Anayasal Niteliği*, çev. N. Ahmet Asrar, Çıra yay. İstanbul 1997, 94.

¹⁸³ Şuara, 26/193–195.

¹⁸⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'anî*, XIX, 124. Ayrıca Kur'ân'ın tamamının sadece Cebrail (a.s.) tarafından indirildiği hususunda bkz. Mennâ Halîl el Kattân, *Ulûmu'l-Kur'ân*, 57.

¹⁸⁵ Müslim, *Sahîh*, *Fedâil*, 87; Ahmet b. Hanbel, 1992: II, 677; Tirmizî, *Sunen*, *Menakıb*, 7; Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb, *Sunenu'n-Nesâî*, thk. Bedrettin Çetiner, Çağrı yay. İstanbul, 1992, *İftitâh*, 37; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 44.

gelirdi...” sözünü, perde arkası hitâp olarak addetmektedir.¹⁸⁶ Ancak bildiğimiz kadarıyla başka müfessirler tarafından desteklenmeyen bu görüşün, yerinde olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü burada, zil sesine benzer bir sesle, İlâhî hitâbın Cebrâil (a.s.) tarafından getirilmesi söz konusudur. Oysa perde arkası hitâpta, Cebrâil (a.s.) aracılığı olmadan, bir cismin arkasından doğrudan İlâhî hitâbı işitmek sûretiyle muhatap olma durumu vardır. Dolayısıyla perde arkası hitâpla, zil sesiyle gelen hitâpların birbirinden farklı durumlar olduğu kanaatindeyiz.

Bu sesin, bir uğultu gibi ilk anda anlaşılamayan bir ses olduğu,¹⁸⁷ ancak daha sonra anlaşılır hale geldiği ifade edilmektedir. Hatta Hz. Peygamber’in başka şeylerle meşgul olmasını engellemek maksadıyla, meleklerin kanatlarının çıkardığı hışırtı olduğunu söyleyenler de vardır.¹⁸⁸

Zil sesiyle gelen İlâhî hitâpta, Cebrâil (a.s.) gizli bir şekilde Hz. Peygamber'e iner ancak görünmemektedir. Fakat Resûlullah'ın (sas) yüzünde bu mânevî halin meydana getirdiği değişimin izleri gözlenmektedir. Bazen uyumakta olan bir kimsenin horlaması gibi sesler çıkarır, bazen de kendinden geçer. Ancak bu hal, normal bir insandaki bayılma şeklinde değil, Cebrâil (a.s.) ile olan rûhanî buluşmaya bütün benliğini vermek sûretiyle beşerî halden sıyrılarak “*sekîne hali*”ne girmesidir. Etraftakiler, arı uğultusuna benzer sesler işitirler ama olup bitenleri anlamamaktadırlar. Peygamber (sas) ise, kendisine hitâp edileni duymakta ve anlamaktadır. Zorunlu bir bilgi ile hiç şüphe duymadan bunun Allah'ın hitâbı olduğunu bilmektedir. “*Sekîne hali*” kendisinden geçince, hitâp edileni hafızasında hazır ve adeta yazıyla yazılmışçasına nakşedilmiş bir halde bulmaktadır.¹⁸⁹

Tecrid-i Sarih'te, Resûlullah'ın (sas) İlâhî hitâbı alma hali şöyle anlatılmaktadır:

İşte beşerî sıfat ile melekî telkinin verdiği cismanî yorgunluk o dereceye varmış ki, en soğuk günde bile şakır şakır terler; üzerine bindikleri deve bile tahammül edemeyerek yere çökerdi... Zeyd b. Sabit, “*Resûlullah'a (sas) şiddetli (hükümleri ağır) bir sûre nazil olduğunda kendilerini istila*

¹⁸⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 35.

¹⁸⁷ Bununla ilgili olarak İbn Hacer şu açıklamayı yapmaktadır: “*Arı uğultusunun, zil sesi rivâyetiyle çelişen bir taraftı yoktur. Zira uğultu, oradaki dinleyenler açısından, arı uğultusuna benzerken, Hz. Peygamber (sas) kendisi açısından onu zil/çingirak sesine benzetmiştir.*” Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 19, 20.

¹⁸⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 19, 20; Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, I, 45.

¹⁸⁹ Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfan*, I, 64.

eden darlık ve sıkıntı, sûrenin şiddeti (hükümlerini ağırlığı) ile sûreyi leyyine (konuları yumuşak, sevindirici, müjdeleyici bir sûre) nazil olduğunda ise hali onunla mütenasib olurdu” der.¹⁹⁰

Yukarıdaki açıklamalardan sonra şunu açıkça ifade edebiliriz ki, İlâhî hitâbın inişindeki zorluk derecesiyle içerik arasında bir münasebet vardır. Yani hükmü ağır olan hitâplar, Resûlullah'a (sas) ağır gelir; hafif olan, müjdeleyici hitâplar ise, yumuşak bir şekilde gelirdi.

1.1.3.2.2.1. Meleğin Uyku Halinde Hitâbı Getirmesi

Resûlullah'a (sas) İlâhî hitâbın akış yollarından bir tanesi de rüyâyı sadıka şeklinde gerçekleşenlerdir. Bu şekilde gelen hitâp türünün genellikle nübüvvet sürecinin başlangıcına rastladığını söyleyebiliriz.¹⁹¹ Ancak rüyâ yoluyla İlâhî hitâbın risalet sürecinde de devam ettiğini söylemek mümkündür. Nitekim ashabın, Resûlullah (sas) uyurlarken vahy alabilir gerekçesiyle uyandırmaması¹⁹² rüyâ yoluyla İlâhî hitâbın devam ettiğini göstermektedir. Ancak doğrudan Resûlullah'a (sas) uyku halinde gelen İlâhî bildirimlerin genellikle bilgilendirme veya sorunlar karşısında çare gösterme şeklinde olduğunu ifade etmek mümkündür.¹⁹³

Yine Hz. Peygamber bir hadisinde sâlih ve sadık rüyânın da İlâhî hitâbın bir çeşidi olduğuna işaretle şöyle buyurmuştur:

“(Peygamberlere) vahy sona erdi, fakat mübeşşirat olarak müminin sâlih rüyâsı-ilham, teshîr ve menam-bakî kalmıştır.”¹⁹⁴

Resûlullah'ın (sas) bu hadisinde bahsettiği rüyâ halindeki hitâbın da ilham kavramı içerisinde mütalaa edilmesinin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Bu konuyu “İlâhî Hitâp-Rüyâ İlişkisi” bahsinde geniş bir şekilde ele alacağız.¹⁹⁵

¹⁹⁰ Zebîdî, Zeynuddin Ahmed b. Abdullatif, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, trc. Ahmed Naim, DİB. yay. Ankara, 1976, I, 5; Müslim, *Sahih*, Tevbe 10.

¹⁹¹ Müslim, *Sahih*, İman, 73.

¹⁹² Müslim, *Sahih*, Tevbe, 10.

¹⁹³ Mennâ Halîl el Kattân, *Ulûmu'l-Kur'ân*, 54-56.

¹⁹⁴ Buhârî, *Sahih*, Ta'bir, 5.

¹⁹⁵ Bkz. S. 84.

1.2. İLÂHÎ HİTÂBIN MAHİYETİ VE İMKÂNI

1.2.1. İlâhî Hitâbın Mahiyeti

İlâhî hitâbın mahiyetini kavrayabilmek, onun muhataplara nasıl ulaştırıldığı hususunun anlaşılmasına bağlıdır. İlâhî hitâbın mahiyetiyle ilgili bilgilerin ancak âyet ve hadislere dayalı olabileceği malumdur. Ancak biz, İlâhî hitâbın bizzat peygamberler tarafından bir hakikat olarak yaşandığını naklî delillerle ispat etmenin yanı sıra, görünen bu dünyanın dışında gaybî bir âlemin de olduğu ve bu İlâhî hitâbın aklen de mümkün olabileceğini izah etmeye çalışacağız.

İlâhî hitâp bizzat peygamberler tarafından yaşanmış bir olgudur. Yüce Allah, insanı ve müşahade âlemini yarattıktan sonra onu kendi haline ve başıboş bırakmamıştır. Bu sebeple insana kevnî âyetleri olan tabiatı, kendi yüce varlığının birer apaçık delilleri şeklinde arzetmiş olmakla yetinmeyerek ona “*kelâmî hitâpta*” da bulunmuştur.

“*Vahy*” ifadesi, Kur’ân’da türevleriyle birlikte yetmiş sekiz âyette geçmektedir.¹⁹⁶ Elbette ki hitâp gerçekliğinden bahseden âyetler, sadece bunlar değildir. Kur’ân-ı Kerîm, “*enzele*” ve “*nezzele*” fiilleriyle de bu hitâp gerçeğinden bahsetmektedir. Bu nitelikte yüzden fazla yerde âyetler geçmektedir:

“*İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur’ân’ı indirdik.*”¹⁹⁷

İlâhî hitâbın gerçekliğini bizlere bildiren bir kısım âyetlerde, Resûlullah’tan (sas) önceki peygamberlere de bu hitâbın yapıldığını ortaya koymaktadır:

“*Biz Nuh’a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve (nitekim) İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakub’a, esbâta (torunlara), İsa’ya, Eyyûb’e, Yunûs’a, Harun’a ve Süleyman’a vahyettik. Davud’a da Zebûr’u verdik.*”¹⁹⁸

¹⁹⁶ Bkz. Abdalbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu’cemu’l-Mufehres li Elfâzi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Marife, Beyrut, 1994, 914.

¹⁹⁷ Nahl, 16/44; Bkz. En’am, 6/19, 106; Araf, 7/203; İbrahim, 14/1; Şûrâ, 42/7.

¹⁹⁸ Nisa, 4/163; Bkz. Nahl, 16/43; Enbiya, 21/7, 25; Zümer, 39/65.

İlâhî hitâbın bizzat peygamberler tarafından yaşandığını ifade eden sahih hadisler de mevcuttur.¹⁹⁹

Yukarıda zikrettiğimiz âyet ve hadisler, Yüce Allah'ın, görevlendirdiği peygamberlerine, özel bir iletişim yoluyla hitâp ettiğinin kanıtlarıdır. Bu âyet ve hadislerin ancak mümin kimseler için bir değeri vardır. Fakat aynı şeyi, gayba inanmayanlar için söyleyemeyiz. Çünkü her şeyi mantık ölçüleriyle değerlendirmeye çalışan inkârcı insanların, İlâhî hitâbın bir hakikat olduğuna inanmaları elbette ki zor gelmektedir. Ancak insanın, fizikötesi yanı olan bir varlık olduğunu unutmamak gerekir. Onun bu yanını dikkate alarak İlâhî hitâbın aklen de mümkün olabileceği ifade edilebilir.²⁰⁰

Bilindiği gibi zahirî ilimlerin yanı sıra batınî ilimler de vardır. Mesela, gök cisimleri vesilesiyle insanların geleceklerine dair bazı yorumlar yapabilme imkânını sağlayan “astroloji”;²⁰¹ kişilerin bazı eşyalar üzerinde fizikî etkiler oluşturduğunu işleyen “parapsikoloji”;²⁰² bireylere, rûhlarla bazı ilişkiler kurmak suretiyle onlardan bilgiler edinme yöntemlerini gösteren “spritizm” (rûhçuluk)²⁰³ gibi ilimler ve kişileri trans haline geçirerek onlara telkinde bulunmayı mümkün kılan “hipnotizma”²⁰⁴ ve birbirlerinden uzakta oldukları için alışılmış duyumlarla haberleşme imkânı olmayan iki rûh veya zihnin doğrudan haberleştikleri iddiasına dayanan ve psikolojik bir hadise olan “telepati”²⁰⁵ gibi olaylar, insanlara görünen âlemin haricinde metafizik bir âlemin varlığı hususunda bazı ipuçları vermektedir.

Yukarıda zikrettiğimiz ve bilimsel olarak doğruluğu ispat edilemeyen “parapsikolojik” hadiselerle ilgili hususların, İlâhî hitâp ile birebir özdeşleştirmenin doğru olmadığını farkındayız. Ancak bu karşılaştırmanın sadece, hitâbın bir olgu olarak gerçekliğinin anlaşılabilirliği açısından anlamlı olduğu düşünülebilir.

¹⁹⁹ Hadis rivâyetleri için bkz. Buhârî, *Sahih*, Bed'u'l-Vahy, 2; Müslim, *Sahih*, el- Fedail, 23; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, VI, 158; İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sunenu İbn Mâce*, Çağrı yay. İstanbul, 1992, Ticaret, 2; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali en-Neysâbüri, *es-Sunenü'l-Kübrâ*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, trs. VII, 76.

²⁰⁰ Demirci, Muhsin, *Vahy Gerçeği*, 38-39

²⁰¹ Albayrak, Halis, *Kur'an'da İnsan-Gayb İlişkisi*, Şûle yay. İstanbul, 1993, 86.

²⁰² Albayrak, Halis, *Kur'an'da İnsan*, 92.

²⁰³ Usta, M. Ali, *Rûhçuluk Nedir?*, Ruh ve Madde yay. İstanbul, 1986, 10.

²⁰⁴ Zurkânî, *Menâhilü'l-İrfan*, I, 66.

²⁰⁵ Bkz. Ertuğrul, İsmail Fenni, *Hakikat Nurları*, Sebil yay. İstanbul, 1994, 338.

Beşer vasfını taşıyan peygamberler, İlahî âlemle temasa girerken seçkinlik²⁰⁶ nitelikleri gereği farklı bir karaktere bürünmekte; sûret itibariyle insanlarla aynı olmakla birlikte manâ bakımından farklılık arz etmektedirler.²⁰⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de de bu hususa işaret edilerek, Hz. Peygamber'in beşerîlik vasfı kadar, vahyi alan niteliğine vurgu yapılmaktadır:

*“De ki: Ben ancak sizin gibi bir beşerîm (Şu kadar var ki) bana yalnız ilahınızın tek bir İlah olduğu vahyediliyor.”*²⁰⁸

*“Peygamberleri onlara: Biz de sizler gibi insanız, demişlerdi. Fakat Allah, nimetini kullarından kime dilerse verir.”*²⁰⁹

İlahî hitâbın peygamberlere ne şekilde yapıldığı kısmı genel manâda akılla kavranabilse dahi, tam anlamıyla mahiyetinin anlaşılması mümkün değildir. Zaten İlahî hitâbın ifadesi olan vahyin, gerek sözlük gerekse kavram olarak verdiğimiz tanımlarında gizlilik ve hızlılık ilkesi, keyfiyetini, idrakin zorluğunu ifade etmektedir. Ayrıca bu İlahî hitâbın, karşı konulamaz bir güç olduğu da açık bir gerçektir. Bu hususa, Hz. Musa'nın annesine gelen İlahî hitâp misal verilebilir: Normal şartlarda bir anne için evladını nehre bırakmanın, onu ölüme terk etmek manâsına geldiğini biliyorken, İlahî hitâp gereği hiçbir itirazda bulunmadan emredileni yapması gerçeği, İlahî hitâbın muhatap olan şahsiyetin doğasında ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.²¹⁰ Dolayısıyla İlahî hitâp, büsbütün rûhânî bir keyfiyettir. Yaratana yaratılanın, Allah'la kulun birbirinden ayrıldığı bir mertebedir. İlahî hitâba muhatap olan insan, kendi iradesi dışında, haricî bir faktörle karşı karşıyadır. Allah ona, dilediğini yaptırır ve insan bunun farkına bile varamaz.²¹¹

²⁰⁶ Bkz. Âlu İmrân, 3/33, 179; En'âm, 6/124; A'râf, 7/144; Hacc, 22/75; Sâd, 38/47.

²⁰⁷ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *Kimyâ-i Saâdet*, çev. Ali Arslan, Merve yay. İstanbul, 2014, 45-47.

²⁰⁸ Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6.

²⁰⁹ İbrahim, 14/11.

²¹⁰ Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. el-Hasen, *Hatmü'l-Evliyâ*, thk. Osman İsmail Yahya, el-Matbaatü'l-Kâsûlikiyye, Beyrut 1965, 220-221.

²¹¹ Ertuğrul, İsmail Fennî, *Hakikat Nurları*, 226.

Peygamber Efendimiz de (sas), “*vahyin geliş keyfiyetini*” soran sahabeye, doğrudan bir açıklama yapmak yerine, birtakım benzetmelerle (zil veya çingirak sesi) meseleyi anlaşılır kılmaya çalışmıştır.²¹²

İlâhî hitâbı olağanüstü ve esrarlı kılan sebep, bu hitâbın İlâhî olmasından kaynaklanmaktadır. Hitâbın kaynağı, zamandan ve mekândan münezze, kadîm ve bakî, tüm varlıkları yaratan ve her yönüyle bir ve tek olup benzeri ve ortağı olmayan Hakk Teâlâ; bu hitâba muhatap olan da, sonradan yaratılan, yetenek ve güçleri sınırlı, mekân ve zamanla kuşatılmış, Rabbi karşısında aciz bir beşerdir.

Yüce Allah ile Peygamber (sas) arasındaki ontolojik farklılıktan kaynaklanan durumlar İlâhî hitâpta açıkça hissedilmektedir. Çünkü hatip olan Allah ile muhatap Peygamber (sas) arasında ontolojik bir benzerliğin bulunmaması, hitâbı da gizli bir sır haline getirmektedir.

Peygamberlerin yaşamış oldukları “*vahy*” deneyiminin bazı hususiyetlerini sadece onlar idrak edilebilirler. Peygamberler tarafından yaşanan bu olağanüstü ruhsal tecrübe, diğer insanlara ancak birtakım temsîli anlatımlarla aktarılabilir. Peygamberlerin bu İlâhî kelâma nasıl muhatap olduklarının içyüzüne vâkıf olma imkânına sahip değiliz. Zira Cenâb-ı Hakk ile peygamberler arasındaki hitâbın boyutları ve mahiyetinin ne olduğu bizler açısından bir sırdır. Ancak, Yüce Allah ile Resûlü arasında varlık itibarıyla bir benzerlik olmadığı halde hitâp olayının gerçekliği, yani Yüce Allah'ın, sevgili Peygamberi (sas) ile iletişim kurup, ona hitâp etmesi inkâr edilemez bir gerçektir. O halde İlâhî hitâp nasıl gerçekleşmiştir?

Her şeyden önce İlâhî hitâbın elçi melek olan Cebrail (a.s.) aracılığıyla gerçekleştiği bilinen bir hakîkattir. Ancak burada Cebrail (a.s.) ile Hz. Peygamber (sas) arasında ontolojik farklılıktan kaynaklanan bir iletişim sorunundan da bahsedilebilir. Nitekim Buhârî şarihlerinden el-Kirmanî (ö.833/1430) konuyu kısaca şöyle açıklamaktadır:

*“Ya dinleyen konuşanın galip etkisiyle derin bir kişisel değişikliğe uğrar ya da konuşan aşağı inip bir parça dinleyeninin sıfatlarına bürünür. Resûlullah'ın (sas) vahy alması her iki şekilde de vuku bulmuştur.”*²¹³

²¹² Buhârî, *Sahîh*, Bed'u'l-vahy, 2; Müslim, *Sahîh*, Fedâil, 87; Tirmizî, *Sunen*, Menakıb, 7; Nesâî, *Sunen*, İftitâh, 37.

İzutsu, Kirmanî'nin bu düşüncelerini eserinde zikrettikten sonra,²¹⁴ Hz. Muhammed (sas) için bu iki durumun da gerçekleştiğini ifade eder. Ona göre, hadislerde geçtiği üzere Hz. Muhammed'in (sas) zil sesi ve arı uğultusu gibi garip birtakım sesler işittiği hitâp çeşidi, İlâhî hitâbın birinci kategorisine; hitâp meleğini gördüğü hitâp çeşidi ise, İlâhî hitâbın ikinci kategorisine girmektedir. Yine ona göre: insanın üstün varlıklarla münasebet kurabilmesi, ancak tabiatının değiştirilmesiyle mümkün olabilir. Bu durumda olağanüstü bir kuvvet gelir, onu etkiler ve tabiatını değiştirir. Tabii ki bu hal beraberinde hem bedensel hem de ruhsal olmak üzere şiddetli ağrı ve ıstıraplar meydana getirir. Nitekim bu hal Hz. Muhammed'de (sas) çeşitli şekillerde meydana gelmiştir. Zira bazı hadislerde, Hz. Muhammed'in (sas) İlâhî hitâbın gelişi esnasında birtakım zorluklar yaşadığı haber verilmektedir.²¹⁵

Yukarıdaki açıklamalar muvacehesinde diyebiliriz ki Kirmanî, İlâhî hitâbı alması esnasında Hz. Muhammed'in (sas) şahsında, özellikle de fizikî yapısında olağanüstü değişikliklere sebep olmasını, o anda Resûlullah'ın (sas) beşerî yapısındaki bir yükselme olarak değerlendirmekte ve İzutsu da, onun bu değerlendirmesine katılmaktadır.

Kur'ân'da da açıkça ifade edildiği gibi İlâhî hitâp, ağır bir hadisedir:

*“Doğrusu biz, senin üzerine ağır bir söz bırakacağız.”*²¹⁶

Bu âyet-i kerîmede hem İlâhî hitâba muhatap olmanın hem de tebliğ görevinin ağır bir hadise olduğu vurgulanmıştır. Belki de bu sebepten dolayıdır ki Yüce Allah, söz konusu ağırlığa dayanabilmesi için Resulüne, gecenin bir bölümünde kalkıp Kur'ân'ı tertil üzere okumasını ve ibadet etmesini emretmiştir.²¹⁷ Çünkü gece kıyamı ve tertil üzere Kur'ân okuma, İlâhî hitâbı karşılama ve tebliğ gibi ağır yükümlülüklerin yerine getirilebilmesi için zorunlu bir eğitim mahiyetindedir.

²¹³ Yine Kirmânî'ye göre, Yüce Allah'ın insanlarla iletişimini mümkün kılan araçlardan biri dil, öteki ise Cebrail (a.s.) dır. Bkz. Kirmânî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî, *el-Kevâkibu'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1981, I, 28.

²¹⁴ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 157.

²¹⁵ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 157; Hadisler için bkz. Buhârî, *Sahîh*, Bedu'l-Vahy, 1, 3; Müslim, *Sahîh*, Fedail, 2333.

²¹⁶ Müzzemmil, 73/5.

²¹⁷ Bkz. Müzzemmil, 73/1-4.

Böylelikle tahammül gücünü artırmak sûretiyle nefisle mücadele etme imkânı sağlanabilmektedir.²¹⁸

İlâhî hitâbın ağırlığı sebebiyledir ki, Resûlullah (sas), kendisine hitâp edildiği zaman birtakım zorluklar yaşamış ve büyük sıkıntılara maruz kalmıştır.²¹⁹ Bu hitâp esnasında, üzerinde bulunduğu deve çökmüş, benzi sararmış, hava sıcak olmasına rağmen titremiştir.²²⁰

Yine Hz. Ömer; “*vahy geldiği bazı anlarda Resûlullah'ın (sas) başı etrafında arı uğultusuna benzer sesler işitirdik*” demiştir.²²¹ Buradan İlâhî hitâba muhatap olmanın tahammülü güç, hem fiziksel hem de ruhsal açıdan ağır bir hadise olduğu anlaşılmaktadır. Vasıtalı hitâp için var olan bu durum, vasıtasız hitâpta yoktur. Çünkü o, isminden de anlaşılacağı üzere, peygamberlerin kalbine direkt ilkâ edilen İlâhî hitâptir.

İlâhî hitâpta iletişim sorununun giderilmesine yönelik olarak Cebrail'in (a.s.) vasıta kılınmasının yanı sıra Yüce Allah, kendilerine indirilene açıklasın diye her peygambere İlâhî hitâbı, kavminin dili ile bildirmiştir:

“*Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın.*”²²²

Yüce Allah, bu sünneti gereği Hz. Muhammed'e (sas) de Kur'ân'ı kavminin dili olan Arapça olarak vahyettiştir. Bu demektir ki İlâhî hitâbın kaynağı Allah ile muhatapı Peygamber (sas) arasındaki ortak vasıtalarından biri de dildir. İşte Kirmanî, bu iki durumu yani Cebrâil (a.s.) ve dilin Allah ile Hz. Peygamber (sas) arasında vasıta olarak kullanılmasını, aradaki ontolojik farklılığa rağmen İlâhî hitâbın gerçekleşmesi hususunda Allah'ın beşere tenezzülü olarak değerlendirmektedir.²²³

Netice olarak, Yüce Allah ile Hz. Muhammed'e (sas) arasındaki İlâhî hitâbı sağlamada esas olabilecek ontolojik farklılığa rağmen, araya elçi olarak Cebrâil'i (a.s.) koymuş, kelâmı ve Arap Dilini hitâp vasıtası yapmış, hitâbı gerçekleştirmek maksadıyla kulu ve Peygamber'i olan Hz. Muhammed'e (sas) tenezzül etmiştir.

²¹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 480; Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 397-398.

²¹⁹ Buhârî, *Sahîh*, Bed'u'l-Vahy, 1.

²²⁰ Müslim, *Sahîh*, Fedail, 2335.

²²¹ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I, 34.

²²² Bkz. İbrahim, 14/4.

²²³ Bkz. Kirmânî, *el- Kevâkib*, I, 28.

Peygamber'ini de bir beşer olarak, insanî vasıflarında ve rûhî yetkinliğinde yüceltip kemale erdirmiş, hatta diğer insanların varabileceği erdem ve faziletin üstüne çıkarmış ve böylece İlahî hitâbın gerçekleşmesi mümkün olmuştur diyebiliriz.

İlahî hitâbın mahiyeti konusunda yukarıda verdiğimiz bilgilerden sonra, yine bu hitâbın mahiyeti kapsamındaki İlahî hitâbın tek yönlü iletişim olması, gizli ve hızlı olması ve bu hitâba müdahalenin imkânsız olması gibi bazı hususiyetleri ele alıp değerlendirmeye çalışacağız:

1. İlahî hitâbın başlama noktasında Allah, bitiş noktasında ise insan vardır. Dolayısıyla tek yönlü bir iletişimdir.²²⁴ İlahî hitâpta asıl olan ve üzerinde durulması gereken konu; Yüce Allah'ın bu iletişimi sağlamak üzere görevlendirdiği vahy meleği ile peygamberler arasında meydana gelen tek yönlü bir iletişimdir. Bu bildirimde iki ortak hususiyetin olması gerekir:

Birincisi, aynı işaret veya anlaşma sisteminin kullanılmasıdır. Yani her iki tarafın anlayabileceği ortak bir dilin kullanılması gerekir.²²⁵

İkincisi, hitâp esnasında konuşan ve dinleyenin aynı cinse mensup ve aynı düzeyde varlıklar olması gerekmektedir. Hâlbuki İlahî hitâpta taraflar, birbirinden farklı varlıklardır. Öyle olduğu halde bu iletişim nasıl gerçekleşmektedir?

İbni Haldun (ö.808/1405) peygamberlerin melekler ile iletişime geçmelerini, ancak kendilerinin melekleşmesiyle imkân dâhilinde olabileceğini ifade etmektedir.²²⁶ Peygamberlerin melekleşmesi ifadesi ağır geldiğinden “*özel bir hal*” şeklinde nitelendirmek belki daha sağlıklı olacağı kanaatindeyiz. Bu duruma “*sekîne halî*” de diyebiliriz. Nitekim bazı hadislerde Resûlullah'a (sas) İlahî hitâp geldiği esnada, çektiği şiddetli ıstırapların ve fizikî ağrıların haber verilmesi, bu görüşün daha isabetli olduğunu göstermektedir.²²⁷

İlahî hitâp, peygamberlere has özel bir tecrübedir. İşte bu sebeple hitâp anında neler olup bittiğini onlardan başka kimse bilemez. Böyle olunca da ne İlahî

²²⁴ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 168.

²²⁵ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 168.

²²⁶ İbn Haldun, Ebû Zeyd Velîyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh yay. İstanbul, 2016, 773.

²²⁷ Hadis rivâyetleri bkz. Buhârî, *Sahîh*, Bed'ul-Vahy, 2; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, VI,97; Derveze, Muhammed İzzet, *Kur'ân'ı Anlamada Üsul*, trc. Vahdettin İnce, Ekin yay. İstanbul, 2012, 22–23.

hitâp meselesinin perde arkasını ne de peygamberlerin onu nasıl algıladıklarını tam anlamıyla öğrenme imkânı olmamaktadır.

2. İlâhî hitâp, peygamberlere yapılan son derece hızlı bir bildirimdir.²²⁸ Oysa vahy dışındaki gizli bildirimlerin bu kadar hızlı alınması mümkün değildir. Normal şartlarda tilaveti epey zaman alabilecek uzun bir metnin bu kadar kısa bir sürede peygamberlere intikali düşünülürse, İlâhî hitâbın ne kadar hızlı bir bildirim olduğu anlaşılabilir. Nitekim İbni Haldun, İlâhî hitâbın hızlı bir bildirim olduğunu şöyle ifade etmiştir:

Peygamberin (sas) Cebrail'den (a.s.) İlâhî hitâp alması, adeta bir lahzada, hatta göz açıp kapama müddetinden daha kısa bir zamanda vuku bulur. Çünkü bu hadise zaman içinde geçmez. Daha doğrusu bunların tümü birlikte, bir anda meydana gelir ve adeta hızlı bir şey gibi zuhur eder. Bu özelliğinden dolayı hadiseye “vahy” ismi verilmiştir. Çünkü “vahy” lügatte, sürat ve hız manâsına gelmektedir.²²⁹

Râğıb el-İsfahanî de İlâhî hitâbın son derece hızlı ve gizli bir iletişim olduğuna vurgu yapmış olacak ki, onu bazen remz şeklinde gerçekleşen kelâm, bazen de sözsüz ve lafızsız bir ses olarak tanımlamıştır.²³⁰

Râğıb el-İsfahanî'nin “vahy” lafzına yüklediği bu anlam, diğer vahyeler için söz konusu olabilir ancak Kur'ân vahyi için pek mümkün görünmemektedir. Hâlbuki Kur'ân:

“(Resulüm) onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımlatma, şüphesiz onu toplamak (senin kalbine yerleştirmek) ve onu okutmak bize aittir. O halde biz onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et”²³¹ âyet-i kerîmeleriyle açık bir şekilde kıraat ve işitmeden bahsetmektedir. Bu İlâhî hakikat, Kur'ân metninin tamamının vasıtalı olarak, yani hitâp meleği Cebrâil (a.s.) tarafından Resûlullah'a (sas) okunduğunu ifade etmektedir. Ancak bu okuma şeklinin, çok hızlı olması itibarıyla beşerî okuma ölçülerinin ötesinde gerçekleşen tilavet olduğunu söyleyebiliriz.

²²⁸ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 515.

²²⁹ İbni Haldun, *Mukaddime*, 289.

²³⁰ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 515.

²³¹ Kıyamet, 75/16-18.

Kur'ân hitâbı dışında kalan diğer hitâplar,²³² tilavet olmaksızın kalbe ilkâ şeklinde veya birtakım sembollerle gerçekleşebilir. Oysa Kur'an hitâbının tamamı, hem manâ hem de lafız olarak yani bir tilavet şeklinde gerçekleşmiştir.

3. İlâhî hitâba müdahale imkânsızdır. Kur'ân, İlâhî hitâba hiçbir müdahalenin söz konusu olmadığını, bazı isyankâr cin, şeytan ve insanların her hitâp gönderilişinde ona müdahale gayreti içerisinde olduklarını haber vermektedir.²³³ İlâhî hitâbın, elçi meleğe indirilişinden başlayıp peygamberlere indirilişine ve peygamberlerden insanlara tebliğine kadar geçen her aşamada, mükemmel bir İlâhî koruma altında olmuştur. Bu sebeple de İlâhî hitâp sürecinde hiçbir zaman, hâricî bir müdahaleye imkân verilmediğini Kur'ân haber vermektedir:

“Onu kovulmuş her şeytandan koruduk. Ancak kulak hırsızlığı eden olursa, onu da parlak bir ateş takip etmektedir.”²³⁴

Yüce Allah'ın, İlâhî hitâbın nüzûlü sürecinde aldığı koruma tedbirleriyle alakalı olarak kullandığı “*şihâb*”, “*sâkıb*”, “*târik*” ifadeleri hakkında kaynaklarımızda genişçe malumat verilmektedir.²³⁵ Söz konusu âyetlerde delici ve kovalayıcı yıldızlarla ilgili olarak, doğal ateş olan “*nâr*” ifadesi yerine “*şihâb-un mubîn*”, “*şihâb*”, “*sâkıb*” gibi şiddetli enerji güçlerini ifade eden kavramların kullanılması elbette dikkat çekicidir.²³⁶ Kur'ân için hususiyet arzeden bu koruma uygulamasının önceki semâvî kitaplar için uygulanıp uygulanmadığını bilmiyoruz. Fakat bu koruma, Kur'ân hitâbı için söz konusu olduğuna göre, diğer semâvî kitapların indirilmesinde de aynı sürecin geçerli olduğu düşünülebilir. Çünkü her ne kadar bu hususta âyet-i kerîmede cinler:

“Hâlbuki biz, (daha önce) göğün bazı yerlerinde gayb haberlerini dinlemek için otururduk. Fakat şimdi her kim dinlemeye kalkacak olursa, kendini gözetleyen

²³² Bkz. Buhârî, *Sahih*, el-Edep, 28; Müslim, *Sahih*, el-Birr, 140; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, II, 85, 160; Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sunen*, Çağrı yay. İstanbul, 1981, 27; İbn Mâce, *Sunen*, 16.

²³³ Bkz. Hacc, 22/52.

²³⁴ Hicr, 15/17–18; Bkz. Hacc, 22/52; Saffat, 37/6–10; Sad, 38/10; Fussilet, 41/12; Mülk, 67/5; Cin, 72/8–9.

²³⁵ Bkz. Râğıb el-İsfahanî, *el-Müfredât*, 267; Elmalılı, *Hak Dini*, V, 200, VI, 431, IX,132; İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim, *Tefsîru Garibi'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut, 1978, 369; Tâberî, *Câmîu'l-Beyân*, VIII, II, 14–15; Kurtubî, *el-Câmî'*, XV, 67–68; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 438; Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XX, 59–60.

²³⁶ Yeniçeri, Celal, *Uzay Âyetleri Tefsîri*, Erkâm yay. İstanbul, 1995, 132–140.

yakıcı bir ışık bulur”²³⁷ demişlerse de bu korumanın, peygamberlere olan hitâp sürecini kapsadığı düşünülebilir. Yani İlâhî hitâp sürecinde peygamberlere veya kendilerine bildirilen hitâba, şeytan veya başka unsurlar tarafından herhangi bir müdahalenin söz konusu olmadığını söyleyebiliriz. Nitekim Kur’ân’da şöyle buyrulmaktadır:

*“Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın. Ama Allah, şeytanın vesvesesini giderir. Sonra Allah, âyetlerini sağlamlaştırır. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*²³⁸

Burada şeytanın önceki peygamberlere de müdahale teşebbüslerinin boşa çıkarıldığı haber verilmektedir. Böylece İlâhî hitâp sürecinde, Kur’ân için söz konusu olan bu İlâhî korumanın, diğer İlâhî kitaplar için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

1.2.2. İlâhî Hitâbın İmkânı

Vahy aracılığıyla şahıslar arasında herhangi bir iletişim imkânının oluşabilmesi için hatip ile muhatap arasında, o iletişimin sağlanabilmesine imkân sağlayan ya ontolojik bakımından aynı olunması ya da aracı bir unsurun bulunmasının zorunlu olduğunu²³⁹ daha önce belirtmiştik. Hâlbuki İlâhî hitâp noktasında böylesi ontolojik bir birliktelik mümkün değildir. Ancak hatip olan Yüce Allah'ın, muhatap insana hitâpta bulunduğunu ve bu hitâbın vuku bulduğunu bildiğimize göre bu hitâbın gerçekleşme imkânını sağlayan unsurlardan söz edilebilir. Şûrâ Sûresi 51. âyet-i kerîmesinde bu unsurların; “*vahy*”, “*kelâm*” veya “*elçî*” olduğu bildirilmiştir. İnsanoğluna toplu halde veya parçalar şeklinde; şifahî veya yazı hâlinde bildirilmiş olan dört büyük İlâhî kitap da bu hitâbın en açık belgeleridir.

Öyleyse her ne kadar imkânsız kabul edilse de Yüce Allah'ın beşere hitâp ettiği müsellemler bir hakîkattir. Bu hakîkati inkâr etmek doğru değildir. Ancak

---

²³⁷ Cin, 72/9.

²³⁸ Hac, 22/52.

²³⁹ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 157.

diyebiliriz ki, Yüce Allah'ın insanlarla iletişimini mümkün kılan unsurlardan biri dil, öteki de Cebrâil'dir.²⁴⁰

Yüce Allah, beşere olan hitâbını, ister vasıtasız bir biçimde yani doğrudan konuşarak veya bir aracı vesilesiyle yapsın, neticede bu iletişim, dil vasıtasıyla olmaktadır. İlähî hitâpta melekler de iletişim aracı durumundadır. Ancak onların dahi İlähî hitâbı peygamberlere dil vasıtasıyla ulaştırdıkları bir gerçektir.²⁴¹

Yüce Allah'ın beşere hitâp etmesi için, insanların ihtiyaç duydukları hitâp unsurları olan ses, dil, harf gibi şeylere ihtiyacı yoktur. Hitâp etmeyi dilediği şahıslara hitâp anında, buyuracağı şeyleri, anında muhatabının anlayabileceği lisan, ses ve ifadelerden oluşan lafızlar şeklinde yaratarak onu işittirir veya kalbine intikal ettirir. Bunun imkân dâhilinde ve akla yatkın olduğu söylenebilir. Nitekim bu husus Kur'ân'da şöyle ifade edilmektedir:

*“(Ey Muhammed!) Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma. Şüphesiz onu toplamak ve okumak bize aittir. O hâlde, biz onu okuduğumuz zaman, onun okuyuşuna uy.”*²⁴²

Yüce Allah'ın, zat ve sıfatları itibariyle eşi, benzeri ve dengi yoktur. Âyet-î kerîmede:

“O'nun benzeri hiçbir şey yoktur” denildikten sonra *“O işitendir, görendir”*²⁴³ buyrulmaktadır. Böylece isim ve nitelikleri yönüyle, sıfatlarının bazılarını beşerin anlayıp kavrayabileceği türden olduğu bildirilmiştir.

Nitekim değişik âyet-i kerîmelerde buna benzer örnekleri sıralamak mümkündür:

Hakk Teâlâ; *“De ki: (Yapacağınızı) yapın! Amelinizi Allah da Resûlü de müminler de görecektir”*²⁴⁴ demiş; mahlûkatı hakkında da: *“Göğün boşluğunda emre boyun eğdirilmiş olarak uçuşan kuşları görmediler mi?”*²⁴⁵ buyurmuştur.

²⁴⁰ Kirmânî, *el- Kevâkib*, I, 28; İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 157.

²⁴¹ Âyetler için bkz. Kıyame, 75 / 16–19; Alak, 96 / 1–5.

²⁴² Kıyame, 75/16–18.

²⁴³ Şûrâ, 42/11.

²⁴⁴ Tevbe, 9/105.

²⁴⁵ Nahl, 16/79.

Bir başka yerde Yüce Allah: “Gözlerimizin önünde ve vahyimiz gereğince gemiyi yap”²⁴⁶ ve “Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen gözlerimizin önündesin”²⁴⁷ buyurmuş; mahlûkatı hakkında da: “Resûle indirileni duydukları zaman, tanıştıkları gerçekten dolayı gözlerinin yaşla dolup taşıdığını görürsün”²⁴⁸ demiştir.

Yine İblis’e; “Allah: Ey iblis! İki elimle yarattığıma secde etmekten seni meneden nedir?”²⁴⁹ bir başka ayette; “Hayır, Allah’ın iki eli de açıktır”²⁵⁰ ifade ederken; mahlûkatı hakkında da; “İşte bu, ellerinizle yaptığınız yüzündendir”;²⁵¹ “Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir”²⁵² buyurmuştur.

Yukarıda verdiğimiz misallerde, Yüce Allah’ın kendisini bildiğimiz hangi vasıflar ve benzetmelerle nitelendirdiyse, bütün sıfatlardaki mükemmellik sadece Hakk Teâlâ için geçerlidir.²⁵³ Yine diyebiliriz ki, Kur’an’da ifadesi geçen Allah’ın sıfatlarının, O’nun gerçekliğini sınırlamadığını, bilakis Yüce Allah’ın faaliyetlerinin kendi yarattığı evren üzerindeki kavranabilir/görülebilir etkilerini gösterdiğini açıkça ortaya koymaktadır.²⁵⁴

Yüce Allah’ın eşi, benzeri, dengi ve ortağı yoktur. Bu açık farklılıkla beraber, O’nunla yaratmış olduğu malûkat arasındaki ilişki ve iletişim devam etmektedir. Zira O, her şeyi gören ve işiten biri olarak mahlûkatıyla münasebet halindedir.²⁵⁵

Yüce Allah’ın sıfatları, hakikatleri itibariyle insanların özellikleriyle aynîlik göstermeseler de, neticede Yüce Allah işiten, gören, bilen ve de konuşandır. Beşer de işitme, görme, bilme ve konuşma sıfatlarına sahiptir. Öyleyse hakikatleri yönüyle değilse de Yüce Allah ile beşer münasebetindeki bu ortak hususiyetlerin, hitâbı mümkün kıldığı ifade edilebilir.

Diğer taraftan Yüce Allah ile muhatap insan arasındaki ontolojik farklılığa rağmen, İlâhî hitâp imkân dâhilindeyken, Yüce Allah’ın meleklerle iletişiminin nasıl sağlandığı hususunun da irdelenmesi gerekmektedir. Bununla beraber melekler

---

²⁴⁶ Hûd, 11/37.

²⁴⁷ Tûr, 52/48.

²⁴⁸ Maide, 5/83.

²⁴⁹ Sâd, 38/75.

²⁵⁰ Maide, 5/64.

²⁵¹ Enfâl, 8/5; bkz. Hacc, 22/10.

²⁵² Fetih, 48/10.

²⁵³ Bkz. Râzî, Fahrüddîn, *et- Tefsîru'l-Kebîr*, XXVII, 154.

²⁵⁴ Esed, Muhammed, *Kur’ân Mesajı*, I, 246.

²⁵⁵ Kutub, Seyyid, *Fî Zilâl*, V, 607

hakkındaki bilgimiz, insanlar hakkındaki bilgimizden daha azdır. Çünkü melekler metafizik âleme ait nuranî varlıklardır. Onların bazı özelliklerini ancak Kur'ân ve hadislerde geçtiği kadarıyla bilebilmekteyiz. O halde İlâhî hitâbın Cebrâil'e (a.s.) intikali hususu da önemli bir sorundur. Bu sorunu “*İlâhî Hitâbın Levh-i Mahfûz'dan Cebrâil'e (a.s.) İntikali*” başlığı altında geniş bir şekilde ele almaya çalışacağız.²⁵⁶

---

²⁵⁶ Bkz. S. 104.

2. İLÂHÎ HİTÂBIN NİTELİKLERİ VE BENZERİ OLGULARLA KARŞILAŞTIRILMASI

Çalışmamızın bu bölümünde, İlâhî hitâbın nitelikleri kapsamında; hitâptaki beşerî unsurlar, insanların ihtiyaç ve beklentileri, İlâhî hitâbın kültürle ilişkisi ve hitâbın dili meselesi gibi hususiyetler ele alınacaktır. Yine İlâhî hitâbın; ilham, sekîne, rûh ve rüyâ gibi olgularla karşılaştırılması yapılacaktır.

2.1. İLÂHÎ HİTÂBIN NİTELİKLERİ

Peygamberlerin gönderilmelerindeki amaç; asıl itibariyle Allah'a itaat yollarını öğretmek, daha önceki kitapların uygulanması sürecinde tahrifata uğrayan hususlarını düzeltmek, dinden olmayan şeyleri ayıklamak ve mevcut hükümleri onaylamaktır. Ayrıca bu hükümlerden toplumun yararına olan ve peygamberlerin güzel gördükleri şeyleri değiştirmeyip insanları onları uymaya davet etmektir. Ancak insanlar arasında uygulanmakta olan şeylerden, peygamberlerin gönderiliş amacına uygun düşmeyen hususlar varsa onları da ihtiyaç ölçüsünde değiştirmektedir.²⁵⁷

Kur'ân'dan önceki kitaplar toplu bir şekilde indirilmişken, Kur'ân tedrici olarak indirilmiştir. Bilindiği gibi Kur'ân'dan önceki tüm İlâhî hitâplar belli bir zamanla sınırlıydılar. Yani belli bir sürede yürürlükte kalmışlardır. Zamanla tahrifata uğrayan ve toplumun ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelen İlâhî hitâpların yerini yeni bir İlâhî hitâp almıştır. Bu durum, Kur'ân'ın inişine kadar devam etmiştir. Kur'ân:

*“Andolsun ki biz her ümmete bir peygamber gönderdik;”*²⁵⁸

*“Hiçbir ümmet yoktur ki orada bir uyarıcı bulunmuş olmasın”*²⁵⁹ buyurarak her kavme İlâhî hitâp ve bu hitâbı tebliğ eden bir peygamberin gönderildiğini bildirmiştir.

Son İlâhî hitâp, belirli bir zamana ve belirli bir topluluğa ait değil, nâzil olmasıyla beraber tüm zamanları ve bütün insanlığı kapsayıcı niteliktedir.

²⁵⁷ Bkz. Dehlevî, Ahmed Şah Velîyullah b. Abdurrahim, Huccetullâhi'l- Bâliğa, trc. Mehmet Erdoğan, İmaj yay. Ankara, 2003, I, 337-339.

²⁵⁸ Bkz. Nahl, 16/36.

²⁵⁹ Fâtır, 35/24.

Dolayısıyla o, kendinden önceki İlâhî hitâbın muhtevalarının bir devamı olarak mevcut durumu ve geleceği düzenlemek, fert ve toplum olarak insanı rûh, beden ve duyuyla bir bütün olarak ele almak üzere gelmiştir.²⁶⁰

Fert ve toplumu bir bütün olarak ele alan son İlâhî hitâbın tedricen indirilişindeki en önemli hususiyetlerden biri, hitâba konu olan hususların, özellikle ihtiyaçlara paralel bir şekilde indirilmesidir. Bu, bireysel ve toplumsal sorunların İlâhî irade doğrultusunda çözüme kavuşturulması anlamına gelmektedir.

İlâhî hitâbın nihaî hedefi; Hakk Teâlâ'nın iradesine uygun şekilde muhatapları ıslah etmek, emir ve yasakları beyan etmek, toplumda meydana gelen ihtilaf ve problemleri çözmektir. Ancak İlâhî hitâbın gelişini sadece bu sebeplere bağlamak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Çünkü Kur'ân hitâbı, Hakk Teâlâ'nın kadîm kelâmı olarak, İlâhî irade doğrultusunda elbette nazil olacaktır. O, sınırsız boyut ve imkânlarla sahip, getirdiği ahlâk, itikad ve amel yönündeki prensiplerle problemleri çözüme kavuşturan İlâhî bir hitâptir. Dolayısıyla söz konusu sebepler, İlâhî iradenin tecellisi olarak görülebilir.²⁶¹

İlâhî hitâbın muhtevası, indiği toplum ile örf ve adetleri tarafından yönlendirilmiş güdümlü bir muhteva değildir. Bununla beraber, söz konusu toplumun bu hususiyetlerini dikkate almadan indiğini söylemenin doğru olmayacağı ifade edilebilir. Zira İlâhî hitâp, her zaman indiği toplumun örf ve adetlerini, yaşam biçimlerini dikkate almıştır denilebilir.

İlâhî hitâbın tedrici bir şekilde inmesiyle, hükümlerde önem sırasının gözetilmiş olması ve genellikle asıl hükümlerin önce, tamamlayıcı hükümlerin ise sonradan indirilmesi şeklinde olduğu görülür.²⁶²

İlâhî hitâbın esasa taalluk eden muhtevasında bir bütünlük söz konusudur. Kur'ân'ın ifadesiyle her millet, mutlaka bir şekilde İlâhî hitâba muhatap olmuştur:

*“Andolsun biz, her millet içinde: Allah'a kulluk edin, şeytân(a tapmak)tan kaçımın diye bir elçi gönderdik.”*²⁶³

²⁶⁰ Karadâvî, Yûsuf, *el-Hasâisu'l-Amme li'l-İslâm*, Beyrut, 1985, 105-107.

²⁶¹ Kılıç, Sadık, *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerîm*, İzmir, 1993, 184-191.

²⁶² Şâtıbî, Ebû İshâk İbrahim b. Musa, *el-Muvâfakât fi Usûli's-Şeriâ*, trc. Mehmet Erdoğan, İz yay. İstanbul, 2016, III, 41-42.

²⁶³ Nahl, 16/36; bkz. Fâtır, 35/24.

Peygamberlere gelen İlahî hitâbın muhtevasını, din ve şariat diye iki ana eksene ayırmak mümkündür.²⁶⁴ Bütün peygamberlerde din değişmez, fakat şariatler değişmektedir. İlahî hitâbın “din” adı altında ele alınan kısmı, itikadî konuları içermektedir.

İlahî hitâbın din boyutunda esas itibariyle muhteva farklılığı yokken, şariat kısmında birtakım farklılıklar olmuştur:

“Bu (hükümler), elbette ilk sahifelerde de vardı: İbrahim’in ve Mûsâ’nun sayfalarında.”²⁶⁵

Yine Hz. Peygamber’in; “biz peygamberler topluluğu, baba bir kardeşleriz, dinimiz birdir”²⁶⁶ hadisi de bütün İlahî dinlerin aslının bir olduğunu göstermektedir. Zira din birdir ve Hakk Teâlâ bir tek din göndermiştir. Çünkü Yüce Allah, âlemlerin Rabbidir ve O’nun hidâyeti evrenseldir.²⁶⁷ Bu bağlamda Kur’ân’da şöyle buyrulmaktadır:

“Şüphesiz Tevrat’ı biz indirdik. İçinde bir hidâyet, bir nur vardır.”²⁶⁸

“Onların ardından, yanlarındaki Tevrât’ı doğrulayıcı olarak Meryem oğlu İsa’yı gönderdik ve ona, içinde yol gösterme ve nur bulunan, önündeki Tevrât’ı doğrulayan, korunanlar için yol gösterici ve öğüt olan İncil’i verdik”²⁶⁹ buyurmuştur.

Kur’ân’da: “(Ey Muhammed!) Sana da o Kitab’ı (Kur’ân’ı) hak, önündeki kitapları doğrulayıcı, onları gözetici olarak indirdik”²⁷⁰ şeklinde buyrulmuş olması, her risalet ve kitabın, öncekilerin yenilenmesi şeklinde değerlendirmek mümkündür.²⁷¹

²⁶⁴ Akseki, Hamdi, *İslâm Dini*, Ankara, Gaye Matbaası, trs. 100.

²⁶⁵ A’la, 87/18–19, bkz. Şuara, 26/192; Necm, 53/36–37.

²⁶⁶ Buhârî, *Sahîh*, el-Enbiya, 48; Müslim, *Sahîh*, el-Fedail, 145.

²⁶⁷ Fazlurrahmân, *Ana Konularıyla Kur’ân*, 135.

²⁶⁸ Maide, 5/44.

²⁶⁹ Maide, 5/46.

²⁷⁰ Maide, 5/48.

²⁷¹ Paçacı, Mehmet, *Kur’ân-ı Kerîm Işığında Vahy Geleneğine Bir Bakış*, İAD, İstanbul, 1991, V, 175–176.

İlâhî hitâbın şeriat boyutunda kimi zaman kısmî, kimi zaman da birtakım köklü değişiklikler yapılmıştır.²⁷² Bu değişikliklerde, toplumlarda yer edinmiş olan inançlar, örf ve adetlerin rolü vardır. Yani İlâhî hitâp, toplumların ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiş, çoğu zaman topluma yön verirken, kimi zaman da toplumun arkasından gitmiştir. Böylelikle hep bir tekâmül içerisinde olmuştur. Zira İlâhî hitâbın tekâmülü tabî bir durumdur. Bununla beraber hitâptaki tekâmül, onun başlangıçta ilkel ve ibtidaî olduğu anlamına gelmemektedir. Ahmet Hamdi Akseki'nin (ö.1951) ifadesiyle; “*ibtidaî kemalden nihâî kemale doğru bir seyir takip etmiştir.*”²⁷³ Yani son İlâhî hitâp nasıl mükemmel ise, ilki de aynı şekilde mükemmeldir.

Burada İlâhî hitâbın tekâmülü sözüyle, bir anlamda İlâhî hitâbın muhtevasına konu olan hususların değiştirilmesi, çoğaltılması, kolaylaştırılması ya da zorlaştırılması şeklinde kapsam yönünden bir açılımı kastediyoruz. Yoksa din ilk defa ibtidaî idi de sonraları insanoğlunun ihtiyaçları ile paralel bir şekilde gelişti manâsında anlaşılmalıdır.

İlâhî hitâbın muhtevası, değişmeyen esasları yanında, değişebilir nitelikteki hükümleriyle birlikte, Yüce Allah'ın yarattığı en mükemmel varlık olan insanın, mânevî dünyasını düzenlemiş ve son peygamber Hz. Muhammed'e gelen hitâpla zirveye ulaşmıştır.

2.1.1. İlâhî Hitâpta Beşerî Unsurlar

Çalışmamızın bu kısmında, İlâhî hitâpta beşerî unsurlar konusunu ele alacağız. Peygamber de bir insan olduğu halde, bu hitâbın elçisi, ilk muhatabı ve ilk uygulayıcısı olması hasebiyle, İlâhî hitâp karşısında özel bir durumu vardır. Dolayısıyla buradaki hitâp olayında, özel bir durumu olması sebebiyle peygamber unsuru, genel muhataplar olarak insan unsuru, hitâp karşısında insanların ihtiyaç ve beklentileri, hitâbın kültürle ilişkisi gibi hususiyetler üzerinde duracağız.

---

²⁷² Bkz. Dehlevî, *Huccet*, I, 304; Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İrfan yay. İstanbul, 1974, 360.

²⁷³ Akseki, *İslâm Dini*, 18.

2.1.1.1. Peygamberlik Unsuru

İlâhî hitâbın niteliklerinden bahsetmişken, peygamberlerin hitâp karşısındaki tutumlarını da bu kapsamda değerlendirmek gerekmektedir. Peygamberlerin kendilerine gelen İlâhî hitâbın mahiyetinde, herhangi bir şekilde tasarruf yetkileri yoktur. Hz. Peygamber (sas), mutlak bir biçimde İlâhî hitâba uymakla emrolunmuştur:

“Ey Muhammed! Sen, Rabbinden sana vahyedilene uy.”²⁷⁴

Resûlullah (sas) öncelikle, fiziksel ve zihinsel olarak üzere tüm gücüyle Kur'ân'ı ezberlemeye ve hıfz etmeye yönelmiştir. Bu nedenle Yüce Allah, İlâhî hitâp esnasında, onun vahye yoğunlaşmasını ihlal edebilecek herhangi bir hareketine müsaade etmemiştir:

“(Ey Muhammed!) Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımuldatma.”²⁷⁵

İlâhî hitâp, Hz. Peygamber'in (sas) şahsiyetinden bağımsız olarak gelmiştir. Resûlullah'ın (sas) İlâhî hitâptan önceki hayat safhaları ve yaşantısı ile Kur'ân'ın konuları arasında karşılaştırma yapıldığında görülecektir ki, Resûlullah (sas) sadece İlâhî hitâbın muhatabı olmuştur. Kur'ân'da, Hz. Peygamber'in (sas) bu yükümlülüğü birçok âyette dile getirilmiştir:

“Ben ancak bana vahyolunana uyarım.”²⁷⁶

Şurası bir gerçektir ki peygamberler, İlâhî hitâbın elçileri olarak getirdikleri hususlara iman etmişler, onları tatbik etmişler ve tüm sorumluluklarını da yerine getirmişlerdir. Hz. Peygamber'in de:

“Ey insanlar! Allah'ın bana helal kıldığı bir şeyi benim haram kılma yetkim yoktur”²⁷⁷ demesi emredilerek İlâhî hitâba uymakla yükümlü olduğunu ve bu hitâp karşısında herhangi bir değişiklik yapma yetkisinin olmadığını beyan etmiştir.²⁷⁸

Kur'ân hitâbını diğer beşerî hitâp telakkilerinden farklı kılan, onun İlâhî karakterli olmasıdır. Öyle ki Hz. Peygamber'in bile onda en küçük bir müdahalesi

---

²⁷⁴ En'am, 6/106.

²⁷⁵ Kıyame, 75/16; bkz. Taha, 20/114.

²⁷⁶ Yunûs, 10/15. Bkz. Maide, 5/49–50; En'am, 6/106; Hakka, 69/43–47.

²⁷⁷ Müslim, *Sahih*, Mesacid, 76.

²⁷⁸ Bkz. Demirci, Muhsin, *Vahy Gerçeği*, 128.

söz konusu değildir. Dolayısıyla İlahî hitâp, beşerî bilgi edinme yöntemleriyle ilişkilendirilemeyecek biçimde bağımsızdır.

İlahî hitâp, nüzûl çağının ve muhatap aldığı kitlenin sosyal, psikolojik ve inanç gerçekliğini göz ardı etmeksizin peygamberlere gelen, akıl ve duyarlılık dünyasına inen bir nurdur. Hitâbın kaynağı, hangi boyuttan gelirse gelsin, hiçbir şekilde beşer kavram alanıyla asla yan yana getirilemez.²⁷⁹

Resûlullah (sas), İlahî hitâp karşısında pasiftir. Kur'ân'da Hz. Muhammed'in (sas), Rabbine karşı itaatkâr olduğunu, isyan etmesi halinde Allah'ın azabından korktuğunu, bu nedenle kendisine belirlenmiş sınırların dışına çıkmadığını, Allah'ın rahmetini umduğunu, acizliğini itiraf ettiğini, sadece tebliğ görevini yürüttüğünü ifade eden pek çok âyet mevcuttur.²⁸⁰

Bu âyetlerde; “*de ki*” ifadesinin geçmesi, Hz. Muhammed'in (sas) kendi arzusuyla konuşmadığını, sadece İlahî hitâba tâbi bir konumda olduğunu göstermektedir. Çünkü Resûlullah (sas), kendi hevasından konuşmaz,²⁸¹ kendisine hitâp olunana tâbi olurdu. Nitekim Kur'ân'da; “*de ki*” ibaresi üç yüzden fazla yerde tekrarlanmaktadır.²⁸²

Hz. Muhammed (sas), İlahî hitâbı kendi lafızlarıyla düzenlemediği gibi, onu kendi ifadeleriyle de iletmemiştir. Resûlullah'a (sas) sadece hitâp olunur, o ancak bir muhataptır, kendiliğinden konuşmaz, sadece duyduklarını söylerdi.²⁸³

Peygamberlerin tümü, tıpkı Hz. Muhammed gibi peygamberlik süresi boyunca İlahî hitâba muhatap olmuşlardır. Ancak Hz. Peygamber (sas) dışındaki diğer peygamberler kutsal kitap manâsındaki İlahî hitâbı toptan almışlardır. Dolayısıyla onların bu manâda, İlahî hitâp konusunda ayrıca bir beklentileri yoktu. Çünkü alabilecekleri kitabî hitâplarını bir bütün halinde zaten almışlardı. Oysa Resûlullah'a (sas) İlahî hitâp tedricen geldiği için, Efendimiz'in (sas) bazen İlahî hitâp hususunda bir beklenti içine girdiğini görmekteyiz.²⁸⁴

²⁷⁹ Sâlih, Subhi, *Mebâhis*, 26–27.

²⁸⁰ Bkz. Kehf, 18/110; A'raf, 7/118; En'am, 6/50.

²⁸¹ Bkz. Necm, 53/3-4.

²⁸² Temizer, Aydın, *Kur'ân'da De Ki Hitâbı*, MÜİFAV yay. İstanbul, 2012, 71.

²⁸³ Sâlih, Subhi, *Mebâhis*, 30.

²⁸⁴ Buhârî, *Sahih*, İtisam 3, 8, 28; Şehadet, 15; İbn Mâce, *Sunen*, Talak, 25.

İlâhî hitâp, Hz Muhammed'in hayat izlerini, beşerî, ailevî, endişe ve ümitlerini ihtiva etmez. Resûlullah'a (sas) nisbet edilen hüzn ve endişeler, bireysel yaşantısıyla alakalı değil, ancak peygamberlik göreviyle alakalıdır. Hatta onunla ilgili olarak Kur'ân'da yer alan kimi ailevî sahneler bile, müminlere ahlâkî dersler içermesi, onların eğitilmesi gibi salt pedagojik ve terbiye amaçlı olarak zikredilmişlerdir. Mesela, Zeyd b. Harise olayı, peygamberlik makamındaki Hz Muhammed'in (sas), şahsî arzusunun hilafına olmasına rağmen, Yüce Allah'ın emri ve icrası karşısında nasıl bir itaat ve boyun eğişle yerine getirdiğini göstermektedir.²⁸⁵

Resûlullah'ın (sas), İlâhî hitâp esnasında şahsî iradesi bütünüyle durağan hale gelir ve İlâhî bildirim denetimine girerdi. Böylece ne gelen İlâhî hitâpta ne de hitâbın kesintiye uğramasında bir seçim iradesi yoktu. Bazen İlâhî hitâp, yoğun bir şekilde gelirken, kimi zaman da en fazla ihtiyaç duyduğu zamanda kesintiye uğrardı.²⁸⁶

İlâhî hitâbın gerçekleştiği bazı zamanlarda da Resûlullah (sas), bir anda ve hızlı bir şekilde kendisini etkisi altına alan İlâhî bir talim etkinliği karşısında bulurdu. Bu durumda bir şey arzu etse bile onu elde etmeye imkân bulamazdı. Bu sırada yapabildiği tek şey, kendisine inzâl edilenleri harfiyen tekrar etmekten ibaretti.²⁸⁷ Deyim yerindeyse Cebrâil (a.s.) karşısında Resûlullah (sas), tıpkı bir öğrenci gibidir. Cebrâil'den (a.s.) hitâbı, aynen hocasından bir metin alan öğrenci gibi alır; daha sonra ise, ezberleme, tebliğ etme, açıklayıp yorumlama ve uygulama etkinlikleri haricinde bu İlâhî hitâba hiçbir müdahalesi söz konusu değildir.²⁸⁸

Kur'ân'ın aşağıda vereceğimiz âyetleri Hz. Muhammed'in (sas) İlâhî hitâp karşısındaki konumunu bize açık bir şekilde göstermektedir:

*“Eğer (Peygamber) bize isnat ederek bazı sözler uydurmuş olsaydı, mutlaka onu kudretimizle yakalardık. Sonra da onun şah damarını mutlaka keserdik. Hiçbiriniz de bu cezayı engelleyip ondan savamazdı.”*²⁸⁹

---

²⁸⁵ Bkz. Ahzâb, 33/37.

²⁸⁶ Sâlih, Subhi, *Mebâhis*, 37.

²⁸⁷ Derrâz, Muhammed Abdullah, *en-Nebeu'l-Azîm*, Dâru'l-Kalem, Kuveyt, 1970, 32.

²⁸⁸ Derrâz, *Nebeu'l Azîm*, 20.

²⁸⁹ Hakka, 69/44-47.

Bu âyetlerle Kur'ân, Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği şeyin, İlâhî hitâptan başka bir şey olmadığını vurgulamıştır. İlâhî hitâp, bu noktada Hz. Peygamber'in, şâyet vahyi uydurmaya teşebbüs etmesi halinde, ne tür bir çetin cezaya çarptırılacağını söyleyerek, onun İlâhî hitâp hususunda tamamen masum olduğunu bildirmektedir.

Resûlullah (sas), İlâhî hitâp sürecinin hiçbir anında bu hitâba müdahale imkânı bulmamış, duygularını hitâp alanına bulaştırmamış, sadece itaatkâr olmuş ve Allah'ın huzurunda gerçek bir kul olma bilincini sürdürmüştür. Böylece İlâhî hitâp; biri konuşan, emreden bir zat olan hatip Yüce Allah ile diğeri hitâp olunan, kendisine emredilen ve emirleri alan zat konumundaki Resûlullah (sas) arasında gerçekleşen ulvî iletişim olarak devam etmiştir.²⁹⁰

Kur'ân hitâbının salt İlâhî bir bildirim olması hakîkati, Peygamber'in (sas) bu süreçteki konumuna da yansımıştır. Resûlullah'ın (sas), İlâhî hitâba en küçük bir müdahalesinin bile olmaması, Kur'ân'ın İlâhî ve sonsuz bir bilgi ve referans kaynağı olarak kalmasını sağlamıştır. Bu durum Kur'ân'ın, tüm zamanlar için daima diri, sınırsız bir imkânla yüklü, mükemmel bir metin haline gelmesini sağlayan başlıca özelliklerinden biri olmuştur. Böylece, Kur'ân hitâbına kaynaklık etme bakımından kültürel veri ve gayri İlâhî metafizik unsurlardan söz edilemeyeceği gibi, Peygamber (sas) dahi olsa bir beşerden de söz edilemez. İlâhî hitâbın kültürle ilintisi yadsınamaz, fakat kaynak itibariyle salt İlâhî olup ve verdiği mesajlar da evrenseldir diyebiliriz.

İlâhî hitâpta biçimsel olarak, hatip-muhatap münasebetli bir haberleşme vardır. Bilinçli bir şekilde ve pür dikkat kesilerek İlâhî hitâbı dinleyen Hz. Muhammed'in (sas) “*sekîne hali*” denilen bu durumu; tamamen bilinçli bir şekilde ruh hâletine yönelip aynı zamanda dış çevreden soyutlandığı bir hal olmakla beraber, bazı ağırlıklar hissettiği, sarsıntılar yaşadığı zor bir durum olarak nitelendirilebilir. Yoksa Resûlullah (sas), bazı âlimlerin dediği gibi o esnada beşer vasfından çıkıp melek niteliğine girmiş değil;²⁹¹ aksine tüm özellikleriyle mükemmel bir insandır. Çünkü Kur'an'da; “*Biz insanı en güzel biçimde yarattık*”²⁹² buyrulduğu gibi, ahsen-i takvim üzere yaratılmış olan bir beşerin, bu mükemmel fitrî özelliklerinin, takva ve

²⁹⁰ Sâlih, Subhi, *Mebâhis*, 27.

²⁹¹ Bkz. Zerkeşî, *Burhan*, 1, 161; Kirmânî, *el-Kevakib*, I, 28; İbn Haldun, *Mukaddime*, 773.

²⁹² Tin, 95/4.

ihlas ile arttırılmak sûretiyle insanî vasıflarında kemal noktasına yükseltildiğinde, İlâhî hitâbı alma idrakine sahip olur.

O halde Hz. Peygamber (sas), İlâhî hitâp esnasında, bu hitâbı karşılayabilecek düzeyde olup, belki de herhangi bir meleğin dahi erişemeyeceği bir seviyededir. Dolayısıyla, melekleşmesini gerektirecek bir durum söz konusu değildir. Bu nedenle Hz. Peygamber (sas), “*sekîne halî*”nde beşer olarak kalmakta ve üst şuur seviyesindedir.

Resûlullah'ın (sas) ümmi bir kişi olmakla birlikte hem muazzam İlâhî bildirimleri haber vermesi hem de onun bu bildirimleri aldığı esnadaki “*sekîne halî*”ni gören/duyan Müşriklerin, kendisine mecnun demeleri üzerine Kur'ân'da şöyle buyrulur:

“*Dediler ki: Ey kendisine Kur'ân indirilen (Muhammed)! Sen mutlaka bir mecnunsun!*”²⁹³

“*Mecnun bir şair için biz tanrularımızı bırakacak mıyız? derlerdi.*”²⁹⁴

İlâhî hitâbın Resûlullah'a (sas) geldiği dönemdeki halkın inancına göre, mecnun, kâhin ve şairlerin, mutlaka cin denilen tabiatüstü bir varlıkla ilişkileri vardır. İzutsu bu hususu şöyle ifade etmiştir: İslâm'dan önceki Araplara göre kâhin, herhangi bir anda üstün bir varlık tarafından sahip olunma yeteneğinde olan bir insandı. Çünkü onlara göre, ister rûhî veya İlâhî olsun herhangi bir tabiatüstü varlık, vecd halindeki bir kişiye geçici olarak sahip olur, onun ağzından çoğunlukla beyitler şeklinde, normal bir insanın söyleyemeyeceği heyecan veren kelimeler söylerdi. İşte Arapların bildiği tek ilham şekli bu idi. Yine onlara göre şair de esas itibariyle böyle bir adamdı. Çünkü o, gayb âlemi hakkında öncelikle bilgi sahibi olan kişidir. Bu bilgisini kendi şahsî görüşü ile değil, cin denen üstün varlıklarla, çeşitli münasebetler kurarak alırdı. Dolayısıyla o dönemde şiir pek sanat değil, şairin görünmez rûhlarla direkt temas kurmaktan gelen bir bilgi idi. Araplara göre cin, kendine yakın gördüğü kişilerle temas halindedir.²⁹⁵

---

²⁹³ Hicr, 15/6.

²⁹⁴ Saffat, 37/36.

²⁹⁵ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 158–159.

Yukarıda zikrettiğimiz hususiyetlerden dolayı, Resûlullah'ın (sas) İlâhî hitâbı alırken, kendisini kaplayan titreme, terleme ve üzerine ağırlığın çökmesi gibi hallerinin²⁹⁶ dış görünüm itibariyle mecnun, şair, kâhin gibi kimselerin hallerine benzetilmesi ve ilişkilendirilmesi doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü hiçbir peygamberin, bu manâda cinlerle bir ilişkisi olmamıştır. Cinler, mecnun, şair, kâhin gibi kimselere birtakım telkinlerde bulunurlar. İlâhî hitâpta, hitâbın kaynağı Yüce Allah'tır. Nitekim âyette Resûlullah' a (sas):

*“(Ey Muhammed!) Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımlatma. O halde, biz onu okuduğumuz zaman, sen onun okunuşunu takip et”*²⁹⁷ buyrulduğuna göre, Hz. Muhammed'in (sas) İlâhî hitâp esnasında bilincinin yerinde olduğu anlaşılmaktadır. Şâyet Resûlullah'ın (sas), İlâhî hitâp esnasında bilinci yerinde olmamış olsaydı, o kadar hızlı ve gizli bir şekilde kendisine bildirilen âyetleri, “*sekîne halî*”nden hemen sonra, olduğu gibi tekrar edip okuması mümkün olmazdı.

Yüce Allah, Müşriklerin Hz. Peygamber'i şair, mecnun ve kâhine benzetmelerine karşılık olarak şöyle buyurmuştur:

*“(Ey Muhammed), Sen hatırlat, öğüt ver. Rabbinin ni'meti sayesinde sen ne kâhinsin, ne de mecnun.”*²⁹⁸

*“Biz, o Peygamber'e şiir öğretmedik. Bu, ona yaraşmaz da. O(na verdiğimiz) ancak bir öğüt ve apaçık bir Kur'ân'dır.”*²⁹⁹

*“Battığı zaman yıldıza andolsun ki, arkadaşınız (Muhammed haktan) sapmadı ve azmadı. O hevâ'dan konuşmaz. (Size okuduğu) Kur'ân ancak kendisine bildirilen bir vahydir.”*³⁰⁰

Yukarıdaki açıklamalar ve âyetlerden sonra denilebilir ki, “*sekîne halî*”nde Hz. Peygamber'in (sas) fizikî görünümündeki değişikliklerle; şair, mecnun ve kâhinlerin kendi cinleriyle olan iletişimleri esnasındaki dış görünümleri itibariyle bir benzerlik olduğu Müşrikler tarafından iddia edilse de, gerçek manâda bu iki iletişim arasında herhangi bir alaka ve bağlantı söz konusu değildir.

²⁹⁶ Bkz. Buhârî, *Sahîh*, Bedu'l-Vahy, 1.

²⁹⁷ Kıyamet, 75/16, 18.

²⁹⁸ Tur, 52/29; Kalem, 68/2.

²⁹⁹ Yâsîn, 36/69.

³⁰⁰ Necm, 53/1-4.

2.1.1.2. İnsanlık Unsuru

Tüm insanlar, umumiyetle İlâhî hitâbın doğal muhataplarıdır. İlâhî hitâpta, muhatap durumundaki beşerin ihtiyaç ve beklentileri, kültürleri, örf ve adetleri dikkate alınmıştır. Böylelikle İlâhî hitâbın, emrivaki bir şekilde değil, nâzil olduğu toplumu dikkate alarak yönlendirmelerde bulunduğu hakikatini işlemeye çalışacağız.

2.1.1.2.1. İnsanların İhtiyaç ve Beklentileri

İlâhî hitâbın amacı ve hedefi insanların dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamaktır. Hitâbın muhtevaları evrensel olmakla birlikte, muhatap alınan toplumun ihtiyaç ve talepleri, kültürel durumları dikkate alınmıştır. İlâhî hitâpta iyilik, kötülük, güzellik ve çirkinlik gibi hususlar anlatılırken, toplumun bu hususlardaki hassasiyetleri dikkate alındığı söylenebilir. Misal olarak:

“O gün günahkârları, (gözleri korkudan donup) gömgök kesilmiş olarak haşredeceğiz”³⁰¹ âyetinde bazı müfessirler “زُرْفًا” ifadesi üzerinde durmuşlardır.

Araplar nezdinde gök rengi, en kötü ve hatta uğursuz bir renk olup, gök gözlülüğün de düşmanlık ve kötülük imajının en belirgin vasfı olarak görülmüştür.³⁰² Çünkü o dönemde gök gözlü Rumlar, Arapların en büyük düşmanları olarak kabul edilmiş³⁰³ ve bu nedenle de Kur'ân'ın bu kelimeyi cehennemlikler için kullanmış olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak şunu ifade edelim ki, gök gözlülüğün Araplarca kötü bir çağrışımı olabilir. Fakat âyetteki “gözleri gömgök” ifadesiyle Yüce Allah, günahkârların o günün dehşeti karşısındaki durumunu tasvir etmektedir. Bunu; “gözlerinin korku ve şaşkınlıktan donuklaşmış bir halde olacağı” şeklinde anlamak mümkündür.³⁰⁴ Ayrıca bazı âyetlerde de bu tiplerin kör olarak kalkacakları dile getirilmiştir:

³⁰¹ Taha, 20/102.

³⁰² Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, XI, 224; Beydâvî, Kâdî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*, Dersââdet, Beyrut, 1314, II, 68; Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XVI, 43; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri*, Yeni Ufuklar Neşriyatı, İstanbul, 1988, V, 449.

³⁰³ Bkz. Beydâvî, Kâdî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 68.

³⁰⁴ Hey'et, *Kur'ân Yolu*, III, 650.

“Kim de benim zikrimden (Kur'ân'dan) yüz çevirirse, şüphesiz onun sıkıntılı bir hayatı olacak ve biz onu kıyamet gününde kör olarak haşrederiz.”³⁰⁵

Yine İlâhî hitâpta cennet, susuz bir hayatla mücadele eden bedevî Arapların özlemlerini gideren ve onları tatmin eden bir şekilde nitelendirilmiş,³⁰⁶ cennetteki yiyecek ve içecekler, onların bildikleri türlerle açıklanmıştır.³⁰⁷

Kur'ân elbette muhatap aldığı toplumun örf, adet ve kültür seviyelerini dikkate almış ve onların anlayacağı dilden hitâp etmiştir. Fakat Kur'ân'ın evrensel boyutunu da gözardı etmemek gerekmektedir. Kur'ân'daki cennet nimetleri ve nitelemeleri, Arapları ilgilendirdiği ve onların hoşuna gittiği kadar, tüm toplumların hoşuna gidecek ve onları cezbedecek mahiyettedir. Aynı zamanda evrensel bir karakter taşımaktadır.

Yüce Allah Kur'ân'da cenneti şöyle tasvir etmektedir:

“Müttakîlere vâdolunan cennetin durumu şöyledir: İçinde bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen süttan ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır. Orada meyvelerin her çeşidi onlarındır. Rablerinden de bağışlama vardır. Hiç bu, ateşte ebedî kalan ve bağırsaklarını parça parça edecek kaynar su içirilen kimselerin durumu gibi olur mu?”³⁰⁸

Bazı müfessirler, cennet gibi gayba ait hususiyetlerin, insanların bildiği türden birtakım benzetmelerle dile getirilmesini, onların anlamalarına yönelik bir anlatım tarzı olarak kabul etmekle meseleye farklı bir boyuttan bakmışlardır.³⁰⁹ İbn Abbas, dünyadaki nimetlerle cennette tasvir edilen nimetler arasında sadece bir isim benzerliği olduğunu ifade etmektedir.³¹⁰ Yine Zemahşerî'ye göre, gayba ait haberler, bildiklerimize benzetilerek anlatılmıştır.³¹¹

³⁰⁵ Taha, 20/124; bkz. İsrâ, 17/97.

³⁰⁶ Hamîdullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, İrfan yay. çev. Sâlih Tuğ, İstanbul, 1993, II, 725-726.

³⁰⁷ Bkz. Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, II, 76.

³⁰⁸ Muhammed, 47/15.

³⁰⁹ Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 139-140; Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şuruk, Beyrut, 2003, VI, 3291; Ateş, Süleyman, *Çağdaş Tefsîr*, X, 248.

³¹⁰ İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim, *Te'vilü Muşkilî'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2014, 80.

³¹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 243-244.

Âyette “*cennetin meseli*” ifadesi kullanılmıştır. Bu da esasında cennetle ilgili nimetlerin aslının tam olarak insan tarafından bilinemeyeceği, ancak bu nimetlerin, insanların duyumları vasıtasıyla elde ettiği tecrübelerle benzetmek sûretiyle temsîlî ve yaklaşık bir şekilde anlatılabileceğini göstermektedir.³¹² Ancak bu “*temsîl*” anlatımlar, yansıtmaya çalıştığı eşyanın aslını aksettirmekten uzak olan birer isimlendirmeden ibarettir.³¹³ Çünkü o âleme ait olan şeyler, her türlü algı ve duyuların dışındaki bir dünyaya ait, ince ve zevkli anlamları içeren gaybî şeyler olup zorunlu olarak mecâzîdirler.³¹⁴

Hakk Teâlâ, gaybî meseleleri bizim bildiğimiz ve algıladığımız şeylere benzeterek anlatmaktadır. Sembollerin ifade ettiği anlamların anlaşılmalrı, ancak beşerî deneyimin terimleri, ortak temayüller ve deneyim sahamızdaki algı temeli üzerinden gerçekleşmektedir. Yukarıdaki âyetlerde de geçtiği üzere, Kur’ân’ın cenneti tasvir eden beyanatlarına bakıldığında, bunların yoğun bir şekilde duyguları harekete geçiren sembollerle tasvirde buldukları gözlenir. Bu sebeple Kur’ân’ın kullandığı enfüsî ve âfâkî delillerin yanında, duygular düzeyinde de insanın rûh dünyasına ulaşmayı hedeflediği anlaşılabilir.³¹⁵

Cennet nimetleri, bildiğimiz nimetler türünden anlatılsa bile, esasında o nimetler mahiyet itibarıyla algılarımızın dışındadır. Dolayısıyla böyle bir anlatım tarzıyla gaybî âleme ait unsurlar, temsîlî bir yolla idrakimize yaklaştırılmış böylece kısmen de olsa anlaşılır olması sağlanmıştır.

Muhammed Esed (ö.1992), sembolizmin gaybî bilgilerle bağlantısını şöyle izah etmektedir:

Bu kavram, Kur’ân çağrısının ve dinin ana prensibinin anlaşılması için temel öncülü oluşturur. Çünkü bütün sahîh dinî kabuller, realitenin yalnız küçük bir kısmının insan tasavvuruna ve tahayyülüne açık bulunduğu ve asıl büyük bölümünün ise, insan kavrayışının tamamen üstünde olduğu gerçeğinden doğarlar ve bu gerçeğe dayanırlar.³¹⁶

³¹² Aydın, Hayati, *Psikolojik İkna*, 26–27.

³¹³ Ferrâ, *Meâni'l-Kur’ân*, III, 119; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm*, IV, 225-226; Reşit Rıza, Muhammed, *Tefsîru'l-Menar*, Dâru'l-Marife, Lübnan, trs. I, 233.

³¹⁴ Aydın, Hayati, *Psikolojik İkna*, 27.

³¹⁵ Aydın, Hayati, *Psikolojik İkna*, 33–36.

³¹⁶ Esed, Muhammed, *Kur’ân Mesajı*, III, 1329.

Kur'an'ın gayba dair ifadelerinin, beşer'in anlayabileceği bir şekilde formüle edilerek sunulmuş olması, âyetlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır:

“Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş'a istivâ eden, geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır. Bilesiniz ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur. Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir!”³¹⁷

İnsanların bir yere egemen olup hâkimiyetlerini sağlamaları gibi, Yüce Allah'ın da “arşa istiva etmek” suretiyle gökleri ve yeri yaratarak mülkün başına geçmesi, hükümlerini ilan etmesi ve böylece işlerini yürütmesi manâsında anlamak mümkündür.

Yine İlâhî hitâbın muhtevası, indiği toplumun tabiat tasavvurlarını da dikkate almıştır. Bedevî Arapların dünya hakkında kabul etmiş oldukları sade ve basit bilgilerinin etkilerini, temsilî anlatımlarla Kur'an'da bulmak mümkündür. Mesela Kur'an'da;

*“O, yeri sizin için döşek yaptı”;*³¹⁸

*“Onları sarsmasın diye yere de sabit dağlar yerleştirdik”;*³¹⁹

*“Gökyüzünü de korunmuş bir tavan yaptık”;*³²⁰

“Sizi sarsmaması için yeryüzünde sağlam dağları yarattı”³²¹ buyurulmuştur.

Bütün bunlar, o dönemki Arapların genel dünya görüşleriyle örtüşen bilgilerdir. Kur'an'ın ilk muhatapları bu âyetleri kendi dünya görüşleri çerçevesinde anlıyorlardı. Aynı şekilde günümüz insanı da söz konusu âyetleri, asrımızın müspet ilimleri çerçevesinde daha farklı bir şekilde anlayabilmektedir. Demek oluyor ki İlâhî hitâp, o günkü muhatapların anlayacağı bir seviyede onlara hitâp etmiş ve onları tatmin etmişken, aynı ifadeler bugün için de doğru ve geçerlidir. Bu da İlâhî hitâbın, her dönem için anlaşılır olduğunu, toplumun dinamik ve canlı olması gibi, Kur'an'ın da manâ potansiyeli bakımından zengin ve canlı olduğunu, muhatapların

---

³¹⁷ Araf, 7/54.

³¹⁸ Bakara, 2/22.

³¹⁹ Enbiya, 21/31.

³²⁰ Enbiya, 21/32.

³²¹ Nahl, 16/15.

ilmî seviyeleri geliştikçe bu hitâbı her dönem için farklı şekilde anlayabileceklerini göstermektedir. Bunu, İlâhî hitâbın bir karakteristiği olarak görebiliriz.

Mesela: “Allah, gökleri görebileceğiniz direkler olmaksızın yarattı”³²² âyetini, o günkü şartlarda Araplar, Yüce Allah'ın kudretine havale ederek izah etmeye çalışmışlardır. Oysa günümüzde müsbet ilimlerin verilerinden faydalanılarak, göklerin direksiz olarak yaratılması, “itme-çekme” kanunu şeklinde izah edilmiştir.³²³ Çünkü gök cisimlerinin her biri kendi yörüngesinde hareket ettiği halde bir çarpışma veya Allah'ın takdir ettiği ölçünün dışına çıkarak daha fazla yaklaşmaları veya uzaklaşmaları söz konusu değildir. Bu denge, İlâhî kevnî hitâp olan “itme-çekme” kanunu ile sağlanmıştır.

Yine: “Allah, her kimi doğruya erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltır, sıkar”³²⁴ âyetinde, hidâyete ermenin kâfir için göğe çıkmak gibi imkânsız bir durum olduğu şeklinde itikadî olarak açıklanmış;³²⁵ oysa günümüzde bu durumun aynı zamanda bir tabiat kanuna da işaret ettiği ve yükseğe çıkıldıkça hava basıncının düşmesinden dolayı nefes almanın zorlaştığı şeklinde izah edilmiştir.³²⁶

Yukarıdaki âyetlerden ve yapılan açıklamalardan anlaşıldığı üzere, Kur'ân'ın ilk muhataplarının kozmik olaylarla ilgili âyetlere, günümüzde anlaşılan manâları verme imkânları olmamıştır. Bununla beraber, söz konusu âyetleri anlamada da herhangi bir sıkıntı çekmemişlerdir. Zira bu tarz âyetleri Yüce Allah'ın kudretiyle açıklayıp inanmakla yetinmişlerdir.

Böylelikle diyebiliriz ki İlâhî hitâp, kendine has üslubuyla ve aynı ifade kalıplarıyla hem nazil olduğu dönemdeki ilk muhatapların hem de sonraki muhatapların ve dolayısıyla tüm insanların ihtiyaçlarını karşılayan bir karaktere sahiptir.

³²² Lokman, 31/10; bkz. Ra'd, 13/2.

³²³ Bkz. Ateş, Süleyman, *Çağdaş Tefsîr*, IV, 452; Kırca, Celal, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Bilimler*, Mârifet yay. İstanbul, 1982, 143–144.

³²⁴ En'am, 6/125.

³²⁵ Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XIII, 193.

³²⁶ Ateş, Süleyman, *Çağdaş Tefsîr*, III, 233–234.

2.1.1.2.2. İlâhî Hitâp-Kültür İlişkisi

İlâhî hitâbın maksadı, insanlar arasında adaleti sağlamak, onlara dünya ve ahirette mutlu olmanın yollarını göstermektir. Eğer bu mutluluk, insanlar tarafından benimsenip âdet haline getirilen ve aklîselim sahipleri tarafından da doğru kabul edilen örflerle ilgili ise, elbette ki İlâhî hitâbın onları dikkate almaması, insanları bazı hususlarda çeşitli sıkıntılara sokabilirdi.

Bu sebeptendir ki Yüce Allah, insanların maslahatlarını gözeterek, onların uyguladıkları birtakım örf ve âdetleri, ya olduğu gibi almış ya da bazı yeni düzenlemelere tabi tutmak sûretiyle, uyulması gereken birer hüküm haline getirmiştir. Buna karşın, insanlara zarar veren hususlara yol açan gelenekleri de kaldırmıştır. Mesela İlâhî hitâp, Cahiliye döneminde gelenek olarak uygulanan el kesme cezasını³²⁷ dini hüküm haline getirmiş;³²⁸ yol kesme cezasını³²⁹ birtakım düzenlemelerle benimsemiştir.³³⁰

Yine Cahiliye dönemindeki kısas uygulamasında, hataen öldürmelerde kısası tatbik etmelerini kaldırmış,³³¹ yerine diyet uygulamasını getirmiş³³² ve kısasın uygulanabilmesi için kasıt şartını getirmiştir.³³³ Suçun şahsîliği hükmünü getirmek sûretiyle, Cahiliye döneminde uygulanan, suçlunun yakınlarını cezalandırma şeklindeki âdetlerini ortadan kaldırmıştır.³³⁴ Böylelikle İslâm, İlâhî adalet ve hakkaniyet ölçüleri çerçevesinde, Cahiliye devrindeki uygulamalardan bazılarını tamamen kaldırmış, bir kısmını da yeniden düzenlemiştir.

Yine İlâhî hitâp, dinin uygulama alanında, toplumlarda yer edinmiş olan alışkanlıkları, farklı inançları, örf ve âdetleri dikkate almıştır. Bu nedenle, deve eti ve sütü İsrâiloğullarına haram kılınmışken; ancak İsmailoğullarına helal kılınmıştır.³³⁵

³²⁷ Bkz. İbn İshâk, Muhammed, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, thk. Muhammed Hamîdullah, Esra yay. Konya, 1981, 83; İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdülmelik, *es-Sîretu'n-Nebevîyye*, thk. Mustafa es-Sakâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhâfız eş-Şelebî, Mısır, 1936, I, 205.

³²⁸ Bkz. Maide, 5/38.

³²⁹ Bkz. İbn Habîb, Ebû Cafer Muhammed, *Kitâbu'l-Muhabber*, Beyrut, trs. 327–328; Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm, *el-Milel ve'n Nihal*, Kahire, 1961, II, 249.

³³⁰ Bkz. Maide, 5/33.

³³¹ Bkz. Buhârî, *Sahîh*, Menakibu'l Ensar, 26.

³³² Bkz. Nisa, 4/92.

³³³ Bkz. Nisa, 4/92.

³³⁴ Bkz. En'am, 6/164; Fâtır, 35/18; İsrâ, 17/18.

³³⁵ Bkz. Dehlevî, *Huccet*, I, 306.

İlâhî hitâp, toplumsal ihtiyaçları dikkate alarak şekillenmektedir. Hitâp, çoğu zaman toplumu yönlendirerek onları belli bir hedefe doğru götürürken, bazen de toplumun kültür yapısını, örf ve adetlerini, fiziksel ve rûhsal durumlarını, beklenti ve ihtiyaçlarını dikkate almıştır:

*“Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere sığır ve koyunun iç yağlarını da onlara haram kıldık. Bu, zulümleri yüzünden onlara verdiğimiz cezâdır. Biz elbette doğru söyleyiniz.”*³³⁶

Yahudilere haram kılınan tırnaklı hayvanların etleri Müslümanlara helal kılınmıştır. Bu hayvanlar daha önce Yahudilere de helal iken onlar tefecilik yaptıkları, fakir insanları ezdikleri ve birtakım kuruntulara kaydıkları için daha önce kendilerine helal olan bazı şeyleri haram kabul etmişler. Yahudilerin bu istekleri yaygınlaşınca, Yüce Allah da -ceza olarak- daha evvel helal olan bazı şeyleri onlara haram kılmıştır.³³⁷

Yine bu minvalde kız kardeş kızlarının, Yahudiler için haram kılınmayıp, bizler için haram kılınmaları misal verilebilir. Çünkü Yahudiler, bunları baba tarafı kavme ait saymışlardır. Kendi kavimleriyle o kızlar arasında herhangi bir mensubiyet veya yakınlığın olduğunu kabul etmezlerdi. Onlara göre kız kardeş kızları sanki birer yabancı gibiydi.³³⁸ Hâlbuki bu durum Kur’ân’ın:

*“Size (şunlarla evlenmeniz) harâm kılındı: Analarınız, kızlarınız, kızkardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeş kızları, kızkardeş kızları...”*³³⁹ âyetiyle Hz. Muhammed’in ümmetine haram kılınmıştır.

İlâhî hitâp; insanın fitrat ve yapısını dikkate almıştır. Zira Yüce Allah, insanı belli bir fitrat üzere yaratmıştır. Bu fitrat, esas itibariyle saf ve temiz olup ancak, yine insanın doğasında bulunan ve Kur’ân-ı Kerîm’in hevâ diye isimlendirdiği birtakım nefsî arzuların te’siri altında kalarak bozulabilir:

*“Kötü duygularını kendisine ilâh edineni gördün mü?”*³⁴⁰ âyeti buna işaret etmektedir.

---

³³⁶ En'am, 6/146.

³³⁷ Ateş, Süleyman, *Çağdaş Tefsîr*, III, 247.

³³⁸ Dehlevî, *Huccet*, I, 306.

³³⁹ Nisa, 4/23.

Yüce Allah'ın insanlara bahşettiği fitrat, dindar olmayı, ahlâklı ve akliselim üzere hareket etmeyi emrederken; hevâ ve heves de bu erdemli duygu ve davranışlara karşı çıkmaktadır. Bunun içindir ki İlahî hitâp insanlara, asla hevâ ve heveslerine uymamalarını, onu tanrılaştırmamalarını emretmiş, ayrıca mutluluğu elde etmeleri için de gerekli olan prensipleri koymuştur.

İlahî hitâp, insanoğlu için bir ışık ve aydınlanma yoludur. İnsanlık, hiçbir zaman kendisini bu yoldan müstağni göremez. Çünkü Yüce Allah ile irtibat kurmak ve eşyanın hakikatini kavramak, ancak bu hitâp ile mümkündür. Dolayısıyla İlahî hitâbın hedefi, insanın dünya ve ahiret mutluluğudur. Bu hitâbı harekete geçiren yegâne unsur, Allah Teâlâ'nın kullarına olan şefkat ve merhametidir.

2.1.2. İlahî Hitâbın Dili Meselesi

Yüce Allah, insanlar arasından seçtiği peygamberlerine doğrudan ya da elçi aracılığıyla İlahî hitâpta bulunmuştur. Peygamberler de kendilerine çeşitli yollarla bildirilen bu İlahî hitâbı dinlemiş ve insanlara tebliğde bulunmuşlardır. Böylelikle Yüce Allah, insanları nefislerinin ve şeytanların düşmanlıkları karşısında yalnız, çaresiz ve desteksiz bırakmamıştır. İlahî hitâbın ilk nüvesi olan din duygusunu, fitratlarına yerleştirmiştir:

*“(Resûlüm!) Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.”*³⁴¹

Cenâb-ı Hakk insanlara düşünme, idrak etme ve bilgi vasıtası olan akıl yetisini vermesinin yanı sıra, kendilerine üstün nitelikleriyle rehberlik yapacak peygamberler ve semavî kitaplar da göndermiştir. Yine insanda fitrî olarak bulunan din duygusu ve akıl melekesine rağmen Yüce Allah;

*“Biz, bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz”*³⁴² buyurarak, kulun sorumluluğunu peygamberin tebliğine bağlamış ve dolayısıyla her kavme ve topluluğa mutlaka bir peygamber göndermiştir.

³⁴⁰ Furkân, 25/43; bkz. Casiye, 45/23; Necm, 53/3; Muhammed, 47/14.

³⁴¹ Rum, 30/30; bkz. Araf, 7/172.

³⁴² İsrâ, 17/15.

Yüce Allah, insanı en güzel bir biçimde yaratmış ve onu farklı kabiliyetlerle donatmıştır. İnsanlara, kâinattaki varlıkları herbir dilde kendi gerçeğine uygun bir şekilde isim verme kabiliyetini bahşetmiştir. İnsanlar, Yüce Allah'ın fitrî olarak bahşettiği bu özellik vesilesiyle, varlıkları kategorize etmekte ve adlandırmaktadır. Dillerin kökeninin insanoğlunun ilk dönemine denk gelmesine rağmen sistematik ve hikmetli bir şekilde bunu icra etmiş olmaları ancak bu fitrî hitâp ve yönlendirme ile izah edilebilir. Yüce Allah Kur'ân'da:

*“Allah, Hz. Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra onları önce meleklere arz edip: Eğer siz sözüünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin, dedi”*³⁴³ şeklinde buyurmuştur.

Buradan İlâhî hitâp ile varlıkları isimlendirme becerisinin ve varlıklar ile Esmâ-i İlâhîyye arasında münasebet kurma yeteneğinin fitrî bir kodlama olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar ancak gaybî müdahale ile izah edilebilir durumlardır.³⁴⁴

Bir erkek ve bir kadından yaratılan insanlar, farklı kabile ve milletlere ayrılmışlardır.³⁴⁵ Bu milletleri birbirinden ayıran en temel özelliklerden biri, dillerinin farklı olmasıdır. Yüce Allah bu hakîkati Kur'ân'da şöyle vurgulamıştır:

*“Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir.”*³⁴⁶

İzutsu'nun ifadesiyle; *“dil, bir topluma mensup fertlerin anlaşma aracı olarak müşterek söz işaretlerini kullanmalarından meydana gelen bir sistem, sosyal bir olgudur.”*³⁴⁷

O halde peygamberler Yüce Allah'ın mesajlarını kavimlerine, kendi dilleriyle bildirmişlerdir. Bu iletişim şekli Allah için olmasa bile insan için aklî bir zorunluluktur. Bu sebepten dolayıdır ki Yüce Allah, her peygamberi kendi kavminin diliyle göndermiştir:

*“Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın.”*³⁴⁸

---

³⁴³ Bakara, 2/31.

³⁴⁴ Aydın, Hayati, *Psikolojik İkna*, 16.

³⁴⁵ Bkz. Hucurat, 49/13.

³⁴⁶ Rum, 30/22.

³⁴⁷ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 174.

Kur'ân'ın pek çok âyetinde son İlâhî hitâbın Arapça olarak yapıldığı bildirilir: Son İlâhî hitâp olan Kur'ân-ı Kerîm'in; “*Arapça Kur'ân*” olduğu;³⁴⁹ “*Arapça hüküm*” şeklinde indirildiği;³⁵⁰ “*Arapça Kur'ân olarak tafsil/tebyin edildiği*”;³⁵¹ “*Arapça Kur'ân kılındığı*”;³⁵² “*Arap diliyle indirilmiş (kendinden önceki kitapları) doğrulayıcı bir kitap*”³⁵³ olduğu bildirilmiştir.

Buradan İlâhî maksadın hâsıl olabilmesi için gelen hitâbın, hem peygamber hem de toplum açısından anlaşılır olmasının şart olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'ân'da, Hz. Muhammed'e bildirilen İlâhî hitâbın, kendi kavminin dili olan Arapça olarak indirilmesinin gerekçesi şu şekilde beyan edilmiştir:

*“Biz onu, akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur'ân olarak indirdik.”*³⁵⁴

*“Ey Muhammed! Biz, Allah'a karşı gelmekten sakınanları Kur'ân ile müjdeleyesin, inat eden bir topluluğu da uyarasın diye, onu senin dilin ile (indirip) kolaylaştırdık.”*³⁵⁵

*“Uyarıcılardan olasın diye onu güvenilir Rûh (Cebrâil) senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir.”*³⁵⁶

İlâhî hitâbın Arapça olarak indirildiğinden bahseden âyetlerde, Hz. Peygamber'in Arap toplumuna mensup olması hasebiyle, Arapça olarak nazil olduğu ifade edilmektedir. Çünkü dilin mahalli, tarihsel ve toplumsal zemindir. Haliyle, İlâhî hitâptaki manâ ve muhtevanın belli bir beşerî dildeki lafız kalıpları şeklinde Resûlullah'a (sas) gelmesi tabîîdir. Nitekim İlâhî hitâbın Arapça olarak inzâl edilmesi, ilk hitâp çevresindeki toplumun Arap olması hasebiyle İlâhî mesajları kolaylıkla anlamalarını sağlamıştır.

Manâ ve maksatları açık olan, yukarıda verdiğimiz bazı âyetlerden³⁵⁷ anlaşılıyor ki İlâhî hitâbın dili, hangi millet olursa olsun, onlarla iletişim kurmak,

---

³⁴⁸ İbrahim, 14/4.

³⁴⁹ Taha, 20/113; Şûrâ, 43/7.

³⁵⁰ Ra'd, 13/37.

³⁵¹ Fussilet, 41/3.

³⁵² Zuhruf, 43/3.

³⁵³ Ahkaf, 46/12.

³⁵⁴ Yûsuf, 12/2.

³⁵⁵ Meryem, 19/97.

³⁵⁶ Şu'ara, 26/193–195.

³⁵⁷ Bkz. Yûsuf, 12/2; Meryem, 19/97; Şu'ara, 26/193–195.

meramın anlaşılmasını sağlamak için amaç değil bir araçtır. O halde İlâhî hitâbın dilinin peygamberin kendi kavminin diliyle aynı olması; hatip ile muhatap arasında herhangi bir dil ve dolayısıyla iletişim sorunu yaşanmadan tebliğ görevinin yapılmasını, maksadın kolaylıkla anlaşılmasını sağlamaktadır.

Yüce Allah Kur'ân'da şöyle buyurmuştur:

*“Eğer biz onu başka dilde bir Kur'ân yapsaydık onlar mutlaka, onun âyetleri genişçe açıklanmalı değil miydi? Başka dilde bir kitap ve Arap bir peygamber öyle mi? derlerdi.”*³⁵⁸

Cenabı Hakk'ın bu şekilde buyurması, İlâhî hitâba muhatap olan toplum açısından dilin önemini çok net bir şekilde ortaya koymaktadır. Aynı zamanda; bu demektir ki Kur'ân, teknik anlamda bir dil kavramına sahiptir.³⁵⁹ Nitekim her peygamberin kendi kavminin diliyle hitâpta bulunması İlâhî bir kanundur. Çünkü İlâhî hitâbın peygamberin gönderildiği kavmin dilinden farklı bir dille yapılması hem maslahata, hem de akla ve mantığa aykırı olurdu.

İlâhî hitâpta dilin, bir iletişim aracı olduğu bilinen bir husustur. Bu açıdan Hz. Muhammed'e yapılan İlâhî hitâbın dilinin Arapça olmasını, İlâhî muradın amacı dışında değerlendirmenin doğru bir yaklaşım olmadığını düşünüyoruz.

Bazı âlimlerin ifadelerine göre, peygamberlere gelen İlâhî hitâbın tamamının aslı Arapça'dır. Peygamberler de onu kendi kavimlerinin diline tercüme etmişlerdir. Gök ehlinin dili ve “*Levh-i Mahfûz*”daki tüm yazılanların dili Arapça'dır.³⁶⁰ Ancak bu anlayışın doğru olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü Kur'ân'da Yüce Allah:

*“Biz her peygamberi, kendi kavminin diliyle gönderdik”*³⁶¹ buyurmuş ve İlâhî hitâbın kendi dillerinden farklı bir dilde yapılması halinde, muhatapların itiraz edeceklerini³⁶² beyan ederek konuya açıklık getirmiştir.

İlâhî hitâbın dilinin Arapça olması bu dile herhangi bir kutsallık kazandırmadığını söyleyebiliriz. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, bu niteleme bir iletişim aracı olan dilin imkân ve sınırlarını kapsamamasının yanında, lisanı

---

³⁵⁸ Fussilet, 41/44.

³⁵⁹ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 176.

³⁶⁰ Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, XIX, 298; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 43.

³⁶¹ İbrahim, 14/4.

³⁶² Fussilet, 41/44.

kendisinden ayrı tutamayacağımız zihniyet ve kültürü de kapsamaktadır.³⁶³ Zira dil, bir toplumun gelenek ve göreneklerini, hayallerini, beklentilerini ve bütün bir kültürel birikimini kapsamaktadır. Dolayısıyla dil, sadece lisanî işaretlerden ibaret bir unsur değildir. Bu vesile ile İlahî hitâbın Arap diliyle nâzil olduğunu belirten âyetlerin, sadece lafızların Arapça olduğunu vurgulamaya yönelik olmadığını söyleyebiliriz. Zaten böyle bir vurgu pek anlamlı da değildir. Yani, İlahî hitâbın Arapça olması, Kur'ân hitâbındaki mesajların nüzûl dönemindeki Arap toplumunun zihinsel ufkunun dikkate alınarak sunulduğunu belirten bir niteliktir.³⁶⁴

Bu hususta Şâtıbî'nin (ö.790/1388); “*Kur'ân A'rabî, şeriat ümmidir*” şeklindeki veciz ifadesi önemlidir. Yani Şâtıbî, Kur'ân'ın ancak Arapça gramerinin imkânı ve kapsamı içerisinde anlaşılabilirliğini söylemiş, yine bu konu kapsamında şeriatın da ümmî olduğuna dikkat çekerek hitâp dilini, o dönemdeki Arap toplumunun bilgi, kültür ve anlayışıyla ilişkilendirmiştir.

Mesela, Kur'ân'ın cennet nimetlerini tasvir eden:

“(Onlar), dikensiz kiraz ağaçları ve meyveleri küme küme dizili muz ağaçları altında, yayılmış sürekli bir gölgede, çağlayan bir su başında, tükenmeyen ve yasaklanmayan çok çeşitli meyveler içinde ve yüksek döşekler üzerindedirler”³⁶⁵ âyetini Şâtıbî şöyle yorumlamaktadır: Bu ve benzeri âyetlerde cennet nimetleri, Araplarca bilinen su, süt, şıra, bal, hurma, üzüm gibi yiyecek, içecek türleriyle ve çeşitli meyvelerle tasvir edilmiştir. Yine ceviz, badem, elma ve armut gibi Arapların pek bilmedikleri meyvelerden açıkça söz edilmeyip genel anlamda “*fakihe*” denilmiştir. Bu da Kur'ân'ı iyi anlayabilmek, Allah'ın hükümlerini ve maksadını doğru anlamak için İlahî hitâbın nazil olduğu Arap dilini ve o dönemdeki kültürü iyi bilmek gerektiğini göstermektedir.³⁶⁶

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Yüce Allah her peygambere kendi kavminin diliyle hitâp etmiştir. Dil, bu manâda bir iletişim aracıdır. Ancak dil, sadece bir iletişim aracı değil, aynı zamanda ait olduğu toplumun kültürel birikimini de aksettirmektedir.

³⁶³ Özsoy, Ömer, *Kur'ân ve Tarihsellik*, Kitabât yay. Ankara, 2004, 13.

³⁶⁴ Câbirî, Muhammed Abîd, *el-Medhal ila'l-Kur'ân'il-Kerîm*, Merkezû Dirâsati'l-Vahdeti'l-Arabî, Beyrut, 2007, 194–195.

³⁶⁵ Vakıa, 56/28–34.

³⁶⁶ Geniş bilgi için bkz. Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, II, 61–77.

2.2. İLÂHÎ HİTÂBIN BENZERİ OLGULARLA KARŞILAŞTIRILMASI

Çalışmamızın bu bölümünde, İlâhî hitâbın ilintili olduğu unsurlardan “*ilham*”, kelâmî hitâbın alış şeklini ifade eden “*sekîne halî*”, “*rûh*” ve “*rüyâ*” gibi olgularla karşılaştıracız. Bunlarla İlâhî hitâp arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları ele alıp değerlendirmeye çalışacağız.

2.2.1. İlâhî Hitâp/Vahy - İlham İlişkisi

“*İlham*” kelime olarak, bir şeyi bir kerede yutmak/yutturmak mânâsındaki “*لهم*” fiil kökünden türemiştir. Bu kelime lügatte, kalbe bir şeyin bırakılması,³⁶⁷ bir kerede yutulması,³⁶⁸ sütten kesilmiş devenin memedeki sütü yutuvermesi³⁶⁹ gibi mânâlara gelir.

“*İlham*” ise, bir şeyi yutturmak,³⁷⁰ feyizle bildirimde bulunmak, kalbe üfleme, bir hususu zihne yerleştirmek ve telkinde bulunmak anlamlarına gelir.³⁷¹ Bu anlam, hususî olarak Hakk Teâlâ ve Cebrâil (a.s.) aracılığıyla, hızlı ve gizlice zihne bırakılana hastır. Bildirim esnasında şahıs, bu bildirimden ilham olup Hakk Teâlâ katından iletildiğini kavrar, ne yapılması gerektiği hususunu tereddütsüz olarak bilir ve gereğini yapmaya çalışır.³⁷²

Kur’ân’da bir yerde: “(Allah) nefse kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham etmiştir”³⁷³ âyetinde “*ilham*” kelimesi geçmektedir.

“*قَالَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا*” âyetine, ona hayır ve şerri öğretti, tanıttı, fücürünü ve takvasını açıkladı, itaat ve masiyeti yarattı gibi farklı mânâlar da verilmiştir.³⁷⁴

³⁶⁷ Râğıb el-İsfahanî, *el-Müfredât*, 455.

³⁶⁸ Zebîdî, Ebû'l-Feyz, *Tâcü'l-Arûs*, XXXIII, 459.

³⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 547.

³⁷⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 241.

³⁷¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 547; Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 241.

³⁷² İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 152.

³⁷³ Şems, 91/8.

³⁷⁴ Tâberî, *Câmû'l-Beyân*, XV, 210; Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXI, 175.

Ancak bazı âlimler de, bir şeyi öğretme ile ilham etmenin farklı şeyler olduğuna dikkat çekmişlerdir.³⁷⁵

Buna göre “*ilham*”; eğitim-öğretim dışında kişinin kalp, zihin veya duygu dünyasında bir düşünce veya fikrin hâsıl olmasıdır. Bu, müfessirlerin Kur’ân’da beşer haricindeki varlıklar hakkında kullanılan “*vahy*” ifadesini, “*ilham*” anlamında değerlendirmeleri gibidir.³⁷⁶ Nitekim bu varlıklarda “*ilham*” neticesinde bir “*kodlama*”, “*programlama*” ve “*içgüdü*” oluşmaktadır. Yine bu manâda insanların hepsi de aynen diğer varlıklar gibi, “*fitrat*” diye ifade ettiğimiz “*ilham*” hitâbını almışlardır.

Râğıb el-İsfahânî ise ilhamı; “*kalbe ilkâ edilen şey*” olarak tanımlamış ve Hakk Teâlâ veya Mele-i Â’la katından ilkâ edilmiş olan şeyler hususunda olduğunu söylemiştir.³⁷⁷

Seyyid Şerif Cürcânî’ye (ö.816/1413) göre ilham; “*Yüce Allah’ın lütfu olarak kalbe ilkâ edilen şey*” veya “*kalpte kesin bir şekilde oluşan bilgi*”dir.³⁷⁸

İslâm Ansiklopedisinde “*ilham*” maddesini yazan Mcdanold, bu kavramı şöyle açıklamıştır: Bu ifade daha çok “*akidetü’l-evliya*” hususunda kullanılır. Hakk Teâlâ, biri özel olarak beşerin kalbine ilhamı ilkâ etmesiyle; diğeri de genel olarak, peygamberlerine risaleti vermesiyle kendisini iki türlü gösterir. Özel olanına “*ilham*”; genel olanına da “*vahy*” denir. İnsanlar arasında hasseten evliyâ bu ilham lütfuna hazırdırlar. Nitekim onların kalpleri temiz olup ilhamı almaya hazırdır. “*İlham*” Allah’ın bir lütfu olup, vahyden şu bakımlardan ayrılır: Vahy getiren melek, peygamber tarafından görülebilir ve vahydeki peygamberlik görevi tüm insanlığa şamildir. Oysa “*ilham*”, sadece buna mazhar olan şahsa ait bir durumdur.³⁷⁹

İslâmî terminolojide ilhamdan bahsedilince, en fazla akla gelen, tefekkür ve istidlal dışındaki bilgilerin, kalpleri tertemiz olan kimselere aniden verilmesi hususudur. Buna göre “*ilham*”, İlâhî hitâbın sözlü olmayan kısmını ifade etmektedir.

³⁷⁵ Bkz. Vâhidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed, *et-Tefsîru'l-Basît*, Câmiatu'l-İmam Muhammed b. Suûd, Riyad, 2009, XXIV, 55.

³⁷⁶ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Usûlü*, 38.

³⁷⁷ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 455.

³⁷⁸ Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *Kitâbu't-Tarifât*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, 34.

³⁷⁹ Mcdanold, D.B. “*MEB İslâm Ansiklopedisi*”, “*İlham*”, Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi yay. Eskişehir, 1986, V, 967.

Hakk Teâlâ'nın bildirmek istediği şeyleri, süratli ve gizemli bir şekilde direkt beşerin kalbine ilkâ etmesi, insan zihninin de onu hemen almaya uygun hale gelmesi, böylece Yüce Allah'ın arzuladığı şeylerin muhatap şahsın zihninde anlaşılır hale gelmesi demektir.³⁸⁰ Ancak hitâbın bu çeşidi, dil unsuru kullanılmadan yapılmaktadır.

“*İlham*” bu manâda, peygamberlere ait bir hususiyet olmasının yanı sıra, diğer bazı seçkin şahsiyetler için de söz konusu olabilir.³⁸¹ Fakat ilhamın bağlayıcılığı açısından her iki şeklin birbirinden farklı olduğu söylenebilir.³⁸² Yani bireysel olarak gelen “*ilham*”; kişiye has ve sadece geldiği şahsı ilgilendirmekte iken; İlâhî hitâbın “*nübüvvet*” kapsamında gelenleri ise, tüm muhatapları ilgilendirmekte ve bağlayıcı olmaktadır.

Diğer taraftan “*İlham*”; tefekkürde bulunma veya düşünme şeklindeki bir zihnî faaliyet ya da birtakım denemeler sonucunda meydana gelen bir bilgi değildir. “*İlham*”, Hakk Teâlâ veya Cebrâil (a.s.) katından İlâhî lütuf olarak gelir ve kalbe yerleşir. Bu nedenle ilhamın geldiği kaynak malum, bildirmek istediği şeyler de gâyet anlaşılır bilgilerdir.³⁸³ Buna mukabil Şeytan'dan gelenler de, “*ilham*” olmayıp birer “*vesvese*”dir. Yani Hakk Teâlâ'nın ve vahy meleğinin bildirimlerine “*ilham*”, şeytan ve şeytanî unsurların fısıldamaları ise “*vesvese*”dir. Aradaki farkın da bildirdikleri şeylerin mahiyetiyle anlaşılabilir. Melekler, hayırlı işlere teşvikte bulunurlar:

“*Biz, melekleri ancak hak ve hikmete uygun olarak indiririz*”³⁸⁴ âyeti buna delalet etmektedir. Şeytan ise, şerre teşvik etmektedir:

“*Bunlar(insan ve cin şeytanları) aldatmak için birbirlerine yaldızlı laflar fısıldarlar.*”³⁸⁵

Yüce Allah, ilhamda bulunduğu kulunun kafasını öylesine çalıştırır ki, bu İlâhî hitâba muhatap olan insan, anında Allah'ın iradesini anlamış olur:

³⁸⁰ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, 152.

³⁸¹ Reşit Rıza, *Muhammedî Vahy*, 20.

³⁸² Taftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer, *Şerhu'l-Akaid*, İstanbul, 1317, 12.

³⁸³ Reşit, Rıza, *Muhammedî Vahy*, 21.

³⁸⁴ Hicr, 15/8.

³⁸⁵ En'am, 6/112.

“Mûsâ'nın annesine, O (çocuğu)nu emzir, diye vahyettik (ilham ettik).”³⁸⁶ Bu âyet-i kerîmede “vahy” ifadesi, Hakk Teâlâ'nın, Hz. Musa'nın annesinin kalbine ilkâda bulunması, ona ilham etmesi mânâsında kullanılmıştır.³⁸⁷

İlhamın, peygamberler tarafından yaşanan bir hakikat olmasının yanı sıra, velîler için de aynı hakîkatin geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Peygamberler dışında, özellikle Allah'ın velî kulları da ilhama muhatap olmaya müsait kılınmış, kalpleri tasfiye edilerek bir hazırlık süreci yaşamışlardır. Çünkü “ilham”, Hakk Teâlâ katından bir lütuf olarak muhatabın kalbine ilkâ edilir. Yani “ilham”, akıl yürütme sonucunda hâsıl olan bilgi olmayıp, ilimde, irfanda, zühd ve takvada yüksek mertebelere ulaşabilen insanlara Hakk Teâlâ'nın bir lütfu olarak görülebilir.

Kur'ân açısından bilginin elde edilebileceği kaynaklar; “duyu organları”, “akıl” ve “vahy”dir.³⁸⁸ Duyuların işlevi, müşahade âleminde geçerli olduğundan “akıl” ve “vahy”den farklıdır. “Akıl”, hem maddî hemde mânevî âlem ile ilgiliyken, “ilham” ve “vahy” sadece mânevî âlemle ilgilidir.

Hüseyin Atay'a göre bilginin elde edilebileceği bu kaynaklar arasında şöyle bir sıralamadan bahsedilebilir. Yukarıdan aşağıya doğru şu şekilde sıralamak mümkündür: İlk sırada vahyle ulaşılan bilgiler. Sonra ilhamla ulaşılan bilgiler. Daha sonra akıl ile elde edilen bilgiler. En sonunda duyularla elde edilen bilgiler. Aşağıdan yukarıya doğru da aynı sıralamayı takip etmek mümkündür. “Vahy”le ulaşılan bilgiler, diğer bilgi kaynaklarının tümüyle birden ya da onlardan her biri tarafından ayrı ayrı desteklenebilir. “İlham” yoluyla ulaşılan bilgiler de alt sırada gelen akıl ve duyularla desteklenmektedir. Dolayısıyla “vahy” ve “ilham”, duyular ve akıl olmak üzere ortak iki kaynakla desteklenmiş olmaktadır.³⁸⁹

O halde, İlahî hitâp şekillerinden biri olarak peygamberlerin kalbine “vahy” yoluyla ilkâ edilen bildirimler ile Yüce Allah tarafından seçkin insanların kalbine iletilen bilgiler olan “ilham” arasında hayli benzerlikler mevcuttur. Bu benzer hususları şu şekilde sıralamak mümkündür:

---

³⁸⁶ Kasas, 28/7.

³⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 547.

³⁸⁸ Bkz. A'raf, 7/179; Şûrâ, 42/51; Şems, 91/8.

³⁸⁹ Atay, Hüseyin, *Kur'ân'da Bilgi Teorisi*, Furkân yay. İstanbul, 1982, 35–36.

1. “*Vahy*” ve “*ilham*”, duyuların ve aklın dışında ve onlardan ayrı olarak, kişinin zihin dünyasında aniden ve direkt tecelli eden bilgilerdir. Bu yöntemle tecelli eden bilgilerin duyular ve akıl yoluyla ispat edilmesine gerek kalmadığı gibi, bu şekildeki bir bilgiye sahip olan şahıs da, kendisine tecelli eden bilgilerin doğruluğundan şüphe etmemektedir.

2. “*Vahy*” ve “*ilham*” şeklindeki bilgileri elde etmek için herhangi bir ön hazırlık yapmak gerekmemektedir. Her iki yöntemle gelen malumatlar apaçıktır.³⁹⁰

“*Vahy*” ve “*ilham*”ın benzer noktalarını dikkate aldığımızda her ikisinin de aynı kaynaktan geldiği; kesbî değil, vebî oldukları söylenebilir.

“*Vahy*” ve “*ilham*”ın benzer nitelikleri olmakla beraber, ikisinin birbirinden ayrıldığı özellikler de vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

a. Peygamberler, muhatap oldukları “*ilham*” veya “*vahy*” bildirimlerinin Hakk Teâlâ katından gönderilmiş olduğunu kesin şekilde bilmektedirler. Fakat peygamberler dışındaki insanların almış oldukları “*ilham*” hususunda böylesi bir kesinlik yoktur.³⁹¹

b. İslâm'da emirler ve yasaklar “*vahy*”le sabit olmuş, peygamberliğin son bulmasıyla nihâyete ermiştir. Buna karşın, kendisiyle herhangi bir emir ve yasağın hâsıl olmadığı “*ilham*” ise, devam etmektedir. Zaten “*vahy*”, tüm muhataplar için bağlayıcı iken, “*ilham*” sadece geldiği şahıs için bağlayıcı olabilir. “*İlham*”, kesin bir bilgi olarak kabul edilemez. Şâyet kişi o bilgiyi kaynak kabul etse bile, diğer şahıslar için bağlayıcı değildir.³⁹²

Bu açıklamalardan, “*vahy*” ile “*ilham*” arasındaki ilişkinin çok sıkı olduğu anlaşılmaktadır. Kur'ân'ın bazı âyetlerinde “*vahy*” fiili, “*ilham*” anlamında kullanılmıştır. Mesela pek çok müfessir, Hz. Musa'nın annesine vahyedildiğini bildiren âyetlerdeki³⁹³ hitâbın, “*ilham*” anlamında kullanıldığını söylemiş, hatta peygamberlik mevzu bahis olmadan aynen Hz. Meryem örneğinde olduğu gibi Hz.

³⁹⁰ Atay, Hüseyin, *Bilgi Teorisi*, 34.

³⁹¹ Reşit, Rıza, *Muhammedî Vahy*, 21.

³⁹² Çelebi, İlyas, *İslâm İnançında Gayb Problemi*, MÜİFAV yay. İstanbul, 1996, 203–206.

³⁹³ Taha,20/38; Kasas, 28/7.

Musa'nın annesine de meleğin gönderilmesiyle İlahî hitâpta bulunulduğu ihtimalini ileri sürmüşlerdir.³⁹⁴

Kur'ân'nın başka âyet-i kerîmelerinde Hz. İsa'nın Havârîlerine,³⁹⁵ arıya,³⁹⁶ yeryüzüne ve göklere³⁹⁷ Yüce Allah'ın İlahî hitâpta bulunduğu ifade edilmiştir. Kurtubî, Hakk Teâlâ'nın, Hz. İsa'nın Havârîlerine vahyettiğini belirten âyeti tefsir ederken şunları söyler:

“Vahy”, Arapça’da “*ilham*” manâsına gelir ve birkaç kısımdır. Cebrâil (a.s.) aracılığıyla peygamberlere olan bir kısım “*vahy*”, bu âyette olduğu gibi “*ilham*” manâsındaki vahydir. Yani onlara “*ilham*” ettim ve kalplerine attım. “*Musa'nın annesine vahyettik*”, “*Rabbin bal arısına vahyetti*” âyetlerinde de “*vahy*” bu anlamda kullanılmıştır. “*Vahy*” keza, uyanık halde veya uykuda bildirimde bulunmak manâsındadır.³⁹⁸

Hz. Musa'nın annesine ve bal arısına İlahî hitâbın yapıldığını ifade eden Kur'ân âyetlerinden ve bu âyetler hakkında yapılan tefsirlerden anlaşıldığı üzere, “*vahy*”le “*ilham*” arasında yoğun bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Fakat tefsirciler, Havârîler ve Hz. Musa'nın annesi benzeri şahıslara yapılan hitâbın, peygamberlik hitâbıyla farklılık arzettiğini kabul etmişlerdir.³⁹⁹

Fahrüddîn Râzî, Maide Sûresi 111. âyetini tefsir ederken şu açıklamalarda bulunmuştur: Hz. İsa'nın havarilerine gelen vahyi, onların peygamber olup olmadığının kabulüyle alakalı şekilde değerlendirilmiştir. Onların peygamber olduğunu söyleyenler, kendilerine gelen vahyin peygamberlere gelen “*vahy*” olduğunu kabul etmişlerdir. Peygamber olmadığını söyleyenler ise, onlara gelen vahyin “*ilham*” ve kalbe ilkâ olduğunu kabul etmişlerdir. Bu manâdaki “*vahy*”, Hz. Musa'nın annesine⁴⁰⁰ veya arıya⁴⁰¹ vahyedilmesiyle aynı mahiyettedir.⁴⁰² Ancak kelâm ve fıkıh usûlü geleneğinde, ilhamın kesin bir bilgi olmayıp ve bu sebeple de herhangi bir hüküm kaynağı olamayacağı ve dolayısıyla bağlayıcılığının da olmadığı özellikle vurgulanmak sûretiyle “*vahy*” ve “*ilham*” arasında kategorik bir ayırım

³⁹⁴ Ebû Hayyân, el-Endulûsi, Muhammed b. Yûsuf, *el-Bahru'l-Muhît*, Dâr İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 2002, VII, 138; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'anî*, VIII, 501.

³⁹⁵ Maide, 5/111.

³⁹⁶ Nahl, 16/68.

³⁹⁷ Fussilet, 41/11–12; Zilzal, 99/5.

³⁹⁸ Kurtubî, *el-Câmî'*, VI, 363.

³⁹⁹ Kurtubî, *el-Câmî'*, VI, 363; Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XII, 128.

⁴⁰⁰ Bkz. Kasas, 28/7.

⁴⁰¹ Bkz. Nahl, 16/68.

⁴⁰² Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XII, 128.

yapılmıştır. “Vahy” ile “ilham” arasındaki bu ayırımın, dil ile alakalı olmasından ziyade, kelâm noktasındaki bazı kabullere dayandığı söylenebilir.

Dehlevî'nin (ö.1762) bu konudaki görüşleri, kelâmî gelenekteki yaygın görüşlerden farklıdır. Ona göre, Hz. Mûsa-Hızır (a.s.) kıssasında anlatıldığı şekilde, Hızır'ın (a.s.) sağlam gemiye zarar vermesi,⁴⁰³ küçük çocuğu öldürmesi,⁴⁰⁴ yıkılmaya yüz tumuş duvarı yapması,⁴⁰⁵ peygamberlere vahy ve şeriatlerin gelmesi ilham kapsamındadır. “İlham”, kimi zaman imtihan edilen şahsa mahsus, kimi zaman da onun vesilesiyle başkası için söz konusu olur.⁴⁰⁶ Dolayısıyla bu sözlerle, ilhamın ilim değeri taşıdığına ve bu açıdan vahyden bir farkının olmadığına dikkat çekmiştir.

Gazzâlî'ye (ö.505/1111) göre, “ilham” ve “vahy” kaynak itibariyle birbirinden farklı şeyler değildir. İlâhî eğitim “vahy” ve “ilham” olmak üzere iki şekildedir. Hakîkate “ilham”, “vahy”in eseridir. Nitekim “vahy”, gayba ait meselelerin açık, “ilham” ise sembolik ifadesidir. Vahyle oluşan malumata “ilm-i nebevî”, ilham ile oluşana ise “ilm-i ledünnî” denilir. İlhamın meydana gelmesinde, kul ile Hakk Teâlâ münasebetinde hiçbir aracı yoktur. “Vahy” nebîlerin, “ilham” ise velîlerin zinetidir. Nasıl ki velî nebî değilse, “ilham” da “vahy” değildir. Yani “ilham”, “vahy”den daha zayıf bir bilgidir.⁴⁰⁷

Yine Gazzâlî'ye göre, “vahy” ile “ilham” yoluyla elde edilen bilginin kaynağı ve sebebi, bu bilginin elde edilmesinde kişinin irade ve tercihinin bulunmaması yönleriyle birbirinden farksız olduğu; ancak aralarındaki farkın, İlâhî kaynaklı bilgiyi kalbe getiren meleğin vahyde görülmesi, ilhamda ise görülmemesi noktasındadır.⁴⁰⁸

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığı üzere, “vahy”le “ilham” arasındaki farktan bahsedildiğinde bu fark genel olarak dilsel gerçeklerden ziyade, nübüvvet anlayışına yani İlâhî hitâbın geldiği kişinin peygamber olup olmamasıyla alakalıdır.

⁴⁰³ Bkz. Kehf, 18 /71.

⁴⁰⁴ Bkz. Kehf, 18 /74.

⁴⁰⁵ Bkz. Kehf, 18 /77.

⁴⁰⁶ Dehlevî, *Huccet*, I, 104.

⁴⁰⁷ Gazzâlî, Ebû Hamîd, Muhammed b. Muhammed, *er-Risâletü'l-Ledünniyye*, nşr. İbrahim Emin Muhammed, Mektebetü't- Tevfikîyye, Kahire, trs. 248–250.

⁴⁰⁸ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulumi'd-Din*, çev. Ahmet Serdaroğlu, Bedir yay. İstanbul, trs. III, 41.

Aziz Nesefî (ö.700/1300) de “vahy” ve “ilham” hususunda şunları söylemiştir: Elçi melekler beşerin kalbine bir sözü uyanıkken ilkâ ettiklerinde “ilham”; bu ilkâ durumu rüyâda olursa “rüyâ-yı sadıka”dır. Şâyet gökteki melekler, görünmek sûretiyle İlâhî hitâbı peygamberlere ulaştırıyorsa bu “vahy”dir. İşte “vahy”, “ilham”, “rüyâ-yı sadıka” ve meleklerin görünmesi hakkında şeriat ehlinin kanaat ve görüşü budur.⁴⁰⁹

Yani bazı tasavvufçulara göre; “keşf”, “İlâhî tecelli”, “feraset”, “basiret”, “rüyâ”, “müşahade”, “marifet”, “yakîn”, “batın ilmi”, “ledün ilmi” gibi ta’birlerle dile getirilen “ilham” ve “vahy”, aynı kaynaktan gelirler. Fakat peygamberler, İlâhî hitâbı getiren elçi melekleri gördükleri halde velî kullar bu melekleri göremezler.⁴¹⁰

Bazı tasavvuf ehlinin, “vahy” ve “ilham” arasındaki kategorik ayırımı, elçi meleğin görünüp görünmemesi şeklinde yapmalarının isabetli olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü velîler, “ilham” hadisesinde elçi meleği görmezler. Meleği ancak vahy indirme hali dışında görebilirler.⁴¹¹ Diğer taraftan peygamberlerin de tüm vahy çeşitlerinde elçi meleği gördüklerini söyleyemeyiz.⁴¹²

“Vahy”, “rûh”, “Rûhu’l-Kuds”, “kalp”, “ilkâ” gibi kelimeler, semantik yönünden “ilham” ile kesişmektedir. Bu gerçekliğin ispatının yapılması için özellikle “vahy”, “rûh” ve “Rûhu’l-Kuds” kavramlarının ilhamla olan ilişkisine bakmak gerekmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de İlâhî hitâbın “Rûhu’l-Emin”, “Rûhu’l-Kuds” ya da Cebrâil (a.s.) aracılığıyla Resûlullah’ın (sas) mübârek kalplerine ilkâ edilmiş olduğu açıkça belirtilmiştir. Hakk Teâlâ: “İşte sana da, emrimizle, bir rûh (kalpleri dirilten bir kitap) vahyettik”⁴¹³ buyurmuştur.

⁴⁰⁹ Azîzuddîn Nesefî, *İnsan-ı Kamil*, çev. A. Avni Konuk, Gelenek yay. İstanbul, 2009, 203.

⁴¹⁰ Tasavvuf ehli arasında, velî tarafından vahy meleğinin görünüp görünmemesi meselesinde görüş birliği yoktur. Mesela, İbnu’l-Arâbî’ye göre; melek, insan şeklinde görünür ve Rabbinin bildirimlerini vahy olarak muhatabına ilkâ eder. Aslında bütün bunlar peygamberlerin yanı sıra Yüce Allah’ın velî kulları için de geçerlidir. Yani, vahy meleğinin velîler tarafından müşahade edildiğini beyan etmiştir. Bkz. İbnu’l-Arâbî, Muhyiddîn, *el-Futuhatu’l-Mekkîyye*, nşr. Ahmed Şemsüddin, Dâru’l- Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1999, IV, 6–8.

⁴¹¹ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 38

⁴¹² Bkz. Vasıtasız Hitâp, S. 14.

⁴¹³ Şûrâ, 42/52.

Kur'an'ın: “Emrinden olan rûhu, kullarından dilediğine indirir”⁴¹⁴ âyet-i kerîmesinde ise, Hakk Teâlâ'nın İlâhî emir olan rûhu dilemiş olduğu kullarına indirdiğini beyan etmiştir.

Yine Hz. İsa'yı ve müminleri de “Rûhu'l-Kuds” ile desteklemiştir:

“Ve onu Rûhu'l-Kuds (Cebrâil) ile destekledik.”⁴¹⁵

“Onları kendi katından bir rûh ile desteklemiştir.”⁴¹⁶

Yukarıda dile getirdiğimiz âyetlerde geçen “rûh”, “Rûhu'l-Kuds” ve “ilkâ” gibi ifadelerin ilhamla ilişkili kavramlar olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, “vahy” ve “ilham” arasında çok sıkı bir münasebet olduğunu söyleyebiliriz. Hem nebîler hem de velîler için mevzu bahis olan “ilham” da aynen “vahy” gibi kesbî olmayıp, vehbîdir. Nebîlere bildirilen “vahyi ilham”, kesinlik ifade eder ve herkes için bağlayıcılık arz ederken; velî kullara bildirilen “ilham” ise, hem vahy gibi kesinlik arz etmez hem de bağlayıcılığı yoktur.

Müfessirler, Kur'an-ı Kerîm'de geçen ve nebîler dışındaki varlıklar için kullanılan “vahy” ifadesini, “ilham” anlamında değerlendirmişlerdir. “Vahy”le “ilham” kavramları arasındaki ayrımın, genellikle peygamberlik inancı ve fikri üzerinden değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

2.2.2. İlâhî Hitâp - Sekîne İlişkisi

İlâhî hitâp ve ilham ilişkisinden bahsetmişken bu konuyla alakası olduğunu düşündüğümüz ve Kur'an'da geçen “sekîne” ifadesinden de bahsetmek yerinde olacaktır. Çünkü İlâhî hitâp-ilham ilişkisiyle ilgili olarak, “sekîne”, “rûh”, “Rûhu'l-Kuds” kavramları arasında bir ilişki söz konusudur. Bazı âyetlerde Kur'an'ın inzâl edildiği yer, Hz. Peygamber'in kalbi diye belirtilmiştir:

“Cebrâil (a.s.) Kur'an'ı senin kalbine indirmiştir.”⁴¹⁷

---

⁴¹⁴ Mümin, 40/15.

⁴¹⁵ Bakara, 2/87.

⁴¹⁶ Mücadele, 58/22.

⁴¹⁷ Bakara, 2/97; bkz. Şuara, 26/193–194.

Yine Allah'ın müminlere “*sekine*” indirdiğini bildiren: “*Allâh, onun üzerine sekîne(huzûr ve güven duygusu)sunu indirdi*”⁴¹⁸ âyetleri, İlâhî hitâp ve bu hitâbın kalbe inzâli meselesinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Arapçada “*sekine*” kelimesi; hareketsiz, sakin ve istikrarlı olmak⁴¹⁹ manâsındaki “سكن” kökünden türemiştir. Bu kelime; kalp huzuru, güven, itmi'nan duygusu, dinginlik, vakar, ağırbaşlılık ve teskin edici şey olarak açıklanmıştır.⁴²⁰

Râğıb el-İsfahânî “*sekîne*” ifadesinin anlamıyla ilgili olarak; müminin kalbini teskin eden, onu destekleyen melek olduğunu söylemiştir.⁴²¹

“*Sekîne*” kavramı, tıpkı “*rûh*” veya “*Rûhu'l-Kuds*” gibi İlâhî hitâpla ilişkili bir ifadedir. Zira İlâhî hitâp, insanın kesbi söz konusu olmaksızın, dışarıdan feyiz olarak gelen şuur ve duygudur. Feyiz, iyilik ve güzellik, Allah'ın şanı ile alakalı olup ve kadiri mutlak olan Allah her daim iyidir. Metafizik âlem ile fizikî âlem arasındaki vasıta vahydir. Bu İlâhî feyzin taşıyıcı unsuru meleklerdir. İlâhî hitâbın muhatap ile buluşması haline “*sekîne*” denilir. Çünkü İlâhî hitâbın muhatapla buluşması hali, sıradan bir ilişki değildir. Bu harikulade hitâbı karşılayacak bir metanet, dinginlik ve olağanüstü bir rûhî durum gerektirir ki bu da “*sekîne hali*”dir. Yüce Allah Kur'ân'da şöyle buyurmuştur:

“*Eğer biz bu Kur'ân'ı bir dağa indirseydik, muhakkak ki onu, Allah korkusundan baş eğerek, parça parça olmuş görürdün.*”⁴²²

Yine Zeyd b. Sabit'in naklettiği bir hadiste: “*Ben Resûlullah'ın (sas) yanında bulunduğum sırada onu sekîne kuşattı*”⁴²³ buyurması, “*sekîne*” kavramının İlâhî hitâpla ilgili olduğunu göstermektedir. İbnü'l-Esir ise, hadisteki “*sekîne*” ifadesinden kastedilen manânın, Hz. Peygamber'in İlâhî hitâbın nüzûlü esnasında yaşadığı metanet ve fizikî olarak da kendinden geçme hali olduğu⁴²⁴ şeklinde görüşünü dile getirmiştir. Aslında “*sekîne hali*”nin görüntüsü sarsılış ve baygınlık hali arz ederken mânen büyük bir metanet içinde olduğunu söyleyebiliriz.

⁴¹⁸ Tevbe, 9/40; bkz. Tevbe, 9/26; Fetih, 48/4, 18, 26.

⁴¹⁹ Zebîdî, Ebû'l-Feyz, *Tâcü'l-Arûs*, XXXV, 197.

⁴²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 211.

⁴²¹ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 237.

⁴²² Haşr, 59/ 21.

⁴²³ Ebû Dâvûd, *es-Sunen*, Kitabu'l-Cihad, 20.

⁴²⁴ İbn Esîr, Ebû's-Seadat Mecduddîn el-Mübarek, *en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2008, II, 326.

Hakîm et-Tirmizî (ö.320/932) de Kur'ân'daki “*sekîne*” kelimesini İlâhî hitâp, ilham ve kalp kavramlarıyla birlikte ele alarak değerlendirmiştir. Buna göre “*sekine*”, peygamberliğin mukaddimesi ve Yüce Allah katından peygamberlere bildirilen İlâhî hitâbın da refakatçisidir. Peygamberlerin kalbi onu alarak sükûn bulur. Zira İlâhî hitâbın hak olduğuna dair kalbi mutmain kıldığı için “*sekine*” diye ifade edilmiştir.⁴²⁵

Bir başka ifade ile “*sekîne*”, kişide yerleşmiş olan ve onu şer'i hükümlere boyun eğmeye sevk eden bir durumdur. Yani “*sekîne*”, bir saygınlık ifadesidir.⁴²⁶ Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

“*Allah da elçisine ve müminlere sükûnet ve güvenini indirdi.*”⁴²⁷

Yüce Allah'ın peygamberlerine lütfettiği “*sekîne*”; gönle ferahlık vermek, güven telkin etmek, yüreğine su serpmek gibi İlâhî hitâp vesilesiyle insanın iç dünyasında duygusal metanet ve değişikliğin meydana gelmesidir.

“*Sekîne*”, İlâhî hitâp ve ilhamla ilgili bir kavramdır. Peygamberlerin vahy almaları esnasında, Yüce Allah'ın kendilerine lütfettiği sükûnet ve metanetle İlâhî hitâbı karşılama hâlidir.

2.2.3. İlâhî Hitâp - Rûh İlişkisi

Arapça'da “*rûh*”, “*râvh*”, “*rîh*” kelimeleri; nefes alıp vermek, rüzgâr ve esinti, koku, rahat olma ve gece vaktinde yapılan yürüyüş gibi manâlara gelir.⁴²⁸

“*Rûh*” kelimesinin bu anlamının yanı sıra, özelde Allah'ı tanıma, bilme ve inanma, Allah'a kulluk yapma ve O'nu sevme idrak ve gücü manâsına da kullanılır. Nefsin rûha nispet edilmesi, tıpkı canın bedene nispet edilmesi gibidir. Yüce Allah'ın mümin kullarını desteklediği rûh, Allah inancıyla alakalı rûhtur. Nitekim insanlar arasında; “*filanca da rûh vardır, filanca rûhsuzdur*” gibi ifadeler bu manâda kullanılırken; “*rûhsuz*” diye nitelendirilen kişi ise, mânevî duygulardan ve inançtan yoksun demektir. Zira insanlar iman, ibadet, ihlas ve ilim gibi mânevî rûhları olan

⁴²⁵ Hakîm et-Tirmizî, *Hatmü'l-Evliyâ*, 346–350.

⁴²⁶ Dehlevî, Ahmed Şah Velîyullah b. Abdurrahim, *et-Tefhîmâtü'l-İlâhîyye*, Haydarabat, 1967, II, 135.

⁴²⁷ Fetih, 48/26.

⁴²⁸ Râğib el-İsfahanî, *Müfredât*, 205-206; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 455; Feyrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, 697;

değerler hususunda birbirinden çok farklıdır. Kimi insanlar bu rûhun ağır basmasından dolayı mânevî değer kazanırken, kimi insanlar da, bu şekildeki bir mânevî rûha sahip olmadıklarından hayvan derekesine düşerler.⁴²⁹

Resûlullah'a (sas) inen Kur'ân hitâbı, muhtelif âyetlerde “rûh” diye nitelendirilir:

“İşte sana da, emrimizle, bir rûh (kalpleri dirilten bir kitap) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu, kullarımızdan dilediğimizi, kendisiyle doğru yola eriştireceğimiz bir nur yaptık. Şüphesiz ki sen doğru bir yola iletiyorsun.”⁴³⁰

Bazı müfessirler âyette geçen “emrimizle bir ruh” ifadesini “emrimizden bir vahy ve bir rahmet” şeklinde açıklamışlardır.⁴³¹

Yine insanın yaratılışı ile ilgili olan âyetlerde “rûh”, Yüce Allah'a nisbet edilmiştir:

“Hani, Rabbin meleklerle şöyle demişti: Muhakkak ben çamurdan bir insan yaratacağım. Onu biçimlendirip ona rûhumdan üflediğim zaman derhal ona secdeye kapanın!”⁴³²

Yani insan olarak yaratılmış Hz. Âdem'e “İlâhî rûh” üflendikten sonra meleklerin ona secde etmeleri emredilmiştir. Böylelikle meleklerden secde etmelerinin istenmesinin de gerçekte “rûh” için olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'ân'ın muhtelif âyetlerinde “rûh” kelimesi İlâhî hitâp ve bu hitâbın, bildirimini ile ilgili olarak kullanılmıştır. Yüce Allah, Hz. Âdem'i yaratırken kendi rûhundan üflemiştir.⁴³³ Hz. İsa, “Rûhullah” diye nitelendirilmiştir.⁴³⁴ Hz. Meryem'e “İlâhî rûh” üflenmiştir.⁴³⁵ Ve bütün bunlardan ayrı olarak “ruh”un Allah'ın emrinden olduğu ve bu konuda insana çok az bir bilgi verildiği bildirilmiştir.⁴³⁶

⁴²⁹ Bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, *Kitâbu'r-Rûh*, 268.

⁴³⁰ Bkz. Şûrâ, 42/52.

⁴³¹ Tâberî, *Câmû'l-Beyân*, XIII, I, 46.

⁴³² Sad, 38/71–72.

⁴³³ “...Ona rûhumdan üflediğim (zaman)...” Hicr, 15/29; Ayrıca bkz. Secde, 32/9; Sad, 38/72.

⁴³⁴ “...O'ndan bir ruhtur...” Nisa, 4/171.

⁴³⁵ “...Ona rûhumuzdan üfleştik...” Enbiya, 21/91; Ayrıca bkz. Tahrîm, 66/12.

⁴³⁶ “Sana rûhtan sorarlar. De ki: “Rûh, Rabbinin emrindedir. Size ilimden pek az bir şey verilmiştir” İsrâ, 17/85.

Bütün bunlar “rûh” kelimesinin Kur’ân’daki anlam alanının geniş olduğunu göstermektedir.

Bazı müfessirler rûh kelimesinin geçtiği âyetleri izah ederken bu lafzın Kur’ân’da canlı varlığın rûhu, Cebrâil (a.s.), vahy, rahmet, emir, rüzgâr ve hayat olmak üzere yedi farklı manâya karşılık geldiğini ifade etmişlerdir.⁴³⁷

Fahrüddîn Râzî, Kur’ân’ın İsrâ Sûresi 85. âyetiyle ilgili olarak beş farklı görüş zikretmiş ve âyetin tefsiri sadedinde şunları söylemiştir: Âyette geçen rûhtan maksat Kur’ân vahyidir. Çünkü Yüce Allah vahyi, Şûrâ Sûresi 52. ve Nahl Sûresi 2. âyetlerinde “rûh” diye nitelendirmiştir. Söz konusu âyetteki⁴³⁸ “rûh” kelimesiyle Kur’ân vahyinin kastedilmesi, siyak-sibaka da uygun düşmektedir. Çünkü âyetin öncesinde⁴³⁹ ve sonrasında⁴⁴⁰ Kur’ân’dan söz edilmektedir.⁴⁴¹

Ayrıca “rûh” lafzının: “Sana rûh hakkında soru sorarlar. De ki: Rûh, Rabbimin emrindedir. Size ancak az bir bilgi verilmiştir”⁴⁴² âyetinde “vahy” manâsına geldiği, “مَنْ أَمْرَ رَبِّي” ifadesinden de anlaşılabilir. Zira pek çok âyette⁴⁴³ “vahy”, “inzâl”, “rûh” ve “emr” gibi kelimeler birlikte ifade edilmiştir.

Bu bağlamda “rûh” ve “vahy” lafızlarıyla bir arada zikredilen “emr” kelimesine de değinmek gerekmektedir. “Emr” kelimesinin “vahy” ve “nüzüûl”le ilgili âyetlerdeki anlam ve kullanımı ilkin: “Melekleri, kullarından dilediğine, emrinden olan rûh (vahy) ile indirir”⁴⁴⁴ âyetinde olduğu gibi, Kur’ân’ın İlâhî kaynaklı olduğuna işaret etmektedir. İkinci olarak da İlâhî hitâbın mahiyeti veya bu hitâbın hangi yolla geldiği hususunda Resûlullah’a (sas) soru sorup cevabını bekleyenlere İsrâ Sûresi 85. âyetiyle, bu bizim bileceğimiz bir iştir şeklinde bir mesaj verilmektedir. Yine bu âyette, İlâhî hitâbın mahiyetine yönelik sorularına açık cevap verilmeksizin;

⁴³⁷ İbn Cevzî, Cemâluddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali, *Nuzhetu'l-A'yuni'n-Nevâzîr fi İlmi'l-Vücu' ve'n-Nezâir*, nşr. Muhammed Abdulkerîm Kâzım, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1985, 321–324.

⁴³⁸ İsrâ, 17/85.

⁴³⁹ İsrâ, 17/82.

⁴⁴⁰ İsrâ, 17/86–90.

⁴⁴¹ Râzî Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXI, 38-39.

⁴⁴² İsrâ, 17/85.

⁴⁴³ Bkz. Şûrâ, 42/52; Nahl, 16/2; Mümin, 40/15.

⁴⁴⁴ Nahl, 16/2; bkz. Mümin, 40/15; Şûrâ, 42/52.

“Resulüm de ki: Rûh, sadece Yüce Allah’ın bileceği bir konudur; bu hususta sizlere pek az bilgi verilmiştir”⁴⁴⁵ denilmiş olması, İlâhî hitâbın, hatip ve muhatap dışındaki şahıslara kapalı bir iletişim tarzı olduğu ve bu tecrübenin, tecrübe edenden başkasına dil ile anlatımının mümkün olmadığıyla ilgili de olabilir. Hatta bu âyetin, Hz. Peygamber’in dahi İlâhî hitâbın mahiyet ve keyfiyeti hakkında, Yüce Allah’ın bildirdikleri dışında fazla bir şey bilmediğini de ima ediyor olabilir.

Kur’ân’da “rûh” kelimesi melekler ve peygamberlerle birlikte kullanıldığında İlâhî hitâp ve ilham manâsına gelir:

“Melekleri, kullarından dilediğine, emrinden olan rûh (vahy) ile indirir”⁴⁴⁶ âyetinde İbn Abbas, “rûh” ifadesini “vahy” diye tefsir etmiştir.⁴⁴⁷

“İşte sana da böyle emrimizden bir rûh vahyettik”⁴⁴⁸ âyetine atıf yapılarak “Rabbimizin hitâbı O’ndan bir rûhtur” denilmiş ve dolayısıyla söz konusu âyetlerde “rûh”, “vahy” manâsında kullanılmıştır.⁴⁴⁹ Yine:

يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ

“Allah, kullarından dilediğine iradesiyle ruhu indirir”⁴⁵⁰ âyetinde geçen “rûh” ifadesini; Katade “vahy”, Dahhâk “kitab”, İbn Zeyd ise “Kur’ân” diye açıklamışlardır.⁴⁵¹

Yukarıdaki âyette geçen “لقى” kelimesi Arapça’da; “bir şeyi fırlatıp atmak” manâsında iken örfte; maddî ve mânevî olmak üzere her türlü atma fiilini kapsayarak geniş bir anlamda kullanılmıştır.⁴⁵² Nitekim “لقى” fiili, Hz. Musa’nın elindeki levhaları veya asayı yere attığını belirten âyetlerde, maddî anlamda atmayı ifade ederken;⁴⁵³ aynı fiil, “kalplere korku salmak”⁴⁵⁴ ve “vesvese vermek”⁴⁵⁵ gibi mânevî manâdaki atma için de kullanılmıştır.

⁴⁴⁵ İsrâ, 17/85.

⁴⁴⁶ Nahl, 16/2.

⁴⁴⁷ Tâberî, *Câmû'l-Beyân*, VIII, II, 77.

⁴⁴⁸ Şûrâ, 42/52.

⁴⁴⁹ Tâberî, *Câmû'l-Beyân*, XIII, I, 46.

⁴⁵⁰ Gâfir, 40/15.

⁴⁵¹ Tâberî, *Câmû'l-Beyân*, XII, II, 49–50.

⁴⁵² Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 453-454.

⁴⁵³ A’raf, 7/107, 150; Şuara, 26/32, 45.

⁴⁵⁴ Ali İmra, 3/151; Enfâl, 8/12.

⁴⁵⁵ Hac, 22/52.

Yine Kur'ân hitâbının; “Doğrusu biz, senin üzerine ağır bir söz bırakacağız”⁴⁵⁶ âyetinde “القي” lafzıyla ifade edilmiş olması, İlâhî hitâp ve nüzûl bağlamında kastedilen manânın, ilham olduğu ifade edilebilir.

Yüce Allah'ın müminleri kendisinden bir “rûh” ile desteklediğini bildiren:

“Onları kendi katından bir rûh ile desteklemiştir”⁴⁵⁷ âyetinde “rûh” kelimesine; “rahmet”, “iman nuru”, “hidâyet”, “düşmanâ karşı yardım” gibi farklı manâlar verilmiştir.⁴⁵⁸ Bunun yanı sıra Fahrüddîn Râzî, Kurtubî ve Ebû Hayyân (ö.745/1344) gibi bazı müfessirler;

“İşte sana da böyle emrimizden bir rûh vahyettik”⁴⁵⁹ âyetinde Kur'ân vahyinin “rûh” diye nitelendirilmesini, mecazen cehalet veya küfür gibi ölüm hallerinden insanları kurtarıp imanla hayata döndürmesi şeklinde yorumlamışlardır.⁴⁶⁰ İbn Aşûr (ö.1973) ise, bu âyette şeriatın mecâzî olarak “ruh” diye adlandırıldığını, o şeriat ki nefislerin kendisiyle hidâyet bulduğu, insanları dünya ve ahirette hayra götüren rûha benzediğini belirtmiştir.⁴⁶¹

Şûrâ Sûresi 52. âyetine atıfta bulunularak, “rûh” kelimesi dolaylı olarak Kur'ân ve Cebrâil (a.s.) ile de ilişkilendirilmiştir.⁴⁶² Yine “Rûh” lafzı:

“O gecede, Rablerinin izniyle melekler ve Rûh (Cebrâil), her iş için iner dururlar”⁴⁶³ âyetinde Cebrâil'e (a.s.) hamledilmiştir.

“Rûhu'l-Kuds” tabiri de İlâhî hitâp ve ilhamla doğrudan ilişkili bir anlama sahiptir. Bu ifade Kur'ân'da üçü Hz. İsa'ya,⁴⁶⁴ biri de Kur'ân'a⁴⁶⁵ nispet edilmek suretiyle dört âyette geçmektedir. “Rûhu'l-Kuds” tabiriyle genel kanaate göre Cebrâil (a.s.) kastedilmektedir. Mesela:

⁴⁵⁶ Müzzemmil, 73/5; bkz. Mümin, 40/15.

⁴⁵⁷ Mücadele, 58/22.

⁴⁵⁸ Râzî Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXVI, 190-191; Kurtubî, *el-Câmî'*, XVI, 54.

⁴⁵⁹ Şûrâ, 42/52.

⁴⁶⁰ Râzî Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXVII, 190-191; Kurtubî, *el-Câmî'*, XVI, 55; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VII, 700.

⁴⁶¹ İbn Aşûr, Muhammed b. Tahir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru't-Tunusiyye, 1984, XXV, 151.

⁴⁶² Râzî Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXVI, 190-191; Kurtubî, *el-Câmî'*, XVI, 54.

⁴⁶³ Kadir, 97/4.

⁴⁶⁴ Bakara,2/87, 253; Maide,5/10.

⁴⁶⁵ Nahl, 16/102.

“Ey Muhammed! De ki: *Rûhu'l-Kuds* (Cebrâil), Kur'ân'ı Rabbinden hak olarak indirdi”⁴⁶⁶ âyetinde, Kur'ân hitâbının “*Rûhu'l-Kuds*” tarafından indirildiği ve:

“De ki: Her kim Cebrâil'e düşman ise, bilsin ki o, Allah'ın izni ile Kur'ân'ı senin kalbine indirmiştir”⁴⁶⁷ âyetinde ise, Cebrâil (a.s.) aracılığıyla Resûlullah'ın (sas) kalplerine inzâl edildiği belirtilir.

Müfessirlere göre Cebrâil'in (a.s.) “*Rûh*” ve “*Rûhu'l-Kuds*” diye anılması; son derece muteber olması, rûhanî bir varlık olması, rûhtan yaratılmış olması, getirdiği İlâhî hitâp ile dinin hayat bulması, Allah katında saygınlığının olması, insanları mânevî yönden arındıran İlâhî hitâbın elçisi olması ve günahlardan berî tertemiz bir kul olması gibi meziyetlere bağlıdır.⁴⁶⁸

Şunu da hatırlamak gerekir ki, İlâhî hitâbın Hz. Peygamber'e bildirilmesinde ekseriyetle doğrudan doğruya, bazen de “*Rûhu'l-Kuds*”, “*Rûhu'l-Emin*”, Cebrâil (a.s.) ve melekler aracılığıyla nüzûlünden söz edilmesi ilk etapta problemliliği gibi görülebilir. Ancak bu farklı beyanların, İlâhî hitâbın inzâl şeklini açıklamanın ötesinde, ilk muhataplardan inkârcı olanların, iddialarını nefyetmeye yönelik olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, İlâhî hitâbın nüzûlüyle ilgili beyanlar, muhataplara göre farklılık gösterebilir. Nitekim Kur'ân'ın:

“De ki: Cebrail'e kim düşman ise şunu iyi bilsin ki Allah'ın izniyle Kur'ân'ı senin kalbine bir hidâyet rehberi, önce gelen kitapları doğrulayıcı ve müminler için de müjdecî olarak o indirmiştir”⁴⁶⁹ âyeti, Medinelî Yahudiler Hz. Muhammed'e gelerek şöyle demeleri üzerine nâzil olmuştur: “*Bütûn peygamberlere Allah tarafından bir melek gönderilip kendisine risalet görevi bildirilmiştir. Sana bunu hangi meleğin getirdiğini söyle ki ya sana tabi olalım ya da yollarımızı ayıralım.*” Bunun üzerine, Resûlullah (sas), “*Cebrâil (a.s.)*” diye cevap vermiştir. Yahudiler de; “*Cebrâil bize hep savaş, kan, gözyaşı getirmiştir. O bizim düşmanımızdır. Şâyet*

---

⁴⁶⁶ Nahl, 16/102.

⁴⁶⁷ Bakara, 2/97.

⁴⁶⁸ Mâverdî, *Tefsîru'l-Mâverdî*, I, 156; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 589; Râzî Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII, 35–36; Tabersî, Ebû Ali el Fazl b. el Hasan, *Mecmau'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, nşr. İbrahim Şemsüddin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, I, 231.

⁴⁶⁹ Bakara, 2/97.

onun yerine yağmuru ve rahmeti indiren Mikail'den söz etseydin, sana tabi olurduk” dediler.⁴⁷⁰

Cebrail (a.s.) için “rûh” ve “Rûhu'l-Kuds” kelimelerinin kullanılmasının sebebi;

“De ki: Onu, Mukaddes Rûh (Cebrâil) indirdi”⁴⁷¹ âyetinde ifade edildiği üzere, İlâhî hitâbı inkâr edenlere karşı, Kur'an'ın Yüce Allah tarafından “kutsal rûh” aracılığıyla inzâl edildiğini vurgulamak içindir. Çünkü “kudüs”, temiz ve pak mânâsına gelmektedir. Dolayısıyla, hitâbın kaynağına cinler, şeytanlar gibi kötü varlıklar müdahale edememişlerdir.

Şûrâ Sûresi 52. âyetinde İlâhî hitâbın “rûh” ve “emr” kelimesiyle birlikte zikredilmesi ve İsrâ Sûresi 85. âyetinde de iki defa zikredilen “rûh” kelimesinin İlâhî hitâpla ilgili olduğuna ilişkin yorumu da pekiştirdiğini söyleyebiliriz.

2.2.4. İlâhî Hitâp- Rüyâ İlişkisi

“Rüyâ”, “رأى” fiil kökünden gelir, hayal ve tasavvur ile görmeyi ifade etmektedir.⁴⁷² Bu fiil kökünden gelen “rüyet”, uyanırken görmek mânâsında; “rüya” ise, uykuda görmek anlamındadır.⁴⁷³ O halde “rüyâ”, uykuda görülen metafizik âlemlerle ilgili bilgiler taşıyan, birtakım semboller içeren ve yoruma açık olan bir hadisedir. Sadık rüyâlar, bu tür rüyâlardır ve gelecekle ilgili bazı hakikatleri içerebilmektedir.⁴⁷⁴

Resûlullah'a (sas) İlâhî hitâbın ulaşma yollarından bir tanesi de uyku halinde iken gelen ve “rüyâyı sadıka” olarak isimlendirilir. Zira Hz. Peygamber'e (sas) ilk dönemlerde vahyeler bu şekilde gelmiştir. İlâhî hitâbın başlangıcına dair Hz. Aişe'nin şu rivâyeti dikkat çekmektedir:

⁴⁷⁰ Tâberî, *Câmû'l-Beyân*, I, 433–434.

⁴⁷¹ Nahl, 16/102.

⁴⁷² Râğıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 209.

⁴⁷³ Ahmed Rıza, *Mu'cemu Metni'l-Luğa*, Dâr Mektebetu'l-Hayat, Beyrut, 1958, II, 523.

⁴⁷⁴ Aydın, Hayati, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, Fecr yay. Ankara, 2016, 68.

“Resûlullah'a (sas) gelen vahy ilk önce uykuda 'sadık rüyâ' görmekte olmuştur. Buna göre, Hz. Peygamber hiçbir rüyâ görmezdi ki, sabah aydınlığı gibi aşikâr bir şekilde zuhur edip gerçekleşmesin.”⁴⁷⁵

Rüyâ yoluyla Hz. Peygamber'e gelen bu hitâbın, nübüvvet ve risaletten hemen önceye rastlaması bize, Hz. Peygamber'in rûh dünyasının rüyâ aracılığıyla İlahî hitâba hazırlık ve alıştırılması gayesi taşıdığını göstermektedir. Demek ki Resûlullah (sas), nübüvvet öncesi dönemde rûhî melekesinin İlahî hitâba, telakki edeceği üstün bilgi içeriklerine karşı bir hazırlık dönemi geçirmiştir. Şunu da ifade edebiliriz ki, risalet öncesinde başlayan bu “sadık rüyâlar”, risalet sonrasında da devam etmiştir. Nitekim “Ashab-ı Kiram'ın, Resûlullah (sas) uyurlarken, her ne olursa olsun kendiliklerinden uyanıncaya kadar uyandırmazlardı”⁴⁷⁶ demeleri, rüyâ yoluyla İlahî hitâba mazhar olmayı, nübüvvet öncesi ile sınırlandırmadıklarını göstermektedir. Hz. Aişe'nin “ifk hadisesi”yle ilgili olarak şu ifadeleri bu durumu teyid etmektedir:

“Vallahi ben, hakkımda bir vahyi metluv indirileceğini ummuyordum. Fakat Resûlullah'ın uykusunda bir rüyâ görüp de, o rüyâ yoluyla Allah'ın beni aklamasını ümit ediyordum.”⁴⁷⁷

İbni Aşûr; “bazen vahy Peygamber'in (sas) rüyâsında olurdu. Çünkü Hz. Peygamber'in kalbi hiç uyumazdı”⁴⁷⁸ diyerek Resûlullah'ın (sas) kalbinin sürekli şekilde İlahî hitâba hazır olduğunu belirtmiştir.

Rüyâ yoluyla gelen bildirimler; ya yaşanılacak gerçekler hakkında bir ön bilgilendirme şeklindedir veya çareler peşinde koşan nebevî rûhu teskin etmektedir. Zira rüyâlar, Peygamber'in (sas) davranışlarına, rûhuna ve bilgisine bir zemin ve dayanak sağlamaktadır.⁴⁷⁹

Yine rüyâ yoluyla gelen İlahî hitâplar, Kur'ân'ın Cebrâil (a.s.) aracılığıyla vahyedilmesine bir ön hazırlık olmak,⁴⁸⁰ İlahî hitâpla bağlantısını kolaylaştırıp şefkat

⁴⁷⁵ Zebîdî, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, I/10; Müslim, *Sahih*, İman, 73.

⁴⁷⁶ Zebîdî, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, I, 3.

⁴⁷⁷ Müslim, *Sahih*, Tevbe, 10.

⁴⁷⁸ İbn Aşûr, *Tefsîru't-Tahrîr*, XIX, 189–190.

⁴⁷⁹ Hamîdullah, Muhammed, *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, çev. Sâlih Tuğ, MÜİF yay. İstanbul, 1993, 13; Mennâ Halîl el Kattân, *Ulûmu'l-Kur'ân*, 55.

⁴⁸⁰ Zerzûr, Adnan Muhammed, *Ulûmu'l-Kur'ân*, Mektebetu'l-İslâmiyye, Beyrut, 1984, 60.

ile davranmak ve Cebrâil (a.s.) ile buluşması sırasında şaşkınlık yaşamamasını sağlamak⁴⁸¹ gibi hikmetleri içerdiği söylenebilir.

“*Rüyây-ı sadıka*”, nebîlerin İlâhî hitâbı alma yollarından bir tanesidir. Nebîlerin aldıkları İlâhî hitâplar, her yönüyle bağlayıcıdır. Ancak, Hz. Peygamber’in nübüvvetten önceki gördüğü sadık rüyâları:

“*Nübüvvet ve risalet vahyi sona erdi, ancak mübeşşirat kaldı: Yani müminin rüyâsı*”⁴⁸² hadisinde ifade edildiği gibi; “*sâlih mümin-ilham*” ya da “*rüyâda mübeşşirat*” bağlamında değerlendirmek gerekir.

Resûlullah’ın (sas) verdiği bu haber, sâlih müminin rüyâsının da –hiçbir bağlayıcılığı olmamak üzere– gelecek zaman diliminde bir ufuk açabilme değeri olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca İlâhî hitâbın devam ettiğine de bir işarettir. Âlûsî, bu hususta şunları ifade etmiştir: “*Şeriat karar kılmış, ancak mübeşşirat vahyi kalmıştır ki, bu vahyin en umûmî olanıdır. Haktan kula olup, vasitasız da olur, vasıtalı da. Vasıta nübüvvetin şanıdır. Vasıtada meleğin aracılığı zorunludur.*”⁴⁸³

Netice olarak şunu diyebiliriz: Rüya İlâhî hitâp çeşitlerinden biridir. Resûlullah (sas), rüya ile hitâp arasında bir ilişki kurmuştur. Bu bağlamda, bağlayıcı olmamakla birlikte, “mübeşşirat” olarak isimlendirilen mümin ve salih insanların gördükleri rüyalar da İlâhî hitâbın bir derecesi olarak görülmüştür.

---

⁴⁸¹ Aynî, *Umdetu’l-Kârî*, I, 40.

⁴⁸² Buhârî, *Sahîh*, Ta’bir, 5; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, V, 454; İbn Mâce, *Sunen*, Tabiru’r- Rüyâ, 6, II, 1283.

⁴⁸³ Âlûsî, *Rûhu’l-Me’anî*, XXV, 62.

3. İLÂHÎ HİTÂBIN NÜZÛL AŞAMALARI

Çalışmamızın bu bölümünde İlâhî hitâbın kaynağı “*Levh-i Mahfûz*”un muhtevası hakkında; âyetler ışığında genişçe bilgi verilecek ve konumuzla ilgili tefsircilerin görüşleri ele alınarak bu malumatların değerlendirilmesi yapılacaktır. “*Levh-i Mahfûz*”un hakîkatine yapılan itirazlar ve bu itirazlara verilebilecek cevapların yanı sıra, İlâhî hitâbın “*Levh-i Mahfûz*”dan Cebrail'e (a.s.) ve Resûlullah'a (sas) gelişi, Kur'ân hitâbında lafız-manâ aidiyeti meselesi, İlâhî hitâbın tenzil karakteri ve hikmetleri gibi konular işlenecektir.

Evrensel bir hakîkat olan İlâhî hitâp olgusu, insanlığın her aşamasında ortaya çıkmış, kendi tarihsel sürecinin son halkası Kur'ân ile taçlanmış ve nihâî olgunluğa ulaşmıştır. Kur'ân, evrensel İlâhî hitâp sürecinin manâ ve amaç bakımından bir bütün ve aynı olduğuna vurgu yaparak, peygamberlik misyonunun bir ve İlâhî hitâbın da aynı hakîkat olduğu gerçeğini dile getirmiştir. Kur'ân, İlâhî hitâbın son peygamberi olan Hz. Muhammed'in, böyle bir davaya kalkışan ilk kişi olmadığını bildirmiştir:

*“De ki: Ben peygamberlerin ilki değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyarım.”*⁴⁸⁴

Diğer yandan İlâhî hitâbın tamamının aynı bütünlük içinde ve tek bir süreç halinde işlediğini açık bir şekilde şöyle ifade etmiştir:

*“Biz, Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik. İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, torunlarına, İsa'ya, Eyyüb'e, Yûnus'a, Hârûn'a ve Süleyman'a da vahyetmiştik. Davûd'a da Zebûr vermiştik. Daha önce kıssalarını sana anlattığımız peygamberler gönderdik. Anlatmadığımız (nice) peygamberler de gönderdik.”*⁴⁸⁵

Kur'ân, kendisinin de bir İlâhî hitâp olduğunu açıkça bildirmektedir:

“Sana bu Kur'ân'ı vahy etmekle kıssaların en güzelini anlatıyoruz”,⁴⁸⁶

*“İşte bu Kur'ân bana, onunla sizi ve eriştiği herkesi uyarayım diye vahyolundu.”*⁴⁸⁷

---

⁴⁸⁴ Ahkaf, 46/9.

⁴⁸⁵ Nisa, 4/163–164.

⁴⁸⁶ Yûsuf, 12/3.

Evrensel olup tarihin her aşamasında tezahür etmiş bulunan ve nihâyetinde; nübüvvet birliği ve İlâhî hitâbın aynılığı gerçeğini dile getiren, Kur'ân ile taçlanmış olan bu İlâhî hitâbın kaynağı “*Levh-i Mahfûz*”dur.

3.1. İLÂHÎ HİTÂP VE LEVH-İ MAHFÛZ

“*Levh-i Mahfûz*”; üzerinde yazının yazılabildiği düz yüzey manâsındaki “*levh*” ile korunmuş, muhafaza altına alınmış anlamına gelen “*mahfuz*” kelimelerinden oluşmuş bir terkiptir. “*Levh-i Kaza/Kader*” şeklinde de ifade edilen “*Levh-i Mahfûz*”; yedi kat göğün üstünde, şeytanın erişmesine karşı korunmuş ve her şeyin Allah katındaki mevcudiyetleri, ilmen var olmaları şeklinde de tarif edilmiştir.⁴⁸⁸

“*Kur'ân'ın aslı*”, yani İlâhî hitâbın inzâl edilmeden önceki kaynağı denildiği zaman, konuyla ilgili olarak, öncelikle akıllara gelebilecek olan kavram “*Levh-i Mahfûz*” ifadesidir. Kur'ân, “*Şehr-i Ramazan*”da,⁴⁸⁹ “*Mübârek Gece*”⁴⁹⁰ olarak nitelendirilen “*Kadir Gecesi*”nde⁴⁹¹ indirilmiştir. Kur'an, bütün kutsal kitaplara kaynaklık teşkil eden “*Levh-i Mahfûz*”dan alınarak Resûlullah'a (sas) elçi melek aracılığıyla tedricen indirilmiştir. “*Levh*” ifadesi, Kur'ân'da isim halinde toplamda beş yerde geçmektedir:

1. Bu âyetlerden bir tanesi, şanı yüce olan Kur'ân'ı Kerîm'in koruma altında bulundurulduğu “*levh*”tir. İnsan açısından mahiyetinin meçhul olduğu “*korunmuş levha*” manâsı:

“*Hayır, o (yalanlamakta oldukları kitap) şanı yüce bir Kur'ân'dır. O, korunmuş bir levhada (Levh-i Mahfûz'da) dır.*”⁴⁹² Bu âyette geçen “*levhin mahfuzin*”den maksadın, Kur'ân-ı Kerîm'de “*Ummu'l-Kitâb*” ve “*Kitabun Mekkûn*” diye ifade edilen “*Levh-i Mahfûz*” olduğu hususunda Zemahşerî, Râzî, Nesefî ve İbn-

⁴⁸⁷ En'am, 6/19.

⁴⁸⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 550; Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXI, 125.

⁴⁸⁹ Bakara, 2/185.

⁴⁹⁰ Duhan, 44/3.

⁴⁹¹ Kadir, 97/1.

⁴⁹² Buruc, 85/21, 22.

i Kesîr gibi müfessirler ittifak etmişlerdir. Söz konusu müfessirlerin görüşleri “*Tefsirlerde Levh-i Mahfûz*” başlığı altında işlenecektir.⁴⁹³

2. Bu âyetlerden biri de, Hz. Nuh'un, gemisini inşa ettiği levhalar,⁴⁹⁴ “*levh'in*” tahta anlamında kullanılmasıdır:

“*Biz Nûh'u çivilerle perçinli levhalardan oluşan gemiye bindirdik*”⁴⁹⁵ âyetindeki “*elvh*” ifadesi “*levh*” kelimesinin çoğulu olup tahta parçaları anlamında kullanılmıştır.⁴⁹⁶

Bunlardan üç tanesi, Yüce Allah tarafından, Sina Dağı'nda Musa'ya (a.s.) bildirdiği âyetlerin üzerinde yazılmış olduğu pürüzsüz, yazı levhalarıdır. Yani “*Levh'in*” yazı malzemesi anlamında kullanılması:

3. “*Her şeyin açıklamasına dair ne varsa hepsini Musa için levhalarda yazdık.*”⁴⁹⁷

4. “*Levhaları yere attı.*”⁴⁹⁸

5. “*Mûsâ'nın öfkesi dinince (attığı) levhaları aldı.*”⁴⁹⁹

Bu âyetlerde kullanılan “*levh*”, Hz. Musa'ya vahyedilen metinlerin üzerine yazılmış olduğu yazı malzemeleridir.

Bu âyetlerden, Yüce Allah'ın yazdırmış olarak Hz. Musa'ya sunduğu levhaları, kavmiyle ve kardeşiyle tartışması sırasında, Musa'nın (a.s.) elindekilerini yere attığı, daha sonra yine kendisinin bizzat topladığı anlaşılmaktadır. Ancak bunların hammaddesinin ne olabileceği hususunda bazı müfessirlere göre siccilden (pişirilmiş tuğla), ya da üzerine yazı yazılabilecek olan yumuşak taş,⁵⁰⁰ zümrüt, yakut, zebercet, ahşap veya Hakk Teâlâ'nın Hz. Musa için yumuşak hale getirdiği bir taş olduğu söylenmiş⁵⁰¹ ise de, aslında bu levhaların hammaddesinin ne olduğu pek de önemli değildir. Önemli olan, bu levhaların üzerine yazı yazılan birer yazı malzemesi olmasıdır.

⁴⁹³ Bkz. S. 99.

⁴⁹⁴ Hud, 11/36–49.

⁴⁹⁵ Kamer, 54/13.

⁴⁹⁶ Beydâvî, *Envâru't- Tenzil*, II, 479.

⁴⁹⁷ A'raf, 7/145.

⁴⁹⁸ A'raf, 7/150.

⁴⁹⁹ A'raf, 7/154.

⁵⁰⁰ Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XIV, 237.

⁵⁰¹ Bkz. Mâverdî, *Tefsîru'l-Mâverdî*, II, 259; Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XIV, 236.

Yaptığımız bu açıklamalardan, “*levh*” kelimesinin Kur’ân’da tahta, soyut veya somut, düz, üzerine yazının yazılabildiği malzeme ve “*Levh-i Mahfûz*” anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yani Yüce Allah’ın, peygamberlerine bildirmiş olduğu bütün İlâhî kitaplar dâhil olmak üzere, kâinattaki tüm hakikatlerin mevcudiyetinin, Allah katında muhafaza altına alınmış olması manâsında kullanılmıştır. Nitekim Kur’ân’da şöyle buyrulmaktadır:

“*O, elbette değerli bir Kur’ân’dır. Korunmuş bir kitaptadır. Ona, ancak tertemiz olanlar dokunabilir. Âlemlerin Rabbinden indirilmedir.*”⁵⁰²

“*Şüphesiz o, katımızdaki ana kitapta (Levh-i Mahfûz’da) mevcuttur, çok yücedir, hikmetlerle doludur.*”⁵⁰³

Bu âyet-i kerîmelerde, “*mecid*”; “*şan ve şerefi yüksek*”, “*hikmetli*”, “*mûciz*” niteliklerini hâiz Kur’ân’ın, Muhammed’e (sas) indirilmeden önce “*Levh-i Mahfuz*”da korunduğu, “*temiz olarak yaratılmış*” varlıkların dışında kimsenin dokunamadığı “*yüce bir kitap*” olarak, açık bir şekilde ifade edilmiştir.

Yine Kur’ân’dan anlayabildiğimiz kadarıyla “*Bu Kitap*”, Resûlullah’a (sas) indirilmeden önce “*Levh-i Mahfuz*”da, yani “*Ummu’l-Kitâb*”ta korumaya alınmış, sadece “*temiz olanlar*” dokunabilmektedir. Yüce Allah’ın dilemesi dışında oradan herhangi bir malumatın alınması söz konusu değildir. Tüm İlâhî kitapların da içinde bulunduğu “*Ana Kitap*”, evrendeki olmuş ve olacak bütün malumatları kapsamında barındırmaktadır.

Şüphesiz ki, Kur’ân’ın kendisinden inzâl edildiği ve Yüce Allah’ın indindeki “*levh*”, başka bir ifadeyle “*Ummu’l-Kitâb*”, kaynaklarımızdaki bilinen ismiyle “*Levh-i Mahfuz*” olmalıdır. Kur’ân, “*Levh-i Mahfûz*”un Allah’ın iradesiyle ve dilediği şekilde somutlaşmış harf, kelime, cümleler halinde ve de muazzam nazma bürünmüş olarak indirilmiş zahir olan parçası şeklindedir.

“*Levh-i Mahfûz*”, İlâhî ve erişilmez olduğu için hakikatini ve gerçek mahiyetini Yüce Allah dışında, kimsenin kavrayamayacağı bir durum arz etmektedir. Ancak bazı âlim ve düşünürler “*Levh-i Mahfûz*” ile ilgili detaylara girip birtakım

⁵⁰² Vakıa, 56/77–80.

⁵⁰³ Zuhruf, 43/4.

malumatları anlatsalar⁵⁰⁴ da, bu anlatılanların zannî ve tahminî bilgilerin ötesine geçmediği malumdur. Oysa Kur'ânî açıdan baktığımızda, öylesi zanna dayalı malumatların pek değerli sayılmadığı âşikârdır.⁵⁰⁵

“*Levh-i Mahfûz*” hususundaki bilgiler gaybî alana dair olduğundan, onu hakkıyla anlamanın, idrakine varmanın ve ihata edebilmenin pek imkânı yoktur. Allah'ın izni olmadıkça, Cebrâil'in (a.s.), diğer mukarrebûn meleklerin veya hiçbir insanın kendi bilgisiyle onu ihata edebilmesi veya ondan bilgiler elde etmesinin imkânı yoktur:

“*Onun dilediğinden başka ilmini hiç kimse ihata edemez*”⁵⁰⁶ âyeti de buna işaret etmektedir.

O halde, “*Levh-i Mahfûz*”un hakîkatine varmak, mahiyet ve muhtevası hakkında ayrıntılı bir şekilde malumat sahibi olmak, insanlar için pek mümkün bir durum değildir. Onun tam olarak ne olduğunu sadece Hakk Teâlâ bilmektedir. Bazı âyetlerde onunla ilgili ve mahiyeti hakkında bazı bilgiler verilmiştir. Sahih olup olmadıkları tartışmalı olsa da, bazı hadis rivayetlerinde de “*Levh-i Mahfûz*” hakkında bilgi verilmiştir. Öyleyse, Kur'ân-ı Kerîm ve hadis rivayetlerinden hareket ederek fikir yürütenler için “*Levh-i Mahfûz*” hususunda bazı ipucu sayılabilecek malumat vardır. Bu ipuçları ile “*Levh-i Mahfûz*”un mahiyeti ve içeriği hakkında bazı bilgileri ifade etmek mümkündür.

Îlâhî hitâbın kaynağı olması hasebiyle “*Levh-i Mahfûz*”, konumuz açısından büyük önem arz etmektedir. Bu mevzunun âyetler ışığında tahlilini yaparak müfessirler tarafından nasıl ele alındığını tespit edip etmeye çalışacağız. Ayrıca, Îlâhî hitâbın “*Levh-i Mahfûz*”da yazılmış olması meselesini ve “*Levh-i Mahfûz*” hakîkatine yapılan itirazları ele alıp değerlendirmeye çalışacağız.

⁵⁰⁴ Bkz. Tâberî, *Câmîu'l-Beyân*, XV, 140; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 550; Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XIV, 236-237, XXXI, 125; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 641; Mâverdî, *Tefsîru'l-Mâverdî*, II, 259.

⁵⁰⁵ “*Şüphesiz zan, hakikat namına hiçbir şey ifade etmez.*” Necm, 53/28.

⁵⁰⁶ Bakara, 2/255.

3.1.1. Âyetler Işığında Edinilen Levh-i Mahfûz'un Muhtevası

“*Levh-i Mahfûz*”; daha kâinatın, zamanın ve mekânın yaratılmasında önce, burada yaratılması planlanan her şeyin tüm detaylarıyla kaydedilip muhafazaya alındığı aslî kaynaktır.⁵⁰⁷ “*Göklerin rûhu*”, veya somut kâinatın soyut haldeki mevcudiyeti olarak nitelendirilebilir.⁵⁰⁸ Kur’ân’da adı geçen ve geçmeyen tüm peygamberlere vahyedilenler bu kitapta kayıtlıdır. Bu bağlamda Kur’ân’da şöyle buyurulmuştur:

“*Andolsun, senden önce de peygamberler gönderdik. Onlara da eşler ve çocuklar verdik. Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamber bir mu'cize getiremez. Her ecelin (vadenin) bir yazısı vardır. Allah, dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfûz) O'nun yanındadır.*”⁵⁰⁹

Bu âyette geçen “*Ana Kitab*”ın, yaygın ismiyle bilinen “*Levh-i Mahfûz*” olduğu ifade edilmiştir. Bunun, hem Kur’ân hem de diğer semavî kitapların kaynağı olduğundan şüphe duyulmamıştır.⁵¹⁰ Tüm semavi kitaplar, kendi dönemlerinde bu kaynaktan indirilmiş, miadı dolan kitaplar geçerliliğini yitirmiş, sıradaki kitap öncekinin yerini almıştır. Son inen kitap olan Kur’ân’ın herhangi bir süre limiti yoktur. Onun hükmünü yürürlükten kaldıracak başka bir kitaptan söz edilemeyeceği için, kıyamete kadar Yüce Allah’ın muhafazası altındadır.⁵¹¹ Kur’ân’da şöyle buyurulmaktadır:

“*Kur’ân’ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız.*”⁵¹²

Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, “*Levh-i Mahfûz*”da tüm İlâhî kitapların yanı sıra günümüze kadar tüm yaratılanlar, evrendeki parçacıkların bütünü, tüm ayrıntılarıyla beraber oraya işlenmiştir. Şimdi sadece Kur’ân âyetlerinden yola çıkarak “*Levh-i Mahfûz*” konusunu irdelemeye çalışalım.

⁵⁰⁷ Bkz. En’am, 6/59; Hac, 22/70; Yunûs, 10/61.

⁵⁰⁸ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), *Tehâfütü'l-Felasife*, thk. Süleyman Dünya, Mısır, Dâru'l-Mearif, trs. 145.

⁵⁰⁹ Ra’d, 13/38–39.

⁵¹⁰ Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XIX, 66; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm*, II, 685.

⁵¹¹ Hey’et, *Kur’ân Yolu*, III, 336.

⁵¹² Hicr, 15/9.

“*Levh-i Mahfûz*”, kâinattaki tüm mevcudatın kaynağıdır. “*Levh-i Mahfûz*”un, kâinattaki her şeyin yazıldığı ve dolayısıyla tüm mevcudatın bilgisinin kaynağı olduğu, aşağıda vereceğimiz âyetlerden anlaşılmaktadır:

“*Karada ve denizde olanı da bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki onu bilmesin. Yerin karanlıklarında da hiçbir tane, hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta (Allah'ın bilgisi dâhilinde, Levh-i Mahfûz'da) olmasın.*”⁵¹³

“*Bilmez misin ki, kuşkusuz Allah gökte ve yerde ne varsa hepsini bilir. Kuşkusuz bunların hepsi bir kitapta (Levh-i Mahfûz'da)dır. Şüphesiz bu, Allah'a göre çok kolaydır.*”⁵¹⁴

“*Ne yerde, ne de gökte, zerre ağırlığınca, (hatta) bu zerreden daha küçük veya daha büyük olsun, hiçbir şey Rabbinden uzak (ve gizli) olmaz; hepsi muhakkak apaçık bir kitapta (Levh-i Mahfûz'da yazılı)dır.*”⁵¹⁵

Kur’ân’da “*göklerde ve yerde olanlar*” ifadesiyle, Hakk Teâlâ dışındaki her şey, kâinatın tamamı, tüm yaratıklar kastedilmiştir. O halde, kâinatın başlangıcından beri yaratılmış olan her şey, meydana gelmeden evvel muhakkak “*Levh-i Mahfûz*”a yazılmış durumdadır.⁵¹⁶

“*Levh-i Mahfûz*”, insanların yaratılış sürecinin işlenmiş olduğu İlâhî kaynaktır. Yüce Allah, insanların yaratılış sürecinin tüm aşamalarını Kur'an'da dile getirmekte ve bu sürecin “*Levh-i Mahfûz*”da kayıtlı olduğunu ifade etmektedir. Bu hususta Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır:

“*İnsan (henüz) anlır bir şey değilken (yaratılmamışken) üzerinden uzunca bir zaman geçti. Şüphesiz biz insanı, karışım hâlindeki az bir sudan (meniden) yarattık ve onu imtihan edeceğiz. Bu sebeple onu iştirir ve görür kıldık. Şüphesiz biz onu (ömür boyu yürüyeceği) yola koyduk. O bu yolu ya şükrederek ya da nankörlük ederek kat eder.*”⁵¹⁷

“*Allah, sizi önce topraktan, sonra da az bir sudan (meniden) yarattı. Sonra sizi (erkekli dişili) eşler yaptı. Allah'ın ilmine dayanmadan hiçbir dişi ne hamile*

---

⁵¹³ En'am, 6/59.

⁵¹⁴ Hac, 22/70.

⁵¹⁵ Yunûs, 10/61.

⁵¹⁶ Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXX, 78, 79; Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 350.

⁵¹⁷ İnsan, 76/1–3.

kalır, ne de doğurur. Herhangi bir kimseye uzun ömür verilmez yahut ömrü kısaltılmaz ki bu bir kitapta (Levh-i Mahfûz'da yazılı) olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a kolaydır.”⁵¹⁸

Bu âyetlere göre Yüce Allah'ın, insanları topraktan yaratmaya başladığı andan itibaren yaratılış sürecini tüm ayrıntılarıyla ve aşamalarıyla bildiği ve hepsini detaylı bir şekilde “*Levh-i Mahfûz*”da kaydettiği anlaşılmaktadır.

“*Levh-i Mahfûz*”, alın yazısının ve her şeyin kayıt altına alındığı yerdir. İnsanların ve diğer varlıkların kaderlerinin “*Levh-i Mahfûz*”a önceden işlenmiş olduğunu Yüce Allah, Kur'an'da şöyle bildirmektedir:

*“Yeryüzünde ve kendi nefislerinizde uğradığınız hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta (Levh-i Mahfûz'da) yazılmış olmasın.”*⁵¹⁹

*“Ne kadar memleket varsa hepsini kıyamet gününden önce ya helâk edeceğiz, ya da şiddetli bir azapla cezalandıracağız. İşte bu, Kitap'ta (Levh-i Mahfûz'da) yazılmış bulunuyor.”*⁵²⁰

Burada, yeryüzünde meydana gelecek her türlü doğal afetin, yer, zaman, miktar ve sonuçlarıyla birlikte mutlaka “*Levh-i Mahfûz*”da kaydedilmiş olduğu bildirilmektedir. Aynı zamanda topluca veya bireysel olarak, insanların başlarına gelecek olan her tür durumun, meydana gelmeden önce yani ezelde “*Levh-i Mahfûz*”a yazılmış olduğu da anlaşılmaktadır.

Aşağıdaki âyetlerde kâinattaki yaş ve kuru ne varsa hepsinin, muhkem bir kitap halinde mutlak manâda “*Levh-i Mahfûz*”a kaydedildiği bildirilmektedir:

*“Şüphesiz biz, ölüleri mutlaka diriltiriz. Onların yaptıklarını ve bıraktıkları eserlerini yazarız. Biz, her şeyi apaçık bir kitapta (Levh-i Mahfûz'da) bir bir kaydetmişizdir.”*⁵²¹

*“Şüphesiz biz, toprağın; onlardan neleri eksilttiğini bilmekteyiz. Yanımızda (o bilgileri) koruyan bir kitap vardır.”*⁵²²

---

⁵¹⁸ Fâtır, 35/11.

⁵¹⁹ Hadîd, 57/22.

⁵²⁰ İsrâ, 17/58.

⁵²¹ Yâsîn, 36/12.

⁵²² Kaf, 50/4.

“İşledikleri her şey ise kitaplarda kayıtlıdır. Küçük, büyük her şey satır satır yazılmıştır.”⁵²³

“Yazılı kâğıt tomarlarının dürülmesi gibi göğü düreceğimiz günü düşün. Başlangıçta ilk yaratmayı nasıl yaptysak, -üzerimize aldığımız bir vaad olarak- onu yine yapacağız. Biz bunu muhakkak yapacağız”⁵²⁴ âyetleri de bunu ifade etmektedir.

Bu âyetlerden anlaşıldığı kadarıyla “Levh-i Mahfûz”, Hakk Teâlâ'nın ilm-î ezelişinin kâinata, hasseten beşere dönük cihetiyle, sanki kâinatı yaratmaya başlamasından evvel oluşturduğu soyut bir projesidir. Bu tasarımın bir parçası niteliğindeki zaman akıp gitmekte ve İlâhî hitâp ile yaratılış şeklinde aksettirmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de de ifade edildiği gibi iki günde/evrede dünya;⁵²⁵ dört günde/evrede yerküre üzerinde dağlar ve canlı varlıkların ihtiyacı olan gıdalar;⁵²⁶ iki günde/evrede de yedi katman gök⁵²⁷ yaratılmıştır. Bu âyetlerden anlaşılıyor ki, yeryüzü ve müstemilatı dört günde/evrede yaratılmış; sema ise iki günde/evrede yaratılmıştır.⁵²⁸

Yüce Allah bu süreçte yarattığı yerküre ve semaya muazzam İlâhî hitâbıyla;

“Sonra duman hâlinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne, isteyerek veya istemeyerek gelin dedi “⁵²⁹ buyurmuş ve onlar da bu hitâba şu cevabı vermişlerdir;

“İkisi de, isteyerek geldik dediler.”⁵³⁰

Yüce Allah'ın “kûn” hitâbıyla beraber, gaz ve toz bulutları öncesi aşamadan başlayarak kademe kademe işleyen yaratılış hadisesi, somutlaşan kâinata dönüşümüyle, günümüze kadar "levh"de yer aldığı kısmıyla gerçekleşmiştir.⁵³¹

⁵²³ Kamer, 54/52-53.

⁵²⁴ Enbiya, 21 / 104; bkz. Ahkaf, 46 /33.

⁵²⁵ “... Yeri iki günde yaratan...”Fussilet, 41/9.

⁵²⁶ “O, dört gün içinde (dört evrede), yeryüzünde yükselen sabit dağlar yarattı, orada bolluk ve bereket meydana getirdi ve orada rızık arayanların ihtiyaçlarına uygun olarak rızıklar takdird etti.”Fussilet, 41/10.

⁵²⁷ “Böylece onları, iki günde (iki evrede) yedi gök olarak yarattı ve her göğe kendi işini bildirdi”Fussilet, 41/12.

⁵²⁸ Hey'et, Kur'ân Yolu, IV, 693.

⁵²⁹ Fussilet, 41/11.

⁵³⁰ Fussilet, 41/11.

⁵³¹ Bkz. Fussilet, 41/9-12.

Böylelikle insanın ihtiyaç duyduğu şeyler olan maden, bitki, hayvan gibi nimetler, yerküre, sema bu hitâp ile yaratılmış ve en sonunda insanoğlu yaratılmıştır.⁵³² Bu süreç, kıyametin kopmasının başlamasına kadar devam edecektir.⁵³³ Kur’ân’ın:

“Göklerde ve yerde bulunanlar, (her şeyi) O’ndan isterler. O, her an yeni bir *Îlâhî tasarruftadır*”⁵³⁴ âyeti de, hâlihazırda yaratılış hadisesinin ve hitâp durumunun aktif bir şekilde işlediğini göstermektedir.

Yaratma sürecinin tamamlanmasıyla beraber, ahiret serüveninin işleyişine geçilmiş olacaktır. Tüm bu olup bitenler, Yüce Allah’ın ilmiyle, iradesiyle, izniyle ve aynı zamanda “*Ummu’l-Kitâbta*” kayıt altına alındığı şekliyle işleyecektir. Bu durum, yine *Îlâhî hitâp* ile fenaya doğru gidecektir. Daha sonra;

“*Yakında sizi de hesaba çekeceğiz, ey cinler ve insanlar!*”⁵³⁵ âyetinin işaretiyle, sonsuz cezalandırma veya mükâfatlandırmanın yapılması amacıyla, yine *Îlâhî hitâp* ile tekrardan yaratılma süreci devreye girecektir. Ahiretteki tekrardan yaratılma hadisesi, *Îlâhî tasarımın* ikinci aşamasının uygulanmasıyla gerçekleşecek ve böylelikle *Îlâhî hitâp* süreci ahirette de devam edecektir.

Ahiret hayatında herkese verilecek olan amel defterleri, “*Kiramen Kâtibin*” meleklerinin kayda geçirdikleridir. Amel defterlerinde yazılanlar, “*Levh-i Mahfûz*”da kendisi hakkında yazılmış olanların aynısıdır. Bu da *Îlâhî hitâbın* başlangıç ve sonuç itibariyle bir bütünlük halinde, koordineli ve tek kaynaktan işlediğini göstermektedir.

Yine “*Levh-i Mahfûz*”, tüm *Îlâhî hitâbın* kayıt altına alındığı kaynaktır. Müfessirler; “*O ki kalemle (yazmayı) öğretti*”⁵³⁶ ve “*Nûn. Kaleme ve (kalemle) yazdıklarına andolsun*”⁵³⁷ âyetlerini, İbn-i Abbas’ın aktarılan şu rivâyet ile açıklamışlardır:

---

⁵³² Bkz. En’am, 6/59; Hac, 22/70; İnsan, 76/1-2.

⁵³³ Bkz. Enbiya, 21/104.

⁵³⁴ Rahmân, 55/29.

⁵³⁵ Rahmân, 55/31.

⁵³⁶ Alak, 96/4.

⁵³⁷ Kalem, 68/1.

“Yüce Allah'ın yarattığı şeylerin ilki kalemdir. Daha sonra Hakk Teâlâ o kaleme, kıyamete kadar olacak şeyleri yaz dedi. Kalem de, canlıların ecelleri ve amelleri gibi, kıyamete kadar olacak şeyleri yazıverdi.”⁵³⁸

Tefsir eserlerinin pek çoğunda yukarıdaki rivâyet yer almışken; hadisin sıhhati ve kritiği hakkında pek bir değerlendirmenin yapılmadığı görülmektedir. Tefsir kitaplarında buna benzer, sıhhat derecesi hususunda pek bir değerlendirme yapılmadan, bazı rivâyetlerin yer almasının sebebi: Yeni bir hüküm ihdas etmeyip birtakım takviye mahiyetinde bilgilendirme veya temsili anlatımlar gibi etkenler olabilir. Ancak bunun, doğru bir yaklaşım olmadığını ifade edebiliriz. Yukarıdaki rivâyetin sıhhati hususunda hadis kitaplarına baktığımızda, hadisin mevzu olduğu⁵³⁹ söylenebilir.

Şüphesiz ki, âyetler ve hadislerde geçen “*levh*”, “*kalem*”, kaleme “*yaz*” emriyle yazılan “*satırlar*” vb. birer sembolik ifadedir. Bilindiği gibi sembolik ifadeler; soyut varlığı, insanın anlayış düzeyine yaklaştırmak sûretiyle anlatılan asıl nesne veya manânın anlaşılmasını sağlamaya yöneliktir. Nitekim tüm dillerde, sembol ifadelerin ancak sembolik değerleri vardır. Hakîkatte ise, bu semboller aracılığıyla söylenmek istenilen mefhumun kendisidir.

Tefsir kitaplarında geçen kalem; kalemin yazması ile ilgili âyetler ve rivâyetler göz önünde bulundurulduğunda Yüce Allah'ın, henüz mahlûkatı yaratmaya başlamadan evvel, İlâhî hitâbını “*Levh-i Mahfûz*”a, soyut haldeki kâinatın muhtevası şeklinde kaydetmiş olduğu söylenebilir. Bu husus, âyetlerde sarıh bir şekilde ifade edilmiştir. Böylelikle “*Levh-i Mahfûz*”a kaydedilmiş olan evren, vakti geldiğinde Cenab'ı Hakk'ın bilgisi ve de dilemesiyle, “*levh*”de kayıt altına alındığı haliyle, yaratılmak sûretiyle somutlaşmış bir hale gelmiştir.

Burada şu soruların da cevaplarının bulunması gerekir. O halde niçin “*Levh-i Mahfûz*”? Yani İlâhî irade ve hitâbın somut âleme tecellisinden önce “*Levh-i Mahfûz*”a kaydedilmiş olmasının sebep ve hikmeti nedir?

⁵³⁸ Tâberî, *Câmîu'l-Beyân*, XIV, II, 16; Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXX, 79, 80; Kurtubî, *el-Câmî*, XVIII, 223; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 514; Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 255. Tefsir kitaplarının büyük kısmında yer alan bu rivâyetin, konumuz açısından “*kalem ve kalemin kaydettikleri*” hususunun, âyette serahaten ifade edilmiş olması önemlidir.

⁵³⁹ Bkz. Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö.748/1348), *Siyeru Â'lami'n-Nubelâ*, Beyrut, 1985, X, 669; İbn Adiyy, Ebû Ahmed Abdullah (ö.365/976), *el-Kâmil fi'd-Du'afâ*, Dâr İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1984, V, 522.

Diyebiliriz ki “*Levh-i Mahfûz*”; Allah Teâla'nın ezeli ve ebedi ilminin, mevcut kâinata dönük cihetinin sembol şeklindeki ifadesidir. Hakk Teâla, kendini takdim ederken, nihâyetsiz bilgisinin evrene dönük cihetini ve mahiyetini, beşere bu yöntemle ifşa etmiştir. Beşere, sorumlu olduğu mükellefiyet durumlarını içeren ve kendi kişiliğiyle bir şekilde alakalı hususiyetleri de sunmuştur.

Hakk Teâla'nın, evrende varlığını mukadder kıldığı şeyleri önceden “*Levh-i Mahfûz*”a kaydetmiş olması, işlerinin tümünü sonsuz ve sınırsız ilmiyle mükemmel, ulvî bir gaye ve hikmete göre planlı bir şekilde gerçekleştirdiğini göstermektedir. Bu hususta Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

*“Yeryüzünde ve kendi nefislerinizde uğradığınız hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta (Levh-i Mahfûz'da) yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır.”*⁵⁴⁰

O halde denilebilir ki, “*Levh-i Mahfûz*”un mevcudiyetinin hikmetlerinden biri de, insanların karşılaştıkları olaylar karşısında kendilerine, teselli imkânını sunmaktır. Mesela, ehemmiyet arz eden durumlar ve büyük tehlikeler karşısında tevekkül sahibi biri, aşağıdaki âyetin mefhumuna sığınmak sûretiyle rahatlayabilecektir:

*“De ki: Bizim başımıza ancak, Allah'ın bizim için yazdığı şeyler gelir. O, bizim yardımcımızdır. Öyleyse müminler, yalnız Allah'a güvensinler.”*⁵⁴¹

Erzurumlu İbrahim Hakkı, “*Levh-i Mahfûz*”un mevcudiyetinin sebebini şu şekilde izah etmiştir: Yüce Allah'ın, insanların amellerini “*Levh-i Mahfûz*”a yazmış olması, semada ve yerdekiler olmak üzere tüm mahlûkatın amellerinin ilmi ezeliye muvafık olarak vücuda geldiğini bilmeleri içindir.⁵⁴² Dolayısıyla herhangi bir durumun tesadüfen, gayesiz veya Allah'ın iradesi dışında meydana gelebileceğini söylemek pek mümkün değildir.

---

⁵⁴⁰ Hadîd, 57/22.

⁵⁴¹ Tevbe, 9/51.

⁵⁴² Erzurumlu, İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, thk. Ahmet Davudoğlu, Çelik yay. İstanbul, 2014, 32.

3.1.2. Tefsirlerde Levh-i Mahfûz

Kur'ân-ı Kerîm'de; “Kitâb”, “Ummu'l-Kitâb”, “Kitâbü'l-Mubîn”, “Kitâbü'l-Meknûn” isimleriyle bilinen “Levh-i Mahfûz” hakkında tefsir kitaplarında muhtelif ve ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

Birçok müfessir, “Levh-i Mahfûz”u tüm gök katmanlarının en üstünde, Yüce Allah'ın Arş'ının sağında, içinde mahlûkatla alakalı bilgilerin yazılı olduğu, İlâhî hitâbın, kitapların kaynak ve merkezi, şeytan ve kötü unsurların erişimine ve her türlü değişime kapalı, yazılmış levhalar şeklindeki sayfeler olarak tanımlamıştır.⁵⁴³ Bu levhalar, Yüce Allah'ın kaleme; “yaz” emrini vermesiyle meydana gelmiştir. Ya da “sefera” adındaki değeri yüksek, yazım işiyle görevli meleklerin elleriyle⁵⁴⁴ yazılmış olan sayfelerdir.⁵⁴⁵

“Levh-i Mahfûz”, İlâhî bilgilerin hazinesi konumundadır. O, Cenâb-ı Hakk'a bakan cihetiyle “Levh-i Mahfûz”u da içine alan, şekilden uzak, herhangi bir vasıf ile niteleyemeyeceğimiz, sadece Yüce Rabbimizin izin verdiği kadarıyla bilgi sahibi olunabilen sınırsız kelâmı niteliğindeki İlâhî hitâp alanıdır:

“De ki: “Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek (denizlere deniz katsak); Rabbimin sözleri tükenmeden önce denizler tükenirdi.”⁵⁴⁶

“Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah'ın sözleri (yazmakla) yine de tükenmez.”⁵⁴⁷

“Levh-i Mahfûz”, kâinata bakan cihetiyle de, mevcudatı dile getiren, ancak seslerden, sözlerden ve de harflerden soyut haldeki İlâhî hitâp alanıdır.⁵⁴⁸ Bu hususu Hasan Basri Çantay (ö.1964) şöyle ifade etmiştir: “Âlemin yaratılışından sonuna kadar ne olup bitecekse Yüce Allah, hepsini takdir ve tayin edip yazmış, mahlûkatta da olduğu gibi zuhura gelmiş ve sabit olmuştur.”⁵⁴⁹

⁵⁴³ Bkz. Tâberî, *Câmû'l-Beyân*, XV, 140; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 550; Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXI, 125; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 641.

⁵⁴⁴ Tâberî, *Câmû'l-Beyân*, XV, 53.

⁵⁴⁵ Abese, 80/13–16.

⁵⁴⁶ Kehf, 18/109.

⁵⁴⁷ Lokman, 31/27.

⁵⁴⁸ Ateş, Süleyman, *Çağdaş Tefsîr*, VIII, 239.

⁵⁴⁹ Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Risale yay. İstanbul, 1993, III, 405.

Bazı müfessirler ise, “*Levh-i Mahfûz*”u görmüş gibi detaylandırarak, somut bir varlık olarak değerlendirmiş; enine, boyuna, rengine, yazıldığı kalemin yapısına kadar ayrıntılı bilgi vermişlerdir. Ama bu bilgileri herhangi sahih bir rivâyete dayandırmamışlardır. Mesela; Hz. Abbas'a dayandırılan bir rivâyette “*levh*”; beyaz inci olup boyu yerle gök arası, eni de doğu-batı arası kadardır. Etrafi inci ve yakutla çevrilmiş, sayfaları kıpkırmızı yakuttan, kalemleri nurdur. Arşın sağına yerleştirilmiş, harfleri Kaf Dağ'ı kadar büyüktür. Kıyamet gününe kadarki tüm şeyler oraya yazılmıştır. Hakk tarafından korunmakta veya bu görev, İsrâfil'e (a.s.) verilmiştir.⁵⁵⁰ “*Levh*”, İsrâfil meleğinin gözetimindedir. O da gözlerini oradan asla ayırmaz.⁵⁵¹

Bazı muasır tefsirciler ise, eserlerinde bu tür bilgilere biraz da olsa değinip ardından, sarih ve kat'i delil ile ispatlanamayan bu tür hususlarda, sıhhat derecesi tespit edilemeyen ve dolayısıyla şüphe edilen rivâyetlerin delil sayılamayacağını belirtme gereği duymuşlardır. Onlara göre Kur'ân'da ve sünnette, “*levh*”in mahiyet ve detayı hususunda bu tür açıklamalar bulunmamaktadır. İnsanoğlu, “*levh*”in mahiyetini idrak etmekten acizdir. Yapılması gereken tek şey, “*levh*” hakkında kullanılan ifadeleri olduğu gibi kabul etmek ve onun ötesine geçmemektir. Burada anlaşılacak olan durum, Kur'ân-ı Kerîm'in muhafaza edilmiş olması, değiştirilmesi ve bozulması gibi durumların söz konusu olmadığı ve kâinattaki tüm şeylerin ona dayanıyor olmasıdır. İnsanlara düşen ise, sahih nass ile sarahaten ve kat'i bir şekilde açıklanmayan hususlarda susmak ve mefhumu, ifade edildiği şekliyle kabul etmek sûretiyle inanmaktır.⁵⁵²

Tefsirciler, “*Levh-i Mahfûz*” hakkında birbirinden farklı görüşler ileri sürseler de, uzlaşabildikleri müşterek hususları şu şekilde özetleyebiliriz:

“*Levh-i Mahfûz*”; yazılı bir levha olup mahlûkatla alakalı, geçmiş zamanda, hâlihazırda ve ileride vuku bulmuş ve bulacak bütün bilgileri ihtiva etmektedir.⁵⁵³

⁵⁵⁰ Bkz. Tâberî, *Câmû'l-Beyân*, XV, 140; Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXI, 125; Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *Medâriku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, Kahire, 1968, IV, 348.

⁵⁵¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 641.

⁵⁵² Kutub, Seyyid, *Fî Zilâl*, VI, 3876; Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Kahire, 2008, I, 258.

⁵⁵³ Âyetler için bkz. En'am, 6/59; Hac, 22/70; Yunûs, 10/61; Âyet yorumları için bkz. Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXX, 78, 79; Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 350.

İlâhî kitapların aslını oluşturmaktadır.⁵⁵⁴ Şeytan gibi kötülük timsali unsurlardan korunmuştur.⁵⁵⁵ “*Levh-i Mahfûz*”, İlâhî hitâbın bilgi merkezidir. Hakk Teâlâ'ya dönük cihetiyle onu dahi içine alan herhangi bir şekil veya vasıf ile nitelenemeyecek olan, sadece Allah'ın izin verdiği kadarıyla bilinebilen sonsuz hitâbı; kâinata dönük cihetiyle de, varlık âlemini ifade eden sestem, sözden ve harflerden soyut bir hitâp kaynağı şeklinde nitelendirmek mümkündür.

3.1.3. Levh-i Mahfûz Hakîkatine Yapılan İtirazlar

Kur'ân-ı Kerîm'in “*Levh-i Mahfûz*”daki varlığına ve oradan inzâl edildiğine bazı âlimler itiraz etmişlerdir. Onlara göre bu anlayış, üsûle dair birtakım hususlarda tutarsızlık ve çelişkileri meydana çıkaracaktır.⁵⁵⁶ Aslında bu itirazların, Kur'ân'da yer alan hakîkatlere değil de, bu hakîkatle bağdaşmayan bazı tasavvurlara, hatta Kur'ân dışındaki birtakım anlayış ve zanlara dayandığı söylenebilir.

Kur'ân'ın “*Levh-i Mahfûz*”daki varlığına itiraz edenlerden biri Nâsır Hamîd Ebû Zeyd'dir. O, “*Levh-i Mahfûz*” hakkındaki bu fikirlerin kaynağı hakkında şöyle demektedir:

Kur'ân'ı, kendisini oluşturan olgudan ve teşekkülüne etki eden kültürden soyut hâle getiren bir fikrin kabul edilmesinde pay sahibi olurlar.⁵⁵⁷ Bu fikir Kur'ân'ı, beşerin mukavemet etmesinin mümkün olmadığı İlâhî kudret tarafından olguya dayatılan, önceden mevcut, her yönüyle mükemmel bir kitap olarak algılamaktadır. Böyle bir düşüncenin, Kur'ân'ı anlam ifade eden dilsel bir metin olmaktan çıkararak, salt mukaddes bir objeye, yani kutsallığını ruhlar ya da ideler âlemindeki ezeli aslını temsil eden varlığından alan bir mushafa dönüştürmek sûretiyle, olgusal hareketten peyderpey soyutlanmasını kaçınılmaz kılmaktadır.⁵⁵⁸

Ebû Zeyd, Kur'ân'ın bir metin olarak “*Levh-i Mahfûz*”da önceden yazılı olduğu düşüncesine iki açıdan itiraz etmektedir:

⁵⁵⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 393; Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XIX, 66.

⁵⁵⁵ Bkz. Buruc, 85/22.

⁵⁵⁶ Ateş, Abdurrahmân, *Tefsîr Geleneğinde Levh-i Mahfuz Düşüncesi*, İslâmi Araştırmalar Dergisi, Ankara, 2003, 392.

⁵⁵⁷ Nâsır Hamîd'in burada kastettiği kimseler, Kur'ân'ın “*Levh-i Mahfuz*”da herbir harfî Kaf Dağ'ı büyüklüğünde yazılı bir varlığı olduğu görüşünde olanlardır. Bkz. Ebû Zeyd, Nâsır Hamîd, *İlâhî Hitâbın Tabiatı*, çev. Mehmet Emin Maşalı, Otto yay. Ankara, 2013, 106. Bu rivayet ve görüşler için bkz. Tâberî, *Câmîu'l-Beyân*, XV, 140; Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXI, 125; Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, IV, 348.

⁵⁵⁸ Ebû Zeyd, Nâsır Hamîd, *İlâhî Hitâb*, 106-107.

Birincisi; bu düşünce, “*metin-kültür*” münasebetindeki diyalektiğin hiçe sayılması manâsına gelmektedir.⁵⁵⁹

İkincisi; Kur’ân’ın ezeli yazılı varlığına yönelik bu düşünce, iki önemli sonuç doğurmuştur: Birincisi, Kur’ân’ın kutsiyetinde aşırıya gitmek ve onu anlam ifade eden anlaşılır dilsel bir metin olmaktan çıkararak biçimsel bir metne dönüştürmektedir. İkincisi ise, onun derin ve çeşitli anlam düzeylerinin olduğu inancı.⁵⁶⁰

Ebû Zeyd’in dile getirdiği bu tür endişelerin yerinde olmadığını söylemek mümkündür. Zira “*Levh-i Mahfûz*” hakikatini Kur’ân’ın tanıttığı ölçüde tanımak bile yeterlidir. Kur’ân metninin indirilmesinde ve bu metnin oluşmasında “*hitâp-olgu*” münasebeti, inkârı mümkün olmayan bir gerçektir. Çünkü tarihin bir süresi içinde meydana gelen tüm şeyler aynı zamanda tarihsellik arzeder. Kur’ân da, aslı kaynaktan, bilinen dönemde, belirli bir bölgede, belirli bir süreçte ve bilinen bir topluma hitâp olunarak nazil olmuştur. Böyle olduğu için de lisanıyla, sesiyle, sözüyle, nazmı ve metniyle somut bir halde tarihte yansımaları bulmuş İlâhî bir hitâptir.⁵⁶¹

İlâhî hitâp, bütün muhtevasıyla “*Arş*”ın “*Arz*”a cevabı niteliğindedir. Zamanla öne çıkan ve öncelik arz eden mevzuları açıklığa kavuşturmak ve meselelere çözüm bulmak maksadıyla inzâl edilmiştir. Mekke ve Medinede inen sûrelerdeki içerik, hitâp ve üslûptaki farklılıklar bile bu durumun apaçık göstergesidir. Bu sebeple diyebiliriz ki İlâhî hitâbın zamanını, mekânını, konularını, miktar ve hitâp tarzlarını, üslup ve içeriğini de âyetlerin inzâl edilme sebepleri belirlemiştir:

“*Onlar sana hiçbir misal getirmezler ki (buna karşılık) sana gerçeği ve en güzel açıklamayı getirmiş olmayalım*”⁵⁶² âyet-i kerîmesi de bu duruma misali olarak verilebilir. Yani hâsıl olan durum ve şartlara göre âyetler inmiştir.

Ayrıca Kur’ân’ın “*Levh-i Mahfûz*”daki varlığı, “*Levh-i Mahfûz*” gerçekliğine de engel teşkil etmemektedir. İlâhî hitâbın tarihteki yansımaları ile “*Levh-i*

⁵⁵⁹ Ebû Zeyd, Nâsır Hamîd, *İlâhî Hitâb*, 76-77

⁵⁶⁰ Ebû Zeyd, Nâsır Hamîd, *İlâhî Hitâb*, 77.

⁵⁶¹ Bkz. Câbirî, *el-Medhal*, 194-195.

⁵⁶² Furkân, 25/33.

Mahfûz”daki hali, “ayna-görüntü” örneği gibi, birbirlerinin her yönüyle aynısıdır. İkisi arasında soyut-somut olma farklılığı olduğunu söylemek mümkündür.⁵⁶³

Yaratılıştta, metnin vücut bulmasında etkin rolü olduğu bilinen kültürel unsurlar da dâhil, görülebilen ve görülemeyen tüm şeylerin en detaylı haline varmasına kadar “*Levh-i Mahfûz*”da soyut haliyle mevcuttur. Aynen zihnimizdeki Kur’ân-ı Kerîm’le, somut haldeki ve üzerinden okuyarak ezber yaptığımız Kur’ân sayfaları gibi. O halde İlâhî hitâbın “*Levh-i Mahfûz*”daki varlığı; “*metin-kültür*” münasebetindeki diyalektiğin hiçe sayılması manâsına gelmemektedir.

Yine Hakk Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de, ahiretteki yaşamla ilgili bazı sahneleri, mükemmel tasvirlerle bizlere aktarmaktadır.⁵⁶⁴ O manzaralar “*Levh-i Mahfûz*”da da, Kur’ân’da da kayıtlıdır. Dünya hayatının karşılığı olarak ahirette yaşanacak olan durumların kayıt altına alınmış olması ne günümüzü etkilemekte ne de geleceği. Fakat bu durumlar hâlâ yaşanmamıştır. Ancak ahiretteki hayat serüveni başlayınca mutlak olarak yaşanacaktır.

Diyebiliriz ki bizlerle alakalı “*Levh-i Mahfûz*”daki bilgiler nelerse, kıyamet sahnesinde nakledilenler de oradakilerin aynısıdır. Ahirette yaşanılacak olan şeyler, Yüce Allah’ın ilmî ezeli ile bilip bize haber verdiği hakikatlerdir.

Şu hususu da belirtmekte fayda vardır: Neshedilmiş âyetler hususu da “*Levh-i Mahfûz*” hakikatine aykırı değildir. Tüm İlâhî hitâplar ve içerdikleri hükümler, zamanı gelmeden ve indirilmeden evvel “*Levh-i Mahfûz*”da vardır. İlâhî hitâplar indirilirken ve indiriliş şekliyle de var olup, neshedilirken de mensuh halleriyle de yine oradaki mevcudiyetini devam ettirmektedir. Nitekim tüm olabilecek şeyler olmadan evvel, oluşurken ve olduktan sonraki durumlarıyla Allah’ın ezeli ilminde⁵⁶⁵ ve dolayısıyla “*Levh-i Mahfûz*”da kayıt altına alınmıştır:

“*Yeryüzünde ve kendi nefislerinizde uğradığınız hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta (Levh-i Mahfûz'da) yazılmış olmasın.*”⁵⁶⁶

⁵⁶³ Abdullah Derrâz, bir yapının parçalarının numaralandırılarak alınıp nakledilmesi gibi Kur’ân’ın da “*Levh-i Mahfûz*”dakinin aynısıyla dünyaya yansıtıldığını ifade etmektedir. Bkz. Derrâz, Abdullah, *Kur’ân’a Giriş*, çev. Sâlih Akdemir, Otto yay. Ankara, 2012, 103.

⁵⁶⁴ Bkz. Saffat, 37/50–61; Mülk, 67/7–11.

⁵⁶⁵ Bkz. Hey’et, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, V, 251.

⁵⁶⁶ Hadîd, 57/22.

O halde “*Levh-i Mahfûz*”, Yüce Allah'ın ezeli ve sonsuz ilminin mahlûkata bakan yönünün hakikat ifadesidir. Kalem, yazı vs. ise, “*Levh-i Mahfûz*” hakikatini, bizlerin idrakine yaklaştırmak gayesiyle ifade edilmiş ve İlâhî hitâbın da rahat anlaşılmasını sağlayan sembollerdir diyebiliriz.

3.2. İLÂHÎ HİTÂBİN LEVH-İ MAHFÛZ'DAN CEBRÂİL'E İNTİKALİ

İlâhî hitâbın “*Levh-i Mahfûz*”dan Cebrâil'e (a.s.) intikali konusunda kaynaklarımızda yeteri ve tatmin edici derecede herhangi bir bilgi yoktur. Bununla ilgili olarak Fahrüddîn Râzî, rûhanî bir alış tarzı ya da “*Levh-i Mahfûz*”dan ezberleme şeklinde olabileceği görüşündedir. Ona göre bu alış, doğrudan olabileceği gibi arada vasıta olarak diğer melekler de olabilir.⁵⁶⁷ Gaybî ve rûhanî bir âlem olduğu için bu hususta kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak âlimlerimizin bu hususta yaptığı değerlendirmeler ve bazı âyetlerdeki birtakım ipuçlarından hareketle bazı kanaat ve değerlendirmelerde bulunabiliriz.

Zerkeşî'ye (ö.794/1391) göre İlâhî hitâbın Cebrâil'e (a.s.) intikali için iki ihtimalden söz edilebilir:

Birincisi; Yüce Allah, her zamanki gibi mekândan bağımsız bir durumda olup Cebrâil (a.s.) de semada iken, ona İlâhî kelâmını kavratmış, okunuşunu öğretmiş ve Cebrâil (a.s.) de onu yeryüzüne indirmiştir.

İkincisi; Cebrâil (a.s.), İlâhî kelâmı doğrudan “*Levh-i Mahfûz*”dan ezberlemek sûretiyle alıp Resûlullah'a (sas) indirmiştir.⁵⁶⁸

Abdullah Derrâz (ö.1958) ise, Cebrâil'in (a.s.) Kur'ân parçalarını, aynen tarihî bir yapıyı, aynısıyla farklı bir mekâna intikal ettirmek isterken, evvela taşlarının numaralandırılması, sonrasında ise bu taşlara verilmiş numaralarla farklı bir yerde tekrardan inşasının yapılması gibi, “*Levh-i Mahfûz*”dan belirli bir üslup ile parçalar şeklinde alıp Resûlullah'a (sas) aynı sistemle naklettiği⁵⁶⁹ görüşündedir. Bu yoruma göre Cebrâil (a.s.), Kur'ân-ı Kerîm'i doğrudan “*Levh-i Mahfûz*”dan almak sûretiyle indirmiştir.

⁵⁶⁷ Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXVII, 189; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 43; Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfan*, I, 49.

⁵⁶⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 161.

⁵⁶⁹ Derrâz, *Kur'ân'a Giriş*, 103.

Zurkânî, bu hususta Mâverdi'nin şu görüşünü aktarmıştır: “*Hafaza melekleri Kur'ân'ı yirmi gecede pasajlar halinde Cebrâil'e (a.s.) o da onu, yirmi yıl içinde parça parça Resûlullah'a (sas) indirdi*” ve Zurkânî devamla; “*ne var ki, bu görüşü ileri süren kimsenin bir delilinin veya delile benzeyen bir dayanağının olduğunu bilmiyoruz*”⁵⁷⁰ der.

Zurkânî, Beyhakî'nin (ö.458/1066): “*Şüphesiz, biz onu (Kur'ân'ı) Kadir gecesinde indirdik*”⁵⁷¹ âyetinde geçen “*انزلنا/indirdik fiilinin, اسمعنا/işittirdik anlamında*” kullanıldığı görüşünde olduğunu söyler. Zurkânî sözlerine şöyle devam eder: “*Buna göre Cebrâil (a.s.), Kur'ân'ı Yüce Allah'tan dinleyerek almıştır. Kanaatime göre bu görüş, Cebrâil'in (a.s.) Yüce Allah'tan İlâhî hitâbı alması açısından diğerlerine göre daha isabetlidir.*”⁵⁷²

Ancak, bu son görüşün de metnin manâsında bir zorlama olacağı anlaşılmaktadır. Çünkü Yüce Allah'ın demediği bir şeyi ona söyletme gibi bir durum söz konusudur. Kaldı ki bu manâyı destekleyen herhangi bir âyet yoktur. Doğrusu bu tür fikirler, âyetler ve sahih hadislerden ziyade, birtakım tahmin ve kanaatlere dayanmaktadır. Zurkânî'nin ifadesiyle, bunlar gayba ait konulardır. Bu hususta ancak Resûlullah'tan (sas) kat'î bir delil ile nakledilmiş olan rivâyetlere dayalı görüşler gönül rahatlığı ile kabul edilebilir.⁵⁷³

İlâhî hitâbın Cebrâil'e (a.s.) intikali hususunda net bir durum olmamakla birlikte bazı âyetlerin buna yorumlanabileceğini söylemek mümkündür:

“*Hayır! Şüphesiz o sana Rabbinden gelen bir öğüttür. Dileyen ondan öğüt alır. O, şerefli ve sâdık yazıcı meleklerin elindeki yüksek, tertemiz ve çok değerli sahifelerdedir.*”⁵⁷⁴

Buna göre, Kur'ân'da “*sefera*” olarak tabir edilen, Allah ile peygamberleri arasında elçilik görevi yapan yazıcı melekler vardır. Âyetlerde geçen “*sefera*” kelimesi yazıcı veya elçi melek mânalarına gelebilmektedir.⁵⁷⁵ Allah ile

⁵⁷⁰ Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfan*, I, 49.

⁵⁷¹ Kadir, 97/1.

⁵⁷² Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfan*, I, 49.

⁵⁷³ Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfan*, I, 49.

⁵⁷⁴ Abese, 80/11–16.

⁵⁷⁵ Râğıb el-İsfahanî, *el-Müfredât*, 234; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV, 367.

peygamberleri arasındaki vasıtanın, Cebrâil (a.s.) ile beraber “sefera” denilen meleklerin olduğunu söylemek mümkündür.

Kur’ân’ın, Resûlullah’a (sas) indirilmeden önce “levh”de:

“*Hakîkatte o (yalanladıkları, aslı) Levh-i Mahfûzda bulunan şerefli Kur’ân’dır*”;⁵⁷⁶ “*O, elbette değerli bir Kur’ân’dır. Korunmuş bir kitaptadır. Ona, ancak tertemiz olanlar dokunabilir*”⁵⁷⁷ âyetleri bir başka ismiyle “*Kitab-ı Mekkûn*”da muhafaza altına alındığını göstermektedir.

Âyette geçen; “*Ona, ancak temiz olanlar dokunabilir*” ifadesi, âyetin maksadına daha münasip düşmektedir. Âyetten başka manâların anlaşılması da mümkündür. Ancak; “*temiz olanlardan başkası dokunamaz*” şeklinde ifade edilen anlam, lafzına pek de münasip değildir. Yine bu anlam, âyetin ifade etmekte olduğu aslî maksadından uzaklaştırmak sûretiyle şimdi de Kur’ân-ı Kerîm’e kimler tarafından dokunulamayacağı problemini ortaya çıkarmış olmaktadır. Nitekim tefsir kitaplarında abdesti olmayanların Kur’ân-ı Kerîm’e elleriyle dokunamayacakları, ezberden okuyabilecekleri gibi açıklamalar yapılmıştır.⁵⁷⁸ Hâlbuki Kur’ân’ın korumada tutulduğu alan, insanların erişmelerinin mümkün olmadığı yüce bir makamdır. Oraya bırakın abdestsiz olanları, abdestli kimselerin dahi erişmeleri mümkün değildir. Orada bulunan varlıklar ise, sadece meleklerdir.

İbn Kayyim el- Cevziyye (ö.751/1350) de:

“*لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ*” kelimesinin, başkaları tarafından temiz kılınan manâsında olduğunu söyler. Ona göre âyette, Kur’ân’a abdestsiz dokunmaktan değil, paklanmış olan bir nesneden bahsedilmiştir. Onun indiği kaynağa yani Hakk Teâla katındaki muhafaza edilmiş alanlara melekler dışında kimsenin ilişemeyeceği anlatılmıştır.⁵⁷⁹ Yine âyetin lafzından da anlaşıldığı üzere, “*Levh-i Mahfûz*”a dokunabilecek olanlar, yaratılış icabı temiz olan ve “sefera” diye adlandırılan, yazma işi ve elçilik göreviyle vazifelendirilmiş seçkin meleklerdir.

⁵⁷⁶ Buruc, 85/21–22.

⁵⁷⁷ Vakıa, 56/77–79.

⁵⁷⁸ Farklı yorumlarla birlikte bkz. Râzî, Fahrûddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXIX, 192–196; İbn Aşûr, *Tefsîru't-Tahrîr*, XXVII, 333–337.

⁵⁷⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed ez-Zer’î, *Tefsîru İbn Kayyim*, Dâr Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, 1989, 528.

O meleklerin “*Ummu'l-Kitab*”a⁵⁸⁰ dokunabilmeleri, olumsuz anlamda olmayıp, oradan sadece Hakk Teâla'nın istediği ve müsaade ettiği kadarıyla istifade edebilirler.

“*O'nun ilminden, ancak kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar.*”⁵⁸¹ Yani meleklerin, Allah'ın iradesi halinde ondan, bazı şeyleri alabilmeleri mümkündür.

Tâberî, Abese Sûresi'nin 13–16 âyetlerinde geçen “*suhuf*” ve “*sefera*” kelimeleri hakkında görüşleri zikrettikten sonra, bu görüşler içerisinde en evla ve doğru olanının, bu varlıkların Hakk Teâla ile elçiler arasındaki iletişimi sağlayan ve İlahî hitâbı ulaştıran melâike ve bunların yazdığı sayfalar olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸² Onun tercih ettiği görüşe göre, yazıcı meleklerle elçi melekler aynıdır.

Zemahşerî'ye göre “*suhuf*”tan kasıt, “*levh*” ten istinsah edilen, Hakk Teâla katındaki değeri yüce, semada yükseltlen, şerefli meleklerin elleriyle yazdıkları, bu vesile ile şeytanî unsurların dokunmalarından uzak tutulan sayfalardır.⁵⁸³

Kurtubî, Fahrüddîn Râzî, İbn Kesîr gibi müfessirler, âyet hakkındaki görüşleri zikrettikten sonra, Tâberî ve Zemahşerî'nin benimsedikleri görüşün isabetli olduğunu söylemişlerdir.⁵⁸⁴

Seyyid Kutub (ö.1966), Mevdûdî, Elmalılı, Sâbûnî (ö.2015) gibi bazı muasır tefsircilere göre “*sefera*”, Hakk Teâla ile peygamberleri arasında elçilik vazifesi ile görevlendirilmiş melekler; “*suhuf*” da, “*sefera*”nın “*Levh-i Mahfûz*”dan yazarak resullere aktardıkları çok değerli, tertemiz ve yüce sayfalardır.⁵⁸⁵

Bütün bu zikredilenlerden Cebrâil (a.s.), İlahî hitâp hususunda tek başına ve yalnız bir elçi olmadığı anlaşılmaktadır. Cebrâil'in (a.s.) “*سَفَرَةٌ كَرَامٍ بَرَّةٍ*” âyetinin

⁵⁸⁰ Ummu'l-Kitab, ifadesi Kur'an'da; “*Allah dilediğini siler, (dilediğini) bırakır. Ana kitap O'nun yanındadır*” (Ra'd, 13/39) ve “*O, katımızda bulunan Ummu'l-Kitaptadır. Yücedir, hikmetlidir*” (Zuhruf, 43/4) âyetlerinde geçmektedir. Ummu'l-Kitab, en çok kabul gören görüşe göre, olmuş ve olacak her şeyin yazılı olduğu Levh-i Mahfuz'a tekabül etmektedir. Her şeyin aslı, kökü, tohumu onda olup varlık alanına oradan çıkar. Peygamberlere gönderilen tüm kitapların kaynağı da Ummu'l-Kitab'tır. (Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 468)

⁵⁸¹ Bakara, 2/255.

⁵⁸² Tâberî, *Câmû'l-Beyân*, XV, 54.

⁵⁸³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 527.

⁵⁸⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, XIX, 215-217; Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXI, 58; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 606.

⁵⁸⁵ Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 534; Seyyid Kutub, *Fî Zilâl*, VI, 3825; Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, VII, 40; Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefasir*, Dâru's-Sâbûnî, Kahire, 1979, III, 506.

kapsamına dâhil olup olmadığı, şâyet dâhilse hitâbı doğrudan “*Levh-i Mahfûz*”dan parçalar halinde alıp Resûlullah'a (sas) bildirdiği söylenebilir mi?

Bu ve bunun gibi sorulara olumlu cevap vermek pek kolay görünmemektedir. Cebrâil'in (a.s.), "*sefera*" adlı meleklerin arasında olduğunu söyleyebilmemiz için elimizde Kur'ân'dan, hadisten ve önceki âlimlerden nakledilen bir delilin olması gerekmektedir. Çünkü Cebrâil'in (a.s.), "*sefera*" ismiyle bilinen meleklerden olduğuna dair Kur'ân'da, hadiste ve tefsir kitaplarında herhangi bir malumat yer almamaktadır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de Cebrâil'den (a.s.) bahseden bütün âyetlerde, onun ayrı bir vahy elçisi olduğu ifade edilmiştir.⁵⁸⁶ “*O, şerefli ve sâdik yazıcı meleklerin elindeki yüksek, tertemiz ve çok değerli sayfelerdedir*”⁵⁸⁷ âyeti de böylesi bir görüşe mahal vermemektedir. Çünkü bu âyetler, İlâhî hitâbı “*Levh-i Mahfûz*”dan alanların bir melek olmadığı, aksine pek çok melek olduğundan bahsetmektedir.

İlâhî hitâbın, “*sefera*” adlı melekler tarafından “*Levh-i Mahfûz*”dan istinsah edildiği âyetlerden anlaşılmaktadır. Ancak Cebrâil'in (a.s.), İlâhî hitâbı “*levh*”ten nasıl aldığı hususu hakkında herhangi bir bilgi yoktur.

Yukarıdaki açıklamalar neticesinde, Zerkeşî'nin ifade ettiği gibi; Cebrâil'in (a.s.), İlâhî hitâbı doğrudan “*Levh-i Mahfûz*”dan ezberleyerek aldığı şeklindeki muhtemel görüş pek isabetli görünmezken; “*sefera*” adlı meleklerin yazdıkları nüshaları aldığı ve Hz. Peygamber'e onları okuyarak bildirdiği şeklindeki görüş daha doğru görünmektedir.

3.3. İLÂHÎ HİTÂBIN CEBRAİL'DEN RESÛLULLAH'A AKTARILMASI

Çalışmamızın bu kısmında, İlâhî hitâbın Cebrail'den (a.s.) Resûlullah'a (sas) gelişi meselesi bağlamında, inzâl ve tenzîl konusunu ayrıntılı bir şekilde ele alarak değerlendirmeye çalışacağız.

⁵⁸⁶ Bkz. Bakara, 2/87; Meryem, 19/ 17; Şûrâ, 42/193; Tahrîm, 66/4.

⁵⁸⁷ Abese, 80/13–16.

İlâhî hitâp olan Kur'ân'ın tamamı Cebrâil (a.s.) vasıtasıyla Resûlullah'a (sas), yaklaşık yirmi üç yılda pasajlar halinde “*inzâl/tenzil*” edilmiştir. Öncelikle bu hüküm cümlesinde geçen “*inzâl/tenzil*” kavramlarını açıklamamız gerekmektedir.

“*İnzâl*” ve “*tenzil*” kavramları, “*nüzûl*” kökünden gelmektedir. “*Nüzûl*” kelimesi ise, lügat olarak temel iki anlama gelmektedir:

Bunlardan birincisi, “*bir yere girmek*” ve “*bir yere sığınmak*” manâsına gelmektedir. Şu cümlede bu manâ kastedilir: “*Emir şehre girdi.*” Kelimenin geçişli hali olan “*inzâl*” ise, “*bir şeyi bir yere girdirmek*” ve “*bir şeyi bir yere sığdırmak*” manâsına gelir. Şu âyette ifade edilen bu manâdır: “*De ki, Rabbim, beni mübarek bir yere indir.*”⁵⁸⁸

Nüzûlün ikinci anlamı; “*bir şeyi yukarıdan aşağıya doğru harekete geçirmek*” şeklindeki manâdır. Misal; “*falanca dağdan indi*” cümlesinde bu manâda kullanılmıştır.⁵⁸⁹ Şu âyette “*inzâl*” kelimesi bu manâda zikredilmiştir: “*Allah, gökten su indirdi.*”⁵⁹⁰ Ancak kelimenin bu iki anlamıyla Kur'ân hakkında kullanımı doğru değildir. Çünkü bu manâlar mekânîyet ve cismanîyeti gerektirmektedir.⁵⁹¹ Oysa İlâhî hitâbın nüzûlü mekânsal ve cisimsel değil makamsaldır.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığı üzere Arapçada “*nüzûl*”; yukarıdan aşağıya inmek yerleşmek, konaklamak manâlarında kullanılan bir kelimedir.⁵⁹² Böylece “*nüzûl*” kelimesi genel anlamıyla yukarıdan geliş, yüksekten inişi ifade ederken, Kur'ân'daki kullanımıyla bambaşka bir mânevî alana taşınır ki, tüm varlıkların ötesinde, sadece Allah'tan beşerîyete mesajlar indirmek manâsıyla sınırlanmış olmaktadır.

“*Nüzûl*” ifadesi Kur'ân metninde büyük çoğunluğu fiil kalıbında olmak üzere yaklaşık üç yüz yerde geçmektedir.⁵⁹³ “*Nüzûl*” kelimesinin geçtiği âyetleri genel manâda şu şekilde kategorize edebiliriz:

---

⁵⁸⁸ Müminun, 23/29.

⁵⁸⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 565; Zebîdî, Ebû'l-Feyz, *Tâcü'l-Arûs*, XXX, 478.

⁵⁹⁰ Bakara, 2/22.

⁵⁹¹ Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfan*, I, 34,35.

⁵⁹² Zebîdî, Ebû'l-Feyz, *Tâcü'l-Arûs*, XXX, 478.

⁵⁹³ Bkz. Abdalbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cem'l-Mufehres*, 866–870.

a. Bu ifade başta Kur'ân,⁵⁹⁴ Tevrat,⁵⁹⁵ İncil,⁵⁹⁶ kitap,⁵⁹⁷ âyet,⁵⁹⁸ sûre,⁵⁹⁹ zikir,⁶⁰⁰ hüda,⁶⁰¹ şifa,⁶⁰² furkan,⁶⁰³ hak,⁶⁰⁴ hikmet,⁶⁰⁵ rahmet,⁶⁰⁶ gibi isim ve sıfatlarla anılan İlahî hitâplar için kullanılır.

b. “Nüzûl” ifadesi rızık,⁶⁰⁷ su,⁶⁰⁸ libas,⁶⁰⁹ hadîd,⁶¹⁰ maide,⁶¹¹ kudret helvası ve bıldırcın,⁶¹² hayvan çiftleri,⁶¹³ hazine,⁶¹⁴ gibi maddî şeylere nispet edilir.

c. “Nüzûl” ifadesi ile rûh,⁶¹⁵ İlahî emir,⁶¹⁶ sultan,⁶¹⁷ nur,⁶¹⁸ melekler,⁶¹⁹ şeytanlar,⁶²⁰ hayr,⁶²¹ mizan,⁶²² emene,⁶²³ sekîne,⁶²⁴ gibi soyut varlıklar ve mânevî şeylerin nüzûlünden bahsedilir.

Bir İlahî hitâp olan Kur'ân, bir defada ileilmemiş; hakikat dünyasından, adım adım kemâle eren beşerin durumu gözetilerek peyderpey indirilmiştir. Böylece

⁵⁹⁴ Bakara, 2/99, 185; Maide, 5/101; Yûsuf, 12/2; İnsan, 76/23.

⁵⁹⁵ Âlu İmrân, 3/65, 93; Maide, 5/44, 66, 68.

⁵⁹⁶ Âlu İmrân, 3/65; Maide, 5/47, 66, 68.

⁵⁹⁷ Bakara, 2/176, 213; Maide, 5/48; En'am, 6/ 91, 92, 114, 155, 156; İbrahim, 14/1; Nahl, 16/ 64, 89; Enbiya, 21/10.

⁵⁹⁸ En'am, 6/37; Nur, 24/1; Hadîd, 57/9.

⁵⁹⁹ Tevbe, 9/86, 124, 127; Muhammed, 47/20.

⁶⁰⁰ Hicr, 15/6, 9; Nahl, 16/44, Talak, 65/10.

⁶⁰¹ Bakara, 2/159.

⁶⁰² İsrâ, 17/82.

⁶⁰³ Âlu İmrân, 3/4; Furkân, 25/1.

⁶⁰⁴ Rad, 13/1.

⁶⁰⁵ Nisa, 4/113.

⁶⁰⁶ İsrâ, 17/82.

⁶⁰⁷ Bakara, 2/22, ; Mümin, 40/13.

⁶⁰⁸ Bakara, 2/164; En'am, 6/99; Enfâl, 8/11; Hicr, 15/22; Kehf, 18/45; Müminun, 23/18; AnkEbût, 29/63; Zuhruf, 43/11.

⁶⁰⁹ A'raf, 7/26.

⁶¹⁰ Hadîd, 57/25.

⁶¹¹ Maide, 5/112, 114.

⁶¹² Bakara, 2/57; Taha, 20/80.

⁶¹³ Zümer,39/6.

⁶¹⁴ Hud, 11/12.

⁶¹⁵ Kadir, 97/4.

⁶¹⁶ Meryem, 19/64; Talak, 65/5, 12.

⁶¹⁷ En'am, 6/81; A'raf, 7/33, 71.

⁶¹⁸ Nisa, 4/174.

⁶¹⁹ Âlu İmrân, 3/124; En'am, 6/8, 111; Müminun, 23/24; Fussilet, 41/30.

⁶²⁰ Şuara, 26/ 210, 221.

⁶²¹ Bakara, 2/105; Nahl, 16/30.

⁶²² Hadîd, 57/25.

⁶²³ Âlu İmrân, 3/154.

⁶²⁴ Tevbe, 9/26.

Kur'ân, tarihten koparak, soyut bir gerçekliğe değil; tarihin ve insanlığın ta kalbine yönlendirilmiştir.⁶²⁵

Önceki hitâp geleneği ile mukayese edildiğinde görülecektir ki, Kur'ân'da, Tevrat'ın İsrâiloğulları'na indirilişi hakkında “*inzâl*” kalıbı kullanılmışken; Kur'ân için ise, tedricilik, çokluk ve süreklilik anlamlarını bildiren “*tenzîl*” kalıbı kullanılmıştır.⁶²⁶ Kur'ân'ın inişindeki bu özgünlük, Mekke Müşrikleri tarafından da tepkiyle karşılanmıştır:

“*İnkâr edenler, Kur'ân ona bir defada toptan indirilseydi ya! Dediler.*”⁶²⁷

“*Tenzîl*” teriminin, Kur'ân'ın fizikî boyuttaki koşullara, ihtiyaç ve taleplere göre tedricen indirilişini ifade ettiği hususunda görüş birliği vardır.⁶²⁸ Ancak metafizik âlemlerle ilgili olan “*inzâl*” terimi hususunda farklı değerlendirmeler yapılmıştır:

Bunlardan birine göre “*inzâl*”; İlâhî hakîkatin kendisini açığa vurması halini ifade eder. Nitekim Zerkeşî'ye göre “*inzâl*”, “*İlâhî hitâp akışı*” içindeki metafizik alanı; yani hitâbın İlâhî bilgi hazinesinden ayrılarak şهادet âlemine doğru yönlendiriliş sürecidir.⁶²⁹

Bir başka değerlendirmeye göre ise “*inzâl*”; Yüce Allah'ın, İlâhî hitâbını Cebrâil'e (a.s.) kavratması veya ilham etmesi, kelâmın okunuşunu ona öğretmesi; sonra da Cebrâil'in (a.s.) onu yeryüzündeki yerine teslim etmesidir.⁶³⁰

Yine İlâhî hitâbın “*inzâl*” aşaması olan, fizik ötesi durumu anlamamızı sağlayacak başka bir değerlendirmeye göre; hitâp meleği, muhtemelen İlâhî hitâbı, rûhanî bir şekilde doğrudan Allah'tan almış, ya da “*Levh-i Mahfûz*”dan ezberleyerek hemen Resûlullah'a (sas) indirip bırakmıştır.⁶³¹

⁶²⁵ Zurkânî, *Menâhilü'l-İrfan*, I, 53–62; Sâlih, Subhi, *Mebâhis*, 50–64.

⁶²⁶ Özellikle Âl-i İmrân 3/3 âyetinde Kur'ân vahyine atıfla “*nezzele*”, Tevrat ve İncil'e atıfla “*enzele*” fiilinin kullanılmasından hareketle Kur'ân'ın tedricen, Tevrat ve İncil'in de topluca indiğine hükmedilmiştir. Hatta İlâhî kitaplardaki bu indiriliş farklılığı, Peygamber efendimize ait bir fazilet üstünlüğü olarak ifade edilmiştir. (Suyûtî, *el-İtkân*, I, 43; Ayrıca bkz. Mennâ Halil el Kattân, *Ulûmu'l-Kur'ân*, 150-151). Tenzil kipinde kullanılan bazı âyetler için bkz. Nahl, 16/44; Hicr, 15/6; Zuhuf, 43/31.

⁶²⁷ Furkân, 25/32.

⁶²⁸ Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 338-339; Râğıb el-İsfahanî, *el-Müfredât*, 509-510.

⁶²⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 161.

⁶³⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 161; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 43.

⁶³¹ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 43; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'anî*, XIX, 123.

O halde İlâhî hitâp serüveninde “*inzâl*”; henüz Cebrâil (a.s.) ile Resûlullah (sas) arasındaki sürecin başlamadığı; Allah/ Levhi Mahfuz/ Melek alanıyla sınırlı kalan bir mertebeyi gösterir. Yani İlâhî iradenin evrene ve ondaki oluşlara kelâmı ile müdahalesi öncesindeki hazırlık aşamasını ifade eder.

İlâhî hitâbın “*inzâl*” boyutu, metafizik ve kozmik olmak üzere iki âlem arasındaki açılım sürecinin ilk aşamasıdır. Nitekim âyet-i kerîmelerde, “*inzâl*” hadisesi dile getirilmekte ve bu hadisenin başlangıcı olan Kadir gecesine vurgu yapılmaktadır.⁶³²

Kur’ân’ın: “(Bu Kur’ân) üstün ve çok merhametli Allah tarafından indirilmiştir”⁶³³ âyetinde geçen “*tenzîl*” ifadesi ise, bir yandan İlâhî hitâbın sonsuz bir kaynaktan geldiğini gösterirken; diğer yandan yine Kur’ân’ın değerler, bilgiler, sorunlar ve tüm haller için daima müracaat kaynağı olduğuna işaret etmektedir.

Muhammed Hamîdullah, İlâhî hitâbın misyonu ile köklü bir münasebeti bulunan “*tenzîl*” boyutuna işaretlerle şöyle demektedir: “*Kur’ân-ı Kerîm’in tamamı bir defada vahy kâtipleri tarafından kaleme alınmış değildir. Bu, zaman aralıklarıyla alınmış vahylerin bir koleksiyonu, tasnif edilmiş bir bütünüdür.*”⁶³⁴

İlâhî hitâp için “*tenzîl*” ifadesinin seçilmesinin hikmeti, Yüce Allah’ın, mahlûkatla olan iletişimini gösteren bir konuşma biçimi olmasıdır. Allah’tan insana doğru olan bu iletişim ve hitâbı anlatmak için, işte böylesine bir anlatım zenginliğine sahip olan bu sözcük seçilmiştir.

Vahy teriminin de, genel manâda hızlı, gizli ve sırlı bir bildirim oluş gibi anlamları taşıdığı malumdur. Ancak İzutsu, “*tenzîl*” ve “*vahy*” kavramları hakkında şunları ifade eder: İnsanların kendi aralarındaki yaptığı konuşmaya, hiçbir sûretle “*tenzîl*” denemez. Kelimenin esas manâsı, onu üstün bir haberleşme şekli olduğunu gösterir. Çünkü kelimenin türediği “*nezl*” kökü, yukarıdan aşağıya inme anlamına gelir. “*Vahy*” ise, bazen insan konuşması için, hatta İslâm’dan önceki Cahiliye Arap şiirinde geçtiği üzere hayvan konuşması için de kullanılır. Ancak gerek insanın

⁶³² Bkz. Bakara, 2/185; Duhan, 44/3; Kadir, 97/1.

⁶³³ Yâsîn, 36/5.

⁶³⁴ Hamîdullah, *Kur’ân Tarihi*, 21.

gerekse hayvanın konuşması, olağanüstü bir durum arz edince vahy kelimesi kullanılır. “Vahy”, daima sırlı ve gizemli bir konuşmaya tekabül eder.⁶³⁵

Müfessirlerin pek çoğu, “inzâl” mastarının hem topluca, hem de peyderpey indirmek; “tenzîl” mastarının ise peyderpey indirmek manâsına geldiği görüşündedir.⁶³⁶ Râğıb el-İsfehânî ise, tenzîlin hasseten peyderpey indirmeyi ifade ettiğini; inzâlin de hem peyderpey hem de topluca indirme manâsına geldiğini ve dolayısıyla inzâl lafzının genel, tenzîl ifadesinin de özel olduğunu söylemiştir.⁶³⁷

Bu bağlamda Zemahşerî de; “Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'an) hakkında şüphede iseniz”⁶³⁸ âyetini şöyle açıklamıştır:

Burada “نَزَّلْنَا” fiilinin kullanılmasıyla anlatılmak istenen husus, Kur'an'ın tedrici ve peyderpey indirilmesidir. Onun bu şekilde indirilmesi, tehdidi açısından daha etkilidir. Çünkü Müşrikler öyle diyorlardı. Eğer bu Kur'an, Allah katından indirilmiş olsaydı; tıpkı şairler ve hatiplerin güncel olaylar ve ihtiyaçlara binaen akıllarına birtakım fikirler geldikçe farklı zamanlarda ve fragmanlar tarzında yazmaları gibi parça parça ve birbirine eklenmiş sûreler ve âyetler halinde, yeni olaylar ve meselelerle bağlantılı olarak inmezdi. Hiçbir şair ya da hatip, şiirlerinden oluşan divanını tek seferde oluşturmaz. Şâyet Allah, Kur'an hitâbını tek seferde “inzâl” etseydi işte bu âdete muhalefet etmiş olurdu. Yüce Allah: “İnkâr edenler, Kur'an ona bir defada toptan indirilseydi ya! dediler”⁶³⁹ buyurmuştur. Denildi ki: “Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sûre getirin”⁶⁴⁰ sûrelerinden en kısa olanlarından bir sûreyi veya uydurulmuş da olsa değişik âyetlerden getirin. Bu susturmanın, son derecesidir ve bahaneleri ortadan kaldırmanın son noktasıdır.⁶⁴¹

Şunu ifade edebiliriz ki Zemahşerî, “نَزَّلَ” lafzının peyderpey manâsına geldiği şeklindeki iddiasına Furkan Sûresi 32. âyetini delil olarak sunmuştur. Ancak, bu âyette inkâr edenlerin “لَوْلَا نَزَّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً” *Kur'an ona bir defada toptan indirilseydi ya!* şeklindeki itirazları bağlamında “نَزَّلَ” fiilinin kullanılması, zaten kendi başına söz konusu iddiaya ters düşmektedir. Ancak Zemahşerî bu âyeti

⁶³⁵ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, 144.

⁶³⁶ Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 80; Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, II, 116–117; Beydâvî, *Envâru't- Tenzîl*, I, 46; Kurtubî, *el-Câmi'*, XIII, 28–29. Âyetler için bkz. En'am, 6/37; Nahl, 16/44; Hicr, 15/6; Furkân, 25/25; Şuara, 26/193; Zuhruf, 43/31.

⁶³⁷ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 489.

⁶³⁸ Bakara, 2/23.

⁶³⁹ Furkân, 25/32.

⁶⁴⁰ Bakara, 2/23.

⁶⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 80; Ayrıca bkz. Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, II, 116–117; Beydâvî, *Envâru't- Tenzîl*, I, 46.

yorumlarken, “نَزَلَ” fiili burada sadece ve sadece “أَنْزَلَ” manâsına gelebileceğini ifade etmiştir.⁶⁴²

Yine Zemahşerî'nin Bakara Sûresi 23. âyetini delil göstererek dile getirdiği “inzâl-tenzîl” ayırımı, hemen öncesindeki âyette geçen “وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً” *Gökten su indirdi*⁶⁴³ ifadesiyle de çelişmektedir. Çünkü bu âyette Yüce Allah'ın semadan su indirmesi “نَزَلَ” fiiliyle ifade edilmiştir. Oysa “inzâl-tenzîl” ayırımı esas alındığında, Yüce Allah'ın yağmuru sadece bir kere ve toplu halde yağdırdığını kabul etmek gerekirdi. Oysa yağmur “inzâl”, yani toplu halde yağmanın aksine peyderpey yağmaktadır.

Fahrüddîn Râzî de, “inzâl-tenzîl” ayırımını kabul etmekle⁶⁴⁴ beraber bu ayırımın; “Allah'a hamdolsun ki, kuluna kitabı indirdi”,⁶⁴⁵ “Biz onu (Kur'ân'ı) hak olarak indirdik ve o da hak ile indi”⁶⁴⁶ gibi âyetlerle çeliştiği şeklindeki bir itirazın haklı olduğunu kabul etmek sûretiyle söz konusu ayırımın tartışmaya açık bir mesele olduğunu söylemiştir.⁶⁴⁷

Bu husuta bazı örnekler vermek gerekirse mesela: “Dediler ki: Ona Rabbinden bir mu'cize indirilse ya!”⁶⁴⁸ âyetinde Müşrikler, Hz. Peygamber'e devamlı bir şekilde mu'cize verilmesi talebini değil, onları inandıracak nitelikte bir mu'cizenin gösterilmesini istemektedirler.

“De ki: Eğer yeryüzünde, (insanlar yerine) yerleşip dolaşan melekler olsaydı, elbette onlara gökten bir melek peygamber indirirdik”⁶⁴⁹ âyetinde de gökten sürekli bir şekilde meleklerin inmesi değil, mutlak manâda indirme kastedilmiştir.⁶⁵⁰

Yukarıdaki değerlendirmelerden sonra diyebiliriz ki, genel manâda “inzâl”, toplu halde inişi ifade ederken; “tenzîl” ise, tedrici nüzûlü ifade etmektedir. Ancak “inzâl-tenzîl” ifadelerinin kesin çizgilerle birbirinden farklı manâlar için kullanıldığına dair elimizde sağlam bir dilsel delil yoktur. Bu mesele tartışmalı bir

⁶⁴² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 211-212.

⁶⁴³ Bakara, 2/22.

⁶⁴⁴ Bkz. Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, II, 116.

⁶⁴⁵ Kehf, 18/1.

⁶⁴⁶ İsrâ, 17/105.

⁶⁴⁷ Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXI, 67-68.

⁶⁴⁸ En'am 6/37.

⁶⁴⁹ İsrâ, 17/95.

⁶⁵⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 143, VI, 103; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'anî*, I, 95.

meseledir. Ancak “İnzâl-tenzîl” kavramları arasındaki nüans farkından söz edilebilir. Nitekim Sibeveyh (ö.180/796): “Ebû Amr⁶⁵¹ *nezzelet ve enzelet arasında nüans farkı bulunduğundan söz etmiş, fakat bu nüansın mahiyetini belirtmemiştir*”⁶⁵² demektedir.

Ayrıca Kurtubî, Tahrîm Sûresi 5. âyetinin tefsirinde “*ibdal*” ve “*tebdil*” mastarları arasında semantik bir farkın bulunmadığını, her iki mastarın tıpkı “*inzâl-tenzîl*” gibi aynı anlamı taşıdığını belirtmiştir.⁶⁵³

Buna göre, “*inzâl-tenzîl*” kelimeleri arasında anlamsal açıdan bir nüans farkı olmakla birlikte, bunu kesin çizgilerle birbirinden ayırt etmek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte bu iki kelimenin birbirlerinin yerine kullanıldığı söylenebilir.

Kur’ân’da Yüce Allah’ın “*vahy*”, “*hikmet*”, “*sekine*”, “*emene*” (güven) gibi soyut şeyleri indirmesi “*inzâl*” tabiriyle ifade edilirken; “*libas*”, “*hadîd*”, “*en’am*” gibi somut şeyleri indirmesi de “*inzâl*” tabiriyle ifade edilmiştir. Somut şeylerin indirilmesinden söz edilirken “*inzâl*” tabirinin kullanılması, bazı müfessirlerin bunu; yaratmak, rızık ve nimet olarak insanoğlunun hizmetine sunmak şeklinde yorumlamalarına sebep olmuştur.⁶⁵⁴ İnzâli, “*mecâzî olarak bildirmek*” anlamında yorumlayan Zurkânî şöyle demektedir:

Kur’ân’ın nüzûlü, gökten suyun inmesi gibi anlaşılabilir. Çünkü bu manalar, cisim olmayı ve bir mekânda bulunmayı gerektirir. Hâlbuki İlâhî hitâpta bu durumlar söz konusu olmadığı gibi yukarıdan aşağıya da inmez. Metafizik bir âlemden fizik âlemine geçişte, hem makamlar arası derece farkı hem de gönderilen mesajın bir form halini alması ve bu formun beşerî formata dönüştürülmesi söz konusudur. Böylece “*inzâl*”, en üst makamdan alt bir makama yönelik bir bildirim olmaktadır. Hele Kur’ân’ı Allah’ın kadîm kelâm sıfatı olarak kabul ettiğimizde “*nüzûle*”, yukarıdan aşağıya inmek manâsı takdir etmek pek mümkün değildir. O halde,

⁶⁵¹ Ebû Amr b. Âlâ, meşhur yedi kırâat imamından üçüncüsü olup işâreti Ha’dır. Tabiinden olup, Basra dil mektebinin kurucusudur. Kur’ân-ı Kerîm ve Arap dili ve edebiyatında zamanın en âlimi idi. Geniş bilgi için bkz. Altıkulaç, Tayyar, DİA, Ebû Amr b. Âlâ, İstanbul, 1994, X, 94–96.

⁶⁵² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XI, 656.

⁶⁵³ Kurtubî, *el-Câmî*, XVIII, 193.

⁶⁵⁴ Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXIX, 241-242; Kurtubî, *el-Câmî*, VII, 184; İbn Aşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr*, XXIII, 332.

mecaza başvurmak gerekir ve Kur'ân'ın nüzûlü mecâzî olarak “*bildirmek*” manâsına gelmektedir.⁶⁵⁵

Bu tür yorumların, İlâhî sıfatlar hususundaki kelâmî tartışmalar noktasında ma'kul bir tarafının olduğunu söyleyebiliriz. Ancak İlâhî hitâbın indiği dönemdeki toplumun genel algısını da dikkate almak gerekmektedir. Mesela, bazı âyetlerde Allah'ın semada olduğundan, Allah'ın ve meleklerin gelmesinden söz edilmiştir.⁶⁵⁶ Dolayısıyla, İlâhî hitâbın semadan inmesinin manâsı; Hz. Peygamber'le aynı dönemde yaşayan Araplar, Yahudiler ve Hristiyanların genelde gaybî varlıkla; özelde Allah hakkındaki geleneksel inanç ve anlayışlarıyla ilişkilidir. Nüzûl dönemindeki toplumun inanç dünyasında, Yüce Allah ve melekler, gökteki varlıklar olarak algılandığı için Kur'ân'da da hem melekler hem de İlâhî hitâp, semadan arza indirme şeklinde ifade edilmiştir.

Kur'ân, İlâhî hitâbın şair, kâhin sözü olduğunu reddederken yine bu hitâbın, Hz. Peygamber'e doğrudan değil, bir melek veya melekler aracılığıyla indiği hakkında muhatapları bilgilendirmektedir. Bununla beraber, melekût âlemiyle şahadet âlemi arasında ancak cin, melek gibi gaybî varlıklar aracılığıyla irtibat kurulacağı yönündeki geleneksel inanca atıfta bulunarak, İlâhî hitâbın şeytanlar, kâhinler ve şairlerin cinleri gibi şer varlıklar vasıtasıyla inmediği, dolayısıyla bunların İlâhî hitâba hiçbir müdahalesinin olmadığı şeklinde bir mesaj vermiştir.

İlâhî hitâbın Cebrail'den (a.s.) Resûlullah'a (sas) gelişi hakkında temel kaynaklarımızda genellikle şu değerlendirmelerin yapıldığını görmekteyiz:

1. Genel kabul gören anlayış ve inanişâ göre İlâhî hitâp; “*Şehr-i Ramazan*”da, “*Leyletu'l Kadr*”de, “*sefera*” adlı çok kıymetli melekler aracılığıyla “*Levh-i*

⁶⁵⁵ Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfan*, I, 43–44.

⁶⁵⁶ “*Gökte olanın, sizi yere batırmayacağından emin misiniz?*” Mülk, 67/16. Araplar, Allah'ın varlığını kabul etmekle beraber tıpkı Müşebbihe'nin inandığı gibi O'nun gökte olduğuna inanıyorlardı. Bu yüzden Yüce Allah: “*Gökte olduğuna inandığınız ve dilediği şeyi yapabileceğini kabul ettiğiniz O zâtın, sizi yerin dibine batırmayacağından emin mi oldunuz*” demiştir. Râzî, Fahrüddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXX, 69–70. Bazı âyetlerde de Yüce Allah'ın ve meleklerin gelmesinden söz edilir: “*Melekler sıra sıra dizili durumda Rabbin geldiği zaman*” Fecr, 89/22; “*(Ey Muhammed!) Onlar (iman etmek için) ancak kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbinin gelmesini ya da Rabbinin bazı âyetlerinin gelmesini mi gözlüyorlar?*” En'am, 6/158; bkz. Bakara, 2/210. İşte bunun gibi değişik âyetlerde Yüce Allah'a nispet edilen “*mecî*” ve “*ityan*” fiilleri; İlâhî emrin ve meleklerin gelmesini yahut İlâhî azabın gerçekleşmesini belirtir. Yüce Allah'ın nüzûlü; kullarını rahmet ve mağfirete mazhar kılması, melekler vasıtasıyla davette bulunması, dua ve istiğfar ilhamında bulunmak maksadıyla melekleri devreye sokması gibi anlamlar içerir. Bkz. Beyhakî, *Kitabu'l-Esma*: 447–457.

Mahfûz”dan alınmak sûretiyle semadaki “*Beytü'l-İzze*” adlı mekâna toplu halde indirilmiştir. Cebrâil (a.s.), semadaki “*Beytü'l-İzze*”den bölümler halinde, yaklaşık yirmi üç senede âyetleri alarak Resûlullah'a (sas), muhtelif olaylara bağlı olarak peyderpey indirmiştir. İlâhî hitâbın nüzûlü hakkında temel kaynaklarımızda pek çok rivâyetle ifade edilen bu görüş, az çok farklı şekilleriyle İbn Abbas'a dayandırılmıştır.⁶⁵⁷

Bazı müfessirlere göre de İlâhî hitâbın bu toplu halde inişi Resûlullah'ın (sas) kalbine yapılmıştır. Bu konuda iki farklı görüşten bahsedebiliriz:

a. Kur'ân'ın hem lafzen hem de mânen Resûlullah'ın (sas) kalbine toplu halde indirildiği görüşü. Mâturidî'nin (ö.333/944) benimsediği bu görüşe göre Kur'ân-ı Kerîm; “*Şehr-i Ramazan*”da, “*Leyletu'l Kadr*”de, “*Levh-i Mahfûz*”dan alınmak sûretiyle toplu halde Resûlullah'ın (sas) kalbine indirilmiştir. Cebrâil (a.s.), vahyleri oradan alarak Resûlullah'a (sas) yaklaşık yirmi üç senede bildirmiştir.⁶⁵⁸

Âlimlerin bazılarına göre de, Kur'ân-ı Kerîm'in hepsi, önce en alt semaya inzâl edilmiş, sonrasında ihtiyaç duyuldukça, ihtiyacı karşılamak üzere kelâma dönüşmüştür. Gazzâlî, Dehlevî ve Fazlurrahmân'ın ortak kanaati ise, en alt tabakadaki semadan kastedilenin Resûlullah'ın (sas) mübarek kalpleridir.⁶⁵⁹ Yani, Hakk Teâla Kur'ân-ı Kerîm'i, araya herhangi bir aracı koymadan direkt Resûlullah'ın (sas) mübarek kalbine aktarmıştır.

b. Kur'ân-ı Kerîm, sadece manâlar halinde Resûlullah'ın (sas) mübarek kalbine inzâl edilmiştir. Bu anlayışa göre Kur'ân-ı Kerîm, Resûlullah'ın (sas) kalbine lafız olarak değil, direkt ve anlam şeklinde inzâl edilmiştir.⁶⁶⁰ Bu hususu “*Kur'ân Hitâbında Lafız-Manâ Aidiyeti*” başlığı altında geniş bir şekilde ele alacağız.⁶⁶¹

⁶⁵⁷ Bkz. Tâberî, *Câmû'l-Beyân*, XV, 258-259; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 160-161; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX, 7; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 40; Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII, 27.

⁶⁵⁸ Mâturidî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, thk, Fatıma Yûsuf el-Haymi, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2004, V, 495.

⁶⁵⁹ Fazlurrahmân, *Ana Konularıyla Kur'ân*, 159.

⁶⁶⁰ Fazlurrahmân, *Ana Konularıyla Kur'ân*, 158; Ayrıca bkz. Gazzâlî, Ebû Hamîd, Muhammed b. Muhammed, *el-Meârifü'l-Aklîyye*, çev. Ahmet Kâmil Cihan, İnsan yay. İstanbul, 2002, 77.

⁶⁶¹ Bkz. S. 123.

2. İlâhî hitâp, yirmi veya yirmi üç Kadir gecesinde birer yıllık hitâplar halinde “*Levh-i Mahfûz*”dan dünya semasına indirilmiş, sonrasında bu birer yıllık hitâplar o sene içerisinde peyderpey nazil olmuştur.⁶⁶²

3. İlâhî hitâbın indirilmesine Kadir gecesinde başlanmış, daha sonra farklı zamanlarda ortaya çıkan olaylarla beraber peyderpey nâzil olmuştur.⁶⁶³

4. Kur’ân-ı Kerîm, Allah katından yani “*Levh-i Mahfûz*”dan dünya semasındaki yazıcı kerîm meleklerle (sefera) toplu olarak inmiş, bu melekler onu yirmi gece boyunca parça parça Cebrâil'a (a.s.) indirmişler. Cebrâil (a.s.) de onu Hz. Peygamber'e, yirmi sene içinde peyderpey indirmiştir.⁶⁶⁴

5. İlâhî hitâp, “*Levh-i Mahfûz*”dan yirmi ayda indirildi. Cebrâil (a.s.) da onu yirmi yılda indirmiştir.⁶⁶⁵

6. Hitâbın “*Levh-i Mahfûz*”a inmesi sadece Allah ve O'nun kendi gaybına muttali kıldığı kimselerin bildiği bir yöntemle olmuştur. Bu nüzul peyderpey olmayıp toptan gerçekleşmiştir. Çünkü “*nüzûl*” lafzı mutlak olarak kullanıldığında bu manâ anlaşılır. Bu nüzûldeki hikmet; “*Levh-i Mahfûz*”un varlığına ve Yüce Allah’ın takdir ettiği kaza ve kader gibi her şeyi ihtiva eden bir kayda sahip olmasıyla ilgilidir.⁶⁶⁶

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığı üzere İslâm âlimleri; “*Şehr-i Ramazan*”da ve “*Leyletu'l Kadr*”de Kur’ân-ı Kerîm’in inzâl edildiği mekân ve inzâl şekli hususunda farklı görüşler benimsemişlerdir. Bu âlimlerden bazıları, Kur’ân’ın bir bütün olarak, bazıları da, yalnızca bir senede inzâl edilecek kısmının “*Beytü'l-İzze'ye*” indirildiği; bir kısmının Cebrâil'e (a.s.), bir kısmının da direkt Resûlullah’ın (sas) mübarek kalplerine toplu halde ve tek seferde lafzen ve mânen ya da yalnızca mânen inzâl edildiği kanaatindedir. Müfessirlerden bazıları da, “*Leyletu'l Kadr*”de Resûlullah'a (sas) inzâl edilmeye başlandığını ifade ederler.

⁶⁶² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX, 7; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 40; Mennâ Halil el Kattân, *Ulûmu'l-Kur'ân*, 147-148.

⁶⁶³ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 40.

⁶⁶⁴ Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfan*, I, 49; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 40.

⁶⁶⁵ Mukâtil, Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân el-Ezdî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, nşr. Mahmûd Şehate, Müessesetü't-Tarihi'l-Arabî, Beyrut, 2002, I, 191.

⁶⁶⁶ Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfan*, I, 45.

İlâhî hitâbın başlangıcı hakkındaki nakil yoluyla gelen bu rivâyetler arasında, birinci görüş genel kabul görmüştür. Yaygın olarak kabul edilen bu anlayışa göre, Kur'ân'ın inişi şu şekilde gerçekleşmiştir: Kur'ân, önce Allah katından “*Levh-i Mahfûz*”a, sonra Kadir gecesinde en yakın semadaki “*Beyt'ül-İzze*”ye toptan indirilmiş “*inzâl*”; oradan da hadiselere uygun olarak yaklaşık yirmi üç sene boyunca, peyderpey Resûlullah'a (sas) gelmiştir “*tenzîl*”.⁶⁶⁷ Ancak bu anlayışa eleştirel yaklaşan âlimler de olmuştur:

Reşît Rızâ, Kur'ân-ı Kerîm'in “*Leyletu'l Kadr*”de, bir bütün halinde semanın en alt tabakasına inzâl edildiği fikrini kabul etmeyerek özetle şunları söyler:

Bu fikri savunanların kanaatlerine göre Kur'ân-ı Kerîm, gök katmanlarının en üstündeydi. “*Şehr-i Ramazan*”da ve “*Leyletu'l Kadr*”de bulunduğu yerden alınarak semasının en alt tabakasına indirildi. Daha sonra bulunduğu yerden alınarak Resûlullah'a (sas) tedricen bildirildi. Bunların fikirlerinden anlaşılan odur ki, mübarek Ramazan'ın müstesna Kadir gecesinde, âyetlerde geçen aşikâr manâlara aykırı olarak, Resûlullah'a (sas) hiçbir şey inzâl edilmemiştir. “*Leyletu'l Kadr*”de bizlere, herhangi bir iyilik lütfunda bulunulmamıştır. Sanki Ramazan ayının oruç ayı olması da pek bir hikmet içermemektedir. Çünkü Ramazan'da ve o gecede Kur'ân bizlere değil de, tıpkı semanın tabakalarından birinde ya da “*Levh-i Mahfûz*”da bulunduğu haliyle, bizden gayrı durmaktadır. Böyle olduğunu varsayınca da, bu inzâlin olması veya inzâlden haber verilmesinin de bizlere herhangi bir yararı olmayacaktır. Nitekim Hakk Teâla, Kur'ân'ın Ramazan'da, tek seferde ve toplu halde indirildiğini ifade etmediği gibi; “*Levh-i Mahfûz*”dan semanın en alt tabakasına indirildiğini de söylememiştir.⁶⁶⁸

İlâhî hitâbın “*Levh-i Mahfûz*”dan “*Beyt'ül- İzze*”ye toplu olarak indirilişine İzzet Derveze (ö.1984) ve Subhi Sâlih (ö.1986) gibi bazı âlimler de itiraz etmişlerdir.

İzzet Derveze'nin bu konudaki görüşleri özetle şu şekildedir: Müfessirlerin büyük bir kısmı Kur'ân-ı Kerîm'in mübarek bir gecede, semanın en alt tabakasına toplu halde ve tek seferde inzâl edildiğini ifade etmişlerdir. Bir kısmı da, mübarek gecede Resûlullah'a (sas) inzâl edilmeye başlandığını ifade etmişlerdir. Ancak

⁶⁶⁷ Bkz. Tâberî, *Câmîu'l-Beyân*, XV, 258-259; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 160-161; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX, 7; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 40; Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII, 27.

⁶⁶⁸ Reşît Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, II, 161-162.

müfessirlerin bu ikinci görüşlerinin daha inandırıcı gibi geldiğini söyleyebiliriz. Nitekim Kadir, Duhâ ve Bakara sûrelerinde konumuzla ilgili geçen âyetlerde, Kur'ân-ı Kerîm'in indirilişine başlanmış olmasını mükemmel bir hadise olarak aktardıklarını söyleyebiliriz. Hususî olarak Kadir Sûresi'nin hepsi, Kur'ân-ı Kerîm'in inzâline başlanmış olmasını muazzam bir olay olarak anlatmaktadır. Fakat Kur'ân-ı Kerîm'in o gecede yakın semaya tek seferde ve toplu halde inzâl edildiği hususunda Kur'ân'da herhangi bir delil olmadığı gibi bu hususta herhangi bir sahih hadis de mevcut değildir. Şunu da diyebiliriz ki, Kur'ân-ı Kerîm'in evvela yakın semaya toplu halde inzâlinin, sonrasında da yirmi küsur senede bölümler halinde inzâlini açıklayan hikmetlere benzeyen bir hikmetinin de bulunduğunu söyleyemeyiz.⁶⁶⁹

Subhi Sâlih ise Kur'ân'ın, ilki "*Levh-i Mahfûz*"a, ikincisi en yakın gökteki "*Beyt'ül-İzze*"ye toplu halde indirilmiş olmasının "*inzâl*"; üçüncüsü de oradan, yeryüzündeki olaylara göre peyderpey indirilmesi "*tenzîl*" şeklinde üç nüzûlünün olduğu anlayışını benimsememiştir. Zira böylesi bir görüşe inanılması için rivâyetlerin senetlerinin sahih kabul edilmesinin bile kâfi gelmediğini, bu tür mevzularda Kitap ve Sünnet'ten ancak mütevatir derecesindeki delillerin olması gerektiğini belirtmiştir. Kaldı ki, Kur'ân'ın bizzat kendisi bile bu görüşün tersini dile getirmiştir:

*"Biz, Kur'ân'la senin kalbini pekiştirmek için onu böyle kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır okuduk"*⁶⁷⁰ âyeti Allah'ın Kitabı'nın ancak, hitâbın parça parça indirilmiş olduğunu bildirmektedir.⁶⁷¹

İzzet Derveze de benzer bir görüş ileri sürerek şöyle demektedir: Bu görüşler, özellikle de İbn Abbas'a atfedilenler, Hz. Peygamber'e (sas) kadar ulaştırılmış (merfu) değildir. Oysa bu alan ile ilgili bilgiler, Yüce Allah'ın ilmiyle, hükümlerinin, melekûtunun sırlarıyla ve varlığıyla ilişkili gaybî haberlerdir. Bu tür haberleri ancak peygamberler vasıtasıyla bilmek mümkündür. Peygamber (sas) efendimizden de bu tür haberler aktarılmış değildir. O halde Resulullah'ın (sas) sahih bir hadisine dayanmadan ya da Kur'ân'ın herhangi bir âyetini esas almadan ve

⁶⁶⁹ Derveze, *Tefsîru'l-Hadîs*, I, 242.

⁶⁷⁰ Furkân, 25/32.

⁶⁷¹ Sâlih, Subhi, *Mebâhis*, 53.

sıradan bir söz söylenemeyecek böylesi önemli olan gaybî bir meselede bu tür sözlerin ve haberlerin İbn Abbas tarafından ifade edildiğine ihtimal vermiyoruz.⁶⁷²

Kısacası Derveze'ye göre; Kur'ân'ın nübüvetten önce veya hemen sonra, bir bütün halinde yakın semaya inzâl edildiğini ifade etmek bir paradokstur.⁶⁷³

Derveze'nin bu eleştirilerinin gâyet önemli, isabetli ve yerinde olduğu söylenebilir. Zaten tefsir geleneğinde İbn Abbas'a ait rivâyetlerin pek çoğunun tahlil süzgecinden geçirilmesi gerektiği bilinmektedir. Bu sebeptendir ki İmam Şafî şöyle demiştir: “*Tefsir alanında İbn Abbas'tan sadece yüz civarında sahih nakil mevcuttur.*” Ayrıca İbn Abbas'a ait olduğu bildirilen tefsir rivâyetlerinin, sübutu yönünden sahih olup olmadıklarının belirlenmesi üzerine farklı isnad zincirlerinin her biri ayrı ayrı kritize edilmiştir.⁶⁷⁴

Burada, İlâhî hitâbın insanlıkla buluşmadan önceki aşaması hakkında İbn Abbas'ın kişisel kanaat belirtemeyeceği ve bu sebeple “*Beytü'l-İzze*” hakkındaki bilgileri Hz. Peygamber'den öğrenmiş olması gerektiği şeklinde bir itiraz söz konusudur.⁶⁷⁵ Ancak tefsir ve hadis kaynaklarındaki birtakım rivâyetlerden, ashabin gaybî alanla ilgili meselelerde fikir yürütüp kişisel kanaatlerini belirttikleri anlaşılmaktadır. Nitekim kıyametle ilgili bilgiler, ahiret halleri ve yaratılış gibi pek çok gaybî husustaki meselelerde, ashaptan değişik görüşlerin nakledilmiş olması, bu konularda fikir yürütüldüğünü göstermektedir.⁶⁷⁶

Konu ile ilgili olarak İbn Abbas'tan nakledilen rivâyetlerde, Kur'ân'ın ilk önce “*Levh-i Mahfûz*”dan alınıp topluca dünya semasındaki “*Beytü'l-İzze*”ye indirilmiş olduğundan bahsedildiği halde, “*Beytü'l-İzze*” hakkında herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir. Doğrusu İbn Abbas; “*Kur'ân, zikir makamından alınarak dünya semasındaki Beytü'l-İzze'ye konuldu. Cebrâil (a.s.) Kur'ân'ı Beytü'l-İzze'den parçalar halinde Resulullah'a (sas) indirir ve yavaş yavaş okurdu*”⁶⁷⁷ demiştir. Ancak ne bu

⁶⁷² Derveze, Muhammed İzzet, *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, çev. Vahdettin İnce, Etkin Yayınları, İstanbul, 1997, 243.

⁶⁷³ Derveze, *el-Kur'ânu'l-Mecîd*, 245.

⁶⁷⁴ Bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, II, 188–189.

⁶⁷⁵ Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfan*, I, 47.

⁶⁷⁶ İbn Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Abdulkâdir Ata, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, IV, 427.

⁶⁷⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX, 7; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali en-Neysâbüri, *Kitabu'l-Esma ve's-Sıfat*, Dâr İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, trs. 234; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VI, 144.

rivâyette ne de başka rivâyetlerde ya da başka haber veya eserlerde “*zikir makamı*”, “*dünya seması*”, “*Beytü'l-İzze*” diye anılan mekânların ya da mahallerin nereye karşılık geldiği ve mahiyeti hakkında hiçbir bilginin olmadığını söylemek gerekir. Yani böyle bir mekânın varlığı temel eserlerce teyid edilmediği gibi, İbn Abbas’ın bu adı nereden almış olduğu hususu da pek malum değildir.⁶⁷⁸

Yine bunun gibi, “*Levh-i Mahfûz*” tabirinin mecâzî olarak hitâbın her türlü şer varlığın müdahalesinden korunmuşluğunu mu ifade ettiği yoksa gerçek bir mekâna mı tekabül ettiği meselesi de tartışmaya açık gaybî bir mesele olarak durmaktadır.

Bu hususta diyebiliriz ki “*Levh-i Mahfûz*” ifadesinin yer aldığı âyetlerde, belirli bir mekân veya makama işaret edilmesinden ziyade, Kur’ân’ın İlâhî kaynağını ve bu kaynağın cinler, şeytanlar gibi şer varlıkların müdahalesine karşı muazzam bir şekilde korunaklı ve kapalı olduğunu belirtir. Dolayısıyla ilgili âyetlerin, Kur’ân hakkındaki Müşriklerin haksız, yersiz ve yakışıksız iddialarının reddine yönelik olduğu söylenebilir.⁶⁷⁹

İlâhî hitâbın önce dünya seması denilen “*Beytü'l-İzze*”ye veya Cebrâil’e (a.s.) yahut da Resûlullah’ın (sas) kalbine bir bütün olarak manâ halinde indirildiği hususundaki iddia ve görüşler hem sıhhat derecesi açısından hem de tutarlılık bakımından pek isabetli değildir. Rivâyet ve haberlerin sıhhat derecelerinin de tespiti yapılmamıştır. Öyleyse bu görüşleri, âyet lafızlarındaki manâlara tercihinin yapılmasını gerektirecek herhangi bir sebep de yoktur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki İlâhî hitâp süreci, Allah→ Levh-i Mahfûz→ Cebrâil (a.s.)→ Hz. Muhammed (sas) şeklinde bir çizgi izlemiştir. Bu çizgide Cebrâil’e (a.s.) kadar olan süreç, fizik süreci öncesindeki “*inzâl*” boyutu; Cebrâil (a.s.) ile başlayan süreç de, fizikî boyut içinde cereyan eden “*tenzîl*” boyutu olarak değerlendirilebilir.⁶⁸⁰

Gerek İlâhî hitâbın nüzûlü ile ilgili âyetlerin muhtevası, gerekse yirmi üç yıllık nüzûl süreci dikkate alındığında, yukarıda üçüncü maddede geçen; “*Kur’ân’ın*,

⁶⁷⁸ Bkz. Ebû Zeyd, Nâsır Hamîd, *İlâhî Hitâb*, 149-150.

⁶⁷⁹ Elik, Hasan, *Kur’ân’ın Korunmuşluğu Üzerine*, Marmara Üniversitesi İlâhîyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, 14-61.

⁶⁸⁰ Bkz. Tâberî, *Câmîu'l-Beyân*, XV, 258-259; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 160-161; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX, 7; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 40; Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII, 27.

“Levh-i Mahfûz”dan dünya semasına Kadir gecesi inzâl edilmeye başlandı. Daha sonra muhtelif zamanlarda gelişen olaylar çerçevesinde peyderpey nazil oldu” şeklindeki görüşün diğer görüş ve kanaatlere nispetle daha çok tercih edilen bir görüş olduğu söylenbilir.

3.4. KUR'ÂN HİTÂBINDA LAFİZ - MANÂ AİDİYETİ MESELESİ

Kur'ân, İlâhî evrensel kelâmî hitâbın son halkasıdır. İlâhî hitâp olan Kur'ân'ın, Allah katından sadece lafzen veya sadece mânên mi, ya da hem lafzen hem de mânên mi inzâl edildiği hususu tartışılmıştır. Öncelikle şunu ifade edelim ki, Kur'ân'ın manâ itibariyle Allah'a ait olduğu hususunda İslâm düşünürleri arasında herhangi bir ihtilaf mevcut değildir. Ancak lafzın aidiyeti hususunda değişik görüşler ileri s r lmüş r:

- a. Kur'ân hitâbında manânın Allah'a, lafzın Peygamber'e (sas) ait olduğunu savunanlar.
- b. Kur'ân hitâbında manânın Allah'a, lafzın Cebrâil'e (a.s.) ait olduğunu savunanlar.
- c. Kur'ân hitâbında hem lafzın hem de manânın Allah'a ait olduğunu savunanlar.

şimdi bu görüşleri teker teker ele alıp değerlendirmeye çalışacağız.

3.4.1. Kur'ân Hitâbında Manânın Allah'a Lafzın İse Peygamber'e (sas) Ait Olduğu Görüşü

Bu görüşe göre Cebrâil (a.s.), Hz. Peygamber'e (sas) sadece manâları bildirmiş, Peygamber (sas) ise, bu manâları öğrenerek Arapça olarak ifade etmiştir. Yani manâ Allah'a, lafızlar Resûlullah'a (sas) aittir:

“(Resûlüm!) Onu Rûhu'l-Emîn (Cebrâil) uyarıcılardan olasın diye, senin kalbine indirmiştir”⁶⁸¹ âyetlerinde “senin kalbine indirmiştir” ifadesinin geçmiş olması, bu yorum için delil olarak kabul edilmiştir.⁶⁸²

⁶⁸¹ şuara, 26/193–194.

⁶⁸² Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 161; Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfan*, I, 50; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'anî*, XIX, 121.

İbni Sinâ'ya (ö.428/1037) göre İlâhî hitâbın hakîkati, Yüce Allah'ın emir buyurmasıyla aklî âlemden gelen bilgilerin beşerî nefislere gizli bir şekilde ilkâ edilmesidir. Bu ilkâ durumu uyanıklık halinde ise “vahy”, uyku halinde olursa “ilham” olur. Bu bağlamda yukarıda verdiğimiz âyetlere ve “*Rûhu'l-Kuds kalbime üfledi*”; “*Sâlih kimsenin sadık rüyâsı nübüvvetin kırk altı cüzünden biridir*” hadislerine atıfta bulunmuştur.⁶⁸³

Yine Farabî (ö.950) ve İbni Sinâ'ya göre; maddeyi etkileme gücüne sahip olan peygamberler, mu'cizeler göstermenin yanı sıra melekleri de görebilir, onların sözlerini duyup dil kalıplarına dökebilirler. Fakat peygamberlerin meleği görüp ondan İlâhî hitâbı almaları duyularla alakalı olmayıp tamamen ruhânî bir durumdur. Dolayısıyla İlâhî hitâp, peygamberlerin hayal güçlerini kullanarak ortaya koydukları sembollerdir. Yani İlâhî hitâp, faal akıldan (Cebrâil) sudur eder; hitâp edilen şey de hakîkatin sembolik ifadeleridir. Faal akılla ittisalden hâsıl olan bilgiler bizatihi hakîkatin bilgisi değil, sembolik ifadeleridir. İlâhî hitâbın kaynağı faal akıl olup bu kaynağın ilk sebebe atfedilmesi ise, ancak özel bir yorumla mümkündür.⁶⁸⁴

Farabî ve İbn Sinâ'nın İlâhî hitâp hususundaki anlayışları ile Bâtınî-İsmailî müelliflerin bu konuyla ilgili görüşleri arasında bir paralellik bulunmaktadır.⁶⁸⁵ Nitekim İbn Teymiyye (ö.728/1328), Farabî ve İbn Sinâ ile Muhyîddîn İbnu'l-Arabî (ö.638/1240) gibi birtakım tasavvuf ehlinin Bâtıniyye grubuna dâhil olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸⁶

⁶⁸³ İbn Sinâ, Ebû Ali Huseyn b. Abdillâh, *Risâle fi'l-Fi'l ve'l-İnfîâl*, Matbaatu Cem'iyeti Daireti'l-Maarifi'l-Osmaniye, Haydarabad, 1353, 3–4. İlk hadiste Resûlullah (sas) şöyle buyurmuştur: “*Rûhu'l-Kuds kalbime şu sözü fısıldadı: Hiçbir nefis rızkını tastamam almadıkça ölmez. Öyleyse Allah'tan sakının da rızkınızı güzel ve meşru yollardan arayınız.*” Bkz. Aclunî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafa*, Dâr İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, trs. I, 231; İkinci hadiste Resûlullah (sas) şöyle buyurmuştur: “*Zaman yaklaştığında müminin rüyâsı yalan çıkmaz. Esasen müminin rüyâsı, peygamberliğin kırk altı cüzünden bir cüzdür.*” Buhârî'nin rivâyetinde : “*Peygamberlikten cüz olan şey yalan olamaz*” ziyadesi vardır. Bkz. Buhârî, *Sahîh*, Ta'bir, 26; Müslim, *Sahîh*, Rüyâ, 8; Tirmizî, *Sunen*, Rüyâ, 1; Ebû Dâvûd, *es-Sunen*, Edeb, 96.

⁶⁸⁴ Bkz. Işık, Aydın, *Bir Felsefe Problemi Olarak Vahy ve Mu'cize*, Elis yay. Ankara, 2006, 99–112; Okumuş, Mesut, *Kur'an'ın Felsefi Okunuşu: İbn Sinâ Örneği*, Araştırma yay. Ankara, 2003, 172–180.

⁶⁸⁵ Bâtınî-İsmailî anlayışa göre: “*Nebî küllî akıldan taşan manâları kutsî gücü sayesinde alarak zahiri bir kelâma dönüştürür ve insanlara bildirir.*” Bkz. Deylemî, Muhammed b.Hasan, “*Beyânü Mezhebi'l-Bâtıniyye ve Butlânuhu*”, İrşad yay. İstanbul, 2008, 35-36.

⁶⁸⁶ İbn Teymiyye, Takiyuddîn Ahmed b. Abdulhalîm *Der'u Teâruzi'l-Akl ve'n-Nakl*, nşr. Muhammed Reşâd Salîm, Riyad, 1991, I, 10–11.

Gazzâlî ise; “*Bâtıniyye*”den aktarılan görüşlerin, filozofların anlayış tarzına yakın olduğu tespitinde bulunmuş ve onların İlâhî hitâp tasavvuru hakkında kısaca şunları söylemiştir: “*Bâtıniyye-İsmâiliyye*”ye göre Cebrâil (a.s.), herhangi bir cisimden oluşan ve somut olarak yukarıdan aşağıya inen bir varlık olmayıp, faal akıl ve onun sembolüdür. Kur’ân ise, Cebrâil (a.s.) olarak bilinen faal akıldan feyezân eden bilgilerin, Hz. Muhammed tarafından lisana dönüştürülmesinden ibarettir. Dolayısıyla Kur’ân’a “*Kelâmullah*” denilmesi mecâzîdir. Yüce Allah tarafından Cebrâil (a.s.) aracılığıyla Hz. Muhammed’e (sas) aktarılan bilgiler, birer soyut manâdır, yoksa ibarelerden oluşan lafız şeklinde değildir.⁶⁸⁷

İmâm Mâturidî de, Kur’ân hitâbında lafzın Hz. Peygamber’e (sas) ait olduğu şeklindeki görüşün savunucuları olarak “*Batıniyye*” diye adlandırdığı çevrelere işaret etmiştir. İmâm Mâturidî’ye göre “*Bâtıniyye*”nin bu konudaki görüşleri şu şekildedir: Kur’ân, Resûlullah’a (sas) okuduğumuz şekildeki metin lafızları olarak değil, kalbe ilham şeklinde gelmiş ve daha sonra Resûlullah (sas) tarafından Arapça lafızlara dönüştürülmüştür. Yani Kur’ân, Resûlullah’a (sas) dilsel özellikten bağımsız ve sadece mana olarak nazil olmuş, Resûlullah (sas) ise, İlâhî hitâbı kendi diliyle Arapça ifade kalıplarına sokmuştur.⁶⁸⁸

Aslında konuyu biraz daha geriden ele alıp ifade edecek olursak, İlâhî hitâp olan Kur’ân-ı Kerîm’in yakın semaya ya da Resûlullah’ın (sas) mübârek kalplerine toplu halde ve mânen inzâl edildiği ve semadan da Cebrâil (a.s.) vasıtasıyla, takriben yirmi küsur yılda Resûlullah’a (sas) indirildiği görüşü ne Kur’ân ne de hadisler tarafından desteklenmiş ve ne de mantıksal bir izahatı yapılabilmektedir. Eğer Kur’ân-ı Kerîm, yakın semaya ya da Resûlullah’ın (sas) mübârek kalplerine toplu halde inzâl edilmiş olsaydı, bu durumun ehemmiyeti, hikmetleri ya da gerekçeleri Kur’ân-ı Kerîm’de açıklanmış olacaktı. Hâlbuki aksine, Yahudilerin ve Müşriklerin itirazları karşısında toptan indirilmemesinin sebepleri açıklanmıştır.⁶⁸⁹

Şâyet İlâhî hitâp Resûlullah’ın (sas) kalbine sadece manâ olarak indirilmiş olsaydı, o durumda Cebrâil’e (a.s.) bile ihtiyaç kalmayacaktı. Anlaşılan odur ki, İlâhî hitâbın sadece manâ olarak Resûlullah’ın (sas) kalbine indirildiğini savunan bazı

⁶⁸⁷ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (ö.505/1111), *Fedâihu'l-Bâtıniyye*, nşr. Abdurrahmân Bedevi, Mektebetü'l-Arabiyye, Kahire, 1964, 40–41.

⁶⁸⁸ Mâturidî, *Te'vilât*, III, 541.

⁶⁸⁹ Bkz. Furkân, 25/32.

âlimler, Kur'ân'ın veya Resûlullah'ın (sas) şerefının, yüceliğini beyan etmek için bu görüşü savunmuşlardır. Oysa İlâhî hitâbı Resûlullah'a (sas) bildirenin Cebrâil (a.s.) olduğu ve Cebrâil'in (a.s.) Resûlullah'a (sas) Kur'ân-ı Kerîm'i yaklaşık yirmi küsur senede bölümler şeklinde getirerek okumuş olduğu hususundaki âyetler ile bu fikrin telif edilebilmesinin pek mümkün olmadığını ifade edebiliriz.

İlâhî hitâbın bir rûh ya da mânen Hz. Peygamber'in (sas) mübârek kalplerine inzâl edildiği ve Cebrâil'in (a.s.) haricî mevcudiyetinin olmadığı görüşü, cumhurun kanaatine aykırıdır. Zira cumhurun kanaati, hitâbın doğrudan değil, tamamının Cebrâil (a.s.) aracılığıyla Resûlullah'ın (sas) mübârek kalplerine bölümler şeklinde inzâl edildiği şeklindedir. Aşağıdaki âyetler, açık bir şekilde bu manâya delalet etmektedir:

*“Şüphesiz bu Kur'ân, âlemlerin Rabbi'nin indirmesidir. Uyarıcılardan olasin diye onu güvenilir Rûh (Cebrâil) senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir”;*⁶⁹⁰

*“(Size okuduğu) Kur'ân ancak kendisine bildirilen bir vahydir. Onu, müthiş kuvvetleri olan biri öğretti”;*⁶⁹¹

*“De ki: Her kim Cebrâil'e düşman ise, bilsin ki o, Allah'ın izni ile Kur'ân'ı; önceki kitapları doğrulayıcı, müminler için de bir hidâyet rehberi ve müjde verici olarak senin kalbine indirmiştir.”*⁶⁹²

İlâhî hitâbın Cebrâil (a.s.) tarafından Hz. Peygamber'e (sas) bildirildiği hususunda ve ilk hitâbın gelişi ile ilgili Hz. Aişe'den bazı rivâyetler nakledilmiştir.⁶⁹³

İlâhî hitâbı Hz. Muhammed'e (sas) bildiren melek, Mekkî olan sûrelerde “Rûh”,⁶⁹⁴ Medenî olan sûrelerde de “Cibril” olarak⁶⁹⁵ adlandırılmıştır. Başka elçiliklerde olduğu gibi, Cebrâil (a.s.) de aynı şekilde bir elçi olup, kendi başına davranma yetkisini haiz değildir. Resûlullah'a (sas) ulaştırdığı İlâhî hitâbı, elbetteki Hakk Teâla'nın izniyle, iradesiyle ve bilgisiyle inzâl etmiştir. Aşağıdaki âyetler bu durumu göstermektedir:

⁶⁹⁰ Şuara, 26/192–195.

⁶⁹¹ Necm, 53/4–5.

⁶⁹² Bakara, 2/97; bkz. Kadir, 97/4; Nahl, 16/2; Mümin, 40/15.

⁶⁹³ Bkz. Buhârî, *Sahîh*, Bed'ul-Vahy, 1.

⁶⁹⁴ Bkz. Şuara, 26/192, 193; Kadir, 97 /4.

⁶⁹⁵ Bakara, 2/97.

“Bilin ki o (Kur’ân) ancak Allah’ın ilmiyle indirilmiştir”;⁶⁹⁶

“Fakat Allah, sana indirdiğini kendi ilmiyle indirmiş olduğuna şahitlik eder. Melekler de buna şahitlik eder. Şahit olarak Allah yeter.”⁶⁹⁷

Bu âyette geçen şahitlik eden meleklerden maksat, Cebrâil'e (a.s.) eşlik eden melekler⁶⁹⁸ veya yazıcı ve elçi melekler/sefera⁶⁹⁹ olması muhtemeldir.

Kur’ân-ı Kerîm’in sadece mânen evvela Hakk Teâla tarafından Cebrâil'e (a.s.), sonra da Resûlullah'ın (sas) mübârek kalplerine inzâl edildiği; Kur’ân-ı Kerîm'de yer alan harflerin, Resûlullah'ın (sas) nefsinden doğduğu şeklindeki görüş; Kur’ân cihetiyle desteklenmesi pek mümkün olmayan bir iddiadır. Aynı zamanda Kur’ân'ın rûhuna da aykırıdır. Şâyet bu görüşü kabul edersek, o durumda Kur’ân için “Cenâb-ı Hakk'ın mu’cizevî kelâmıdır” diyebilir miydik?

Cebrâil (a.s.) aracılığıyla takriben yirmi küsur sene zarfında Resûlullah'a (sas) indirilenlerin hepsi hakikat olup “mu’cizevî” Kur’ân olduğunu söyleyebiliriz. Resûlullah'a (sas) vahyederken ses ve söz, Cebrâil'e (a.s.) ait olup, naklettikleri ise, sadece Allah kelâmıdır. Yüce Allah onu önce “levh”de takdir etmiş, Cebrâil (a.s.) ve Resûlullah (sas) da Hakk Teâla'dan almış oldukları şekliyle muhatap aldıkları kimselere okumuşlardır. Cebrâil (a.s.) ve Resûlullah'ın (sas), almış oldukları İlâhî hitâbın terkip ve düzeninde herhangi bir müdahale durumları söz konusu olmamıştır. Bundan dolayı Kur’ân-ı Kerîm, bizlerin hakikat sırlarına vakıf olamayacağımız mahiyeti ve bizlere âşikâr haldeki bütünlüğüyle İlâhî kelâmıdır. Bu sebep ve gerekçelerle Hakk Teâla'ya nispeti mümkündür.⁷⁰⁰

Şâyet Kur’ân'ın Allah tarafında sadece manâ olarak Cebrâil (a.s.) aracılığıyla Resûlullah'ın (sas) kalbine “inzâl” edildi, sonra Resûlullah'ın (sas) lafızlarıyla sunuldu dersek, o halde sünnet hitâbını nereye koyacağız? Çünkü biliyoruz ki, sünnet hitâbını Kur’ân hitâbından ayıran hususiyet; onun manâsının Allah'a, lafızlarının ise Resûlullah'a (sas) ait olmasıdır. Oysa Kur’ân hitâbı, hem lafiz hem de manâ olarak Allah' aittir.

---

⁶⁹⁶ Hud, 11/14.

⁶⁹⁷ Nisa, 4/166.

⁶⁹⁸ Kadir, 97/1-5.

⁶⁹⁹ Abese, 80/15.

⁷⁰⁰ Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfan*, I, 50.

Yine Kur'ân'ın lafız olarak da mu'cize kabul edilmesi, lafzının Allah'a ait olmasını gerekli kılmaktadır.⁷⁰¹ Nitekim Hz. Peygamber'in (sas) kendine ait sözlerinde Kur'ân'daki fesahat ve belagat derecesi yoktur. Şâyet Kur'ân'ın lafızları beşere ait olsaydı, ne kendisiyle meydan okunurdu ne de hadislerden bir farkı kalırdı. Muaraza da mümkün olurdu.

Oysa lafızları Hz. Peygamber'e (sas) ait olan İlâhî hitâplar, hadis kategorisinde değerlendirilmektedir. Hz. Peygamber'in (sas) Allah Teâlâ'ya izafe ettiği ve Allah'ın kelâmını kendi lafzıyla rivâyet ettiği sözlere "*kudsi hadis*" denilmektedir.⁷⁰² Ancak kudsi hadis ile Kur'ân arasında pek çok farklar mevcuttur. Bu farklılardan en önemlileri şunlardır:

a. Kur'ân, Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e (sas) lafzıyla beraber vahyettiği kelâmıdır. Onunla meydan okumuş ve o bir mu'cizedir; kudsi hadis ile meydan okuma ve i'caz vâki olmamıştır.

b. Sadece Kur'ân Allah'a nisbet edilip "*Allah şöyle buyurdu*" denilir. Kudsî hadis, kimi zaman inşa nisbetiyle Allah'a, kimi zaman da ihbar nisbetiyle Hz. Peygamber'e (sas) izafe edilir.

c. Kur'ân'ın hepsi tevatürle nakledilmiştir. Sübutu kesindir. Kudsî hadislerin çoğu ahad haberlerdir. Sübutu zannidir, bazen sahih, bazen hasen veya zayıf olabilir.

d. Kur'ân'ın tilavetiyle ibadet olunur. Kudsî hadisle ibadet edilmez.

e. Kur'ân, lafız ve manâ bakımından Allah'tandır. Kudsi hadislerin manâsı Allah'a, lafızları ise Hz. Peygambere aittir.⁷⁰³

Kur'ân-ı Kerîm, hem lafzen hem de mânen Hakk Teâlâ'nın muciz kelâmıdır. Nitekim Hakk Teâla, Kur'ân'ın elfazıyla tehaddide bulunmuştur. Resûlullah'ın (sas), yine İlâhî hitâp ile sadece manâ olarak alıp fakat kendi ifadeleriyle sarfettiği sözlerin Kur'ân elfazı ve nazmıyla olan üslup farklılığı, bunun en açık delili olmaktadır.

⁷⁰¹ Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfan*, I, 51.

⁷⁰² Mennâ Halîl el Kattân, *Ulûmu'l-Kur'ân*, 40.

⁷⁰³ Bkz. Mennâ Halîl el Kattân, *Ulûmu'l-Kur'ân*, 41.

3.4.2. Kur'ân Hitâbında Manânın Allah'a Lafzın İse Cebrâil'e (a.s.) Ait Olduğu Görüşü

Bu görüşe göre, Cebrâil'e (a.s.) sadece manâ bırakılmış, o da bu manâları Arapça lafızlarla dile getirmiştir. Gök ehli de onu Arapça olarak okuyordu ve Cebrâil (a.s.) onu daha sonra aynen indirmiştir.⁷⁰⁴ Allah'tan gelen bu manâlar, melek tarafından söz kalıplarına dökülerek insan düzeyine indirildiği için; “*Kerim elçinin sözü*”⁷⁰⁵ diye nitelendirilmiştir.⁷⁰⁶

İlâhî hitâbın “*lafız-manâ aidiyeti*” hususunda büyük önem arz eden ve Kur'ân'da iki âyette geçen; “*şerefli elçinin kavli*” ifadesi hakkında, konunun ehemmiyetine ve itirazların en çok bu cihetle gelmesine binaen, üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmamız gerektiğini düşünüyoruz. Şöyle ki:

Kur'ân'da geçen ve Kur'ân'ın; “*şerefli elçinin kavli*” olduğunu ifade eden, Hâkka ve Tekvîr sûrelerinde yer alan âyetler, Kur'ân'ı bir “*kavl*” olarak şerefli elçiye nispet etmektedir:

“*Hiç şüphesiz o (Kur'ân), çok şerefli bir elçinin kavlidir.*”⁷⁰⁷

Aslında Yüce Allah burada: “*O Kur'ân, bir meleğin veya nebînin sözüdür*” dememiş bilakis; “*şerefli bir elçinin sözüdür*” demiştir. Böylelikle “*elçi*”nin, Kur'ân'ı kendisiyle gönderenin habercisi olduğunu; dolayısıyla gönderen tarafından tebliğde bulunulduğu anlaşılmış olmaktadır.⁷⁰⁸

Bu iki âyette geçen kavlin nisbet edildiği şerefli elçi ve söz konusu nisbetin mahiyeti hakkında değişik değerlendirme ve yorumlar yapılmıştır.⁷⁰⁹ Elbette ki şerefli elçinin kim olduğu hususunda âyetlerin bağlamı, bize en önemli dayanak olacaktır.

Hâkka Sûresi'nde Kur'ân'ın: “*şerefli bir elçinin sözüdür*” ifadesinin hemen akabinde, onun bir şair veya kâhin sözü olmadığı belirtilir:

⁷⁰⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 161; Zurkânî, *Menâhilü'l-İrfan*, I, 42; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 43; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'anî*, XIX, 121.

⁷⁰⁵ Hakka, 69/40; Tekvir, 81/19.

⁷⁰⁶ Ateş, Süleyman, *Çağdaş Tefsîr*, X, 47.

⁷⁰⁷ Hakka, 69/40; Tekvir, 81/19.

⁷⁰⁸ Çağıl, Necdet, *İlâhî Kelâmın Tabiatı*, İnsan yay. İstanbul, 2003, 78.

⁷⁰⁹ Bkz. Çağıl, Necdet, *İlâhî Kelâm*, 65–66; Öge, Sinan, *İlâhî Kelâm*, 214.

“O, bir şairin sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz! Bir kâhinin sözü de değildir. Ne de az düşünüyörsünüz!”⁷¹⁰

Böylece ilk âyette belirtilen şerefli elçi, ikinci ve üçüncü âyette belirtilen şair ve kâhin gibi beşerî unsurların alternatifini konumundadır. Dolayısıyla şair ve kâhin düşüncesinin karşılığında, kastedilenin Hz. Muhammed olma ihtimali düşünülebilir.⁷¹¹

Tekvîr Sûresi’nde ise, Kur’ân şerefli elçiye nisbet edilir ve elçi hakkında şu nitelendirmelerde bulunulur:

“(O elçi,) Güçlüdür, Arşın sâhibi (Allâh) katında yücedir. Orada (kendisine) itâ’at edilen, güvenilen (bir elçi)dir.”⁷¹²

Ardından İlâhî hitâbı alan ve bu hitâbı tebliğ eden Hz. Muhammed’in iddia edildiği gibi deli olmadığı;

“(Ey Kureyşliler!) Sizin arkadaşınız (Muhammed) bir deli değildir,”⁷¹³ ifadeleriyle belirtildikten sonra, Cebrâil’i (a.s.) görmesinin bir yanılgı değil, gerçek olduğu anlatılır:

“Andolsun O, Cebrâil’i apaçık ufukta gördü.”⁷¹⁴

Burada da şerefli elçi; “Kur’ân, kovulmuş şeytanın sözü değildir”⁷¹⁵ âyetiyle iddianın alternatifini olarak sunulmuştur ki o da Cebrâil (a.s.) dir.⁷¹⁶

“Şerefli elçinin sözü” ifadesinden Hakka Sûresi’nde, şair ve kâhin düşüncesinin karşılığında Hz. Muhammed’in olma olasılığında söz etmiştik. Tekvir Sûresi’nde ise, yine bağlama uygun olarak şeytana mukabil olarak bir beşerî değil de Cebrâil’in (a.s.) kastedilmiş olması muhtemeldir. O halde Kur’ân, Allah’ın “kelâm”ı olmakla birlikte hem Hz. Muhammed’in hem de Cebrâil’in (a.s.) “kavl”i olmakla nitelenerek sonuçta üç özneye nispet edilmiş olmaktadır.⁷¹⁷

⁷¹⁰ Hakka, 69/41–42.

⁷¹¹ Bkz. Çağıl, Necdet, *İlâhî Kelâm*, 65–69; Öge, Sinan, *İlâhî Kelâm*, 214.

⁷¹² Tekvir, 81/20, 21.

⁷¹³ Tekvir, 81/22.

⁷¹⁴ Tekvir, 81/23.

⁷¹⁵ Tekvir, 81/25.

⁷¹⁶ Çağıl, Necdet, *İlâhî Kelâm*, 65–69.

⁷¹⁷ Öge, Sinan, *İlâhî Kelâm*, 215.

Burada yeri gelmişken “kelâm” ve “kavl” ifadeleri üzerinde durmanın, isabetli ve yerinde olacağı kanaatindeyiz:

“Kavl- kelâm” ilişkisi bağlamında “kavl”; “kelâm” için delalet edici bir unsur olmaktadır. Dolayısıyla bir söz, onu inşa edenden nakledilmesi halinde, nakledene “kelâm” olarak nispet edilmez; ancak “kavl” olarak nisbet edilebilir.⁷¹⁸

Bu durumda “kelâm”, bir manâ ifade ediş bakımından kendi başına yeterli iken; “kavl” ise, mutlak manâda bu özelliğe sahip değildir. “Kelâm”ın aksine “kavl”, ister tam ister noksan olsun, lisanın dediği her lafza, tertip üzerine yapılan her konuşmaya ad olabilmektedir.⁷¹⁹

Yani “kelâm”, “kavl”den daha kapsamlı olup, aralarında tam girişimlilik (umum-husus- mutlak) irtibatı bulunmaktadır. Buna göre her “kelâm” “kavl”dir; ama her “kavl”, “kelâm” değildir. Çünkü “kavl”, hem müfred hem de cümle için kullanılabilirdiği halde; “kelâm”, sadece cümle makamında kullanılabilir.⁷²⁰

Diyebiliriz ki, İlâhî kelâm olması hasebiyle Kur’ân, inşa açısından Allah’tan başkasına isnat edilemez. O halde Cebrâil (a.s.) veya Hz. Muhammed’e (sas) “kavl”in nispet edilmiş olması, inşaî oluştan farklı bir mahiyettedir. Buradaki izafet, inşa dışında tebliğ veya teşrif maksatlı kullanılmış olabilir. Yani lafız ve manâ olarak Allah’a ait olan kelâm, tebliğ ve taşıyıcı görevlerini gerçekleştirmeleri nedeniyle, Cebrâil’e (a.s.) ve Hz. Peygamber’e (sas) izafe edilmiştir.⁷²¹

O halde Kur’ân’ı, “Levh-i Mahfûz”da açığa çıkaran Hakk Teâlâ olduğundan gerçekte Allah kelâmı; göklerden yere indirmesi ve Hz. Peygamber’e (sas) okuması sebebiyle Cebrâil’e (a.s.); insanları onunla inanmaya çağırda bulunduğu, açıklamalar yaptığı ve onu peygamber olduğunun ispatı kıldığı için de Hz. Peygamber’e (sas) nisbeti mümkündür.⁷²²

Yukarıdaki açıklamalar neticesinde, Kur’ân hitâbındaki lafızların inşasında Cebrail’in (a.s.) bir rolünün olmadığını söyleyebiliriz. Cebrail (a.s.) ve Resûlullah (sas), bu hitâp sürecinde sadece elçilik görevini ifa etmiştir.

⁷¹⁸ Râğıb el-İsfahanî, *el-Müfredât*, 415-516.

⁷¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 572.

⁷²⁰ Çağır, Necdet, *İlâhî Kelâm*, 74-75.

⁷²¹ İbn Teymiyye, Takiyuddîn Ahmed b. Abdulhalîm *Muvâfakâtu Sahihi'l-Menkûl li Sarihi'l-Ma'kûl*, Beyrut, 1985, I, 194.

⁷²² Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXX, 118.

3.4.3. Kur'ân Hitâbında Hem Manânın Hem de Lafzın Allah'a Ait Olduğu Görüşü

Resûlullah'a (sas) gelen hitâplar, aynı anda hem lafız hem de manâ olmak üzere, Cebrâil (a.s.) tarafından “*Levhi Mahfuz*”dan alınıp muhafaza edilmiş, parça parça indirilmiştir.⁷²³ Genele ait bu görüşün arka planında, Kur'ân'ın metin olarak daha önceleri “*Levh-i Mahfûz*”daki var olduğu kabulü de bulunmaktadır.⁷²⁴

Âlûsî'ye göre, İlâhî hitâpta “*lafız–manâ aidiyeti*” hususunda zikredilen görüşler içerisinde tercih edileni, Kur'ân'ın manâları gibi, lafızlarının da Allah'a ait olduğunu, Cebrâil'in (a.s.) bunda hiçbir müdahale ve katkısının olmadığını, Hz. Peygamber'in (sas) de bu lafızları işitip ve onları İlâhî kudret ile olduğu gibi kavrayıp aktardığını⁷²⁵ savunan görüştür.

Hız. Muhammed'in (sas) kendisine gelen İlâhî hitâbı aynen aktarması, onun temel vazifesidir. Yüce Allah tarafından bildirilen lafızlar üzerinde tasarruf yetkisi kabul edildiğinde, kendisine indirilenin aslî sûretini değil, ondan anladığını muhataplara açıklamış olur. Oysa Yüce Allah;

“*İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'ân'ı indirdik*”⁷²⁶ buyurarak Hz. Peygamber'e (sas), kendisine indirileni olduğu gibi aktarıp manâlarını açıklamasını emretmiştir. Bu nedenle Hz. Peygamber'in (sas) kelime ve harflerin özünde herhangi bir değişiklik yapması pek mümkün görünmemektedir.

Yine şunu ifade edebiliriz ki, hem Kur'ân âyetinin;

“*Biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik*”⁷²⁷ ifadesiyle hem de; Kur'ân nazımının muciz olması hüccet değeri taşır gerekçesiyle Resûlullah'ın (sas) İlâhî hitâba müdahalesi ihtimali haklı olarak reddedilebilir. Çünkü âyetin sarih ifadesiyle Kur'ân, Arapça olarak nazil olmuş ve Kur'ân nazımının muciz olması da manâsının Allah'a ait olması gibi elfazının da Allah'a ait olmasını gerekli kılmaktadır.

⁷²³ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 160; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 43.

⁷²⁴ Ebû Zeyd, Nâsır Hamîd, *İlâhî Hitâb*, 66, 67.

⁷²⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'anî*, XIX, 121.

⁷²⁶ Nahl, 16/44.

⁷²⁷ Yûsuf, 12/2.

Dolayısıyla Kur'ân hitâbının manâ ve elfazına ne Cebrâil (a.s.) ne de Resûlullah'ın (sas), müdahale etmesinin pek mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

Yüce Allah, Hz. Peygamber'e (sas) “vahy” ve “inzâl” edilen Kur'ân'ın Arapça olduğuna özel bir vurgu yapmaktadır.⁷²⁸ Ayrıca:

“Biz onu Arapça bir Kur'ân kıldık”⁷²⁹ âyetiyle de, Kur'ân için Arapça olan lafzî boyutuyla önceden bir kılınmışlık söz konusudur. Şâyet lafız Hz. Peygamber'e (sas) ait olsaydı, indirilen sadece manâ olacaktı. Bu da; Arapça Kur'ân olarak indirilme şeklinde ifade edilmezdi. Çünkü manânın Arapça ya da herhangi bir dile tahsis edilemeyeceği açıktır. Yüce Allah bu ifadeleriyle, zihinlerde oluşması muhtemel olan şüpheleri önceden bertaraf etmektedir. Böylece Kur'ân'ın indirilmeden önceki “A'râbî” olması vasfıyla; manâsının Allah'a ait olup, lafzının Hz. Peygamber'e (sas) ait olma ihtimali, imkânsız kılınmıştır.⁷³⁰

Abdullah Derrâz, Kur'ân hitâbının hem mânen hem de lafzen İlâhî olduğunu, bu hususta farklı bir ihtimal ve durumun söz konusu olamayacağını söyler ve manâsının İlâhî hitâp olduğuna dair şu âyetleri zikreder:

“Ey Muhammed!) Onlara (istedikleri) bir âyet getirmediğin zaman (alay ederek) derler ki: Onu (da) bir yerlerden derleyip toplasaydın ya. De ki: Ben ancak Rabbimden bana vahyedilene uymaktayım.”⁷³¹

“Âyetlerimiz kendilerine apaçık birer delil olarak okunduğunda, (öldükten sonra) bize kavuşmayı ummayanlar, ya (bize) bundan başka bir Kur'ân getir veya onu değiştir dediler. De ki: Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak şey değildir. Ben ancak bana vahyolunana uyarım.”⁷³²

Aynı şekilde lafızlarının da İlâhî hitâp olduğuna dair zikrettiği âyetler de şunlardır:

“Biz onu, akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur'ân olarak indirdik.”⁷³³

“Sana Kur'ân'ı okutacağız ve sen onu unutmayacaksın.”⁷³⁴

⁷²⁸ Bkz. Yuuf, 12/2; Ra'd, 13/37; Zümer, 39/28; Fussilet, 41/3, 44; Şûrâ, 42/7.

⁷²⁹ Zuhuf, 43/3.

⁷³⁰ Keleş, Ahmet, "Sünnet Vahy İlişkisi", Dicle Üniversitesi İlâhîyat Fakültesi Dergisi, 1999, I, 160.

⁷³¹ A'raf, 7/203.

⁷³² Yunûs, 10/15.

⁷³³ Yûsuf, 12/2.

“(Resûlüm!) onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma.”⁷³⁵

“Rabbinin kitabından sana vahyedileni oku. O'nun kelimelerini değiştirecek hiçbir kimse yoktur.”⁷³⁶

Derrâz şu değerlendirmelerde bulunur:

Bir bak! Allah Teâlâ bu âyetlerde “*kıraat*” (okuma), “*ikra*” (okutma), “*tilavet*”, “*tahriku'l-lisan*” (dili hareket ettirmek) ve “*lisanun Arabî*” (Arap Dili) olması gibi hususları zikretmiştir ki, bütün bu hususlar ise, kesinlikle manâların değil, lafızların özellik ve sıfatlarındandır. Öyleyse şu hakikat son derece açıktır ki, Kur'ân'da ne Hz. Muhammed'in ne de herhangi bir kulun herhangi bir dahli ve katkısı vardır... O Kur'ân, hem lafızıyla hem de manâsıyla ancak ve ancak Allah katından indirilmiştir.⁷³⁷

Hiz. Peygamber'e (sas) gelen Kur'ân hitâbının “*lafız ve manâ aidiyeti*” hususu, esas itibariyle gaybî bilgi boyutuna dâhil olduğundan, teolojik ve epistemolojik boyutlarda tartışılmaya devam edilecektir. Nitekim Derveze de, bu zihnî, metafizik meselenin somut bir kesinlikte ortaya konulamayacağını belirterek şöyle der: Bu tür konularda yapılan değerlendirmeler tahminden öteye geçmemektedir. Çünkü konu, İlâhî hitâbın alanı ve peygamberlik görevinin sırlarıyla ilgili gaybî bir meseledir. Bu hususta açık bir Kur'ân âyetine ve Hiz. Peygamber'in (sas) sahih bir hadisine dayanmadan herhangi bir beyanatta bulunmak doğru değildir. Ancak bu mevzuda sarîh bir delil de mevcut değildir. O halde bu konuyla ilgili gerçek, pratik durumun kendisidir. O da Peygamberimizin (sas), kendisine vahyedilen Kur'ân'ı Arapça lafızlarla tebliğ ettiği, ondan duyulduğu şekliyle tedvin edildiği ve ezberlendiği gerçeğidir. Bu konuda kesin bir tevatür söz konusudur. Yani Peygamberimizin (sas) tebliğ ettiği Kur'ân lafızları, onun kalbine inen vahyin ta kendisidir. Dolayısıyla, Kur'ân'ın sadece manâ olarak vahyedildiğini söylemek doğru değildir. Nitekim Kur'ân'ın bazı âyetleri⁷³⁸ de onun Arapça indirilmiş ve Arapça bir kitap kılınmış olmasından söz etmektedir.⁷³⁹

Kur'ân'da “*de ki*” ifadesinin üç yüzden fazla yerde tekrar edilmiş olması da okuyucunun Hiz. Muhammed'in (sas) İlâhî hitâpta hiçbir bir müdahalesinin

---

⁷³⁴ A'la, 87/6.

⁷³⁵ Kıyame, 75/16.

⁷³⁶ Kehf, 18/27.

⁷³⁷ Bkz. Derrâz, *Nebeu'l Azîm*, 20–21.

⁷³⁸ Yûsuf, 12/2; Zuhuf, 43/3; Zümer, 39/28; Fussilet, 41/3, 44.

⁷³⁹ Derveze, *el-Kur'ânu'l-Mecîd* 246–247.

bulunmadığını daima hatırlamasına yöneliktir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (sas) ne cümle ve ne de kelime üzerinde herhangi bir tasarrufu vardır.⁷⁴⁰

O halde İlâhî hitâp olan Kur'ân, Cebrâil (a.s.) aracılığıyla; “*Apaçık Arap lisanı ile*”;⁷⁴¹ “*Okuma parçalarına ayrılmış olarak*”⁷⁴² bölümler halinde okunarak “*Arapça bir Kur'ân olarak*”⁷⁴³ indirilmiş İlâhî kelâmdır diyebiliriz.

Yani Kur'ân'ı Kur'ân yapan; Arapça lafız, nazım ve manâ halinde inzâlî şeklindeki özellikleridir. Bu özellikler veya bunlardan bir tanesi olmadan Kur'ân-ı Kerîm ve bu âyetler olmayacaktır:

“*Biz onu (Kur'ân'ı) hak olarak indirdik ve o da hak ile indi.*”⁷⁴⁴

“*Şüphesiz bu Kur'ân sana, hüküm ve hikmet sahibi, hakkıyla bilen Allah tarafından verilmektedir.*”⁷⁴⁵

İlâhî hitâp sırasında okunan, manâ olmayıp; manâyı en beliğ şekliyle dile getiren onun lafzıdır. Öyleyse Kur'ân-ı Kerîm'in, Resûlullah'ın (sas) mübârek kalplerine; dilden, ifadeden ve nazımdan soyut halde, sadece mânen inzâl edildi denilmesi doğru bir yaklaşım değildir.

Kur'ân-ı Kerîm; Arapça lafzıyla, nazmıyla ve de manâsıyla bir bütün olarak indirilmiş İlâhî hitâptır. Bu unsurların hepsi Kur'ân'ın hususiyetlerindedir. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm mucizdir ve kıraatı ibadettir. Bu unsurlardan herhangi birisini içermeyen söz, İlâhî olma niteliğini koruyamayacağından dolayı “*Kur'ân*” sayılamaz. Kur'ân'ın İlâhî olma niteliği, hususiyetlerinin tümüne ayrı ayrı sirâyet eden asıl vasıftır. Mesela; “*Mütevâtîr Hadis*” ile “*Kur'ân*”ın her ikisi de hikmet içermesine rağmen aralarındaki en belirgin fark; hadisin lafzı ve manâsının tamamen Resûlullah'a (sas) ait olmasıdır.

Şayet Hakk Teâla'nın sonsuz kelâmı, lafzî veya manâ olarak hiçbir bir lisana tahsisi yapılamaz. Zira Cenabı Hakk'ın;

⁷⁴⁰ Sâlih, Subhi, *Mebâhis*, 31.

⁷⁴¹ Nahl, 16/103.

⁷⁴² İsrâ, 17/106.

⁷⁴³ Yûsuf, 12/2.

⁷⁴⁴ İsrâ, 17/105.

⁷⁴⁵ Neml, 27/6.

“Sana da o Zikr'i indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın”⁷⁴⁶
ifadesinin gerekçesiyle;

“Biz, her elçiyi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açıklasın”⁷⁴⁷
beyanatı da bunun açık delilidir denilecek olursa diyebiliriz ki, ancak ezeli olma niteliğiyle düzenlenmiş olan ve lafızları anlamının, anlamı da lafızlarının aynası durumundaki İlahî kelâm, indirildiği lafızdan başka bir lisan ile tam anlamıyla ifade edilebilmesi veya tercümesinin yapılabilmesi söz konusu değildir. Bu sebepten dolayı, Arapça dili de Kur’ân-ı Kerim’in hususiyetlerinden birini teşkil etmektedir.⁷⁴⁸ Nitekim, İlahî hitâbın dilsel formata dönüşümünü dahi Allah bizatihi kendisine nispet ederek, Hz. Peygamber’in ancak kendisine okunana tabi olmasından başka bir rolünün olmadığını ifade etmiştir. Yani Hz. Muhammed’in (sas) İlahî hitâbın yapıldığı esnada, inen hitâbı telaffuz etme çabası dahi yasaklanmıştır.

Aşağıdaki âyetler, Cebrâil’in (a.s.) Resûlullah (sas) ile iletişim sağladığı İlahî hitâbın mahiyeti hususunda bizlere önem arzeden bilgiler içermektedir:

“(Ey Muhammed!) Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımlatma. Şüphesiz onu toplamak ve okumak bize aittir. O hâlde, biz onu okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy. Sonra onu açıklamak da bize aittir.”⁷⁴⁹

Zemahşerî, bu âyetin sebab-i nüzûlünü ve gayesini şu şekilde açıklamıştır: Resûlullah (sas), vahy alırken, Cebrâil (a.s.) ile rekabet ediyordu. Cebrail’in (a.s.) vahyi tamamlamasına sabretmiyordu. Bir kısmını kaçırabilirim telaşıyla, aynen üstadının söyleyeceği ifadeler daha telaffüz edilmeden onları kaydetmeye gayret gösteren çalışkan bir talebe şeklinde, Cebrâil’le (a.s.) beraber süratlice kıraat ve hıfzmede adeta yarışıyordu. Oysa İlahî hitâp tamamlanıncaya kadar kalbini ve kulağını ona vermek ve dinlemekle emrolundu. Sonra vahy onda kökleşinceye kadar

⁷⁴⁶ Nahl, 16/44.

⁷⁴⁷ İbrahim, 14/4.

⁷⁴⁸ Müşrikler, Kur’ân’dan önceki İlahî kitapların İbrânce veya Süryânce indirilmiş olduğunu duyuyor ve biliyorlardı. Bu dillerin vahy dili olduğunu sanıyorlardı. Kur’ân’ın da Hz. Muhammed’e (sas) bu dillerden biriyle indirilmesi gerektiğine inanıyor ve Arapça olarak indirilmiş olmasını yadırgıyorlardı. Oysa Yüce Allah, her peygamberi kendi kavminin diliyle göndermiştir. Böylelikle Kur’ân, Arapça olarak gönderilmiştir. Bkz. Hey’et, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, III, 303. Kur’ân, modern teknik anlamda bir dil kavramına sahiptir. Bkz. İzutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, 176.

⁷⁴⁹ Kıyame, 75/16–19.

okuyarak onu takip etmesi emredildi.⁷⁵⁰ İlâhî hitâp inerken Hz. Peygamber (sas), onu acele bir şekilde almaya çalışır, bu sebeple onu hıfz etme arzusu ve unutmaya endişesiyle dilini ve dudaklarını hareket ettirmiştir.⁷⁵¹ Resûlullah'ın (sas) bu şekilde davranmasının sebebi, İlâhî hitâbın objektifliğini bozmadan olduğu gibi aktarmakla yükümlü olmasından kaynaklanmaktadır.⁷⁵²

Bu durum, peygamberlik iddiasından önce veya sonra kelâmı takip etme noktasında Hz. Muhammed'in (sas) bir âdeti değildi. Zaten Araplarda da böyle bir alışkanlık yoktu. Çünkü onlar, ifade edecekleri sözleri içlerinde düzenler ve hazırlıyorlardı. O halde Kur'ân'ın lafızları şâyet Resûlullah'a (sas) ait olsaydı, İlâhî hitâbı alma hadisesi, kendi kelâmı gibi ve Arapların kelâmına uygun tarzda, yani alışlagelen şekilde cereyan ederdi.⁷⁵³

Ayrıca hadis kaynaklarında geçen ve “Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı her yıl Ramazan ayında bir defa Cebrâil'e (a.s.) arz ederdi”⁷⁵⁴ bilgisi de, Kur'ân'ın manâsı gibi lafızlarının da İlâhîliğine ve yukarıdaki âyette de ifade edildiği gibi; Hz. Muhammed'e (sas) bu şekilde öğretildiğini ve sürekli bir şekilde kontrol altına alınıp pekiştirildiğini göstermektedir.

“Sana vahyedilmesi tamamlanmadan önce Kur'ân'ı okumakta acele etme”⁷⁵⁵ âyeti de İlâhî hitâbın mahiyeti hakkında bize önemli bilgiler sunmaktadır.

Bir başka âyette Yüce Allah, Hz. Peygamber'in (sas), kalbine hitâp edilenleri asla unutmayacağını garanti etmektedir:

“Sana Kur'ân'ı okutacağız ve sen onu unutmayacaksın.”⁷⁵⁶

Bu âyetlerden anlaşılıyor ki Cebrâil (a.s.), Hakk Teâlâ'nın indirilmesini istediği ve onayladığı âyetleri, Resûlullah'a (sas) hitâp durumunda Arapça olarak kelimesi kelimesine okumuştur. Hitâp sahibinin iradesiyle okunan her bölüm, Resûlullah'ın (sas) hafızasında bir bütün olarak toplanmıştır.

⁷⁵⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 498; Ayrıca bkz. Buhârî, *Sahih*, Bed'u'l-Vahy, 1.

⁷⁵¹ Bakıllânî, *el-İnsaf*, 98.

⁷⁵² İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 228.

⁷⁵³ Derrâz, *Nebeu'l Azîm*, 25.

⁷⁵⁴ Buhârî, *Sahih*, Fedailu'l-Kur'ân, 7; Müslim, *Sahih*, Fedailu's-Sahabe, 15.

⁷⁵⁵ Taha, 20/114.

⁷⁵⁶ A'la, 87/6.

Kur'ân hitâbının Hz. Peygamber'e (sas) lafız ve manâ olarak nâzil olduğunu savunan Zurkânî şöyle der: Kur'ân'daki lafızlar sadece Allah'ın sözüdür. Onların inşasında ve tertibinde ne Cebrâil'in (a.s.) ne de Hz. Muhammed'in (sas) rolü vardır. Doğrusu Kur'ân lafızları ilk olarak Yüce Allah tarafından tertip edildiği için başkasına değil O'na nispet edilir.⁷⁵⁷

Zurkânî, Kur'ân hitâbının lafız ve manâsının Allah'a ait olduğu görüşünü savunurken, İlâhî hitâpta lafzın aidiyeti ile ilgili görüşler hakkında da şöyle demektedir: Bazı insanlar Cebrâil'in (a.s.) Resûlullah'a (sas) Kur'ân'ın manâlarını indirdiğini, Resûlullah'ın (sas) da bu manâları Arapça lafızlara dönüştürdüğünü söylemişlerdir. Diğer bir kısmı ise, Kur'ân lafızlarının Cebrâil'e (a.s.) ait olduğunu, Yüce Allah'ın ona sadece manâları hitâp ettiği görüşünü ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerin ikisi de yanlış ve bâtıldır. Hem kitap ve sünnetin açık ifadeleriyle, hem de icmayla çelişen bu iki görüşün bir değeri yoktur. Eğer Kur'ân'daki lafızlar Hz. Peygamber (sas) veya Cebrâil'e (a.s.) ait olsaydı, Kur'ân mu'cize olabilir miydi? Lafızlar Allah'a ait olmasaydı, Kur'ân'ı O'na nispet etmek doğru olur muydu?⁷⁵⁸

İlâhî hitâbın yapıldığı esnada, Resûlullah'a (sas) saniyeler veya dakikalar içerisinde onca âyetler bildirilirken, o da kendisine yapılan bu bildirimleri hata ve ilave yapmaksızın aynen ashabına aktarmıştır. Ümmi bir insanın önüne yazı verilip okutturulmaya çalışılsa, o kimse hiç okuyamayacak veya ilk etapta telaffuz etmekte sıkıntılar çekecek, belki de pek çok hatalı okuyuşlar yapacaktır. Bu tabii hal, ümmi olan Resûlullah (sas) için de geçerlidir. Bunların yanı sıra, Resûlullah'a (sas) gelen âyetler arasında, o günün Arapçasında yaygın kullanılmayan kelimeler olduğu halde, herhangi bir telaffuz hatası da yaşamamıştır.

İşte bu önemli hususiyetleri göz önünde bulundurarak diyebiliriz ki İlâhî hitâp olan Kur'an, manâ, metin ve telaffuz halinde Cebrâil (a.s.) tarafından Resûlullah'a (sas) okunmuş ve öğretilmiştir. Resûlullah'ın (sas) onca metni bu kadar kısa süre içerisinde gizli ve hızlı bir şekilde ve de hatasız olarak almasını, günümüz teknolojik imkânlarında ses, veri, görüntü vs. kayıtları dikkate aldığımızda, anlaşılmasının ya da kabul edilebilir olmasının kolay olduğunu söyleyebiliriz.

⁷⁵⁷ Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfan*, I, 50.

⁷⁵⁸ Zurkânî, *Menâhilu'l-İrfan*, I, 50.

İlâhî hitâp esnasında Resûlullah'ın (sas) yaptığı şey; tamamen susmak, kalbini ve kulağını iyice okunana verip dinlemek ve şu âyetin gereğini yapmaktır:

*“Kur'ân okunduğu zaman ona kulak verip dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin.”*⁷⁵⁹

Bu açıklamalardan sonra rahatlıkla diyebiliriz ki, yukarıda zikrettiğimiz âyet-i kerîmeler, geçmişte ve günümüzde tartışılmakta olan; “İlâhî hitâp olan Kur'ân'ın, sadece manâ olarak mı, yoksa hem lafız hem de manâ olarak mı indirildiği” hususuna açıklık getirmekte ve Kur'ân'ın, metin ve manâ olarak vahyedildiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Öte yandan Yüce Allah'ın, İlâhî kelâmını hangi lafız ve manâ ile ifade etmesi gerektiğini en iyi bilip ve tercihini o yönde kullanacağını düşündüğümüzde, Kur'ân'ın hem manâ hem de lafız yönüyle İlâhî olduğu sonucuna varılacaktır. Aslında sadece anlamsal olan bir şeye tam olarak kelâm demenin zorluğunun yanı sıra, lafızdan bağımsız bir manânın aktarımının da ne denli zor ve mümkün olabileceği de ayrı bir sorundur. Aynı şekilde Kur'ân hitâbının lafız ve manâ açısından farklı öznelere hamledilmesi, onun İlâhî kelâm olduğu düşüncesine de gölge düşürebilir. Dolayısıyla Yüce Allah, hangi manânın hangi dilde, hangi lafızlarla karşılandığını mükemmel bir şekilde bildiğine göre, kelâmını başka öznelere havale etmesi pek anlamlı görünmemektedir. Nitekim İlâhî kelâmın hem lafız ve hem de manâ olarak Allah'a ait olmasının önünde hiçbir mâni de olmadığına göre, başka varlıklara lafız veya manânın atfedilmesinin gereksiz olduğu söylenebilir. Böylece Kur'ân'ın, Yüce Allah'ın kelâmı olarak adlandırılması için hem lafız hem de manâ yönüyle O'na ait olmasının kavramsal bir zorunluluk olduğu da anlaşılmış olmaktadır.

Bütün bu açıklamalardan sonra şunları söylemek mümkündür:

a. “*Sekîne halî*”ndeki dış görünüşe bakılarak Resûlullah (sas), bilincini kaybetmemiş veya kendinden geçmemiştir. İlâhî hitâp esnasında akli ve şuuru, bilinç ve iradesi tamamen yerindedir.

---

⁷⁵⁹ A'raf, 7/204.

b. Hz. Peygamber'e (sas), dilini oynatmadan kendisine okunanı takip edip dinlemesi emredilmiştir.⁷⁶⁰ Dolayısıyla İlâhî hitâp, dinlenebilecek ses, okunabilecek kelime ve cümleler halinde gerçekleşmiştir.

c. İlâhî hitâbın; lafız, manâ ve beyan olarak bir bütün halinde Resûlullah'ın (sas) hafızasında toplanmış olması, onun kendi çabası sonucu değil, hitâp sahibinin iradesiyle gerçekleşmiştir.⁷⁶¹

3.5. İLÂHÎ HİTÂBIN TENZİL ÜSLUBU VE BUNUN HİKMETLERİ

İlâhî hitâbın “*tenzîl*” şeklinde gelişinin bireysel ve toplumsal pek çok hikmeti vardır. Her şeyden önce, Hz. Peygamber'e (sas) ve ilk hitâp nesline “*tenzîl*” halinde gelen İlâhî hitâp, insanlığı bambaşka bir bilinçle donatmayı hedeflemiştir.

İlâhî hitâp, insanın rûh halini ve hayatın şartlarını görmezden gelen, bunlara kayıtsız kalan, salt İlâhî bir iradeyi dayatmamıştır. Bilakis o, insanları birey ve toplum halinde eğitmiş, yaratılışın hakikatini ve ahlâkî birtakım temel ilkeleri bildirmiştir. Yine zaman ve mekân boyutu içinde ortaya çıkan beşerî soru ve sorunlara, bütün zaman ve mekânlar için referans teşkil edecek çözüm tarzları sunmuştur.

İşte bu noktada beşeriyet; “*İlâhî makam*”dan itikâdî, ahlâkî, uhrevî hitâp ve ilkeleri alma beklentisi içerisinde olmuştur. İlâhî hitâbın kaynağı Yüce Allah ise, onların tarihi süreç içerisinde ortaya çıkacak tüm ihtiyaç, talep ve beklentilerini gözetmiş ve onları karşılayacak bildirimler sunmuştur.

Denilebilir ki İlâhî hitâp, bir yandan beşerîyetin durumunu gözeterek, diğer yandan da bu işin ilk muhatabı olan Resûlullah (sas) ile ashabını şerefliendirerek, “*tenzîl*” halinde inmiştir. Bu sebeptendir ki rivâyetlerde, Cebrâil'in (a.s.) İlâhî hitâbı, ihtiyaca göre beşer beşer, daha az veya daha çok âyetler şeklinde indirdiği ifade edilmiştir.⁷⁶²

⁷⁶⁰ “Sana vahyedilmesi tamamlanmadan önce Kur’ân’ı okumakta acele etme.” Taha, 20/114.

⁷⁶¹ “Onu kalbinde toplamak ve dilinde okutturmak bize aittir” Kıyame, 75/12 buyrularak bu hakikat, bizzat Yüce Allah tarafından dile getirilmiştir. Bkz. Zemahşerî, *elKeşşâf*, IV, 498.

⁷⁶² Farklı rivayetler için bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, I, 41-43.

İlâhî hitâbın “*tenzîl*” üslubu, bireysel veya toplu halde insanları, bilgi edinmeye ve bilgileri içselleştirmeye sevk etmiştir. Böylece değişim, dönüşüm ve yeni oluşum evrelerinde insanları sıkımayıp, İlâhî şefkat ve ihsan çerçevesinde onları eğitmeye devam etmiştir.⁷⁶³

İlâhî hitâp, muhatapların rûh haletini göz önünde bulundurmak sûretiyle, hüküm ve emirlerinde tedriciliği esas almıştır. Böylelikle İlâhî hitâp, hayatlarında aktif hâle gelip de onların ahlâkı Kur'ân ahlâkı oluncaya kadar, muhataplarını planlı bir eğitim sürecinden geçirmiştir.

Subhi Sâlih bu durumu kısaca şöyle açıklar: İlâhî hitâbın, Resûlullah'ın (sas) dönemindeki Müslümanların hallerini gözeterek inmesi meselesinde; Kur'ân'da hepsinin hedefi bir olan çeşitli hitâp şekilleri vardır ki, bu da muhatapların durumlarını gözetmek, geliştirmekte olan yeni toplumların ihtiyaçlarını karşılamak ve ilk defa karşılaştıkları birtakım hukukî uygulamalar, yeni alışkanlıklar ve ahlâkî prensiplerle onları birden bire yüz yüze getirmemektir.⁷⁶⁴

Böylelikle birey ve toplumu yeni şartlara adapte ederek ve onların bu yenilikleri içselleştirmelerini sağlamak sûretiyle İlâhî bildirimleri uygulanabilir hale getirmiştir.

Suyûtî de İlâhî hitâbın “*tenzîl*” üslubuyla inmesinin, daha fazla kabul görmesine imkân verdiğini ifade etmektedir. Çünkü Kur'ân'ın toplu halde inmesi durumunda, muhatapların pek çoğu, emir ve nehiyelerinin çok olması nedeniyle ona mesafeli durabilirdi. Nitekim Hz. Aişe şöyle demiştir:

*“Kur'ân'da ilk inen sûreler, Cennet ve Cehennemden bahseden kısa sûrelerdir. Ne zaman ki insanlar içtenlikle Müslüman oldular, işte o zaman helal ve haramla ilgili hükümler inmeye başladı. Şâyet ilk olarak içki içmeyin emri indirilmiş olsaydı, içkiyi asla terk etmeyiz diyebileceklerdi.”*⁷⁶⁵

İlâhî hitâbın ilk muhatapları özellikle, zor benimseyen, inatçı, geleneklerine ve atalarına körükörüne bağlı insanlardı. Bunlar, saygınlıklarının parçası olduğuna inandıkları örfleri uğruna ölümü bile göze alır, basit sebeplerden dolayı kan

⁷⁶³ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 40.

⁷⁶⁴ Sâlih, Subhi, *Mebâhis*, 58.

⁷⁶⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 42; Sâlih, Subhi, *Mebâhis*, 58.

dökmekten ve saldırmaktan sakınmayan bir topluluktur.⁷⁶⁶ Böylesi bir topluluğu muhatap alan İlâhî hitâp, ahlâklarını Kur'ân ahlâkı yapıncaya kadar, peyderpey inmeye devam etmiştir. Böylece, gerek geleneklerinden gerekse de yanlış inançlarından kaynaklanan hatalarının ortaya çıkarılmasıyla, onlardan uzaklaşmalarını sağlamış ve yumuşak bir geçişle gönüllerini yavaş yavaş içtenlikli bir şekilde imanâ, ibadete ve güzel ahlâka ısındırmıştır.

Diyebiliriz ki, İlâhî hitâbın “*tenzîl*” üslubu, gerek teorik ve gerekse benimseme ve uygulanabilir kılma bakımından bu ümmetin eğitiminde mutlaka uygulanması gereken zorunlu ve doğru bir yöntemdir. İster bireysel, isterse toplumsal olsun, yeni durum ve şartlara karşı, mutlaka bir rûhsal hazırlık ve eğitim sürecinin olması gerekmektedir. Kur'ân'da içki yasağına dair gelen âyetlerin serüveni,⁷⁶⁷ “*tenzîl*” karakterinin ne kadar isabetli olduğuna iyi bir misal olarak gösterilebilir. Dolayısıyla İlâhî hitâbın olaylar ve hadiselerle paralel olarak ve ihtiyaca göre peyderpey inmiş olması, Yüce Allah'ın müminlere metanet ve sabır cihetiyle lütfettiği bir eğitim şeklidir.⁷⁶⁸

Bunların yanı sıra İlâhî hitâbın “*tenzîl*” üslubu, hem âyetlerin hıfzedilmesini kolaylaştırmış hem de sıkıntılar karşısında inananların azim ve dirençlerini kuvvetlendirmiştir.

Yine İlâhî hitâp, “*tenzîl*” üslubuyla varlık âlemini ihya etmektedir. Yağmurun kuru toprağı ihya etmesi gibi İlâhî hitâp da ölü kalpleri diriltir. Nitekim Yüce Allah da, katılmış kalplerin, İlâhî hitâbın mahiyetini kavrayarak yeniden dirilebileceği hakikatini, ölü bir arazinin yağmur ile dirilişine benzeterek şöyle buyurmuştur:

*“Bilin ki Allah, yeryüzünü ölümünden sonra diriltmektedir. Düşünesiniz diye gerçekten, size âyetleri açıkladık.”*⁷⁶⁹ Yani İlâhî bildirimler bir bütün olarak, “*tenzîl*” halinde oluşan bir derya gibi ölü kalpleri diriltir.

İlâhî hitâp olan Kur'ân'ın, özellikle Yahudi ve Hristiyanların kitaplarıyla kıyaslanarak beşeriyete niçin “*tenzîl*” üslubuyla indiğinin hikmet ve gerekçesi Kur'ân'da şu şekilde ifade edilmiştir:

⁷⁶⁶ Zurkânî, *Menâhilü'l-İrfan*, I, 57.

⁷⁶⁷ Bkz. Nahl, 16/67; Bakara, 2/219; Nisa, 4/42; Maide, 5/94.

⁷⁶⁸ Sâlih, Subhi, *Mebâhis*, 60–63.

⁷⁶⁹ Hadîd, 57/17.

*“İnkâr edenler, Kur'ân ona bir defada toptan indirilseydi ya! dediler. Biz, Kur'ân'la senin kalbini pekiştirmek için onu böyle kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır okuduk.”*⁷⁷⁰

Âyet-i kerîmede, İlahî hitâbın “*tenzîl*” şeklinde gelişinin bazı hikmetleri açıklanmış ve önemli birtakım hakîkatlere işaret edilmiştir. Genel manâda İlahî hitâbın “*tenzîl*” şeklinde gelmesinin hikmetlerini maddeler halinde şu şekilde açıklayabiliriz.

1. İlahî hitâbın “*tenzîl*” üslubuyla indirilmesiyle, Resûlullah (sas) ruhsal olarak sürekli bir şekilde desteklenmiş, peygamberlik yolundaki gayreti daima canlı tutulmuştur. İşte bu nedenledir ki, toplumda oluşan hadiselerden dolayı İlahî hitâbın peyderpey gelmesiyle onun kalbine daha çok şevk ve kuvvet vermiştir.

İlahî hitâba muhatab olan şahsa gösterilen bu özel alakanın çok olması durumu, hitâp meleğinin Resûlullah'a (sas) sürekli bir şekilde gelmesini, böylece Hz. Muhammed'in (sas) hem hitâp elçisi Cebrâil (a.s.) ile hem de getirdiği hitâp ile daha fazla hemhal olmasını gerektirmiştir. Dolayısıyla bu durum Resûlullah'ta (sas), kelimelerin kifâyet etmediği bir mutluluk sağlamıştır. Nitekim Resûlullah (sas), cömert bir şahıs olduğu halde Ramazan ayında her zamankinden çok daha cömert bir kişilik sergilemiştir. Hz. Muhammed'in (sas) bu hali, hitâp meleğinin kendisine en fazla bu ayda gelmesi sebebiyle, mutluluğunun bir yansıması şeklinde değerlendirilmiştir.⁷⁷¹

İlahî hitâbın “*tenzîl*” üslubu, Hz. Muhammed'in (sas) karşılaştığı zorluklara karşı onu bazı aralıklarla teselli etmek ve insânî zaafiyetlerini de gidermek sûretiyle yaşanabilecek sorunlara karşı metanetli hale getirmiştir. Yine bu bağlamda özellikle, önceki yaşamış peygamberlerin karşılaştıkları sorunlar ve verdikleri mücadele örneklerinden kesitler sunularak Peygamber'in (sas) bunları örnek alması istenmiştir:

*“İşte, o peygamberler, Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir. (Ey Muhammed!) Sen de onların tuttuğu yola uy.”*⁷⁷²

---

⁷⁷⁰ Furkân, 25/32.

⁷⁷¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 162; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 41-42.

⁷⁷² En'am, 6/90.

Böylelikle onların sabır ve mücadele yönündeki metanetlerini dikkate alması hedeflenmiştir. Ona bazen açık bir şekilde:

“Onların söylediklerine sabret ve onlardan güzellikle ayrıl”;⁷⁷³

“(Ey Muhammed!) O hâlde, yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret”⁷⁷⁴ âyetlerinde ifade buyrulduğu üzere tavsiyelerde bulunulmuş, kimi zaman da kat’i bir şekilde üzülmesi yasaklanmıştır:

“Onların (inkârcuların) sözleri seni üzmesin. Çünkü bütün güç Allah’ındır.”⁷⁷⁵

Bu âyetlerden anlaşıldığı üzere, İlahî hitâbın değişik aralıklarla peyderpey gelmesi; Resûlullah’ı (sas) teselli edip gönlünü almış, güzel sabır ve olumlu misallere yönlendirmiştir. Zira peygamberlerin haberlerinin zikredilip kıssalarının anlatılmasından amaçlanan en temel hikmetin de bu olduğu söylenebilir. Çünkü Mekke Müşriklerinin, Hz. Peygamber’e (sas) baskıları devam ederken, kalbini güçlendiren İlahî hitâbın akışı kesilmiş olsaydı, o durumda Hz. Peygamber de (sas), her insanın hissedeceği şeyleri hissedebilir, kalbini hüznün kaplayabilirdi. Bu sebeptendir ki Yüce Allah, Resûlullah’ı (sas) üzüntüden ve kendini yıpratmaktan menetmiş, bu tür sıkıntılara karşı metanetli olmasını ve gönlünü rahat tutmasını bildirmiştir.⁷⁷⁶ Aynı zamanda Resûlullah’a (sas) psikolojik ve mânevî desteği sağlamak sûretiyle ondaki rûhsal dinginlik ve görev tutkusunu muhafaza etmiştir. Böylece bu yolda yalnız olmadığı ve asla terk edilmeyeceği duygusunu onda canlı tutmuştur. İlahî hitâbın “*tenzîl*” üslubundaki bu psikolojik boyut, hitâbın kaynağı olan Yüce Allah ile muhatap durumundaki Hz. Peygamber (sas) arasındaki münasebetin bir anlamda devamını ve sürekliliğini sağlamıştır.

2. İlahî hitâbın “*tenzîl*” üslubundaki hikmetlerden biri de bilgilendirme boyutudur. Kur’ân hitâbının hem Resûlullah’ın (sas) hem de muhatap aldığı toplumun hafızasına yerleştirilmesi hedeflenmiştir. Çünkü inananlar açısından yegâne müracaat kaynağı olan bu İlahî metnin, hem lafzlarının hem de delalet ettiği mânâların beşerî hafızaya kaydedilmesi büyük önem arz etmektedir. İlahî bilgi ile

---

⁷⁷³ Müzzemmil, 73/10.

⁷⁷⁴ Ahkaf, 46/35.

⁷⁷⁵ Yunûs, 10/65; bkz. Hicr, 15/88; Nahl, 16/126; Yâsîn, 36/76.

⁷⁷⁶ Sâlih, Subhi, *Mebâhis*, 54–55.

özdeşleşen hitâp lafızlarının, fazlalık veya eksiklik olmadan muhataplara iletilmesi, ölçilik görevinin önemli bir hususiyeti olmaktadır. Bu durumun gâyet farkında olan Resûlullah (sas) da, İlahî hitâbı aldığı sırada onu kayıt altına alabilmek için tüm gücünü sarfetmiştir.⁷⁷⁷ Ancak Yüce Allah, Hz. Peygamber'i (sas) İlahî hitâbın bildirimini esnasında dilini, lafızları telaffuz etme yönündeki çabasından menetmiş ve zihnini de, onları hafızasında tutma gayretiyle meşgul etmekten engellemiştir. İlahî hitâbı, Resûlullah'ın (sas) zihninde toplamayı ve okumasını sağlamayı üstlendiğini bildirmiştir.⁷⁷⁸

İlahî hitâbın “*tenzîl*” üslubundaki bilgilendirme boyutunun, Resûlullah'ın (sas) ümmî oluşuyla da alakalı olduğu ifade edilmiştir. Şöyle ki: Yaygın olan kanaate göre, Hz. Musa'nın okuma yazması olduğu için Tevrat ona toplu halde ve yazılmış bir şekilde indirilmişken;⁷⁷⁹ Hz. Muhammed (sas) ise, ümmî olup ve okuma yazması olmadığı için, kolayca ezberleyebilsin diye Kur'ân ona peyderpey bildirilmiştir.⁷⁸⁰ Dolayısıyla, şâyet Kur'ân hitâbı toplu halde Resûlullah'a (sas) bildirilmiş olsaydı, onu hıfzetme ve algılama yönünde pek çok sıkıntı çekebilirdi. Hatta birtakım yanlışlıklara bile düşebilirdi.

Zerkeşî ve Suyûtî'nin nakledip benimsedikleri bu gerekçelendirmede kısmen doğruluk payı olsa da, İlahî hitâbın “*tenzîl*” üslubunun en önemli sebep ve hikmetinin, daha ziyade işin eğitim yönüyle alakalı olduğunu söyleyebiliriz. Yani, son İlahî hitâp olan Kur'ân, insanlığa nihaî ve kalıcı, zaman ve mekân yönüyle sonsuz olan bir bildirim halinde tedricî olarak inmiştir. Böylelikle insanlık tarafından özümzendikçe parça parça iletilmiş olmasının, İlahî hikmete uygun düşüğünü ifade edebiliriz. Sonsuz hikmet sahibi Yüce Allah da, bunu dikkate almış ve gözetmiştir denilebilir. Yine, Hz. Peygamber'in (sas) ümmî olmasının da, bu sürece görünür bir sebep olduğu düşünülebilir.

Öte yandan, faraza Hz. Muhammed (sas) ümmî olmasaydı bile, İlahî hitâbın yine bu şekilde parça parça inmesinin İlahî hikmete uygun düşüğünü söyleyebiliriz. Zira hitâbın peyderpey gelmiş olması, sadece Hz. Peygamber'in (sas) kişisel eğitim

⁷⁷⁷ Bkz. Taha, 20/114; Kıyame, 75/16.

⁷⁷⁸ Bkz. Kıyame, 75/17.

⁷⁷⁹ Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXIV, 79; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 42.

⁷⁸⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 162; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 41; Sâlih, Subhi, *Mebâhis*, 57.

durumuyla alakalı bir hususiyet değildir. Aynı şekilde muhatap aldığı kitle için de eğitime yönelik aynı endişeler geçerlidir. Nitekim Kur'ân'ın:

“Biz Kur'ân'ı, insanlara dura dura okuyasın diye âyet âyet ayırdık ve onu peyderpey indirdik”⁷⁸¹ âyetinde, İlâhî hitâbın tenzîl üslubunun özellikle eğitime yönelik amaca işaret ettiği görülmektedir. Dolayısıyla, hem lafızların doğru bir şekilde kayda geçmesi hem de gayesinin özümseyip anlaşılması için İlâhî hitâbın “tenzîli” bir şekilde gelmesi, İlâhî ilim ve hikmete uygundur denilebilir.

Âlûsî bu âyeti yorumlarken: “Kur'ân'ı, insanlara dura dura okuyasın diye âyet âyet ayırdık” kısmını; İlâhî hitâbın kolay bir şekilde ezberlenmesi ve anlaşılması; “ve onu peyderpey indirdik” kısmını da; şartların gözetilerek ortaya çıkacak meselelerin çözümlenmesi yönünden tedriciliğe işaret ettiğini ifade etmektedir.⁷⁸²

İlâhî hitâbın “tenzîl” üslubunun sağladığı mânevî psikolojik destek ile bu işin eğitsel boyutu sadece Hz. Peygamber'le (sas) sınırlı olmayıp, bu sürece tüm inananların dâhil edildiğini söyleyebiliriz. Nitekim Yüce Allah:

“İnkâr edenler, Kur'ân ona bir defada toptan indirilseydi ya! dediler. Biz, Kur'ân'la senin kalbini pekiştirmek için onu böyle kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır okuduk”⁷⁸³ buyruğunu;

“Ey Muhammed! De ki: Rûhu'l-Kuds (Cebrâil), inananların inançlarını sağlamlaştırmak, Müslümanlara doğru yolu göstermek ve onlara bir müjde olmak üzere Kur'ân'ı Rabbinden hak olarak indirdi”⁷⁸⁴ buyruğuyla tamamlayarak, iman edenleri de bu sürece dâhil etmiştir.

Ebû's-Suûd (ö.951/1544) da, Nahl Sûresi 102. âyetindeki “tenzîl” üslubuna dikkat çekerek, Kur'ân'ın tedricî olarak indirilmiş olmasının sonsuz İlâhî hikmetler içerdiğini vurgulamıştır.⁷⁸⁵

⁷⁸¹ İsrâ, 17/106.

⁷⁸² Âlûsî, *Rûhu'l-Me'anî*, XV, 188-189.

⁷⁸³ Furkân, 25/32.

⁷⁸⁴ Nahl, 16/102.

⁷⁸⁵ Ebû's-Suud, Muhammed b. Muhammed, *İrşâdu'l-Aklî's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâr İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, trs. V, 141.

Hâsılı kelâm, İlâhî hitâbın “*tenzîl*” üslubuyla gelmiş olması; Resûlullah’ın (sas) özel durumuyla beraber, Hz. Peygamber’in (sas) de içinde bulunduğu tüm muhatapların genel durumunu dikkate almak, İlâhî emir ve yasakların zaman içinde özümşenip benimsenmesine zemin hazırlamak gibi maslahatlar gözetilerek yapıldığını söyleyebiliriz.

3. İlâhî hitâbın tadrîcî olarak inmesindeki en önemli hikmetlerden birisi de, âyetlerin bir kısmının sebeplere bağlı olarak inmesi şeklindeki “*Esbâbu’n-Nüzûl*” dur.

“*Esbâbu’n-Nüzûl*” kısaca; Hz. Peygamber’in (sas) risaleti döneminde meydana gelen olay, durum ya da herhangi bir şey hakkında Resûlullah’a (sas) sorulan soru karşısında, Kur’ân’ın bir veya birkaç âyetinin yahut bir sûresinin inmesi⁷⁸⁶ şeklinde tanımlanabilir.

Sebeb-i nüzûl bize, Kur’ân âyetlerinin hangi sorular ve hadiseler üzerine, ne gibi hikmetler, gayeler ve hükümlerle ilgili indirildiğini öğretir. Özellikle de insanlar arasındaki münasebetleri konu alan İlâhî hitâpların birtakım olaylarla eş zamanlı indirildiğini gösterir.

Subhi Sâlih, “*Esbâbu’n-Nüzûl*”ü, kasidelerin oluştuğu ortam ile kıyaslayarak şunları söylemiştir: Kasidelerin düzenlendiği ortamın bilinmesi, nasıl ki onun doğru bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olur, kasideden zevk alınmasını kolaylaştırır ve edebî açıklaması ile omuz omuza yürüyorsa, elbetteki bir âyetin inişine sebep olan olayların bilinmesinin de aynı şekilde, o âyetin daha doğru anlaşılmasını kolaylaştıracak ve en uygun te’vil ve tefsirinin yapılmasına yardımcı olacaktır.⁷⁸⁷

İlâhî hitâbın ifadelerinin yansımaları, âyetlerdeki kelimelerin ilhamları, elbette ki canlı olaylara sıkı sıkıya bağlıdır. İlâhî hitâbın bu canlı yapısına karşın, lügat ile oluşturulan şerhler ve belagat ile yapılan açıklamalar, bu olayların canlılığını ve aktif heyecanını yansıtmaktan elbette acizdirler. Böylelikle Kur’ân’da tarihin bizzat kendisinin de ötesinde bir durumla karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz.

⁷⁸⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 28; Zurkânî, *Menâhilü'l-İrfan*, I, 108; Sâlih, Subhi, *Mebâhis*, 140.

⁷⁸⁷ Sâlih, Subhi, *Mebâhis*, 137.

Nüzûl sebebi üzerinde durursak her şeyi anlamış olmayız ancak, onun sayesinde durumun kendisini, en azından sûretini görmüş oluruz. Hakkı müşahede etmiş oluruz, gölgesini değil. Nitekim âlimlerimiz, nüzûl sebebini bilmeden Kur'ân tefsirinin yapılamayacağını belirtmişlerdir.⁷⁸⁸ O halde sebeb-i nüzûlün bilinmesi, İlâhî hitâbın meramının ve hikmetinin doğru anlaşılmasında en önemli etkenlerden biridir.

İlâhî hitâbın nüzûl ortamı çerçevesinden baktığımızda, ahkâm ve ahlâka dair âyetlerin büyük bir kısmının sebeb-i nüzûl olarak adlandırılan bazı vesileler ve olgular sebebiyle geldiğini göreceğiz. Bunun yanında, önceki toplumlardan bahseden âyetlerin pek çoğu da bir sebep olmaksızın indirilmiştir. Bu da İlâhî hitâbın bir karakteristiğidir. Çünkü ahkâm ve ahlâka dair âyetler, toplumun hayat tarzını değiştirmeye yöneliktir.

Hukukî ve teşriî ahkâmın müphem ve belirsiz kalmaması için İlâhî hitâp; misallik işlevi gören birtakım sebeplerle birlikte, tam da beyan edilmeye ihtiyaç duyulduğu anda inmiştir. Yani İlâhî hitâbın ahlâkî ve teşriî ilkeleri, soyut bir metin üzerinden değil, bilakis toplumda meydana gelen olaylar ve şahıslar üzerinden gönderilmiştir. Hatta ahkâma dair İlâhî hitâbı doğru anlamak ve içerdikleri hükümleri kavramak; bazen sadece sebeb-i nüzûlün ışığında mümkün olabilmektedir.⁷⁸⁹

“*Esbâbu'n-Nüzûl*”, İlâhî hitâbın anlaşılmasında önemli bir etkindir ancak, Kur'ân'ın her âyetinin bir nüzûl sebebini olması zorunlu değildir. Dolayısıyla beşerî ve tarihî çerçeve içinde haricî bir sebep olmaksızın inen âyetler de vardır ki, bunlar salt içerdikleri mesaj ve maksatlardan ötürü inmişlerdir. O halde böylesi âyetler bağlamında İlâhî hitâbın iniş gerekçesi, bizatihi metnin içinde aranmalıdır. Nitekim Ca'berî demiştir ki: “*Kur'ân iki kısım üzere nazil olmuştur: Bir kısmı doğrudan, yani herhangi bir sebebe dayanmaksızın nazil olmuşken; diğer kısmı ise, olay ve soru akabinde nazil olmuştur.*”⁷⁹⁰

⁷⁸⁸ Sâlih, Subhi, *Mebâhis*, 137; Vâhidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed, *Esbâbu'n- Nüzûl*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Mısır, 1968, 3.

⁷⁸⁹ Sâbûnî, Muhammed Ali, *et-Tibyân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Mektebetu'l-Ğazalî, Dımaşk, 1981, 17; bkz. Bakara, 2/115, 158; Âlu İmrân, 3/118; Maide, 5/93; En'am, 6/145; Talak, 65/4.

⁷⁹⁰ Mennâ Halîl el Kattân, *Ulûmu'l-Kur'ân*, 111.

Kur'ân âyetlerinin bir kısmının sebab-i nüzûlü haricî şartlar iken, diğerk kısmının ise nüzûl sebebi kendi mefhumunda aranmalıdır.

Îlâhî hitâp yöntem olarak, farklı zaman ve mekânlarda meydana gelen hadiseler, oluşumlar ve ondaki değışimleri, farklı halleri gözeterek ve beşerî durumları da dikkate alarak tedrici bir şekilde inmiştir.⁷⁹¹ Dolayısıyla Yüce Allah, süreç içerisinde beşer tarafından ortaya konulacak soru, talep veya herhangi bir öneri üzerine gerçek hükmü ve en uygun yorumu bildirmeyi Îlâhî bir yasa olarak benimsemiştir. Bu sebeple Îlâhî iradenin, beşerî koşulları gözettiğini ifade edebiliriz.

Sonuç olarak, Îlâhî hitâp ve bu hitâbın söz diziminde yer alan Îlâhî niyet ile muhatap arasında kesintisiz devam edecek bir süreçten bahsedebiliriz. Bu devam eden süreç, “*olgu-yorum*” bağlamında diyalektiktir. Yani sabit ve statik olmayıp, faydalı ve güzelliğe yönelik bir tekâmüldür.

---

⁷⁹¹ Bkz. Furkân, 25/33.

4. İLÂHÎ HİTÂBIN ALANI VE UNSURLARI

Çalışmamızın bu bölümünde, İlâhî hitâbın alan ve unsurları üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulacaktır. Kur'an'da, vahyin hem Allah'a hem de diğer varlıklara nispet edildiği; vahyin Allah'a nispet edilmesi durumunda; Yüce Allah'ın insanlara üç aşamalı şekildeki hitâbı; Allah'ın insan dışındaki unsurlar olan meleklerle, hayvanlara ve diğer varlıklara hitâbı mevzuları üzerinde durulacaktır. Yine vahyin, Allah dışındaki varlıklar olan insan ve şeytana nispeti konuları işlenecektir. Ayrıca Kur'an'ın ve yorumunun hep canlı olmasıyla Yüce Allah'ın sürekli bir hitâbı olduğu hususları geniş bir şekilde değerlendirilecektir.

4.1. HİTÂBIN ALLAH'A NİSPET EDİLMESİ

Cenâb-ı Hakk, imkânlar âleminde, insana iki alan üzerinden hitâp etmektedir. Biri “*sözsüz hitâp*” olarak nitelendirilen “*kevnî hitâp*”; diğeri ise, “*sözlü hitâp*” olarak nitelendirilen “*kelâmî*” hitâptir. Bu iki hitâp şekli, yüzleri birbirine dönük, her biri diğerrinin tecelligâhı olan anlamlı simgeler bütünüdür.

Yüce Allah'ın “*mütakellim*” olduğu bütün mezhepler tarafından kabul edilmektedir. Fakat İlâhî kelâmın keyfiyeti meselesinde özellikle Ehlisünnet ve Mutezile, konuyu kendi sistemleri doğrultusunda yorumlamışlardır.⁷⁹² Her iki ekolün mensupları, pek çok itikadî ve felsefî konuları kendilerine özgü bir biçimde, oldukça sağlam metodolojik esaslara göre sistematize etmeyi de başarmışlardır. Ancak problem olan husus; insanoğlunun düşünsel bazda zaman ve mekân boyutunu aşamamasıdır. Yani insan zihninin ürünü olan tüm bilimsel veriler ancak belirli bir zaman ve mekânla sınırlıdır. Bu durumdaki bir zihnin, zaman ve mekânla ilgili tüm kayıtlardan münezze olan Yüce Allah'ı mantık ölçüleri çerçevesinde anlamaya çalışması eksik kalmaktadır. Nitekim Yüce Allah'ın, gerek zatı ve gerekse İlâhî hitâbının tecellileri hususunda en sağlam bilgiler yine kendisinin bildirmesiyle mümkün olabilecektir.

Aslında Kur'ân'ın pek çok yerinde Yüce Allah'ın mütakellim olduğu ifade edilmekle birlikte, İlâhî kelâmın mahiyeti, kadim veya mahlûk, nefsî veya lafzî

⁷⁹² Bkz. Taftazanî, *Şerhu'l-Makasid*, IV, 143; Kâdî Abdulcebbâr, Ebû'l-Hasen Abdullah b. Ahmed el Hemedânî, *el-Muhit bi't-Teklîf*, nşr. Ömer Seyyid Azmî, Kahire, trs. 306.

olduğu ve işitilme keyfiyeti gibi hususlara hiç değinilmediği bir gerçektir. Bu hususta Kur'ân'ın beyanı oldukça nettir:

“وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا” *Ve Allah Musa ile gerçekten konuştu.*”⁷⁹³ Bu, Yüce Allah'ın gerçek manâda “*mütekellim*” olduğunu açıkça beyan etmektedir.

Bu âyetin tefsiriyle ilgili gelen yorumlara göre “كَلَّمَ” fiilinin “تَكْلِيمًا” mastarıyla pekiştirilmesi, İlâhî hitâbın mahiyeti çerçevesinde Yüce Allah'ın Hz. Musa ile gerçek manâda konuşmuş olduğunu ve Hz. Musa'nın Allah'ın kelâmını gerçek olarak işittiğini ortaya koymaktadır. Zira dilbilimcilerin ittifak ettikleri bir husustur ki, bir fiilin mastarla pekiştirilmesi, o fiilin mecaz olarak anlaşılması imkânını ortadan kaldırmaktadır.⁷⁹⁴

Yüce Allah her daim mütekellimdir. İlâhî hitâp “*ol*” emriyle tüm evrene dalgalar halinde yayılmakta ve devamlı sûrette tekrar edip durmaktadır. Bu yaratma eyleminin sürekli bir şekilde olması İlâhî hitâbın da süreklilik arzettiğini göstermektedir. O halde bu İlâhî hitâp gereği kâinatta sürekli bir şekilde var olma ve yok olma hadiseleri devam edip tekrarlanmaktadır.⁷⁹⁵

İlâhî hitâp, bizim iç yüzüne vâkıf olamadığımız bir biçimde yaratma eylemine etki etmektedir. Yüce Allah'ın kelâmının hakikatini herhalde en iyi bilen Hz. Musa (a.s.) idi. İlâhî tecelliye mazhar olan “*Tur Dağı*”nın o korku veren yalnızlık ortamında acaba Hz. Musa neler hissetmiştir?

*“Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım dedi. Allah da, beni katiyen göremezsün. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin dedi. Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim dedi.”*⁷⁹⁶

Bal arısının nasıl bir hitâba muhatap olduğunu anlamak mümkün müdür?

⁷⁹³ Nisa, 4/164.

⁷⁹⁴ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 133; Nahhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail, *İ'râbu'l-Kur'ân*, nşr. Zuheyr Gâzi Zâhid, Beyrut, 1988, I, 507.

⁷⁹⁵ Bkz. En'am, 6/133; Nahl, 16/40.

⁷⁹⁶ A'raf, 7/143.

“Rabbin bal arısına: Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan kendine evler (kovanlar) edin. Sonra meyvelerin her birinden ye ve Rabbinin sana kolaylaştırdığı yaylım yollarına gir, diye ilham etti.”⁷⁹⁷

Yine Yüce Allah'ın ateş, yer, gök, dağlar ve kuşlara olan hitâbının mahiyetini anlamının imkânı var mıdır acaba?

Yüce Allah'ın ateşe, göğe, dağlar ve kuşlarla ilgili hitâbının mahiyeti hakkında tefsirlerde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Mesela, Fahrüddîn Râzî Allah'ın, "ateşe serin ol demesi"yle ilgili olarak şu açıklamaları yapmıştır: Ebû Müslim el-İsfehânî, bu ifadenin şu anlama geldiğini söylemiştir: Burada tıpkı, “Biz, bir şeyin olmasını istediğimiz zaman, ona (söyleyecek) sözümüz sadece “ol” dememizdir. Hemen oluverir”⁷⁹⁸ âyetinde olduğu gibi, Yüce Allah'ın herhangi bir ifadede bulunmaksızın ateşi soğuk ve sâlim kılmasıdır. Burada Ebû Müslim; “ateş cansızdır, binâenaleyh ona hitâb edilmez” diyerek delil sunmuştur. Ulemânın ekserisi ise, ateşe hitâp edildiği fikrindedir. Bu görüşü paylaşılanların izahatı iki şekildedir: a- Bu ifadeyi Cebrail (a.s.) kullanmıştır. b- Müfessirlerin ekserisine göre ise, bunu söyleyen Yüce Allah'tır. Zira bu ikinci görüş, âyetin ifadesine en uygun düşen manâdır.⁷⁹⁹

Seyyid Kutub ise, konu ile ilgili şu izahatlarda bulunmuştur: Yüce Allah, “Ey ateş, İbrahim'e karşı serin ol” deyince, ateş de serin oldu ve ona zarar vermedi. Nitekim tüm varlıklar Yüce Allah'ın bu “ol” hitâbıyla var olmuşlardır. Daha öncesinde ateşe “yak” diyen İlâhî hitâp, bu defa “serin ol” demiştir. İnsanların bu hitâbın mahiyetini bilip bilmemeleri, alışık olup olmamaları, hakikati değiştirmez. Yine insanların kullanmış oldukları ölçütlere göre, Hakk Teâlâ'nın icraatlarını değerlendirmesi de doğru bir yaklaşım değildir. Bizlere düşen bunun doğruluğuna inanmaktır. Çünkü bunu yapanın gücü her şeye yeter. Ancak ateşin nasıl serin olduğu hususunda âyet-i kerîme herhangi bir açıklık getirmemektedir. Zira bu beşer aklının kavrayabileceği bir durum değildir.⁸⁰⁰

⁷⁹⁷ Nahl, 16/ 68–69.

⁷⁹⁸ Nahl, 16/40.

⁷⁹⁹ Bkz. Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXII, 188-189.

⁸⁰⁰ Bkz. Seyyid Kutub, *Fî Zilâl*, IV, 2387-2388.

Bu açıklamalar muvacehesinde, hitâbın Cebrail'e (a.s.) değil, âyetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla Yüce Allah'a ait olduğunu söyleyebiliriz. Yine kâinattaki varlıkların, İlâhî hitâbın “ol” emri ile vücuda geldiğini düşündüğümüzde,⁸⁰¹ her türlü İlâhî icraatın yine bu hitâp ile gerçekleşeceğini anlamak mümkündür. Ancak bu hitâbın mahiyeti, gayba ait bir alan olduğu için, sınırlı olan insan aklıyla bunu idrak etmenin zorluğunu düşünerek, âyetlerin zahirî manâsında anlaşıldığı şekliyle ve olduğu gibi kabul etmenin en makul yol olduğunu ifade edebiliriz.

Yüce Allah dilerse, İlâhî hitâbının unsuru olan kelâmını, istediği kimselere hatta cansız yaratıklara dahi işittirebilir. Nitekim İmam Eş'ari (ö.936), İlâhî kelâmın işitilebileceğini savunurken;⁸⁰² buna karşın Ebû İshak el-İsferayînî⁸⁰³ ve Ebû Mansur Mâturidî de bu görüşe karşı çıkararak;

*“Ve eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, Allah'ın kelâmını işitip dinleyinceye kadar ona aman ver, sonra (Müslüman olmazsa) onu güven içinde bulunacağı bir yere ulaştır. İşte bu (müsamaha), onların bilmeyen bir kavim olmalarından dolayıdır”*⁸⁰⁴ âyetinde geçen; *“taki Allah'ın kelâmını işitsinler”* ifadesini; Allah'ın kelâmına delalet eden şeyi işitsinler şeklinde yorumlamışlardır. Yani Hz. Musa'nın gerçekte Allah'ın kelâmını işitmediğini, bunun yerine Allah'ın kelâmına delalet eden bir ses işitmiş olduğunu iddia etmişlerdir.⁸⁰⁵ Hâlbuki bu zorlama te'villere girmek yerine; Yüce Allah'ın, mahiyetini bilmediğimiz bir şekilde Hz. Musa ile bizzat konuştuğunu, onun da bu konuşmaları duyduğunu söyleyebiliriz.

Allah'ın sıfatları ve mütakellim olması hususlarında birtakım zorlama tartışmaların ötesinde, bu gerçeği bize bildiren Kur'ân'ın, gereksiz teferruata hiç girmeden sunmuş olduğu sade ve objektif bilgiyle yetinip olduğu gibi kabullenmenin en tatmin edici yol olduğu kanaatindeyiz.

---

⁸⁰¹ “Bir şeyi yaratmak istediği zaman O'nun yaptığı “ol” demekten ibarettir. Hemen oluverir.” Yâsîn, 36/82.

⁸⁰² Taftazanî, *Şerhu'l-Makasid*, 94.

⁸⁰³ Ebû İshak İbrahim b. Muhammed el-İsferayînî, fıkıh, usul-i fıkıh ve kelâm âlimidir. Rukneddin lâkabıyla da bilinmektedir. Bir kelâmcı olarak, mutezile imamlarıyla yaptığı tartışmalarla tanınmaktadır. Bkz. Taftazanî, *Şerhu'l-Makasid*, 94.

⁸⁰⁴ Tevbe, 9/6.

⁸⁰⁵ Taftazanî, *Şerhu'l-Makasid*, 94.

4.1.1. Allah'ın İnsanlara Hitâbı

Yüce Allah insanlara, âyet-i kerîmede de belirtildiği üzere üç şekilde hitâpta bulunmuştur:

“Allah bir insanla ancak vahy yoluyla veya perde arkasından konuşur yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder. O yücedir, hakîmdir.”⁸⁰⁶

Bir başka ifadeyle diyebiliriz ki, İlâhî hitâba insanlar üç aşamalı bir şekilde muhatap olmuşlardır:

İlâhî hitâba birinci dereceden tüm insanlar muhataptırlar. Bal arısı, yer, gök ve diğer varlıkların muhatap olması gibi bütün insanlar da aynı şekilde bu İlâhî hitâbın doğal muhataplarıdır. İnsanlarda ortak *“fitri”* özellik olan din duygusu, akıllı olma gibi beşerî ortak özellikler, birinci derece İlâhî hitâbın unsurlarıdır.

İlâhî hitâba ikinci dereceden muhatap olanlar ise, nübüvvet öncesi ve sonrası peygamberler, âlimler, evliyâ gibi zühd ve takva sahibi insanları sayabiliriz. Bunlar, perde arkası/ilham sûretiyle ikinci dereceden bu hitâba muhatap olan kesimlerdir. İkinci dereceden İlâhî hitâba muhatap olma durumu, insanlardaki standart seviyenin üstünde bir derecede olanlara Yüce Allah'ın bir lütuf olarak ilham/perde arkasından hitâpta bulunmasıdır.

İlâhî hitâba üçüncü derecede muhatap olan insanlar ise, sadece peygamberlerdir.

4.1.1.1. Allah'ın İnsanlara Vahy Yoluyla Hitâbı

Hakk Teâlâ'nın zatiyla kaim ve sonsuz niteliğindeki *“subuti sıfatlar”*ından biri de *“kelâm”* sıfatıdır. Yüce Allah ezeli ve ebedî olarak mütekellimdir; yarattıklarına her daim hitâp etmiştir ve hitâp etmeye devam etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm, Allah katından, hak ile inen⁸⁰⁷ kelâmıdır.

Hafızalardaki soyut haldeki âyetler, dilimizdeki ifadeler, sayfalara yazılmış somut metinler ve elimize aldığımız Mushaf'ın hepsi İlâhî kelâmıdır. İlâhî hitâbın

---

⁸⁰⁶ Şûrâ, 42/51.

⁸⁰⁷ “Biz o (Kur'ân'ı) hak olarak indirdik ve o, hak ile inmiştir...” İsrâ, 17/105.

sözlere ve kâğıt üzerindeki yazılı metinlere dönüştürülmesi “*hakk*” olma vasfını değiştirmez.⁸⁰⁸

Yüce Allah, tarih boyunca beşere hitâp etmiş ve hitâp etmeye de devam etmektedir. Allah'ın beşere hitâp ettiği ve bu hitâp şekilleri âyet-i kerîmede şu şekilde ifade edilmiştir:

*“Allah, bir insanla ancak vahy yoluyla yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*⁸⁰⁹

Bu âyetten açıkça anlaşıldığı üzere Yüce Allah, sadece Hz. Resûlullah'a (sas) değil, diğer peygamberlere ve tüm insanlara hitâp etmiştir.

İnsanların tümü tıpkı diğer varlıklar gibi ilahi hitâba birinci dereceden muhatap olmuşlardır. İnsan olarak “*fitri*” bir şekilde sahip oldukları hususiyetler, bu kapsama girmektedir. Kâinattaki herbir varlığın sahip olduğu özellikler gibi insanların da kendi türlerine has birtakım meziyetleri vardır. Evrendeki canlı-cansız tüm varlıkların kendi türlerine ait özellikleri ilahi hitâp sonucu almaları gibi, insanlar da birinci dereceden vahy ile bu ilahi hitâba muhatap olarak kendilerine ait hususiyetleri almışlardır. Sema, yer, yıldızlar, dağlar, bal arısı ve diğer varlıkların muhatap olması gibi tüm insanlar da aynı şekilde bu ilahi hitâbın doğal muhataplarıdır. Tüm insanlarda “*fitri*” özellik olan din duygusu, iyilik ve kötülük duygusu, akıllı olma, annelik-babalık güdüsü gibi beşeri ortak özellikler birinci derece ilahi hitâbın unsurlarıdır. Bu bağlamda Kur'an'da şöyle buyurulmaktadır:

*“Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun.”*⁸¹⁰

Bu âyetlerden, Yüce Allah tüm insanlığa, iyilik ve kötülük duygusunu birinci dereceden hitâp ile bahşettiği anlaşılmaktadır.

Bu hitâp çeşitlerinden sadece peygamber vasfındaki insanlara İlâhî hitâp son bulmuştur. Çünkü Hz. Muhammed (sas) kendisinden sonra gelecek insanların tamamına:

---

⁸⁰⁸ Bkz. Bakara, 2/75; Tevbe, 9/6.

⁸⁰⁹ Şûrâ, 42/51.

⁸¹⁰ Şems, 91/7–8.

“Biz, seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik”⁸¹¹ âyetinin ifadesiyle gönderilmiş, peygamberler zincirinin en son halkasıdır. Ondan sonra başka bir peygamber gelmeyecektir. Zira o, “Peygamberlerin sonuncusudur.”⁸¹²

4.1.1.2. Allah'ın İnsanlara Perde Arkası Hitâbı

Yüce Allah, Hz. Musa ile bizzat konuşmuştur.⁸¹³ Bu konuşma gizli bir şekilde gerçekleşmiştir. Üçüncü kişilerin bundan haberleri olmamıştır. Bunun yanında Yüce Allah, İbrahim (a.s.) ve Hz. İsa (a.s.) gibi daha birçok peygamberle konuştuğunu açık bir şekilde bildirmiştir.⁸¹⁴ İşte bu güvenli ve gizli konuşma, Arapçada İlâhî hitâbın bir başka çeşidini teşkil etmektedir.⁸¹⁵ Onlar konuşurken, yanı başlarında da olsa, üçüncü bir kişi bu konuşmayı dinleyip kavrayamaz. Yüce Allah'ın peygamberlerle konuşması, perde arkasından gerçekleşmiştir.⁸¹⁶ Onlara, anlayabilecekleri özel bir durum ve kelâm ile hitâpta bulunmuştur.⁸¹⁷

Yüce Allah'ın konuşması, yaratılmışların konuşmasına benzememektedir. Çünkü mahlûkat konuşurken, her biri, kendilerine göre gerekli olan birtakım araçlara ihtiyaç duymaktadır. Fakat Allah'ın konuşmasında dil, ses, söz, kelime vb. araçlar söz konusu değildir. Allah konuşur ancak konuşmasıyla da yaratılmışlara benzemez ve benzetilemez. Belki de konuşma esnasında Allah'ın iradesi peygamberlerde veya diğer muhataplarda, onların anlayabilecekleri dil, ses ve söz olarak yaratılmakta ve Allah'ın bu biçimdeki tenzîl ve tenezzülü ile konuşması gerçekleşmekte, karşıdaki muhatapları da bunu duyup kavramaktadırlar.⁸¹⁸

Bu tür bir İlâhî hitâba muhatap olan insanların başında elbetteki peygamberler gelmektedir. Kur'ân'da peygamberler için “اصطفى” veya “اجتبی”

⁸¹¹ Sebe, 34/28.

⁸¹² Ahzâb, 33/40.

⁸¹³ “...Allah, Mûsa ile de doğrudan konuştu.” Nisa, 4/164; “Ona, Tûr Dağının sağ tarafından seslendik ve kendisi ile gizlice konuşmak için kendimize yaklaştırdık” Meryem, 19/52 diyerek, Hz. Musa ile bir sırdaş gibi, güven içerisinde ve gizli bir biçimde konuştuğunu anlamaktayız.

⁸¹⁴ Bkz. Taha, 20/11–24; Bakara, 2/260; Maide, 5/116, 117.

⁸¹⁵ İzutsu, Kur'ân'da Allah ve İnsan, 153.

⁸¹⁶ “...Yahut perde arkasından konuşur.” Şûrâ, 42/51.

⁸¹⁷ “İşte peygamberler! Biz, onların bir kısmını bir kısmına üstün kıldık. İçlerinden, Allah'ın konuştukları vardır. Bir kısmının da derecelerini yükseltmiştir.” Bakara, 2/253.

⁸¹⁸ Bkz. Hey'et, Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr, I, 395.

kelimeleri kullanılmıştır. Özellikle “مصطفى” ; “İnsanlar arasından özenle seçilmiş, temiz olarak yaratılmış en hayırlı insan”⁸¹⁹ anlamına gelmektedir.⁸²⁰ Bu onların İlahî hitâp için seçildiklerini göstermektedir. Elbette bu seçilmişlikte, peygamberlerin insanî kişiliğinde etkili olacak, onu İlahî hitâba muhatab kılacak ve tebliğ görevini ifa etmesini mümkün kılacak olan rûhî yetkinlikleri, yetilerinin üstünlüğü ve karakterlerinin temiz, saf ve mükemmel oluşu gibi hususlar etkili olmuştur.

İnsanlarda yüce hakikatlerin sırları olduğunu ve bu yüce hakikatlerin sırlarına farklı aşamalarda karşılaşılabileceğini söyleyen Dehlevî, bu durumu şöyle anlatmaktadır: “Ârifler, düşünmek suretiyle kendi nefislerinde bulunan herbir katmandaki duruma göre, o katmana denk düşen hallerin ahkâmını aynaya yansıyan renk ve şekiller gibi tecellisini görebilirler.”⁸²¹

Şâyet insan beşer vasfının zirvesine çıkartılmış, gayb perdesini aralama derecesine yükseltilmiş olup seçilmişse nebî, değilse velî olur. Böylelikle İlahî hitâbı almaya müsait kılınmış olur. Bu bağlamda Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, şöyle demektedir: İlahî kanundur, insan tüm duyularını ve aklını kullanır, eşyanın hakikatine onlarla nüfuz edebilirse, bütün saflığıyla ve içten gelen ilham benzeri duyularla, hak yolunda hikmet aracı ile yürüyebilir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

“Allah, hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir. Bunu ancak akıl sahipleri anlar.”⁸²² Âyette geçen “خَيْرًا” (Allah'u a'lem) “ومن يرد الله خيرا يفتهه في الدين”⁸²³ hadisinin kapsamında dinde kavrayış ve ilmi mutlak melekesine sahip olmak anlamına gelebilir. Bu yeteneğe sahip olan insan gaybın perdesini aralama derecesine yükseltilmiş sayılır. Bu insana, seçilmişse nebî, değilse velî adı verilir. Böylece insan beşer vasfının zirvesine yükseltilmiş, İlahî hitâbı almaya müsait kılınmış olur.⁸²⁴

⁸¹⁹ Râğıb el-İsfahanî, *el-Müfredât*, 283.

⁸²⁰ Bkz. Bakara, 2/130; Âlu İmrân, 3/33, 179; En'am, 6/87; A'raf, 7/144; Yûsuf, 12/6; Taha, 20/12; Hac, 22/75; Neml, 27/59; Fâtır, 35/32; Sad, 38/47; Şûrâ, 42/13; Kalem, 68/50.

⁸²¹ Dehlevî, *Tefhîmât*, I, 107.

⁸²² Bakara, 2/269.

⁸²³ Buhârî, *Sahîh*, İlim, 10; Müslim, *Sahîh*, İmâret, 175; Tirmizî, İlim, 1; İbn Mâce, *Sunen*, Mukaddime, 17.

⁸²⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 206–209.

Gazzâlî de bu gerçekliği, peygamberlerin rûhu dediği “*Kudsî Rûh*”a dayandırmaktadır. Genel manâda rûhu beş kısma ayıran Gazzâlî; evliya ve peygamberlere mahsus dediği “*Kudsi Rûh*”u şöyle açıklamaktadır: “*Bu rûha sahip olan peygamberlere gaybî parıldılar, ahiret hükümleri, göklerin ve yerin melekûtundan bir parça; hatta Rabbânî bilgilerden bir kısmı açılır ki, aklî ve fikrî rûhlar bu hakikatleri idrakten acizdirler.*”⁸²⁵

Yüce Allah'ın şu âyeti de bu duruma işaret etmektedir:

“*İşte sana da böyle emrimizden bir rûh vahyettik. Sen Kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu, kullarımızdan dilediğimizi, doğru yola ilettiğimiz bir nur yaptık. Şüphesiz sen, sıratı müstakimi gösterirsin.*”⁸²⁶

Burada geçen rûh, emr, kitap, iman, vahyin nura çevrilmesi gibi hususların açıklanması, durumu daha da vuzuha kavuşturacağını düşünüyoruz.

Öncelikle şu hususa dikkat çekmekte fayda vardır. Kur'ân'da, Allah'ın beşer ile konuşmasının üç esas şekliinden bahseden⁸²⁷ âyetinden hemen sonra:

“*İşte (bizimle konuşman için) sana da böyle emrimizden bir rûh vahyettik*”⁸²⁸ ifadesi gelmektedir. Bunun bir insan olarak Hz. Muhammed'in peygamberlik vasfı ile Allah'tan İlâhî hitâbı alabilmesi için ön şart olan bir rûhun ona verildiği şeklinde anlaşılması mümkündür. Özellikle bu âyette Resulullah'a bu rûhun vahyedilmesinin illeti olarak da Yüce Allah ile konuşabilmesi için gibi bir sebebe bağlanmış olması da bir ipucudur. Bunları bir arada değerlendirdiğimizde, Hz. Peygamber'e indirilen bu rûhun, hitâp elçisi Cebrâil (a.s.) değil, Gazzâlî'nin de dediği gibi, İlâhî hitâbı karşılamaya hazır ve müsait duruma gelmesi için Resûlullah'a (sas) verilen mânevî kuvve ve idrak olan “*Kudsî Rûh*” olarak da anlaşılabilir.⁸²⁹

⁸²⁵ Gazzâlî, genel manâda “*Rûh'u*”: Çocukların rûhu “*Hassas Rûh*”; duyuların getirdiğini toplayan “*Hayalî Rûh*”; insanı insan yapan “*Aklî Rûh*”; aklî bilgiler arasında analiz ve sentezler yaparak nefsî bilgilere ulaşabilen “*Fikrî Rûh*”; evliya ve peygamberlere mahsus “*Kudsi Rûh*” olmak üzere beş kısma ayırmaktadır. Bkz. Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *Mişkâtul-Envâr*, Bedir yay. İstanbul, 1994, 78.

⁸²⁶ Şûrâ, 42/52.

⁸²⁷ Şûrâ, 42/51.

⁸²⁸ Şûrâ, 42/52.

⁸²⁹ Ayrıca bkz. Fazlurrahmân, *Ana Konularıyla Kur'ân*, 149.

Fazlurrahmân, Yüce Allah'ın: “*İşte sana böyle emrimizden bir rûh vahyettik*”;⁸³⁰ “*Allah, emrinden olan Rûh'u dilediği kimselere indirir*”⁸³¹ âyetlerinde geçen “*rûh*” kelimesini; peygamberin kalbinde oluşan ve ihtiyaç halinde Allah'ın izniyle İlâhî hitâba dönüşen bir kuvve şeklinde değerlendirmektedir.⁸³²

Şunu ifade edelim ki, Fazlurrahmân'ın yaptığı bu değerlendirmeye katılmadığımızı ve bu rûhun peygamberin rûhundaki ve her an vahye dönüşebilen potansiyel vahy kuvvesi olmasından ziyade; peygamberlerde İlâhî hitâbı karşılamaya yönelik bir metanet durumu olduğunu söyleyebiliriz.

Nitekim Yüce Allah, sadece Hz. Muhammed ile değil, tüm peygamberlerine hitâp edebilmesi için, onların derecelerini yükseltmekte, bu maksatla da “*Levh-i Mahfûz*”dan İlâhî hitâbı karşılayabilme metanetini sağlayan bir rûhu onlara bahşetmektedir. İndirilen o rûh vesilesiyle peygamberler, İlâhî hitâbı almaya müsait hale getirilmektedir.

Yine Fazlurrahmân; “*(Resûlüm!) onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma*”⁸³³ âyetiyle ilgili düşüncelerini şöyle dile getirmektedir: Hz. Peygamber İlâhî hitâbı tam muhafaza edebilme endişesi içinde veya vahyeden “*Rûh*”tan farklı şekilde önceden ifadelendirmek üzere dilini kımıldatmış ve bu girişimi Allah tarafından reddedilmiştir. Bu da hitâp elçisinin, İlâhî hitâp olayında peygamberin şahsîyetinden tamamen ayrı bir varlık olduğunu gösterir. Fakat öte tarftan şunu da diyebiliriz ki, işitilen ifadeler sesli maddî kelimeler değil, tamamen mânevî sesi olan kelimelerdir. Çünkü rûh ve ses ona göre enfûsîdir ve şüphesiz ki bir taraftan İlâhî hitâp Yüce Allah'tan gelmiştir; ama diğer taraftan gâyet derinde onun şahsîyeti ile bağlantılıdır. O halde hatip elçinin tamamen haricî bir varlık olduğunun kabul edilmesi mümkün değildir.⁸³⁴

Yukarıdaki açıklamalarıyla Fazlurrahmân, Cebrâil'i (a.s.) bir yönüyle peygamberin şuurlu şahsîyetinden tamamen ayrı bir varlık olarak görürken; bir yönüyle de harici bir varlık olarak görmeyip, bu rûhu Peygamber'de (sas), İlâhî hitâp esnasında içten gelen mânevi bir kuvve şeklinde nitelendirmiş ve dolayısıyla açık bir

---

⁸³⁰ Şûrâ, 42/52.

⁸³¹ Mümin, 40/15.

⁸³² Fazlurrahmân, *Ana Konularıyla Kur'an*, 156.

⁸³³ Kıyame, 75/16.

⁸³⁴ Fazlurrahmân, *Ana Konularıyla Kur'an*, 161-162.

çelişkiye düşmüştür. Ancak Fazlurrahmân'ın bu değerlendirmelerine katılmadığımızı ifade edebiliriz. Çünkü şâyet Cebrâil (a.s.), bize Kur'ân'da, sadece İlâhî hitâp esnasında zuhur bulan rûh şeklinde tanıtılmış olsaydı, bu görüş makul karşılanabilirdi. Oysa Kur'ân'da Cebrâil (a.s.) bizlere farklı görünüm ve görevlerle, kendine has özellikleri ve birtakım mânevî kuvveleri ile harici bir varlık olarak tanıtılmıştır.⁸³⁵ O halde Cebrâil (a.s.), Fazlurrahmân'ın dediğinin aksine Peygamber'in (sas) şahsından tamamen ayrı, harici bir varlıktır.

Şunu diyebiliriz ki Yüce Allah, Peygamber'i (sas) İlâhî hitâba müsait hale getirmek için, önceden onun rûhî tekâmülünü sağlamış, insanın yükselebileceği en üst seviyeye çıkarmış, ayrıca ilim ve hikmet öğretmiş, sonra da o İlâhî hitâbı Cebrâil (a.s.) vasıtasıyla kendisine bildirmiştir.

İlâhî hitâba, gaybın perdesini aralama seviyesindeki ikinci dereceden muhatap olanlar; bi'set öncesi peygamber olacak şahıslar, Kur'ân'ın kendilerine vahyde bulunduk dediği şahsiyetler olan Hz. Musa'nın annesi, Hz. Meryem, Havârîler ve hakikat ehli insanlar olarak ifade ettiğimiz âlimler, evliyâ gibi mümtaz şahsiyetlerdir. Şimdi bunları başlıklar halinde ele alıp değerlendirmeye çalışacağız.

4.1.1.2.1. Nübüvvet Öncesi Peygamberlere Hitâplar

Peygamberler, nübüvvet sonrası ikinci derecede İlâhî hitâba muhatap oldukları gibi, nübüvvet öncesi de seçkin insanlar olarak İlâhî hitâba aynı dereceden muhatap olmuşlardır. Yüce Allah, peygamber olarak görevlendirdiği seçkin insanlara sadece İlâhî hitâp olan âyetleri indirmemiş; aynı zamanda her nebî ve resule mutlaka çocukluk çağından itibaren ya ilim ya hikmet veya bir kısmına ilim ve hikmeti, bir kısmına da ilim ve hikmetle birlikte nübüvetten sonra da suhuf ya da kitap vermiştir. Kur'ân'da bu hususlar şöyle ifade edilmiştir:

“(Yûsuf), kuvvetli çağına erişince ona hüküm ve ilim verdik. İşte biz, güzel hareket edenleri böyle mükâfatlandırırız.”⁸³⁶

“Ey Yahya! Kitab'a (Tevrat'a) vargücünle sarıl! (dedik) ve henüz çocuk iken ona (ilim ve) hikmet verdik.”⁸³⁷

⁸³⁵ Bkz. Bakara, 2/87, 97, 253; Meryem, 19/17; Şuara, 26/193; Mümin, 40/15; Necm, 53/6, 5.

⁸³⁶ Yûsuf, 12/22; bkz. Kasas, 28/14; Enbiya, 21/74; Enbiya, 21/79; Neml, 27/15.

“O gün Allah, şöyle diyecek: Ey Meryem oğlu İsa! Senin üzerindeki ve annen üzerindeki nimetimi düşün. Hani, seni Rûhu'l-Kuds (Cebrâil) ile desteklemiştin. Beşikte iken de, yetişkin iken de insanlara konuşuyordun. Hani, sana kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i de öğretmiştim.”⁸³⁸

“Allah, sana kitabı (Kur'ân'ı) ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğin şeyleri öğretmiştir.”⁸³⁹

Yukarıda verdiğimiz âyetler ışığında diyebiliriz ki Yüce Allah, peygamberlere hem peygamberlikten önce hem de peygamberlik süresince hitâpta bulunmuş, ilim ve hikmet vermiş, bazılarını da peygamberlikten sonra bir de kitap vermiştir.

Yüce Allah, Hz. Muhammed'e sadece Kur'ân vahyetmemiş, Kur'ân'la birlikte ilim ve hikmet vermiş, bunların haricinde ayrıca bilmediklerini öğretmiştir. Yeri gelmişken ilim ve hikmet kavramları üzerinde durmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz:

"**İlim**": Bir şeyi hakîkati ile birlikte idrak etmek demektir. Bu da iki kısma ayrılır:

- a. Birincisi, bir şeyin zatını idrak etmektir.
- b. İkincisi ise, ya kendisi ile birlikte var olan şeyin varlığını kavramak ya da kendisiyle var olmayan şeyin varlığını nefy etmektir.

Ancak buradaki ilimden maksadın Allah katından verilen bir ilim olduğu, bunun da ya Hz. Âdem'e eşyayı öğrettiği gibi, peygamberin ruhuna eşyanın bilgisini koyması biçiminde verilmiş olabilir. Ya da tıpkı hayvanlara, yaşayabilmeleri için nerede ne yapmaları gerektiğine dair bir bilginin verilmesi şeklinde anlaşılabilir.⁸⁴⁰

"**Hikmet**": İlim ve akıl ile hak ve hakîkate isabet etmek; ilmin en üstünü ile eşyanın en üstününü bilmek ve hayırlı iş yapmak manalarına gelmektedir.⁸⁴¹ Bir

---

⁸³⁷ Meryem, 19/12.

⁸³⁸ Maide, 5/110.

⁸³⁹ Nisa, 4/113.

⁸⁴⁰ Râğıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 343.

⁸⁴¹ Râğıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 127-128.

başka ifade ile hikmet, Yüce Allah'ın yeryüzündeki delilidir. Ona tutunan kurtulur. Hikmet sanki içinde yaş ve kuru her şeyin olduğu apaçık bir kitaptır.⁸⁴²

İlim ehli yanında nübüvvet ve hikmetin ayrı şeyler olduğu açıktır. Hikmet nübüvvetten önce gelir.⁸⁴³ Nitekim Yüce Allah, Hz. Musa için şöyle buyurmuştur:

*“Mûsâ, olgunluk çağına ulaşıp gelişimini tamamlayınca, biz ona hikmet ve ilim verdik.”*⁸⁴⁴

Yine Lokman (a.s.) için:

*“Andolsun, biz Lokmân'a Allah'a şükret diye hikmet verdik”*⁸⁴⁵ buyurmaktadır.

O halde Resûlullah'a (sas) Kur'ân'dan başka verilen ilim ve hikmetin, peygamberlik görevi ile birlikte “*vehbi*” olarak verilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Hz. Muhammed'in, peygamberlik öncesi sahip olduğu aklî ve rûhî yetkinliğini, küçük yaşlarından itibaren kullanıyor olması, olayları ve durumları düşünerek ve mahiyetini kavrayıp gelişmeleri tefekkür ederek yaşadığına inanıyoruz.

Resûlullah'a (sas) bilmediklerinin öğretilmesi ise, İlâhî hitâbın başlangıcından itibaren bu süreç içerisinde, hem hitâp yoluyla hem de hitâbın haricinde ilham edilen bilgiler vasıtasıyla olması mümkündür. Şâyet Resûlullah'a (sas) bu aklî ve rûhî yetkinlik risaletten önce verilmemiş olsaydı, onun da diğer insanlar gibi kötülöklere bulaşmış olması muhtemel idi. Oysa Hz. Peygamber, Cahiliye dönemindeki kötülöklere bulaşmamış, putlarla hiç ilgilenmemiş, hatta putlar namına takdim edilen yiyeceklerden dahi hiç yememiştir.⁸⁴⁶

O halde şunu diyebiliriz, Resûlullah'a (sas) hem İlâhî hitâp gelmiş hem de o hitâbı karşılayıp idrak edebilecek aklî ve rûhî yetkinlik verilmiştir. O da bu aklî ve rûhî yetkinliğini, hem peygamberlik öncesinde hem de peygamber olduktan sonra hakkıyla kullanmıştır.

⁸⁴² Dehlevî, *Tefhimât*, II, 12

⁸⁴³ Dehlevî, *Tefhimât*, II, 16.

⁸⁴⁴ Kasas, 28/14.

⁸⁴⁵ Lokman, 31/12.

⁸⁴⁶ Hz. Ali'den (r.a.) nakledilen rivayete göre, Resûlullah'a (sas) cahiliye dönemi âdetleri ile ilişkisinin olup olmadığı sorusuna şöyle karşılık vermiştir: “*Ben iman ve kitabın ne olduğunu bilmediğim zamanda bile daima onların üzerinde olduğu yolun küfür olduğunu bildim.*” Bkz. Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celaleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö.911/1505), *ed Durru'l-Mensûr fi Tefsîri'l-Me'sûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993, VII, 364.

4.1.1.2.2. Hz. Musa'nın Annesine Hitâp

Hz. Musa'nın annesine İlahî hitâpta bulunulduğuna Kur'ân'da şu âyetlerle ifade edilmiştir:

“Hani annene vahyedilmesi gereken şeyleri vahyetmiştik.”⁸⁴⁷

“Mûsâ'nın annesine, vahyettik.”⁸⁴⁸

İslâm âlimleri Hz. Musa'nın annesinin nebî ya da resul olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh bu âyetlerde ifade edilen İlahî hitâp, peygamberlerin aldığı İlahî hitâptan farklı bir mahiyet arz etmektedir. Buna göre âyetlerdeki İlahî hitâbın rüyâ, ilham, kalbe tek bir anda düşen kesin karar gibi anlamlara gelebileceği söylenmiştir.⁸⁴⁹ Dolayısıyla Hz. Musa'nın annesine gelen İlahî hitâbın, ikinci dereceden ve ilham şeklindeki hitâp olduğunu ifade edebiliriz.

4.1.1.2.3. Hz. Meryem'e Hitâp

Hz. Meryem'e İlahî hitâpta bulunulduğuna Kur'ân'ın aşağıdaki âyetlerinde şöyle buyurulmuştur:

“Hani melekler demişlerdi: Ey Meryem! Allah seni seçti; seni tertemiz yarattı ve seni bütün dünya kadınlarına tercih etti.”⁸⁵⁰

“Biz, ona Cebrâil'i göndermiştik de ona tam bir insan şeklinde görünmüştü.”⁸⁵¹

“Allah, bir de iffetini sapasağlam koruyan ve bizim de kendisine rûhumuzdan üflediğimiz, Rabbinin kelimelerini ve kitaplarını doğrulayan İmran kızı Meryem'i de (inanarlara) misal gösterdi. O itaat edenlerdendi.”⁸⁵²

Bu âyetlerde, Yüce Allah'ın Cebrâil'i (a.s.) Hz. Meryem'e, rûhu üflemek ve tertemiz bir çocuğu müjdelemek amacıyla bir insan şeklinde gönderdiği, böylelikle

---

⁸⁴⁷ Taha, 20/38.

⁸⁴⁸ Kasas, 28/7.

⁸⁴⁹ Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXII, 51-52.

⁸⁵⁰ Âlu İmrân, 3/42; bkz. Âlu İmrân, 3/43, 45.

⁸⁵¹ Meryem, 19/17.

⁸⁵² Tahrîm, 66/12.

Hız. Meryem'in karşısına dikilen Cebrâil'in (a.s.) onunla karşılıklı konuştuğu anlatılmaktadır.

Yine bu âyetlerde Hz. Meryem “seçkin” sıfatı ile nitelendirilmiş, “rükû” ve “secde” emirleriyle İlahî teklife muhatap olmuştur. Bunların tümünü göz önünde bulunduran kimi müfessirler, Hz. Meryem'in peygamber olup olmadığını, Cebrâil'in (a.s.) onunla konuşmasının ne tür bir hitâp olduğu hususlarında tartışmışlardır. Bu tartışmaları iki ana grupta değerlendirebiliriz:

a. Müfessirlerin pek çoğu Hz. Meryem'in iki sebepten dolayı peygamber değil de velî olduğunu ve bu vasfıyla da İlahî hitâbı aldığını iddia etmişlerdir:

Bu sebeplerden ilki; kadınlardan peygamber gönderilmediği konusunda ümmet icma etmiştir. İkincisi;

“Biz senden önce de, memleketler halkından ancak kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber olarak gönderdik”⁸⁵³ âyetini delil göstererek kadınlardan peygamber gönderilmeyeceğini söylemişlerdir.

Zemahşerî ve Râzî'ye göre, Hz. Meryem bir peygamber değildir. Dolayısıyla Cebrâil'in (a.s.) ona gelişı, Yüce Allah'ın velî kulu olması sıfatıylaadır; yoksa peygamber olma vasfıyla değildir. O halde karşılıklı konuşmalarının da İlahî hitâbın bir “ilham” çeşididir.⁸⁵⁴

Ebû's-Suud ve Bursevî (ö.1137/1725) gibi bazı müfessirler ise, Hz. Meryem'in nebî değil velî olduğu görüşünü benimsemektedirler. Ancak bu müfessirler, Cebrâil'in (a.s.) Hz. Meryem'e konuşmasını İlahî hitâp kapsamı içerisinde değerlendirmemişlerdir. Çünkü Yüce Allah, yukarıda zikrettiğimiz⁸⁵⁵ âyeti ile İlahî hitâbın, yalnız peygamber olanlara yapıldığını söylüyor. O nedenle Cebrâil (a.s.), Hz. Meryem ile sözlü olarak konuşmuş fakat kalbine bir şey ilham etmemiştir. Bu da Hz. Meryem'in kerâmetidir ki, evliya için ise kerâmet haktır.⁸⁵⁶

⁸⁵³ Yûsuf, 12/109.

⁸⁵⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 375; Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIII, 42–43.

⁸⁵⁵ Yûsuf, 12/109.

⁸⁵⁶ Ebû's-Suud, *İrşadu'l-Aklî's-Selim*, II, 34; Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, Damla yay. İstanbul, 1389, II, 32.

b. Müfessirlerin bir kısmı⁸⁵⁷ ise, Hz. Meryem'in nebî olduğunu savunmuş ve onun peygamber olmadığını savunanların delillerini reddetmişlerdir. Bu hususta delil olarak getirilen âyette Yüce Allah: “Senden önce erkeklerden başka Resul göndermedik”⁸⁵⁸ demiş ancak, nebî göndermedik dememiştir.

Yine Kur'ân'da Hz. Meryem, “seçkin” sıfatı ile nitelenmiş ve Yüce Allah, Cebrâil (a.s.) vasıtası ile ona hitâpta bulunmuş, müjdelemiş, haber vermiş, kıyam, rükû' ve secde gibi bazı emirlerle tıpkı diğer nebîlere yaptığı gibi teklife muhatap kılmıştır.

Bir diğer husus da, kadınlardan peygamber olmadığı hususunda icma yoktur. İnsanlık tarihinde Havva, Asiye, Hacer ve Hz. Meryem gibi bazı kadınların nebî olup olmadığı pek tartışılmıştır. Dolayısıyla Hz. Meryem nebî olup Cebrâil (a.s.) vasıtasıyla Allah'tan İlâhî hitâbı almıştır⁸⁵⁹ şeklinde görüşlerini ifade etmişlerdir.

Yukarıda özet olarak sunmaya çalıştığımız, müfessirlerin Cebrâil (a.s.) ile Hz. Meryem'in Kur'ân'da geçen iletişimlerinin hangi kapsamda olduğu hususunda şu değerlendirmeyi yapabiliriz:

Her şeyden önce; “Senden önce de şehirler halkından kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başka Resul göndermedik”⁸⁶⁰ âyeti kerîmesiyle, peygamberler dışında başkasına hususî manâda İlâhî hitâbın gelmediği bildirilmiştir.

Hz. Meryem'le ilgili yukarıda geçen âyetlerde, onun Cebrâil (a.s.) ile olan karşılıklı konuşmalarından bahsedilirken, kalbine ilkâ edilen bir şeyden söz edilmiyor. Oysa ilham şeklindeki İlâhî hitâp, ya Allah tarafından doğrudan veya Cebrâil (a.s.) vasıtasıyla peygamberlerin veya velîlerin kalbine ilkâ olunur. Öyleyse bu konuşmanın, İlâhî hitâbın bir yöntemi olan ilhamdan farklı olduğunu söyleyebiliriz. Bu Hz. İbrahim'e gelip kendisine çocuk müjdeleyen,⁸⁶¹ daha sonra Lut'a (a.s.) gidip kavminin helak olacağını haber veren⁸⁶² meleklerin konuşmaları gibi müjdeleme ve haber verme türünden bir bilgilendirme hitâbı olmalıdır. Yoksa tebliği gerektiren bir hitâp türü değildir.

⁸⁵⁷ Bkz. Kurtubî, *el-Câmî*, IV, 83–84; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'anî*, III, 154

⁸⁵⁸ Yûsuf, 12/109.

⁸⁵⁹ Kurtubî, *el-Câmî*, IV, 83–84, XI, 90; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'anî*, III, 154.

⁸⁶⁰ Yûsuf, 12/109.

⁸⁶¹ Hud, 11/69–74.

⁸⁶² Hud, 11/76–81.

Ayrıca şunu da ilave edebiliriz ki, resul veya nebîlerin tebliğ ve tebyin görevleri vardır. Oysa Kur'ân'da, Hz. Meryem'e ve yukarıda adı geçen diğer kadınlara böylesi bir görev verilmiş değildir.

Netice itibariyle diyebiliriz ki, Hz. Meryem bir peygamber değildir. Kur'ân'da adı geçen ve Yüce Allah'ın övgüsüne mazhar olmuş, keramet sahibi ve mümtaz bir velî kuludur. Allah'ın Hz. Meryem'e olan bu hitâbını, İlahî hitâbın ikinci derecesi olarak seçkin kullara yapılan müjdeleme/haber verme şeklindeki bilgilendirme hitâbı olarak değerlendirebiliriz.

4.1.1.2.4. Havârîlere Hitâp

Hz. İsa'nın yardımcıları olan Havârîler, İlahî hitâba muhatap olmuşlardır. Bu hususta Kur'ân'da şöyle ifade buyurulmuştur:

*“Hani bir de, bana ve peygamberime iman edin diye Havârîlere vahyetmişim.”*⁸⁶³

Havârîlerin kimler olduğu, peygamber olup olmadıkları hususlarında İslâm ve Hristiyan kaynaklarında farklı görüşler dile getirilmiştir.⁸⁶⁴ Binaenaleyh âyette bahsedilen “*Havârîlerin*” peygamber olduklarını söyleyenler bunun peygamberlere yapılan bir “*vahy*” çeşidi olduğunu; onların peygamber olmadıklarını iddia edenlere göre ise vahyin, tıpkı Hz. Musa'nın annesine veya bal arısına yapılan “*vahy*” gibi peygamberlik vazifesi dışında; “*ilham ve kalbe ilkâ edilen şey*” manâsına geldiğini ifade etmişlerdir.⁸⁶⁵

Havârîlerin Hristiyanlığı öğrenme ve insanlara tebliğ etme açısından farklı misyonlarının olduğunu söyleyebiliriz. Peygamber olarak seçilenler dışındaki insanlara İlahî hitâp söz konusu olduğunda bunları, Yüce Allah'ın onlara peygamberlik vermesi şeklinde değil de ilham vermesi olarak algılamak gerektiği ifade edilmiştir. Ancak âyetteki “*vahy*” ifadesi, “*ilham*” olarak yorumlanmış ve Havârîler, İlahî hitâba doğrudan muhatap olmuşlardır. Bu âyetten hareketle İlahî

⁸⁶³ Maide, 5/111.

⁸⁶⁴ Bkz. Cilacı, Osman, "DİA", "Havârî", İstanbul, 1997, XVI, 513–516.

⁸⁶⁵ Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XII, 136.

hitâbın, “*ilham*” manâsında, Allah'ın velî kulları için de söz konusu olabileceği belirtilmiştir.⁸⁶⁶ Dolayısıyla Havâriilerin ilham şeklindeki İlâhî hitâba muhatap olduklarını ifade edebiliriz.

4.1.1.2.5. Hakikat Ehli İnsanlara (Âlimler, Evliyâ, Sıddîkler, Kâşifler)

Hitâp

Beşer, tür olarak kâinattaki tüm varlıkların kendi türlerine ait özellikleri İlâhî hitâp sonucu almaları gibi, İlâhî hitâba “*fitrî hitâp/ilham*” olarak muhatap olurken, onların seçkinlerinden olan hakikat ehli insanlar ise, hitâbın “*fitrî*” derecesini aşarak ikinci dereceden “*perde arkası/ilham*” ile bu hitâba muhatap olma erdemliliğine ulaşmışlardır. İlâhî hitâba ikinci dereceden muhatap olma erdemliliğine İlâhî lütfun yanı sıra ancak kişisel cehd, gayret, sabır, feraset, basiret, fetanet, itaat, samimiyet, sadakat gibi hususiyetlerle ulaşılabilir.⁸⁶⁷

Tasavvuf ehline göre insan, dünyevî unsurların etkisinden kurtulmak ve maddî şeylerden sıyrılmak sûretiyle nefsinin günah kirlerinden temizleyip Rabbine yönelince, iç dünyasında melekût âlemine dair marifet nuru ortaya çıkar. Bu durumda varlığın sırları kendisine ifşa olur ve İlâhî tecellilere mazhar olur. Muhyiddin İbnu'l-Arâbî bu tecrübeyi “*nübüvvet-i âmme*” diye kavramsallaştırmıştır. Ona göre nübüvvet iki kısma ayrılır:

Birincisi, “*nübüvvet-i teşriî*” olup peygamberlere hastır ve bu nübüvvet Hz. Muhammed ile sona ermiştir. İkincisi ise, “*nübüvvet-i âmme*”dir ki, peygamberler de dâhil olmak üzere, Yüce Allah'ın tüm dostlarıyla alakalı bir durumdur.⁸⁶⁸

Nübüvvet; “*Yüce Allah'ın hitâbı veya kelâmıdır*” diyen İbnu'l-Arâbî, Şûrâ Sûresi 51. âyeti muvacehesinde; “*Allah tarafından insanların kalplerine doğrudan ilkâ edilen söz*” manâsındaki vahyi de ilhamla irtibatlandırır. Öte yandan, rüyânın sadece uyku halinde gelen İlâhî hitâp olduğunu, uyanık haldeki hitâbın ise, tahayyül olduğunu söyler. Bu hayal daha sonra hitâp meleşini görme safhasına geçer. Melek insan şeklinde görünür ve Rabbinin bildirimlerini “*vahy*” olarak muhatabına ilkâ

⁸⁶⁶ Bkz. Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XI, 108; XII, 136; XXI, 51; XXIV, 227.

⁸⁶⁷ Bkz. Gazzâlî, Ebû Hamîd, *er-Risâle*, 248–250; Dehlevî, *Tefhîmât*, I, 260.

⁸⁶⁸ İbnu'l-Arâbî, Muhyiddîn, *Fütuhât*, III, 77–83.

eder. Aslında bunların tümü hem peygamberler hem de velî kullar için geçerlidir. Şu kadarı var ki peygamberler, teşriî hitâbı almakla ayrıcalıklıdır. Velîlerin ise, teşriî hitâbı almaları söz konusu değildir. Nitekim Kur'ân'da:

“Allah, kullarından dilediğine iradesiyle ilgili vahyi indirir”⁸⁶⁹ buyrulurak bu duruma işaret edilmektedir.⁸⁷⁰

Yine İbnu'l-Arâbî 'ye göre, şeriat getiren risalet ve nübüvvet sona ermiş, fakat şeriat olmaksızın beşerin kalbine İlâhî hitâp sona ermemiştir. Kur'ân bile, velîlerin kalplerine nâzil olmaya devam etmektedir. İbnu'l-Arâbî'nin, eserlerine genel olarak; “*Rûhu'l-Kudüs*”, “*el-Futuhâtü'l-Mekkiyye*”, “*et-Tecelliyatü'l-İlâhîyye*” gibi isimler vermesinin sebebinin, eserlerindeki muhtevanın bir nevi “vahy” mahsulü olduğu imasında bulunduğu şeklinde yorumlayabiliriz.

İbnu'l-Arâbî 'nin “*nübüvvet-i âmme*” ve “*Kur'ân, velîlerin kalplerine nazil olmaya devam etmektedir*” şeklindeki görüşleri, izahatı zor kabilden düşüncelerdir.⁸⁷¹ Ancak, teşriî olmamak kaydıyla, Resûlullah'ın (sas) “*mübeşşirat*”⁸⁷² diye nitelendirdiği, “*rüyâ*” ve “*ilham*” şeklindeki İlâhî hitâba, Yüce Allah'ın sevgili dostları olan velîlerin nail olduklarını ve olmaya devam ettiklerini söyleyebiliriz.

⁸⁶⁹ Mümin, 40/15.

⁸⁷⁰ İbnu'l-Arâbî, Muhyiddîn, *Futuhât*, IV, 6–8.

⁸⁷¹ İbnu'l-Arâbî'ye göre, yasa getiren “*peygamberlik*” sona ermiş ve Hz. Muhammed'le (sas) kesilmiştir. Ancak “*velîlik*”, en kuşatıcı genel felektir ve bu nedenle de kesilmemiştir. Veliye ait olan ve bir görevle sınırlı ve bağlı olmayan “*genel*” ya da “*mutlak peygamberlik*” devam etmektedir. Yüce Allah Kur'ân'da, “*nebî*” veya “*resul*” diye adlandırılmamış fakat “*velî*” diye isimlendirilmiştir. (Bkz. Şûrâ, 42/28) “*Velî*” adı, dünya ve ahirette, Allah'ın kulları üzerinde kalıcı ve sürekli. Dolayısıyla “*nebîlik*” ve “*resullüğün*” kesilmesiyle, Yüce Allah'ın lütfu olarak, kullara özgü bir isim olan “*genel nebîlik*” kalmıştır. “*Genel nebîlik*” ise, kendisinde herhangi bir şekilde yasa koymanın bulunmadığı peygamberliktir. (Bkz. İbnu'l-Arâbî, Muhyiddîn, *Füsusu'l-Hikem*, çev. Ekrem Demirli, Alfa yay. İstanbul, 2017, 147–148). İbnu'l-Arâbî'nin “*genel nebîlik*” ve “*velî*” hususundaki düşüncelerinde birtakım çelişki niteliğinde sıkıntılar ve izahatı zor açıklamalar vardır. Mesela eserin bir yerinde, peygamberler hak bilgisini ancak son velînin kandilinden görebilir; çünkü “*resullük*” ve “*nebîlik*” (hüküm koyma peygamberliği) kesilmiş, “*velîlik*” ise, asla kesilmez. O halde peygamberlik göreviyle gönderilenler, velî olmaları bakımından hak bilgisini, velîlerin sonuncusunun kandilinden görebilirler. Velîlerin sonuncusu, hükümde peygamberlerin sonuncusunun getirmiş olduğu dini hükme uysa bile, bu durum, onun makamına zarar vermez ve vardığımız görüşle çelişmez; çünkü o, bir açıdan daha düşük olabileceği gibi bir açıdan da daha üstün olabilir. (Bkz. *Füsusu'l-Hikem*, 50–51), demek sûretiyle hem velîlik makamını peygamberlikten üstün görmüş hem de üstün- düşük ikileminde açık bir çelişkiye düşmüştür. Aynı eserin başka bir yerinde “*nebî- velî*” ilişkisinden bahsederken; “*Son velî, zâhirde peygambere uyduğu hükümlerin bilgisini, bâında Allah'tan almaktadır*” demek sûretiyle, nebînin vahyi melekten; velînin ise vahyi doğrudan Allah'tan aldığını ifade ederek (Bkz. *Füsusu'l-Hikem*, 52–53, 147–149), velîliğin nebîlikten üstün bir merteye olduğunu kabul etmek sûretiyle, kabul edilmesi pek mümkün olmayan ve izahatı zor açıklamalarda bulunmuştur.

⁸⁷² Buhârî, *Sahîh*, Ta'bir, 5.

Dehlevî, İlâhî hitâbı Yüce Allah'ın peygamberlerine özgü bir nitelik olarak görmenin yanı sıra, Hakk Teâlâ'nın beşerle hem gizli hem de âşikâr olarak iletişim kurmasının mümkün olduğu fikrindedir. Bu iletişimin etkisiyle beşerin davranış şekli, İlâhî hikmete uyum sağlar vaziyette gelişim gösterir. Yüce Allah'ın peygamberler dışındaki beşerle iletişimi Hz. Meryem'de olduğu gibi,⁸⁷³ fiili konuşma yerine birtakım imalarla gerçekleşir. O, bu iddiasını yaşadığı anılardan bazı misaller sunarak ispat etmeye çalışmaktadır.⁸⁷⁴

Dehlevî'ye göre ilham, çok geniş ve kapsamlı bir alana şamildir. Rüyâlarda beşere ilham gelebildiği gibi, sabretme, hoşnut olma, sevgi, kanaat vb. durumlarda da ilham kendisini gösterebilir. Yine beşerin derin feraset ve basireti vesilesiyle Hakk Teâlâ'yı düşünebilmesi ve kişinin başka âlemlere gitmesini de ilhamın geniş anlamına dâhil etmektedir. İlham ve ismetin peygamberler haricinde bazı insanlarda da görülmesinin mümkün olabileceğini iddia etmektedir. İnsanları peygamberlerden sonra, fazilet hiyerarşisi adı altında farklı gruplara ayırmıştır. Peygamberlerden hemen sonraki grupta sıraladığı hâkimlerin vecd durumunda, peygamberler gibi olabileceklerini, fakat “*vahy*” alamayacaklarını ileri sürmüştür. İnsanlığın bu ikinci aşamasında olan şahıs, ahlâk ve bilgide en iyi bilirkşi konumunda ve pratik bilgiye sahiptir. Böylelikle Hakîmlere, Cenâb-ı Hakk'a yakınlık kazanabilme imkânâtı verilmiştir.⁸⁷⁵

Yine Dehlevî'ye göre, velîler ilham alırlar. İlham alabilmek için, zahidane bir hayat biçimini tercih etmek, mutedil bir hayat yaşamak ve cinsel arzulara karşı duyarlılık göstermemek gerekir.⁸⁷⁶ Dehlevî, vahyle ilhamı karşılaştırarak; peygamberi vahyin, velîyi de ilhamın alıcısı olarak görmüştür. Vahyde hata payının olamayacağını ifade ederken; ilhamda hata payının olabileceğini söylemektedir. Ona göre “*vahy*”; Hakk Teâlâ tarafından bildirilen ve mutlak uyulması gereken eylemlerinden her biri; “*ilham*” ise, velî kullara iletilen ve Cenâb-ı Hakk'a yakın olmayı sağlayan yol ve yöntemlere dair hususiyetlerdir.⁸⁷⁷

---

⁸⁷³ Meryem, 19/29.

⁸⁷⁴ Bkz. Dehlevî, *Teşhîmât*, I, 70; II, 248.

⁸⁷⁵ Dehlevî, *Teşhîmât*, II, 23.

⁸⁷⁶ Dehlevî, *Teşhîmât*, I, 260.

⁸⁷⁷ Dehlevî, *Teşhîmât*, II, 28.

Dehlevî'nin yukarıda verdiğimiz açıklamalarından, peygamberlere has olan ismet sıfatını Allah'ın velî kulları için mümkün görmesi ve insanlardan derece olarak peygamberlerden sonraki grupta saydığı Hakîmlerin vecd durumunda peygamberler gibi olabilecekleri fikirlerine katılmadığımızı; bunların haricindeki, velîlerin ikinci dereceden İlâhî hitâba muhatap oldukları fikirlerine katıldığımızı ifade etmek isteriz.

İlâhî hitâp ve akıl gereğince insanın aşkın bir boyutunun olduğu kabul edilir. Bu boyutu sayesinde insan, metafizik âlemle ilgili iletişimde bulunarak ilham alabilir. Kul, Yüce Allah'ı görmez fakat ondan gelen İlâhî hitâpları benliğinin derinliklerinde hissedebilir. İlâhî hitâbın akışıyla keşifler yapabilir, iyiliklere yönelir, eşyayı isimlendirip kategorize edebilir. Zira medeniyetin baş döndürücü şekilde gelişmesinin temel sebebinin de bu İlâhî hitâplar ve yönlendirmeler olduğu düşünülebilir.⁸⁷⁸

Muhammed Abduh (ö.1905); *“bir aracı yoluyla veya aracısız olarak Allah katından olduğuna kesinlikle inanmak sûretiyle, kişinin nefsinde bulunduğu irfan”* diye tarif ettiği vahy ile; *“kişinin kendi nefsinde hissettiği ve nereden geldiğini bilmeksizin kendinde fark ettiği şuur veya vicdan”* diye tanımladığı ilham arasında bir ilişki kurmuştur. Yine Abduh, âriflerin peygamber olmadıkları halde, onlara yakın tecrübeler yaşadıklarını, gaybî âlemle ilgili bazı sahih müşahedelerinin bulunduğunu tartışmasız gerçek olarak kabul etmek⁸⁷⁹ sûretiyle ârif insanların da İlâhî hitâba ikinci dereceden muhatap olduklarını kabul etmiştir.

Dehlevî, *“muhaddes”* ismini verdiği kimi şahısların, rüyâyı sâliha aracılığıyla kendilerine ilham geldiği şeklindeki hususiyetlerin, sahabeye ve kısmen de özel konumu olan müminlere⁸⁸⁰ lütfedilmiş bir nitelik olabileceğini söylemektedir. Bu vasıflara en münasip şahıs olarak Hz. Ömer'i gösteren Dehlevî, Hz. Peygamber'in

⁸⁷⁸ Aydın, Hayati, *Psikolojik İkna*, 15–16.

⁸⁷⁹ Abduh, Muhammed, *Tevhid Risalesi*, 154, 158–159.

⁸⁸⁰ Dehlevî, *Tefhîmât*, I, 121. İbn Aşûr muhaddes hususunda şu açıklamalarda bulunmuştur: Resulullah (sas); *“Sizden önceki ümmetlerde muhaddesler vardı. Şâyet benim ümmetimden onlardan biri olursa, o da Ömer (r.a.) olurdu”* buyurmuştur. Buhârî, *Sahîh*, Enbiya, 54, Fezâilu's-Sehâbe, 6; Mülim, *Sahîh*, Fezâilu's-Sehâbe, 23. İbn Vehb dedi ki, *“muhaddes”*, ilham olunan demektir. Bkz. İbn Aşûr, *Tefsîru't-Tahrîr*, XXV, 142.

rüyâsında kendisine takdim edilen sütü içtikten sonra Hz. Ömer'e vermesinin⁸⁸¹ bu duruma bir ima olduğunu ifade etmektedir.⁸⁸²

Dehlevî'nin de işaret ettiği gibi, hakikat ehli insanların İlâhî hitâba ikinci dereceden muhatap olduklarına en çarpıcı misal olarak sahabenin ve özellikle de “Hz. Ömer'in *muvâfakâtı*” hususuna değinmek yerinde olacaktır. Nitekim Hz. Peygamber (sas) devrinde sahabenin İlâhî hitâp ve ilhamla çok sıkı duygudaşlık kurduğu inkâr edilemez bir gerçektir.

Suyûtî bu konuyu; “*Bazı Sahabilerin Diliyle Nazil Olan Âyetler*” başlığı altında ele alarak birçok rivâyeti de örnek göstererek işlemiştir. Yine tefsir ve hadis kitaplarında, pek çok âyetin başta Hz. Ömer olmak üzere sahabilerin ifadeleriyle örtüşür şekilde indiğini bildirmektedir. Bu hususta İbn Ömer şöyle demiştir: İnsanlar herhangi bir sorunla karşılaştıkları zaman çözüme yönelik birtakım görüşler ileri sürerler. O sırada Hz. Ömer de kendi görüşünü söylerdi. Akabinde, Hz. Ömer'in görüşüyle örtüşen bir âyet inerdi.⁸⁸³

“*Muvâfakât-ı Ömer*” diye İslâmi kaynaklarda kavramlaştırılan bu hususla ilgili bazı misaller verelim:

Rivâyete göre bir Yahudî'nin; “*dostunuz Muhammed düşman olarak bildiğimiz Cebrâil'den bahsedip duruyor*” şeklindeki sözüne Hz. Ömer; “*her kim Cebrâil'e düşman olursa...*” diye karşılık vermiş ve Bakara Sûresi 97. âyeti, Hz. Ömer'in ifadesiyle aynen inmiştir. Aynı şekilde, Sa'd b. Rebi, Hz. Aişe'nin ifk hadisesiyle ilgili iftiralar üzerine; “*سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ*” demiş ve Nur Sûresi 16. âyeti bu ifadeyi kapsar vaziyette inmiştir. Yine Mus'ab b. Umeyr, Uhud gazvesinde sancağı taşıırken sağ eli kesilmiş, bir süre sonra; “*وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ*” diyerek şehit düşmesinden sonra aynı ifadeyi içeren Âlu İmrân Sûresinin 144. âyeti inmiştir.⁸⁸⁴

Yine bazı tefsirlerde Hz. Ömer'in kimi zaman İlâhî hitâbın içeriğini önceden kestirebildiği şeklindeki bir zihin dünyasına sahip olduğuna dair bazı bilgiler mevcuttur. Mesela, Tahrîm Sûresinin 4–5. âyetlerinin tefsirinde nakledilen bir rivâyete göre Hz. Ömer şöyle demiştir: Resûlullah'a (sas), “*Ey Allah'ın Resulü!*

⁸⁸¹ Bkz. Buhârî, *Sahîh*, Fedâ'ilü Ashabi'n-Nebî, 6; Müslim, *Sahîh*, Fedailü's-Sahabe, 15.

⁸⁸² Dehlevî, *Huccet*, II, 245.

⁸⁸³ Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 136; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 34.

⁸⁸⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 34–35.

*Eşlerin konusunda niçin üzülüyorsun? Onlar hakkında üzülmene gerek yok. Şâyet onları boşarsan, başta Allah, melekler, Cebrâil (a.s.), Mikail (a.s.) olmak üzere ben, Ebû Bekr (r.a.) ve müminler senin yanında oluruz” dedim. Ne zaman böyle bir söz söyledimse, neredeyse her seferinde Yüce Allah'ın benim sözlerimi doğrulayacağını ümit ettim. Bu sözüm üzerine de Tahrîm Sûresinin 5. âyeti nazil oldu.*⁸⁸⁵

Görüldüğü gibi Emiru'l-Müminîn olan Hz. Ömer'in pek çok meseledeki görüşü, İlâhî hitâpla pek muvafık idi ki, sanki bunlar birer batınî İlâhî hitâp gibiydiler.⁸⁸⁶

Muvâfakât, müminin Yüce Allah'ın hitâp edeceği âyeti ilham alması veya kendi fetanet ve basiretine dayanarak İlâhî hitâbın muhtevası hakkında görüşlerini dile getirmesi şeklinde değerlendirilebilir. Yine sosyal hayatta herhangi bir problem ile karşılaşıldığında, müslüman olmanın gerekli kıldığı samimiyet, hassasiyet ve basiretle ortaya bir tavır konulması ve bu tavrın da sonradan İlâhî hitâpla onaylanması manâsına gelmektedir.⁸⁸⁷

4.1.1. 3. Allah'ın İnsanlara Elçi Göndererek Hitâbı

Yüce Allah'ın elçi göndererek muhatap aldığı insanlar, İlâhî hitâba üçüncü dereceden muhatap olan şahıslardır ki bunlar sadece peygamberlerdir.

İlâhî hitâbın üçüncü aşaması olan “*Peygamberlik*” makamı ise, kesbî değil, tamamen vehbîdir. Dolayısıyla bu hitâba peygamberler dışında hiçbir beşerîn erişmesi mümkün değildir. Bu manâdaki hitâp da Hz. Muhammed'in vefatıyla birlikte son bulmuştur. Elçilerin peygamberlere bildirdiği İlâhî hitâplar ise, iki kısma ayrılır. Bunları başlıklar halinde ele alıp değerlendirmeye çalışacağız.

⁸⁸⁵ Bkz. Tâberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, I, 164; Bağavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn, *Meâlimu't-Tenzil*, Dâru Tayyibe, Riyad, 1988, VIII, 168.

⁸⁸⁶ Dehlevî, *Tefhîmât*, II, 17.

⁸⁸⁷ Resûlullah (sas); “*Sizden önceki ümmetlerde muhaddesler vardı. Şâyet benim ümmetimden onlardan biri olursa, o da Ömer (r.a.) olurdu.*” Buhârî, *Sahîh*, Enbiya, 54, Fezâilu's-Sehâbe, 6; Mülim, *Sahîh*, Fezâilu's-Sehâbe, 23. Hadiste geçen “*muhaddes*” kelimesi; ilham alan, doğru söz söyleyen, isabetli görüş bildiren gibi manâlar verilmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 64; Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XVI, 198-199.

4.1.1.3.1. Elçilerin Peygamberlere Risaletle İlgili Hitâbı

Şûrâ Sûresi 51. âyetinde üç farklı hitâptan söz edilmektedir. Bazı müfessirler İlâhî hitâbı üç kategoriye ayırmanın yanı sıra, Hz. Peygamber'e gelen İlâhî hitâpları da kategorik olarak tasnif etmişlerdir:

İmam Mâturidî, Resûlullah'a (sas) gelen İlâhî hitâpların ilki olarak Kur'ân-ı işaret ederek;

“*Sen, sana vahyedilene sınımsız sarıl*”⁸⁸⁸ âyetinde, Hz. Peygamber'e yapılan hitâptan öncelikle Kur'ân'ın anlaşılacağını söyler.

İkincisi beyan hitâbıdır ki, bu hitâp şekli Hz. Peygamber'e (sas) Cebrâîl (a.s.) vasıtasıyla veya Allah'ın dilediği başka bir şekilde bildirilip Kur'ân'daki helâl ve haram olan hususları açıklar.

Üçüncüsü ise, ilham ve ifham hitâbıdır ki bu da;

“(Ey Muhammed!) Biz sana Kitab'ı (Kur'ân'ı) hak olarak indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana öğrettikleri ile hüküm veresin”⁸⁸⁹ âyetinde işaret edilen hitâptır.⁸⁹⁰

İslâm âlimlerinin çoğunluğu ise, Hz. Peygamber'e gelen hitâpları genel olarak iki ana başlıkta değerlendirmişlerdir:

Biri Kur'ân hitâbı, diğeri ise sünnet hitâbıdır. Bu ikili ayırım, “*metluv hitâp*” ve “*gayrı metluv hitâp*”; “*metluv hitâp*” ve “*ilham hitâbı*”; “*hitâb-ı zahir*” ve “*hitâb-ı batın*” gibi farklı kalıplarla da ifade edilmiştir.⁸⁹¹

Buna göre Yüce Allah tarafından inzâl edilen hitâp iki kısma ayrılır:

Birincisi: Yüce Allah, Cebrâîl'e (a.s.); “*elçi olarak Peygamber'e git ve ona, Allah senin şöyle davranmanı emrediyor ve şunları yapmanı buyuruyor diye, bildir*” der. Cebrâîl (a.s.) de bu İlâhî hitâbı anlayıp Hz. Peygamber'e bildirir. Ancak bu bildirim, İlâhî hitâbın harfi harfine şeklinde olması değil de, manâ ve mefhum cihetiyledir.

⁸⁸⁸ Zuhruf, 43/43.

⁸⁸⁹ Nisa, 4/105.

⁸⁹⁰ Mâturidî, *Te'vilât*, I, 498.

⁸⁹¹ Erdoğan, Mehmet, *Vahy -Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, İFAV yay. İstanbul, 2014, 70-71.

İkincisi: Yüce Allah, Cebrâil'e (a.s.); “*Peygamber'e bu hitâbı oku*” diye emreder. Cebrâil (a.s.) da, tıpkı hükümdarın bir mektup yazıp güvenilir elçisine teslim ederek; “*bu mektubu filan kişiye ulaştır*” demesi üzerine, o elçinin de mektuba herhangi bir müdahale etmeksizin ilgili kişiye iletmesi gibi, İlâhî hitâbın hiçbir harfinde değişiklik yapmadan olduğu şekilde bildirmesidir.⁸⁹²

Suyûtî, bu birinci tür hitâbın sünnet; ikincisinin ise Kur'ân olduğunu ifade eder. Kur'ân ve sünnetin ikisi de Cebrâil (a.s.) tarafından inzâl edildiği halde, Kur'ân'ın hem lafız hem manâ olarak; sünnetin de, yalnızca manâ olarak indirildiğini söyler. Kur'ân hitâbının lafız ve manâ olarak inzâl edilmesindeki hikmetin, lafzıyla ibadet edilmesi ve aynı zamanda söz, kalıp, ifade tarzı, tertip ve düzeninin mu'cizevî olmasını gösterir.⁸⁹³

İlâhî hitâbın başladığı ilk dönemle ilgili hadislere⁸⁹⁴ baktığımızda, Resulullah'ın (sas) o dönem itibariyle her ne kadar İlâhî hitâbı alacağını bilmesede, bu hitâp tecrübesinden önce mânevî arınma ve hazırlık sürecinden geçmiş olduğu, ayrıca ilk hitâp tecrübelerinin de rüyâ şeklinde gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır.

İlâhî hitâp ile Hz. Peygamber'in (sas) iç beni arasındaki münasebet, mekanik bir münasebet değildir. Bu açıdan bakıldığında, Hz. Peygamber'in (sas) Yüce Allah ile olan iletişimini, sadece Kur'ân hitâbıyla sınırlamanın doğru bir yaklaşım olmadığı söylenebilir. Aksi takdirde Resûlullah'ın (sas) sadece Kur'ân hitâbıyla İlâhî kaynakla irtibat kurduğunu, geride kalan zaman diliminde ise, kalbinin bu yüce feyizden mahrum kaldığını iddia etmek anlamına gelir. Zira Kur'ân'da, Hz. Peygamber'e (sas) kitap ile beraber hikmetin de öğretildiğinden söz edilmektedir. Hikmeti kategorik olarak kitaptan (İlâhî hitâp) ayrı değerlendirmek de doğru değildir. Nitekim kitap ve hikmet birbiriyle içiçedir:

“*Allah'ın üzerinizdeki nimetini, size öğüt vermek için indirdiği Kitab'ı ve hikmeti hatırlayın*”⁸⁹⁵ âyetinde, hem kitabın hem de hikmetin Allah tarafından bildirildiği ifade edilmektedir.

---

⁸⁹² Suyûtî, *el-İtkân*, I, 44.

⁸⁹³ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 44.

⁸⁹⁴ Bkz. Buhârî, *Sahîh*, Bed'u'l-Vahy, 3; Tefsîr, 96.

⁸⁹⁵ Bakara, 2/231.

Bazı müfessirler, bu âyette geçen “*hikmet*” kelimesini sünnete hamletmişlerdir.⁸⁹⁶ Bu yorumlara göre İlâhî hitâp, hikmet, sünnet ve ilham arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Şimdi de Hz. Peygamber'e (sas) yapılan İlâhî hitâbın kelâmî ve sünnet olmak üzere iki çeşidini ele alıp değerlendirmeye çalışalım.

4.1.1.3.1.1. Kelâmî Hitâp

İlâhî kevnî hitâp, şer'î bir hüküm taşımayan ve varoluşun arkasındaki büyük hakîkate işaret eden dolaylı bir iletişim yoludur. Bu işaretler bilhassa sezgi, akıl ve yüksek düzeyde bir kavrayış gerektirmektedir. Kelâmî hitâp ise, İlâhî talep ve açıklamaları açıkça dile getiren bir hitâptir.

Yine kevnî hitâp, tamamen nesnel ve objektif simgeler, birtakım unsurlar aracılığıyla doğrudan bilgi dünyamıza hitâp ederken; kelâmî hitâp ise, işitme duyumuz aracılığıyla varlığımızın tüm alanlarına hitâp etmektedir. Kelâmî hitâp; anlama, inanma veya inkâr etme, iç ve dış dünyamızı düzenleme, kendimizi İlâhî öğretiler doğrultusunda erdemlilik bakımında kemale erdirmeye, hayat konusunda tutarlı bir ölçü edinme vb. anlam alanlarına yönelik doğrudan İlâhî bildirimlerdir.⁸⁹⁷

İlâhî kelâmî hitâp, insanlığın başlangıcıyla birlikte başlamış ve Yüce Allah tarafından elçi aracılığıyla, değişik dönemlerde insanlara dil aracılığıyla bildirilmiştir.⁸⁹⁸ Kur'ân, bu evrensel geleneğin bir devamı olarak, Yüce Allah'ın insanla doğrudan son hitâbıdır. Sözlü hitâp geleneğinin onunla sona ermiş olmasının bir neticesi olarak o, bütün zamanlara hitâp etmesiyle ve seçkinliğiyle ön plana çıkmıştır.

Kur'ân; konuları, kapsam alanı ve boyutu itibariyle belli bir tarihselliği aşmaktadır. Bu bakımdan anlamının öğrenilmesi ve öğretilmesi kesintisiz ve ebedîdir. Çünkü Allah, bize ebedî zaman doğrultusunda bu kelâm ile hitâp etmektedir. Kendi zatını ifşa ve izhar etmeyen Allah, kevnî hitâp yoluna paralel bir şekilde, söyleyeceği her şeyi Kur'ân hitâbı ile bildirmiştir.⁸⁹⁹ Böylelikle Kur'ân, bizimle daima hitâp etme durumunda olup, bu sebeple her yeni koşulda doğrudan

⁸⁹⁶ Tâberî, *Câmî'l-Beyân*, II, 483; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 212; Kurtubî, *el-Câmî'*, III, 157.

⁸⁹⁷ Bkz. Bakara, 2/8, 212; A'raf, 7 /37; Enfal, 8/24; Nahl, 16/97; Mülk, 67/2.

⁸⁹⁸ İbrahim, 14/4.

⁸⁹⁹ Bkz. Fussilet, 41/42.

ona müracaat etmemizin dinî olduğu kadar insanî bir sorumluluk olduğu açık bir gerçektir.

4.1.1.3.2. Sünnet Hitâbı

Sünnetin İlâhî hitâp olup olmadığı konusunda birtakım tartışmalar vardır. Yüce Allah tarafından Hz. Muhammed'e (sas) ilim ve hikmet verilmiş, bilmedikleri öğretilmiş ve peygamberlik süresi boyunca İlâhî hitâp ile eğitilmiştir. En güzel ahlâka sahip, kâmil bir insan ve her yönüyle mükemmel bir şahsiyettir.

İlâhî hitâbı almaya müsait durumda olan Resûlullah (sas), peygamberlikle birlikte mükemmel bir eğitim sürecini geçirmiş, bu en üst seviyedeki eğitimle beraber dinin mahiyetini kavramış ve hayatını da bu bilinçle yaşamıştır.

Böylesi üstün ve mükemmel özelliklere sahip bir peygamberin, İlâhî hitâba uygun seviyede hikmetli sözler söylemesi elbette manidardır. Yine Kur'ân'ın hüküm koymadığı hususlarda birtakım yeni hükümler getirmesi,⁹⁰⁰ getirdiği bu yeni hükümlerin İlâhî hitâbın çerçevesini aşmaması, Kur'ân'la çelişmemesi, toplum yaşantısını düzenleyecek sağlıklı hükümler koymuş olması ve bunları yaparken de meramını anlatacak seçkin ve veciz ifadeler kullanması, ancak böyle bir İlâhî eğitimin sonucunda elde ettiği kazanımlar olarak değerlendirilebilir.

Resûlullah (sas), peygamberlik süresince daima Yüce Allah'ın gözetim ve kontrolü altında olmuştur. Cebrâil'in (a.s.) desteğinde ve İlâhî hitâbın kapsamında yaşamıştır. Her çeşit söz ve davranışları böyle bir ortamda cereyan etmiş, hak yoldan uzaklaştıracak herhangi bir adımında, bir şekilde ikaz edilmiştir.⁹⁰¹ Dolayısıyla Resûlullah'ın (sas) davranışları, Allah'tan tasvip görmemiş ve ikaz almış olan söz ve işleri hemen düzeltilmiş; ikaz almayan sünnetleri ise, sükût ile onaylanmış birer takrîrî hitâp olarak değerlendirilebilir. O halde, neticede Hz. Peygamber'in sözlü, fiilî

⁹⁰⁰ Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 37.

⁹⁰¹ Bedir Savaşı esirleri hususunda Resûlullah (sas), esirlerin fidye karşılığında salıverilmeleri kararını vermiştir. Bu kararına karşı Yüce Allah tarafından uyarılmış ve azarlanmıştır. Bkz. Enfâl, 8/67–69; Resûlullah (sas), Kureyş'in ileri gelenlerinden bir grubu İslâm'a davet ederken; “*Ya Resûlallah! Allah'ın sana öğrettiklerinden bana da öğret*” diyerek lafa karışan ve âmâ olan Abdullah İbni Mektûm'dan yüz çevirdiğinde de Allah tarafından kınanmıştır. Bkz. Abese, 80/1–10; Bir grup, Tebûk Seferi'ne katılmamak için bazı özürleri beyan ederek izin istediler. Uydurma özür beyanında bulunan münafıklar da oldu. Resûlullah (sas) onlara da izin verdi. Bunun üzerine Kur'ân, onu bu hatalı görüşünden ötürü kınamıştır. Bkz. Tevbe, 9/43–46, 81. İlgili âyetler Resûlullah'ın (sas), Yüce Allah tarafından ikaz edildiğine misal gösterilebilir.

ve takrirî olmak üzere tüm sünneti, aynı zamanda Yüce Allah'ın onayından geçmiştir.

Resûlullah'ın (sas) sözlerini İlâhî hitâp bağlamında iki kısımda değerlendirebiliriz:

1. Tevkifi Kısım: Resûlullah'ın (sas), manâsını İlâhî hitâp yoluyla alıp insanlara kendi ifadeleriyle beyan ettiği sözlerdir. Bu kısmın manâ ve içeriği her ne kadar Allah'a nispet edilmişse de, kelâm olması bakımından Resûlullah'a (sas) nispet edilmesi daha uygundur.

Şunu da ifade edelim ki, “*nebevî hadis*” ile “*kudsi hadis*”in manâsı Allah tarafından İlâhî hitâp ile bildirilmiş olup her ikisinin de lafzı Resûlullah'a (sas) aittir. Nebevî hadis ile kudsi hadis arasındaki farkı bu manâda şöyle izah etmek mümkündür:

a. Resûlullah'ın (sas); “*Yüce Allah şöyle buyurdu*” veya “*Allah şöyle buyuruyor*” şeklinde ifade ettiği sözlerin Allah'a nispeti üzerinde şer'î nas varid olduğu için onun manâsının kesin olarak Allah katından nazil olduğu anlaşılır ve “*Kudsi*” diye adlandırılır.

b. Nebevî hadisler ise böyle değildir. Onlar hakkında bu manâda herhangi bir nas varid olmuş değildir. Yani bunlardan her birinde manâ ve içeriğin, İlâhî hitâp ile bildirilmiş olması veya ictihad ile istinbat edilmiş olması muhtemeldir.⁹⁰²

2. Tefikî Kısım: Resûlullah'ın (sas) Kur'ân'ı anlamak sûretiyle beyan ettiği veya düşünerek ve ictihad ile istinbat ettiği hükümlerdir. İctihad yoluyla istinbat ettiği hususlar şâyet doğru ise, İlâhî hitâp onu tasdik eder (takrir) ve şâyet hata var ise, doğrusu İlâhî hitâp ile bildirilir. Sünnetin bu kısmının da kelâm olarak Allah'a nispet edilmesi doğru değildir.⁹⁰³

Resûlullah'ın (sas) sözleri her iki kısmıyla, yani İlâhî hitâba dayanan tevkifi veya ictihadî olup İlâhî hitâbın ikrar ettiği tevfikî kısımlarıyla bir bütün halinde İlâhî hitâba dayanmakta ve bu kapsamdadır.

⁹⁰² Mennâ Halîl el Kattân, *Ulûmu'l-Kur'ân*, 42-43.

⁹⁰³ Mennâ Halîl el Kattân, *Ulûmu'l-Kur'ân*, 42.

Resûlullah'ın (sas) tüm sünneti, İlâhî hitâbın kapsamı dâhilindedir. Din adına icraatta bulunduğu hususlarda ya kendisine İlâhî hitâp ile mefhum olarak bildirilmiş ya da peygamberlikte sahip olduğu mükemmel kişiliğiyle tasarrufta bulunmuştur.

Hız. Peygamber için böyle bir tasarruf alanının olması son derece önemlidir. Çünkü o, kişiliği devre dışı olan, iradesiz, etkisiz, herhangi bir tasarruf yetkisi olmayan ve sadece aracı bir kişilik konumunda değildir. Bilakis, sahip olduğu birikimle, İlâhî hitâbın çerçevesini aşmayan ve hiçbir şekilde Kur'ân'la çelişmeyen değerlendirmelerde bulunmuş, bir kısım yeni hükümler ortaya koymuştur. Nihâyetinde beşer olması hasebiyle bir yanlıgı olması halinde, İlâhî iradenin müdahalesiyle hataları anında düzeltilmiştir. Böylelikle İlâhî hitâp dâhilinde Resûlullah'ın (sas) iradesinin de aktif bir şekilde devrede olduğunu söyleyebiliriz.

4.1.1.3.2. Elçilerin Peygamberlere Bilgilendirme Hitâbı

Resûlullah'ın (sas) gerek şahsî ve gerekse de beşerî ilişkileri ile ilgili günlük iş ve tavırlarında Kur'ân ve onun beyanının haricinde, kendisine bazı özel bilgilerin, “*gayri metluv hitâp*” yoluyla verildiği âyetlerin mefhumundan anlaşılabilir.

Aşağıda vereceğimiz âyetlerle misallerini sunacağımız hususlarda ve Yüce Allah'ın bu hususları açıkladığı veya emrettiği sırada, henüz Kur'ân ile bildirilmediği halde, daha sonra indirilen âyetlerle anlaşılan bu bilgilerin, Resûlullah'ın (sas) kalbine, ya ilham yoluyla ilkâ edilmiş veya Cebrâil (a.s.) vasıtasıyla iletilmiş bilgilendirme hitâbı olarak niteleyebiliriz. Konumuzla ilgili olarak şu misalleri verebiliriz:

Hız. Peygamber'in (sas), hanımlarından birine vermiş olduğu sırrı, kimseye söylememesini tenbih ettiği halde hanımı, o sırrı başkalarıyla paylaşmıştır. Resûlullah (sas) bu paylaşımı kısmen ifşa edince, hanımı ona, bunu nereden duyduğunu sorması üzerine Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

“Hani peygamber, eşlerinden birine gizli bir söz söylemişti. Fakat eşi o sözü (başkasına) haber verip Allah da bunu peygambere bildirince, peygamber bunun bir kısmını bildirmiş, bir kısmından da vazgeçmişti. Peygamber, bunu ona (sırrı

açıklayan eşine) haber verince o, bunu sana kim bildirdi? dedi. Peygamber, bunu bana, hakkıyla bilen ve hakkıyla haberdar olan Allah haber verdi dedi."⁹⁰⁴

Oysa Yüce Allah'ın, Resûlullah'a (sas) söylediği ve onun da bir kısmını hanımına açıkladığı gizli söz Kur'ân'da mevcut değildi. O halde Yüce Allah, Resulüne şahsını ilgilendiren konularda ilham yoluyla veya elçi aracılığıyla bazı özel bilgiler vermiştir. Bunlar Kur'ân'da yer almadığı için Yüce Allah tarafından kendisine bildirilmiştir denilebilir.

Yine Hz. Muhammed, azadlı kölesi ve en sevdiği arkadaşlarından biri olan Zeyd b. Harise'yi (r.a.), halasının kızı olan Zeyneb binti Cahş (r.a.) ile evlendirdi.⁹⁰⁵ Fakat Resûlullah'ın (sas) bizzat aracı olduğu bu evlilik, çok da sağlıklı bir şekilde devam etmedi. Zeyd (r.a.), birkaç kez Resûlullah'a (sas) müracaat etmek suretiyle hanımını boşamak istediğini ifade etti. Her seferinde de Hz. Peygamber; *"Allah'tan kork zevcenî tut"* diyerek onu geri çevirdi. Sonunda Zeyd (r.a.) hanımını boşadı. Zeyd b. Harise'nin (r.a.) hanımını boşayıp ve ondan tamamen ilişkisi kesildikten sonra Yüce Allah, Zeyneb'i (r.a.) Hz. Peygamberle (sas) nikâhlandığını bildirdi. Bu husustaki âyet şöyledir:

*"Hani sen Allah'ın kendisine nimet verdiği, senin de (azat etmek sûretiyle) iyilikte bulunduğun kimseye, eşini nikâhında tut (onu boşama) ve Allah'tan sakın diyordun. İçinde, Allah'ın ortaya çıkaracağı bir şeyi gizliyor ve insanlardan çekiniyordun. Oysa kendisinden çekinmene Allah daha lâyıktı. Zeyd, eşinden yana isteğini yerine getirince (eşini boşayınca), onu seninle evlendirdik."*⁹⁰⁶

Yüce Allah'ın, Zeyd b. Harise'nin (r.a.) son gelişinden önce Hz. Muhammed'e (sas) bildirdiği ve bu âyette açıkladığı; *"Zeyneb'in (r.a.) kendisine nikâhlanacağı haberi"*, Resûlullah'a (sas), ilham yoluyla veya elçi aracılığıyla bildirilmiştir.

Yine Bedir Savaşı'na çıkarken, Müşriklerle savaşı gözüne kestiremeyen bir kısım Müslümanların savaşmama hususunda, Hz. Peygamber ile mücadelelerini bir nevi sürdürmeleri üzerine Resûlullah (sas); kervan veya Kureyş ordusu, hangisine giderseniz, onda mutlaka zafere erdirileceksiniz şeklindeki Allah'ın zafer va'dini

⁹⁰⁴ Tahrîm, 66/3.

⁹⁰⁵ Ahzâb, 33/36.

⁹⁰⁶ Ahzâb, 33/37.

ashabına açıklamış ve kendi görüşünün, ordu ile savaşmak yönünde olduğunu ısrarla belirtmiştir. Bu konuda Yüce Allah Kur'ân'da şöyle buyurmuştur:

*“Hak ortaya çıktıktan sonra sanki gözleri göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi (cihad hususunda) seninle tartışıyorlardı.”*⁹⁰⁷

Bu âyette sözü edilen “*Hak*” dan murad:

*“Hani Allah size iki taifeden birini, o sizindir diye va'dediyordu. Siz de güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz. Oysa Allah, sözleriyle hakkı meydana çıkarmak ve kâfirlerin ardını kesmek istiyordu”*⁹⁰⁸ âyetleri ile kervan veya Kureyş ordusundan biri olduğu, hangisine giderseniz zafere ereceksiniz bilgisidir.

Bilindiği gibi Enfâl Sûresi, savaştan sonra nâzil olmuş, Bedir Muharebesi'nin durumunu; savaş öncesi ve savaştan sonraki durumları açıklamıştır. Fakat bu sûrede de açıklanan Yüce Allah'ın; *“kervan veya Kureyş ordusu, hangisine giderseniz, onda mutlaka zafere ereceksiniz”* şeklindeki taahhüdü ise, Resûlullah'a (sas) savaş öncesinde, ya da tartışma esnasında bildirilmiş olabilir.

Yine, Beni Nadr kuşatması esnasında onlara ait hurmaların bir kısmının kesilip, bir kısmının bırakılması ile ilgili “*emir*” bu kabilden sayılabilir. Kur'ân'da:

*“(Savaş gereği) hurma ağaçlarından her neyi kestiniz yahut (kesmeyip) kökleri üzerinde dikili bıraktınızsa hep Allah'ın izniyledir”*⁹⁰⁹ buyrulmaktadır.

Bu âyetten anlaşılıyor ki, kuşatma sürerken Yüce Allah, Resulüne hurmaların bir kısmını kesmesi için izin vermiş, o da bu hurmalarından bir kısmını kestirmiş, bir kısmını da bırakmıştır.

İşte kuşatma esnasında verilen bu iznin, iş bittikten sonra indirilen âyetlerin bildirilmesiyle anlaşılmaktadır. Ancak, bu izni dile getiren ifadeler, Kur'ân'da mevcut değildir.

Fetih Sûresi'nin şu âyetide misal verilebilir:

---

⁹⁰⁷ Enfâl, 8/6.

⁹⁰⁸ Enfâl, 8/7.

⁹⁰⁹ Haşr, 59/5.

“Andolsun Allah, Peygamberinin rüyâsını doğru çıkardı. Allah dilerse, siz güven içinde başlarınızı kazıtmış veya saçlarınızı kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz.”⁹¹⁰

Resûlullah (sas) ashabıyla birlikte Mekke'ye gidip umre yapacağı şeklinde bir rüyâ gördüğünü, rüyâsında kendisine böyle bir bilginin verildiğini söylemiştir.

Yukarıda verdiğimiz pek çok misalden hareketle Resûlullah'ın (sas), Kur'ân haricinde başka hitâplar aldığı, bunların bir kısmına sonradan açıklama sadedinde Kur'ân'da yer verildiğini ve bir kısmının da hadislerle ifade edildiğini görmekteyiz. Kanaatimize göre bu tür İlâhî hitâpların bir kısmı, doğrudan Yüce Allah tarafından Hz. Peygamber'in (sas) kalbine “*ilham*” edilirken; bir kısmı ise “*sekîne hâlî*” olmadan, Cebrâil (a.s.) aracılığıyla iletilmiştir. Çünkü “*sekîne hâlî*” ile İlâhî bildirim ancak Kur'ân hitâbı için söz konusudur.⁹¹¹ Bu çeşit hitabı Kur'ân hitabından ayıran özellik de bu olmalıdır.

4.1.2. Allah'ın İnsan Dışındaki Varlıklara Hitâbı

Yüce Allah Şûrâ Sûresi 51. âyetinde belirttiği üzere insanlarla üç aşamalı bir şekilde hitâpta bulunmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın insanlara olan bu İlâhî hitâbının yanı sıra, canlı varlıklardan melekler ve hayvanlara, onlardan farklı olarak birer cansız varlık olan sema ve arza ve dolayısıyla tüm kâinata hitâpta bulunmuştur.

Yüce Allah'ın tüm evrene ve içindekilere yaptığı bu hitâp çeşitlerine “*fitrat*”, “*içgüdü*”, “*adetullah*”, “*tabiat kanunu*” vb. isimler verilmesi, birbiriyle ilintili farklı ifade kalıplarının kullanılması İlâhî hitâp hakikatini değiştirmemektedir. Yüce Allah'ın mahlukâta olan hâkimiyet ve iletişiminin ancak İlâhî hitâp ile gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Burada, Yüce Allah'ın insan dışındaki varlıklar olan meleklerle, hayvanlara ve diğer varlıklara olan hitâbını başlıklar halinde ele alıp değerlendirmeye çalışacağız.

⁹¹⁰ Fetih, 48/27.

⁹¹¹ Kur'ân hitabı Resûlullah (sas) için en ağır hitap şeklidir. Bkz. Haşr, 59/ 21. “*Sekîne hâlî*” ise, bu ağır İlâhî hitabı karşılamak üzere Yüce Allah'ın lütfettiği metanet durumudur. Sekîne ve İlâhî bildirim ilişkisi için bkz. Ebû Dâvûd, *es-Sunen*, Kitabu'l-Cihad, 20; İbn Esîr, *en-Nihâye*, II, 326.

4.1.2.1. Allah'ın Meleklerle Hitâbı

Kur'an'da, Yüce Allah'ın meleklerle vahyetmesinden bahsedilmektedir. Enfâl Sûresinin 12. âyetinde açıkça, başka âyetlerde⁹¹² de yoruma bağlı olarak⁹¹³ meleklerle olan hitâbın vahyetme olarak ifade edildiğini söylemek mümkündür. Kur'an'da Bedir Savaşı'nda Allah'tan yardım isteyen müminlere, melekleriyle yardım edildiği bildirilmektedir:

*“Hatırlayın ki, siz Rabbinizden yardım istiyordunuz. O da, ben peşpeşe gelen bin melek ile size yardım edeceğim, diyerek duanızı kabul buyurdu.”*⁹¹⁴

Yüce Allah, Bedir Savaşı'nda Müşrikler karşısında sayı bakımında daha az olan müminlere değişik şekillerde destek verdiği için, bin melek göndermek sûretiyle yardım ettiği için bahsettikten sonra, meleklerle olan hitâbını “vahy” kavramıyla şu şekilde dile getirmektedir:

*“Hani Rabbin meleklerle, 'Ben sizinle beraberim. İman edenlere sebat verin. Ben kâfirlerin kalplerine korku salacağım. Şimdi vurun boyunlarının üstüne. Vurun, onların bütün parmaklarına' diye vahyediordu.”*⁹¹⁵

Bu âyette Yüce Allah'ın meleklerle vahyde bulunduğu ve bu vahyin hangi hususları kapsadığı bildirilmektedir.

Yüce Allah'ın meleklerle olan hitâbı bir âyet haricinde direkt vahyetme olarak ifade edilmemiştir. Çünkü Meleklerle ilgili hitâplarda, hitâbın gizli kılınmasını gerektirecek diyalog harici varlıkların bulunmadığı anlaşılmaktadır. Öyleyse Bedir Savaşı'nda görev alan meleklerle hitâbın “vahy” olarak ifade edilmesinin sebebi ise, meleklerin yeryüzüne intikalinden dolayı üçüncü şahısların varlığı söz konusudur. Bu durumda Allah'ın onlara olan hitâbı, gizli ve özel bir bildirim şekli olan “vahy” ile ifade edilir. Vahyin, başkalarından gizli bir tarzda birinin diğerine konuşması, ya da bir iletiyi aktarması manâsını düşündüğümüzde, Bedir'de yardıma gelen meleklerle hitâbın neden “vahy” ile ifade edildiği anlaşılmış olmaktadır.⁹¹⁶ Melekler:

⁹¹² Bkz. Necm, 53/10; Nahl, 16/2.

⁹¹³ Âyetlerin Tefsîri için bkz. Râzi Fahreddin, XXVIII, 286; XIX, 220.

⁹¹⁴ Enfâl, 8/9.

⁹¹⁵ Enfâl, 8/12.

⁹¹⁶ Öge, Sinan, *İlâhî Kelâm*, 189.

“Allah'ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen ve kendilerine emredilen şeyi yaparlar”⁹¹⁷ âyetinde ifade buyrulduğu üzere, İlâhî kapsam alanında oldukları için, Yüce Allah'ın emirlerini haliyle tereddütsüz bir şekilde yerine getirirler.

O halde genel manâda meleklerle yapılan İlâhî hitâbın; tıpkı “*fitrat*”, “*içgüdü*”, “*sünnetullah*” dediğimiz “*İlâhî kodlama/programlama*” şeklinde olduğu düşünülebilir. Çünkü meleklerin iradeyle hareket etme durumları söz konusu değildir. Hepsinin Yüce Allah'a kayıtsız ve şartsız bir şekilde itaat etmelerinin yanı sıra, herbir meleğin ait olduğu grup veya bireysel manâda İlâhî hitâp doğrultusunda hangi görev için yaratılmışsa, vazifesini otomatik olarak, yorulmadan, bıkmadan, gevşeklik göstermeden yerine getirmektedir.

4.1.2.2. Allah'ın Hayvanlara Hitâbı

Yüce Allah Kur'an'da, diğer varlıklar arasında bal arısına vahyettiğini bildirmektedir. Bal arısına bal yapma hususundaki görevini ve bu vazifesini nasıl yapacağını şöyle bildirmiştir:

“*Rabbin bal arısına: Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan kendine evler (kovanlar) edin. Sonra meyvelerin her birinden ye ve Rabbinin sana kolaylaştırdığı yaylım yollarına gir, diye ilham etti. Onların karınlarından renkleri çeşitli bir şerbet (bal) çıkar ki, onda insanlar için şifa vardır. Elbette bunda düşünen bir kavim için büyük bir ibret vardır.*”⁹¹⁸

Kur'an'daki bu arı örneğinden yola çıkılarak tüm hayvanların da bu çerçevede İlâhî hitâba muhatap olduklarını söylemek mümkündür.⁹¹⁹

Hayvanların kendi aralarında ve yine kendilerine has bir iletişim durumunun var olduğu bilimsel araştırmalar ortaya koymakta ve herkesçe bilinmektedir. Nitekim hayvanlar arasındaki haberleşmenin bâzen sesle, bâzen hareketlerle, bâzen de koku, renk veya ışık sinyalleriyle gerçekleştiği bilinmektedir. Misal; birçok balık türü, yaydıkları elektrik sinyalleriyle haberleşirler. Sinyali alan hayvan bunun hangi

⁹¹⁷ Tahrîm, 6/66.

⁹¹⁸ Nahl, 16/68–69.

⁹¹⁹ Bkz. Bkz. Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XX, 70.

anlama geldiğini anlayarak harekete geçer. Haberleşmede genel olarak sinyaller; korunma, rakibini tehdit etme, birbirini tanıma, besinin yerini bildirme ve tehlikeyi haber verme gibi maksatlarla kullanılabilir.⁹²⁰

Hayvanların kendi içlerindeki bu iletişimden farklı bir tarzda onlara hitâp edilmesi ve Allah ile aralarındaki varlık farklılığından dolayı bu hitâbın vahy olarak nitelendirilmesi anlaşılır bir durumdur.⁹²¹ Burada bizim için önemli olan husus, dünyanın her yerinde bal üretimini aynı tarzda gerçekleştiren arının⁹²² bu faaliyetini kendisine yapılmış olan İlâhî hitâbın sonucunda gerçekleştireyor olmasıdır.

Bal arısına yapılan “vahy”, “ilham” manâsıdır. Kimileri buna “*fitrî ilham*” derken, kimileri de “*içgüdü*” (sevki tabii) olarak adlandırmaktadır.⁹²³ Bal arısı cinsinin tüm mensupları bakımından bal üretimi teklik gösterdiği için kelimenin bu şekilde ifade edilmiş olması, isabetli bir adlandırma olduğunu söyleyebiliriz.⁹²⁴

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, İlâhî hitâp şeklinde türe verilen ve içgüdü olarak nitelendirilen bu davranışlar, türün mensupları arasında tektip halinde kendini göstermektedir. Bu tektip davranışların söz konusu türe, İlâhî hitâp yoluyla “*fitrî*” olarak bildirildiği âyet-i kerîmelerden açıkça anlaşılmaktadır. Ancak aynı türün mensupları arasında yeknesak şeklinde gözlenmeyen farklılıkların, geçici veya sürekli bir şekilde mevcut olmasının, yine kendilerine verilmiş olan bir başka İlâhî hitâp ile bildirildiği söylenebilir.⁹²⁵

⁹²⁰ Bkz. Hey'et, Yeni Rehber Ansiklopedisi, *Hayvanlar*, Türkiye Gazetesi yay. İstanbul, 1993, IX, 27.

⁹²¹ Öge, Sinan, *İlâhî Kelâm*, 189-190.

⁹²² Balcı, Fuat, *Arıcılık*, Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı yay. Ankara, 1988, 55.

⁹²³ Bkz. Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XX, 69; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Usûlü*, 38.

⁹²⁴ İnsan türünde de böylesi teklik gösteren fitrî davranışlar vardır. Mesela, bebeklerin süt emmeyi doğdukları andan itibaren becerebilmeleri bu davranışlardandır. Kur'ân'da bu duruma şöyle dikkat çekilmiştir: “*Biz ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi; Ona iki tepeyi (anasının iki memesini emmenin veya hayır ve şerrin yolunu) göstermedik mi?*” (Beled, 90/8–10). Burada “النَّجْدَيْنِ” ifadesinin “*hayır ve şer yolu*” manâsına geldiği müfessirler tarafından ağırlıklı olarak tercih edilirken; yine bu ifadenin, bebeğin emdiği “*iki meme*”ye de işaret ettiği söylenebilir. (Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXX, 183; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 568; Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 242; Ateş, Süleyman, *Çağdaş Tefsîr*, VI, 3053)

⁹²⁵ Bu İlâhî hitâp türüne, Hz. Musa'nın annesinin kundaktaki bebeği kendi eliyle denize bırakmasını ve yine Hz. Musa'nın, annesinden başkasını emmediğini bildiren âyetleri misal verebiliriz: “*Musa'nın anasına: Onu emzir, kendisine zarar geleceğinden endişelendiğinde onu denize (Nil nehrine) bırakiver, hiç korkup kaygılanma, çünkü biz onu sana geri vereceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız, diye bildirdik.*” (Kasas,28/7) “*Biz, daha önce onun, sütanelerinin sütünü emmemesini sağladık. Kız kardeşi, size onun bakımını, sizin adınıza üstlenecek ve ona içtenlik ve şefkatle davranacak bir aile göstereyim mi? dedi. Böylece biz onu, annesine geri verdik ki gözü aydın olsun, üzülmesin ve Allâh'ın va'dinin gerçek olduğunu bilsin. Fakat çocukları bilmezler.*” (Kasas, 28/12–13) Hz. Musa'nın annesi, normal şartlarda fitrî olarak bir

Yüce Allah, aynı türdeki varlıklara “*fitri hitâp*” ile türe verilen ve içgüdü olarak nitelendirilen davranışlar, aynı tür içindeki varlıklar tarafından yeknesak davranışlar olarak zuhur bulurken; yine aynı tür içinde tektip şeklinde gözlenmeyen farklılıkların da yine kendilerine bir başka İlâhî hitâp ile bildirildiğini söyleyebiliriz.

4.1.2. 3. Allah'ın Diğer Varlıklara Hitâbı

İlâhî hitâba canlı varlıkların muhatap olmasının yanı sıra, birer cansız varlık olan yer ve göğün de bu hitâba muhatap oldukları Kur'an'ın şu âyetlerinden anlaşılmaktadır:

“İşte o gün, yer, kendi haberlerini anlatır. Çünkü Rabbin ona vahyetmiştir.”⁹²⁶

“Böylece onları, iki günde yedi gök yaptı ve her göğe emrini (kanunlarını) vahyetti.”⁹²⁷

Yer ve göğe yapılan hitâp ile insana yapılan hitâp arasında fark vardır. Kur'an'da canlılara gelen “*vahy*”, “*الٰى*” edatıyla geçişli yapılırken; yer için “*ل*”, sema için “*فٰى*” harfi cerleri kullanılmıştır. Dolayısıyla canlı varlıklar İlâhî hitâbın doğrudan muhatabı ve hedefi olmuşlardır. Temkin ifade eden “*فٰى*” ve nedensellik ifade eden “*ل*” onların tabi oldukları yasaları göstermektedir.⁹²⁸

Yukarıdaki âyetlerden anlaşıldığı üzere, birer cansız varlık olan yer ve göğün işleri öğretilmiş ve bu işleri İlâhî hitâp ile bildirilmiştir. Böylece bütün bir yeryüzü

---

annenin yapamayacağı bir davranışı İlâhî emir gereği yerine getirerek kundaktaki çocuğunu denize salıvermiştir. Yine Hz. Musa, annesini emer bir yaşta iken yani bebek olduğu halde, İlâhî emir ile annesinden başkasını emmemektedir. Oysaki bebekler acıkınca fitrat gereği emerler. Bir bebeğin emmemesi, bebek cinsine göre bir farklılıktır. İşte, emme hususunda bebek türünden ayrılan Hz. Musa'nın farklılığının kendisine yapılan bir İlâhî bildirim sonucu olduğu ifade edilebilir. Oysaki Hz. Musa, yasağı öğrenecek ve ona uyacak yetişkinliğe sahip değildir. Hz. Musa'nın bebek türü içerisindeki konumu ile arı ailesi içindeki ana arının konumunu karşılaştırılabiliriz. Üstelik bu karşılaştırma, türün tümüne yapılan “*fitri hitâp*” ile tür içindeki yapılan farklı hitâpların anlaşılmasına vesile olabilir. Nitekim ana arı, arı ailesi içinde yaşadığı halde, ailenin diğer fertlerinin aksine, meyvelerden yememekte ve bal yapmamaktadır. Yani işçi arılarda gözlenen bal üretimi ile ilgili “*içgüdü*” ana arıda yoktur. (Balcı, Fuat, *Arıcılık*, 76) Çünkü ona, ailesi içinde başka işlev verilmiştir. Tıpkı, tüm bebekler acıkınca emdikleri halde, aynı durumdaki Hz. Musa emmemiş ve kendi türü içinde farklılık göstermiştir. Aynı duruma yakıcı özelliği olan ateş türünün: “*Biz de: Ey ateş, İbrâhim'e serin ve esenlik ol! Dedik.*” (Enbiya, 21/69) İlâhî emirle türün dışına çıkarak yakmamasını misal verebiliriz.

⁹²⁶ Zilzal, 99/4–5.

⁹²⁷ Fussilet, 41/12.

⁹²⁸ Öge, Sinan, *İlâhî Kelâm*, 190.

ve gökyüzü işlerini bilmekte ve ona göre hareket etmektedirler. Herbir göğe işinin bildirilmesi, onların Yüce Allah'ın verdiği düzen ve nizama göre hareket etmesi demektir.⁹²⁹

Bu husus, günümüzde genellikle “*tabiat kanunları*” olarak ifade edilse de, bu durumun İlâhî hitâp sonucu gerçekleştiği ve “*vahy*” kelimesiyle ifade edildiği Kur'ân'ın sunduğu bir hakîkattir. Yani Yüce Allah, ona İlâhî hitâpta bulunmuş, o da zamanı geldiğinde olanları anlatacaktır.

İlâhî hitâbın alanı çok geniştir. Yüce Allah insanlara, meleklerle, arza, semaya ve dolayısıyla tüm canlı-cansız varlıklara hitâpta bulunmuştur. Bu varlıkların tümüne hitâpta bulunduğunu ve bunların bilgisini insanlarla paylaştığını Kur'ân hitâbıyla bildirmiştir.⁹³⁰

İlâhî hitâbın sözlü ifadesi olan Kur'ân, kâinatı açıklar ve şerh ederken, kâinat da aynı şekilde, İlâhî ve sonsuz hakîkatlere güçlü göndermeler ve çağrışımarda bulunmaktadır. Böylelikle Kur'ân ve kâinat, bir bakıma biricik olan sonsuz hakîkatin, derece bakımından asimetrik iki ayağını teşkil etmektedir. Yani Kur'ân hitâbı, bizi sözel ve arkasındaki anlamsal bir dünya ve onun derinlikleriyle ile buluştururken; kevnî hitâp ise, sonsuz tezahürleriyle Kur'ân hitâbını şerh etmekte ve bizleri kucaklamaktadır.

Kur'ân, bizatihi kozmik âlemdeki herbir unsur ve oluşumu; İlâhî kudret, bilgi ve rahmetin dillendirildiği bir dilsel öge olarak bizlere sunmaktadır. Ondaki kâinat ile ilgili ifadeler, anlam bakımından pek çok derinlik ve detaylara sahiptir. İnsanî bilinç ve imanın güçlendirilmesine katkıda bulunmasının yanı sıra, İlâhî hakîkate dair pek çok delil ve işaretler de taşımaktadır.

Kevnî hitâp dünyasına baktığımız zaman, bizzat sözlü hitâp olan Kur'ân'ın da belirttiği üzere, bütün semavat ve arz, İlâhî hitâbın somut cümleleri durumundadır:

---

⁹²⁹ Ateş, Süleyman, *Çağdaş Tefsîr*, VIII, 125.

⁹³⁰ Hz. Âdem'e bütün isimlerin öğretildiğine ilişkin Kur'ân'da şöyle buyrulmaktadır: “*Allah Âdem'e bütün isimleri, öğretti. Sonra onları önce meleklerle arzedip; Eğer siz sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin, dedi.*” (Bakara, 2/31) Bu âyette konumuz bakımında dikkat çeken husus, Hz. Âdem'e tüm isimlerin, yani İlâhî hitâp ile ilgili tüm bilgilerin öğretildiğinin ifade edilmesidir. Burada Hz. Âdem'e bütün isimlerin öğretilmiş olması demek; onun bütün isimleri bilebilecek kapasitede programlanarak yaratılmış olması ve bu programın onun içinde mündemiç bulunacağı mânâsına gelmektedir.

*“Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki yanlarına uğrarlar da onlardan yüzlerini çevirerek geçerler.”*⁹³¹

Gece ve gündüz;⁹³² gökle yer arasında kozmik yasalara boyun eğdirilmiş bulutlar;⁹³³ otların ve ekinlerin yeşermesi;⁹³⁴ yaratılışın topraktan başlaması ve sonra canlıların yeryüzüne yayılışları;⁹³⁵ insanın erkek ve dişi olarak yaratılışı;⁹³⁶ insanların dillerinin farklı olması;⁹³⁷ sıkışan bulutlar arasından şimşegın bulunması;⁹³⁸ rüzgârların hayat ve bereketin müjdecileri olarak gönderilmesi;⁹³⁹ denizlerde dağlar gibi gemilerin yüzmesi;⁹⁴⁰ güneş ve ayın Allah'ın âyeti olması;⁹⁴¹ rüzgârların işlevsel olarak farklı şekillerde gönderilişı⁹⁴² vb. pek çok unsur, İlâhî hakîkati haber veren dolaylı hitâbın ifadeleridir. Bütün unsurlarıyla kâinat, kıyamete kadar dolaylı hitâbın ifadeleri olmaya devam edecektir.⁹⁴³

Kur'an'da şöyle buyurulmaktadır:

*“Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiğı yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.”*⁹⁴⁴

Muhammed Abduh ve Reşit Rızâ'nın, yukarıdaki âyeti tefsir ederken söyledikleri gibi; *“Allah'ın iki kitabı/hitâbı vardır. Birincisi yaratılmış kitap, yani kâinattır. İkincisi ise münzel kitap, yani Kur'ân'dır.”*⁹⁴⁵

⁹³¹ Yûsuf, 12/105.

⁹³² İsrâ, 17/12.

⁹³³ Bakara, 2/164.

⁹³⁴ Taha, 20/54.

⁹³⁵ Rum, 30/20.

⁹³⁶ Rum,30/21.

⁹³⁷ Rum, 30/22.

⁹³⁸ Rum, 30/24.

⁹³⁹ Rum, 30/46.

⁹⁴⁰ Lokman, 31/31; Şûrâ, 42/32.

⁹⁴¹ Fussilet, 41/37.

⁹⁴² Casiye, 45/5.

⁹⁴³ Bkz. Kılıç, Sadık, *Tabiattaki Metafizik ve Guenon'un Doğu Metafiziğı*, Akçağ yay. Ankara, 1995, 34-43.

⁹⁴⁴ Bakara, 2/164.

⁹⁴⁵ Reşit Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, II, 64.

Elmalılı'nın dediği gibi, Yüce Allah'ın iki çeşit âyeti vardır: Birisi, icad ve yaratılış kitabındaki fiili âyetler, diğeri de indirdiği kitaptaki kelâmî âyetlerdir. Bunların ikisi de Yüce Allah'ın zat, sıfat ve kudretine delalet ettiklerinden âyet diye isimlendirilmişlerdir. Bu iki hitâp ve bu iki çeşit âyet, karşılıklı olarak biri diğerin açıklaması ve tefsîridir.⁹⁴⁶ Ayrıca;

“De ki: Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek (denizlere deniz katsak); Rabbimin sözleri tükenmeden önce denizler tükenirdi.”⁹⁴⁷

“Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah'ın sözleri (yazmakla) yine de tükenmez. Şüphesiz Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁹⁴⁸ âyet-i kerîmeleri dikkate alındığında, İlâhî hitâbın Kur'ân'la sınırlı kalmayacağı anlaşılır bir durumdur.

Bu iki âyette geçen "كَلِمَات" lafzı;

“Bu onun söylediği bir sözdür”⁹⁴⁹ âyetinin ifadesinde olduğu gibi, kelâm manâsındaki “kelime” nin çoğuludur. Peygamberlere inen hitâplar nasıl Yüce Allah'ın kelimeleri/hitâbı ise, kevnî emirle yarattığı varlıklar da O'nun kelimeleri/hitâbı kapsamındadır.⁹⁵⁰

Bu sebeptendir ki, pek çok müfessir bu âyetlerin Yüce Allah tarafından harf ve sestem bağımsız şekildeki “kelâm-ı nefsi”ye; bir başka ifadeyle, İlâhî hitâbın ana kaynağı diyebileceğimiz “ilm-i İlâhî”ye işaret etmiş olduğunu vurgulamışlardır.⁹⁵¹

Yüce Allah, ister canlı ister cansız olsun kâinattaki tüm varlıklara İlâhî hitâpta bulunmaktadır. İlâhî hitâba muhatap olanlara baktığımız zaman, bizzat sözlü hitâp olan Kur'ân bile, bütün semavat ve arzın İlâhî hitâbın somut cümleleri olduğunu ifade etmektedir:

⁹⁴⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 558.

⁹⁴⁷ Kehf, 18/109.

⁹⁴⁸ Lokman, 31/27.

⁹⁴⁹ Müminun, 23/100.

⁹⁵⁰ İbn Aşûr, *Tefsîru't-Tahrîr*, XXI, 181-182.

⁹⁵¹ İbn Cuzeyy, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed, *et-Teshîl li-Ulumi't-Tenzîl*, nşr. Rıza Ferec el Hemmânî, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 2003, II, 383; Sâvî, Ahmed b. Muhammed, *Haşiyetu's-Sâvî ala Tefsîri'l-Celâleyn*, Matbaatu'l-İstikame, Kahire, 1934, II, 30; İbn Aşûr, *Tefsîru't-Tahrîr*, XVI, 52.

“Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki yanlarına uğrarlar da onlardan yüzlerini çevirerek geçerler.”⁹⁵²

Yer ve gök, İlâhî hitâp ile hareket eden Yüce Allah'ın birer âyetidir. Kur'an ve kâinat, İlâhî hitâp hakîkati doğrultusunda birbirlerini şerh etmektedir. Dolayısıyla İlâhî hitâp, Yüce iradenin kendisini açığa vurup ifşa etmesi halini ifade etmektedir.

4.2. HİTÂBIN ALLAH DIŞINDAKİ VARLIKLARA NİSPET EDİLMESİ

Kur'an'da “vahy” ifadesi, Yüce Allah dışında başka varlıklara da nispet edilmiştir. Bu varlıklar insan ve şeytan olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Çalışmamızın bu kısmında vahyin insana ve şeytana nispet edilmesi hususu ele alınıp değerlendirilecektir.

4.2.1. Hitâbın İnsana Nispet Edilmesi

İmâ ve işaret anlamına gelen “vahy”; süratli ve gizlice işaretle bulunmak demektir. Bu da sözlü ve sözsüz olmak üzere iki kısma ayrılır.⁹⁵³ Sözsüz işaret olduğu zaman; cümle şeklinde olmadan, sade bir ses ile veya el, kaş ve göz gibi organları, imâlî bir biçimde hareket ettirmek sûretiyle, karşıdaki kişilere mesajı iletme mümkündür.⁹⁵⁴

Kur'an'da işaret manâsındaki “vahy”; Hz. Zekeriya'ya nisbet edilen, sözlü iletişim dışında, kavmine jest ve mimiklerle yaptığı hitâp için kullanılmıştır. Nitekim müfessirlerin pek çoğuna göre⁹⁵⁵ Zekeriya'nın (a.s.) “işaret etti” manasındaki kavmine olan vahyi, bu hitâp türünün Kur'an'daki tek misali olarak kabul edilmektedir.

Zekeriya'nın (a.s.) kıssasıyla ilgili âyetlerden⁹⁵⁶ anlaşıldığı üzere; kendisi yaşlanmış, kemiklerinin zayıfladığı bir zamanda üstelik hanımı da kısır iken, Yüce

⁹⁵² Yûsuf, 12/105.

⁹⁵³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, 379.

⁹⁵⁴ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 515.

⁹⁵⁵ Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 276; Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXI, 190.

⁹⁵⁶ Âyetler için bkz. Meryem, 19/4, 5, 7, 8, 10.

Allah ona bir çocuk lütfetmiştir. Bu İlâhî lütfun kendisine yapıldığına dair bir işaret olarak da üç gün üç gece insanlarla sadece ima ve işaret yoluyla iletişim kurabilmiştir. Nitekim Yüce Allah, Zekeriya'nın (a.s.) bu durumu hakkında Kur'ân'da şöyle buyurmaktadır:

“(Zekeriya), ma'bedden kavminin karşısına çıkıp onlara; Sabah akşam (Rabbinizi) tesbih edin! diye işâret etti.”⁹⁵⁷

Zekeriya'nın (a.s.), kavminin karşısına çıkıp mesajını işaret yoluyla bildirmesini bazı âlimler “*kavmine maksadını yazı ile anlattı*”⁹⁵⁸ şeklinde ifade etmişlerse de pek isabetli görünmemektedir. Çünkü Yüce Allah:

“Zekeriya (a.s.); Rabbim! (çocuğum olacağına dair) bana bir alâmet ver dedi. Allah da şöyle dedi: Senin için alâmet, insanlarla üç gün konuşamaman, ancak işaretleşebilmendir”⁹⁵⁹ buyurmuştur ki, bu âyet de buradaki vahyin, işaret ve ima anlamında olduğunun bir delili olarak anlaşılabilir.⁹⁶⁰ Yine bu âyette Hz. Zekeriya'nın insanlarla sadece “*remz*”; yani el, baş, kaş, göz veya dudaklarla yapılan sessiz işaret yoluyla iletişim kurduğu ifade edilmiştir.⁹⁶¹

İnsanlar arasındaki iletişimin bazen bakışlarla sağlandığı bilinmektedir. Bazı bakışların mesaj dolu olduğu; “*sevgi dolu bakış*”, “*şefkatli bakış*”, “*nefret dolu bakışlar*” gibi deyimlerden anlaşılabilir. Böylece hatip ile muhatap arasındaki iletişimin beden dili dediğimiz işaret yoluyla sağlandığını söyleyebiliriz. Buna göre, “*sağır ve dilsizlerin konuşmaları vahy yoluyla*” denilirse hata edilmiş olmaz. Çünkü Zemahşerî, “*remz*” kelimesinin “*hareket ettirmek*” manâsından hareketle, sağır ve dilsizlerin iletişimlerini de, söz olmadan sadece beden diliyle işaret anlamındaki vahyin bir örneği olduğunu söylemiştir.⁹⁶²

Kur'ân'da “*vahy*” ifadesi, Yüce Allah dışındaki varlıklardan insana nisbet edilmiştir. Ancak bu “*vahy*” ifadesi; vahyin manâsındaki sözsüz işaret, yani remz yoluyla iletişim manâsında kullanıldığını ifade edebiliriz.

⁹⁵⁷ Meryem, 19/11.

⁹⁵⁸ Fahrüddîn Râzî, Zekeriya'nın (a.s.) “*onlara, bunu ya işaretle yahut hususî bir rumuzla ya da yazı yazmak sûretiyle anlatmasıdır*” ihtimallerini sıraladıktan sonra, ifadeye en uygun düşen anlamın “*işaret etti*” manası olduğunu vurgulamıştır. Bkz. Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXI, 190.

⁹⁵⁹ Âlu İmrân, 3/41.

⁹⁶⁰ İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muşkili'l-Kur'ân*, 489.

⁹⁶¹ Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XI, 190.

⁹⁶² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 276.

4.2.2. Hitâbın Şeytana Nispet Edilmesi

“*Vahy*” sözlü işaret manâsında olduğu zaman; birtakım şifrelerle konuşmak, birşeyi üstü kapalı biçimde anlatmak, imalı şekilde konuşmak, remz, kinayeli ve işleyici söz söylemek şeklinde olur.⁹⁶³

Yüce Allah, vahyin şeytana nispet edilmesi hususuyla ilgili âyetlerde şöyle buyurmaktadır:

*“İşte böylece biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar aldatmak için birbirlerine yaldızlı laflar fısıldarlar.”*⁹⁶⁴ Bu âyette insan ve cin şeytanlarının, yaldızlı fakat aldatıcı sözlerle birbirlerine vahyetmeleri bu manâda kullanılmıştır.

Yine Kur’ân’da, insanın kafasını karıştırmak üzere insan ve cin şeytanlarının, onlara vesveseler verdikleri ve kendi aralarındaki fitnelikleri birbirlerine fısıldamaları da “*vahy*” kavramı ile ifade edilmiştir:

*“Cinlerden ve insanlardan; insanların kalplerine vesvese veren sinsî vesvesecinin kötülüğünden, (Allah'a sığınırım).”*⁹⁶⁵

*“Şeytanlar kendi dostlarına sizinle mücadele etmeleri için mutlaka vahyederler.”*⁹⁶⁶

Yukarıdaki âyetlerde geçen “*يُوسُوسُ*”, “*لِيُؤْحُونَ*” ve “*يُوحَى*” kelimeleri, gizli söz söylemek ve fısıldamak anlamlarında kullanılmıştır.⁹⁶⁷ İnsanın kendi nefsi de bazen şeytanın rolüne girerek kendi kendine vesvese vermektedir:

*“Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz.”*⁹⁶⁸

Yukarıda verdiğimiz âyet misallerinden anlaşılmaktadır ki, şeytanî vesvesenin muhatabı ya şeytanlar veya onların dostlarıdır. Bu çeşit vesvesenin mahiyetini, iki ihtimal üzerinde değerlendirebiliriz:

⁹⁶³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 177-178; Râğıb el-İsfahanî, *el-Müfredât*, 515.

⁹⁶⁴ En'am, 6/112.

⁹⁶⁵ Nas, 114/5-6.

⁹⁶⁶ En'am, 6/121.

⁹⁶⁷ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Usûlü*, 37.

⁹⁶⁸ Kaf, 50/16.

Birinci ihtimal; insan ve cin şeytanlarını, İblis'in soyundan olan ve insandan farklı gerçek varlıklar⁹⁶⁹ olarak kabul etme anlayışı. Bu anlayışa göre, En'am Sûresi 112. âyetinde insan ve cin şeytanlarının birbirlerine vahyetmeleri, metafizik iki varlık türünün bilemediğimiz bir tarzda iletişim kurmasıdır. Böylesi bir iletişimin “vahy” olarak nitelendirilmesi, algı düzeyimizin dışında, hızlı ve gizemli bir bildirim olması nedeniyledir.

İkinci ihtimal; insanlardan ve cinlerden azgınlaşmış ve sapıtmış olanların tümüne şeytan denilmesi anlayışıdır. İblis onları iki kısma ayırmış; bir kısmını insanlara vesvese vermeye, diğerini de cinlere vesvese vermeye salmıştır.⁹⁷⁰ Bu durumda, cinlerle insanlar arasındaki varlık farklılığı sebebiyle, iletişim de farklı olmuştur. Ancak insan ve cin şeytanlarından hem cinslerin birbirlerine vahyetmesi durumunda, vahyin gizli bir şekilde ve başkalarının anlayamayacağı konuşma tarzı ile bildiri anlamındadır. Şeytanların birbirleriyle olan konuşma tarzına “vesvese” denilmiştir. Böylelikle şeytanların vesvese vermeleri durumu, hem kendi aralarında hem de insanlara yönelik olduğu söylenebilir.⁹⁷¹

En'am Sûresi 121. âyetinde ise, vesvesenin muhatabı, onların dostları olarak nitelenen insanlardır. Bu durumda metafizik âlemle fizik âlemî arasında bir iletişim söz konusudur. Bu iletişim tek yönlü olup hatip konumunda ve bilinçli tarafı şeytanlardır. Vesvesenin muhatabı durumundaki insan ise, pasif bir şekilde bu hitâbın etkisindedir. Hatta bu gizli iletişimin farkında bile olmayabilir. Bu durumda vahyin; “sözün gizlice kalbe ilkâsı” anlamı, “telkin etme” ve “vesvese verme” manâları gerçekleşmiş olmaktadır.⁹⁷²

Sonuç olarak diyebiliriz ki, her iki âyette de vahyin temel manâları olan gizlilik, kalbe ilkâ, başka şahıslardan gizli olarak yapılan hitâp, telkinde bulunma ve vesvese verme gibi manâlar⁹⁷³ mevcuttur. Dolayısıyla şeytanî hitâbın muhatabı, hem şeytanlar hem de onların dostlarıdır. Şeytanların bu yaptıklarına “vesvese” adı verilmiştir. Bu vesvese verme işi, kendi aralarında veya dostlarına yönelik olabilmektedir.

⁹⁶⁹ Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XIII, 154.

⁹⁷⁰ Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XIII, 154; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 237.

⁹⁷¹ Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XIII; 154–155.

⁹⁷² Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XIII; 169–170.

⁹⁷³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, 379.

4.3. İLÂHÎ HİTÂBIN CANLI VE SÜREKLİ OLMASI

Yüce Allah, kendisini kâinatın içinde varlık bakımından ifşa etmemiştir. Ancak O, her bakımdan kâinatın yegâne İlâhı olduğu için, dolaylı olarak kendisini bildirmek ve ifşa etmek durumunda olmuştur. Bu ifşa durumunu, İlâhî bir bildirim olan hitâp ile gerçekleştirmiştir.

Kur'an hitâbı, dilsel bir bildirim aracı iken; öte yandan tüm boyutlarıyla evren ve ondaki her bir unsur da İlâhî hakîkate işaret eden olgusal İlâhî hitâplardır. Başka bir deyişle kâinatın tümü, Yüce Allah'ın sıfatları ve varlığı hakkında izler ve yansımalar içeren nesnelere bütündür.

Kur'an'da Yüce Allah, insanlara İlâhî bildirimlerde bulunurken, onların yakın ve uzak çevresindeki bitkilerden, çiçeklerden, ağaçlardan, hayvanlardan, dağlardan, gök ve yıldızlardan misaller sunmaktadır.⁹⁷⁴ Pek çok âyette, insanoğlunun tabiata ve çevreye dikkati çekilmiş, böylelikle aktif ve dinamik bir iletişim ortamı kurulması hedeflenmiştir. Bu misaller, âfakta olabileceği gibi enfüste de olabilmektedir. Kur'an, bu İlâhî hakîkati şöyle ifade etmektedir:

“Varlığımızın delillerini, (kâinattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz ki, o Kur'an'ın gerçek olduğu onlara iyice belli olsun. Rabbinin, her şeye şahit olması yetmez mi?”⁹⁷⁵

Burada Yüce Allah'ın varlığına delâlet eden delillerden maksat, insanı tefekküre yönelterek, Yüce Allah'ın İlâhî azametinin kavranmasını sağlamaktır. Bu çerçevede kâinatın tümü, İlâhî hakîkati anlatan bir kitap ve azametinin birer işareti gibidir. Buna göre, yerin ve göklerin yaratılması, gece ve gündüzün ardarda gelmesi,⁹⁷⁶ toprağı canlandırmak üzere yağmurun yağması, canlı varlıkların yaratılması, bulutların boyun eğerek havada süzülmesi,⁹⁷⁷ arının bal yapması, hayvanların çeşit çeşit yaratılması ve içimi hoş süt vermeleri⁹⁷⁸ Yüce Allah'ın varlığına ve birliğine birer işarettir.

⁹⁷⁴ Bkz. En'am, 6/95–99; Yunûs, 10/5

⁹⁷⁵ Fussilet, 41/53.

⁹⁷⁶ Bkz. Âlu İmrân, 3/190.

⁹⁷⁷ Bkz. Bakara, 2/164.

⁹⁷⁸ Bkz. Nahl, 16/66–69.

Güneş'in bir aydınlık, Ay'ın bir nur kılınması, yılların sayısının bilinmesi için Güneş ve Ay'a menzillerin konulması,⁹⁷⁹ gökyüzünün korunmuş bir tavan kılınması⁹⁸⁰ birer İlâhî bildirimdir. Müfessirler; güneş, ay, yıldızlar ve onların belli bir yörüngedeki zaman ayarlı dönüşlerini, hâsılı kelâm göklerde mevcut olan her şeyi, Yüce Allah'ın azametinin birer işareti olarak yorumlamışlardır.⁹⁸¹

Çekirdek ve danenin yaratılması, sabahın gecenin içinden sıyrılıp gelmesi, gecenin dinlenme vakti kılınması, zifiri karanlıkta yol bulabilmek için gökteki yıldızların birer lamba gibi yaratılması, beşerin bir tek nefisten yaratılmış olması, gökten yağmurla inen sularla bitkilerin yeşermesi ve her türlü meyvenin var edilmesi Yüce Allah'ın varlığının kozmik delilleridir.⁹⁸² Hakk Teâlâ Kur'an'da:

*“İşte bunlar, Allah'ın âyetleridir. Onları sana gerçek olarak okuyoruz. Artık Allah'tan ve O'nun âyetlerinden sonra hangi söze inanacaklar?”*⁹⁸³ buyurmaktadır.

Bütün bu kozmik hakikatleri, basit birer tabiat olayı olarak değerlendirmek doğru değildir. Çünkü Yüce Allah âlemi, kevnî İlâhî işaretlerle donatmıştır. İlâhî bildirim yönüyle, insanları uyaran ve onları bilgilendiren Kur'an hitâbı ile kâinat hitâbı arasında bir uyum vardır. Şâyet insanoğlu, doğa ve tabiatı kendi başına bağımsız bir alan gibi değil de; kendisine bir şeyler söyleyen, mesaj ulaştıran geniş bir semboller hazinesi gibi görebilirse, kâinatın kendisi de insana yardımcı olacaktır.⁹⁸⁴ Böylece insan, aklî melekelerini kullanarak, kevnî âyetlerin birer İlâhî bildirim olduğunu anlayabilecektir:

*“De ki: Göklerde ve yerde neler var, bakın (da ibret alın)! Fakat inanmayan bir topluma deliller ve uyarılar fayda sağlamaz.”*⁹⁸⁵

Bu konu ile ilgili en güzel misallerden biri de Kur'an'da geçen ve Hz. İbrahim'in tabiat olayları karşısındaki tutumunu ve sorgulamasını bildiren âyetlerdir.⁹⁸⁶ Bu hususta Hz. Peygamber de; *“Allah'ın yarattıklarını düşünün, O'nun*

⁹⁷⁹ Bkz. Yunûs, 10/5.

⁹⁸⁰ Bkz. Enbiya, 21/32.

⁹⁸¹ Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 246; Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XVII, 33-34.

⁹⁸² Bkz. En'am, 6/95-99.

⁹⁸³ Casiye, 45/6.

⁹⁸⁴ Nasr, Seyyid Hüseyin, *İnsan ve Tabiat*, çev. N. Avcı, Yeryüzü, yay. İstanbul, 1982, 122.

⁹⁸⁵ Yunûs, 10/101; bkz. AnkEbût, 29/20; Zariyat, 51/20-22.

⁹⁸⁶ Bkz. En'am, 6/75-79.

Zatını düşünmeyin"⁹⁸⁷ buyurarak Yüce Allah'ı bilmenin yolunun bizatihi Allah'ın zatı hakkında değil; eserlerini düşünmekle mümkün olabileceğine işaret etmektedir.

Kevnî âyetler, tüm beşere hitâp eder ve aklî yeterliliğe sahip olan herkes bu İlâhî bildirimlerden faydalanabilir. Kevnî âyetlerle hâsıl olan iletişim, mahiyeti itibariyle doğrudan bir bildirim şeklindedir. Nasıl ki yollardaki işaretler, yolcuların istikametini gösteriyorsa, tabiatın herbir unsuru da bizim dikkatimizi sadece kendilerine değil, kendilerinin ötesinde olan İlâhî hakîkate yöneltmeye çalışır.⁹⁸⁸

Yüce Allah, kevnî âyetler aracılığıyla insanlarla araya herhangi bir aracı elçi koymadan ve de sözsüz bir şekilde İlâhî hitâpta bulunmaktadır. Böylelikle Allah, insanların önüne adeta İlâhî hakîkatleri dile getiren kevnî âyetlerini ortaya koymakta ve kendisiyle iletişimin, kâinat üzerinden gözlem, akletme ve tefekkür sûretiyle kurulmasını istemektedir.⁹⁸⁹ Böylelikle kâinat, hâl diliyle İlâhî hakîkatleri ifade etmektedir diyebiliriz.

Yüce Allah, kendisini ifşa etmek için bu kozmik unsurların yanı sıra bir de, "kelâm" ile İlâhî hitâpta bulunmuştur. O halde, dünyanın içinde kendisini açığa vurmayan Allah, İlâhî kelâm ile kendisini ifşa etmiştir. İlâhî hitâbını, bu dünyanın parçası olan, onun boyutları içinde oluşup şekillenen dünya kelâmıyla gerçekleştirmiştir. Nitekim Kur'ân dilinin bu dünyaya aidiyeti, her peygamberin kendi kavminin diliyle gönderildiği gerçeğini vurgulayan şu âyet ile teyit edilmektedir:

*"Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın."*⁹⁹⁰ Kur'ân'ın hitâp dilinin bu dünyaya ait olduğunu, dolayısıyla onun, bizim anlama ve yorumlama etkinliğimizin konusunu teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

İlâhî hitâp olan Kur'ân, her ne kadar metin değeri olarak diğer metinlerin yorumlanma yöntem ve şekilleriyle birtakım benzerlikler gösterse de, özellikle İlâhî

⁹⁸⁷ Farklı ifadelerle gelen bu hadis rivâyetlerini Ebû Nuaym, Taberani, İbn Ebi Şeybe, Beyhakî gibi pek çok hadis âlimi rivâyet etmiştir. Bkz. Aclunî, *Keşfu'l-Hafa*, I, 311–312, 449; İbn Hacer, İbn Abbas'tan gelen: "Her şeyde tefekkür edin, ancak Allah'ın zatında tefekkür etmeyin" manâsındaki hadisin mevkuf olduğunu ancak senedinin sağlam olduğunu belirtmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 383.

⁹⁸⁸ Bkz. İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 156; Ateş, Süleyman, *Çağdaş Tefsîr*, IV, 114.

⁹⁸⁹ Bkz. Hac, 22/18; Casiye, 45/13.

⁹⁹⁰ İbrahim, 14/4.

kaynaklı olması, nüzûl şekli ve tedviniyle, nesiller boyunca tevatürle aktarılması gibi kendine has birtakım ayrıcalıklarıyla farklılık göstermektedir. Dolayısıyla İlâhî hitâbı te'vil etkinliğinde, bazı hususî şartlar olmakla beraber, Kur'an'ın metin dilinin bu dünyaya ait olduğu bir gerçektir. O, rûhu ve hedefi itibariyle, sınırlı tarihsel bir metin değildir. Aksine, bütün tarihsel durumlara, taleplere ve yönelişlere hep açıktır ve açık olmaya devam etmektedir.

İlâhî hitâp, kendisini sunan kaynak olan Yüce Allah'ın diri ve hayat sahibi olması gibi hep diri ve canlıdır. Hayat kaynağı, hayat dolu ve dinamik olan, ebedî bir hitâp ve davettir. Bu durumu; en etkili, tutarlı yorum biçiminin, metnin lafzından ziyade rûhuna bağlanmaktır ve bunu; “*dil rûhun aynasıdır*”⁹⁹¹ şeklinde ifade etmek mümkündür. Böylelikle Kur'an metninin kutsal olmasının yanı sıra, anlam ve yorum etkinliğinin evrenselliği, hayat kaynağı, dinamik ve canlı, rûhunun derinlikli olması gibi hususiyetleri sıralayabiliriz.

Bir metin, tartışılıp ve konuşulduğu sürece hep canlı kalmayı sürdürecektir. Bu durumda, metin üzerinden sürdürülecek olan her yorumsal ve anlamsal keşif çabası da, asla sona ermeyecektir. O halde, bir metinde sınırsız işaret olduğunu söylemek, yorumun ölçütlerinin olmadığı manâsına gelmemelidir. Yani, yorum potansiyelinin sınırsız olması, yapılacak o yorumların bir amacının olmadığı ve başını alıp gittiği manâsına gelmemektedir.⁹⁹² Dolayısıyla İlâhî hitâp olan Kur'an'ın, yorum potansiyelinin sınırsız olması, Yüce Allah'ın bizlere olan hitâbının sürekliliği anlamına gelmektedir.

İlâhî hitâp olan Kur'an, zengin anlam katmanlarıyla yüklü ve muhatabın ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir mahiyet arz etmektedir. Kur'an'ın bu şekilde farklı aktivitelere elverişli olması; “*Kur'an ve yorumu hep canlı mıdır?*” sorusuna vereceğimiz cevabın olumlu olacağını göstermektedir. Nitekim İlâhî hitâp olan Kur'an metninin sınırlı birkaç anlamla, yani belli bir anlam çerçevesinde sınırlandırılmayacağı bir gerçektir.

İlâhî hitâbın özgünlüğü, onun harikulade bir süreç içinde gerçekleşmesini gerektirmiştir. Yüce Allah, genel manâda yaratmış olduğu insana, özelde de peygamberlere olan hitâbını, “*vahy*” yoluyla gerçekleştirmiştir. Bu İlâhî hitâbıyla da,

⁹⁹¹ Özcan, Zeki, *Teolojik Hermenötik*, Alfa yay. İstanbul, 2000, 176.

⁹⁹² Eco, Umberto, *Yorum ve Aşırı Yorum*, çev. Kemal Atakay, Ayrıntı yay. İstanbul, 2016, 34.

O'nun kudret ve ilim sıfatlarına bağı olan iradesi tecelli etmiştir. Kur'ân'da ifade edildiği gibi:

*“Göklerde ve yerde bulunanlar, (her şeyi) O'ndan isterler. O, her an yeni bir İlâhî tasarruftadır.”*⁹⁹³

Yüce Allah, Hayy isminin bir tecellisi olarak, âlemdeki İlâhî icraatlarını sürdürmektedir. O'nun son kelâmî hitâbı olan Kur'ân da, İlâhî sıfatlara paralel bir şekilde bütün etkinlik alanlarıyla canlı, enformasyonel bir referans olmaya devam edecektir. Kur'ân; mahiyeti itibariyle etkilemek, yönlendirmek, mesajlar iletmek şeklindeki nitelikleriyle aktif ve canlı bir kitaptır. Ait olduğu kaynağının yanı sıra, amaç ve mesajı itibariyle de sonsuzdur. Yüce Allah'ın insanlara olan ebedî hitâbı ve sonsuz kelâmıdır.

Yüce Allah, Kur'ân üzerinden bizlere olan hitâp ve konuşmasını devam ettirmektedir. Kelâmının lafızları ve bu lafızların ötesindeki manâları sezme yolunda da, ilham ve irşad yollarını her daim açık tutmaktadır. Nitekim Âlûsî'nin bu husustaki değerlendirmelerini şöyle ifade edebiliriz: Birazcık akli veya imanî olan herhangi bir kimse Kur'ân'ın, Allah tarafından dilediği kullarının içlerine ve rûhlarına akıtacağı birtakım sırlar kapsadığını inkâr edemez. Kişi nasıl olur da, Mütenebbi'nin Divan'ı ve bu Divan'ın beyitlerinin çokça manâ ihtiva edebileceğini ifade ederken, Yüce Allah'ın, Resûlullah'a (sas) indirdiği Kur'ân'ın ve onun âyetlerinin, pek çok gizli manâları barındırdığını söylemesin? *“Seni eksikliklerden uzak tutarız Allah'ım! Bu, çok büyük bir iftiradır.”*⁹⁹⁴ Kâinatta hiçbir hadise yoktur ki, son İlâhî hitâp olan Kur'ân'da, ona işaret edilmiş olmasın! Bu demektir ki Kur'ân, kâinat ve metafizik âlem olmak üzere tüm âlemlerin kutsal sırlarını kapsamaktadır.⁹⁹⁵

Kur'ân'ın hakîkate Yüce Allah'ın hitâbı olduğunu, bu sebeple de Allah'ın hitâbının sonsuz olduğunu, zira Yüce Allah'ın, dilediği yerde, dilediği zamanda ve dilediği şekilde hep konuşup hitâpta bulunduğunu, böyle olmaya da devam ettiğini şu âyetlerden de anlayabiliriz:

---

⁹⁹³ Rahmân, 55/29.

⁹⁹⁴ Nur, 24/16.

⁹⁹⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'anî*, I, 7.

“De ki: Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek (denizlere deniz katsak); Rabbimin sözleri tükenmeden önce denizler tükenirdi.”⁹⁹⁶

“Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah'ın sözleri (yazmakla) yine de tükenmez. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁹⁹⁷

Böylelikle Kur'an, hiçbir şekilde zaman boyutu ve bilgi birikimi ile bitirilemeyecektir. Onun hep canlı, güncel ve sonsuz oluşu, hep yeni, yeniden açıklanmaya hazır, kesintisiz bir hitâp ve iletişim potansiyeline sahip bir kitap olduğu anlamına gelmektedir.

İlâhî tecelli akışının tüm insanlara ulaşması için kevnî hitâp, hep açık duran bir sofraya niteliğindedir. Sonsuz İlâhî sofradan, gönüllere inen bu vasıtasız hitâp, kelâmî formattan soyutlanmış, kalbe yansıyan ve beynin algıladığı bir bilgi hali olarak nitelendirilebilir. Âlûsî de, insanlara vahyin geliş şekillerini bildiren âyetin⁹⁹⁸ “أَلَّا وَحِيًّا” kısmını yorumlarken; hızlı bir şekilde algılanan, özü itibarıyla de harflerden oluşmayan ve dışarıdan duyulması mümkün olmayan gizlilikteki bir kelâm şeklinde nitelemiştir.⁹⁹⁹

O halde diyebiliriz ki, İlâhî hitâbın en genel şekli olan bu doğrudan hitâp, gönül ve zihin dünyamızda Yüce Allah'ın inâyetiyle, hızlı ve özel bir bilgi halinin oluşmasıdır. Teşriî hitâp sona ermesine karşın; tefsirî hitâp akışı, İlâhî lütfu arayan duygulara, akıllara inmesi, ulema, evliyaullah aracılığıyla devam ettiği söylenebilir. Böylelikle teşriî hitâbın artık sona ermiş olduğunu, fakat Yüce Allah'ın insanlara olan mânevî irşad ve bildirimlerinin dolaysız bir şekilde süreceğini belirten hadisi şerifte de dile getirildiği üzere, Allah ile kulları arasında bir iletişim yolu olarak, mübeşşirat hitâbından¹⁰⁰⁰ söz edebiliriz.

Resûlullah'ın (sas) hadisinde geçen “sâlih rüyâ” tabiri, uyku halinde görülen rüyâ anlamıyla sınırlı tutulması durumunda bütün müminleri kapsar. Ancak bu tabir,

⁹⁹⁶ Kehf, 18/109.

⁹⁹⁷ Lokman, 31/27.

⁹⁹⁸ Bkz. Şûrâ, 42/51.

⁹⁹⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ani*, XXV, 55.

¹⁰⁰⁰ Buhârî, *Sahîh*, Ta'bir, 5.

ulema, evliya ve müfessir konumunda olan az sayıda kimseler için ise, ilham, isabetli görüş, gönül ve akıl açıcı müjdeli haberler gibi manâları da ihtiva eder.¹⁰⁰¹ Çünkü Resûlullah'ın (sas) vefatıyla birlikte, nübüvvete dair İlâhî hitâp sona ermiş, bu konuda herhangi bir kafa karışıklığı olmayacağından emin olunmuştur. Ayrıca bu tür haberler teşriî ve itikadî alanı da kapsamadığı için, Yüce Allah'ın İlâhî lütufta bulunacağı mümtaz şahsiyetlere ilham yolu açılmıştır¹⁰⁰² denilebilir. Resûlullah'ın (sas) mübeşşirattan muradı, yeni şer'i bir ahkâm getirmemesidir.¹⁰⁰³

Âlûsî, Şûrâ Sûresi 51. âyetini yorumlarken, Allah ile kul arasındaki hızlı ve gizli iletişimi, hadiste geçen mübeşşirat ifadesine “vahy” sözcüğünü ekleyerek şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: Vahyden geriye, sadece genel bir vahy türü olan mübeşşirat kalmıştır. Bu da vasıtasız bir şekilde, Hakk'tan kula vaki olur. Teşriî vahy ise kesilmiştir.¹⁰⁰⁴ Âlûsî'nin, “sâlih rüyâ” terimini değil de, özellikle “vahy” ifadesini tercih etmiş olması; Yüce Allah tarafından seçkin kullarına aktif, açık ve genel bir yöntemle bilgi verildiğine dair bir işaret olarak yorumlanabilir.

Buradaki “vahy” ifadesinin, doğrudan “ilham” manâsında olduğu aşikârdır. Bu demektir ki, İlâhî muradın Resûlullah'ın (sas) kalbine doğrudan ilkâ edilmesi, Hz. Peygamber'de de bunun Yüce Allah tarafından olduğu şeklinde zorunlu bir bilginin hâsıl olması söz konusudur. Aynı şekildeki doğrudan hitâp; yine İlâhî bir lütufta olarak ilham şeklinde, peygamber olmayanlar için de devamlı ve düzenli bir şekilde olmaksızın gerçekleşebilir.

O halde, sadece uykuda görülen rüyâ ile sınırlı tutmaksızın, Yüce Allah'ın mümtaz kullarına olan ilim ve irfan şeklindeki mânevî feyiz akışının, “ilham” şeklinde devam ettiğini söyleyebiliriz. Âlûsî bu durumu; Hakkın halk ile olan konuşması şeklinde nitelendirmekte, ancak insanlardan Hz. Ömer ve ona varis olmuş velîler gibi kimileri bunun İlâhî bir hitâp olduğunu anlarken; bazı kimseler ise, bunu anlayamaz ve Yüce Allah'ın onunla konuşması olduğunu bilemez demektir.¹⁰⁰⁵

“İlham” hitâbının devam etmesi; Yüce Allah'ın, kendisine yakın gördüğü kullarına doğrudan rüyâ ve yeni fikirler, yorum ve açıklamalar, ilmî keşif ve

¹⁰⁰¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIV, 402; Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XXIV, 202.

¹⁰⁰² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIV, 402.

¹⁰⁰³ Dehlevî, *Tefhîmât*, II, 179.

¹⁰⁰⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'anî*, XXV, 62.

¹⁰⁰⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'anî*, XXV, 62.

tecelliler halinde bildirimde bulunması demektir. Bu durum O'nun, İlâhî hitâbının ebedîyen güncel kalması manâsına gelmektedir.

Yüce Allah'ın bilhassa kendi hitâbını anlayabilmeleri ve onu yeni hayat ve şuur tecellilerine dönüştürmeleri yolunda kullarına olan sonsuz lütuf ve ihsanı vardır. Cenab- Hakk'ın bu bitmez lütfunu Said Nursî (ö.1960) şöyle ifade etmektedir:

Sair nihâyetsiz kelmât-ı İlâhîyenin ise, bir kısmı dahi; has bir itibarla, cüz'î bir unvan ile hususî bir tecelli ile cüz'î bir isim ile ve has ve Rububiyet ile ve mahsus bir saltanat ile ve hususî bir rahmet ile zahir olan ilhâmât sûretinde bir mükâlemedir.¹⁰⁰⁶

O halde, ister mufassal bir kitap niteliğindeki kâinat için olsun, isterse de muhtasar bir tabiat durumundaki kitap için olsun, her anın bir görmesi vardır. Herbir okumada farklı bir manâ katmanı ortaya çıkar. Bu, sonsuz İlâhî hitâbın, ilham ve irşad yoluyla şuur mertebesine dönüşmesidir. Evrensel olma özelliğiyle Kur'ân, kâinat ve hayatın kitabıdır. İlâhî enformasyonel yayın olan İlâhî hitap, Kur'ân ve kâinat üzerinden devam etmektedir.

---

¹⁰⁰⁶ Nursî, Said, *İşârâtü'l-İ'câz*, çev. Abdülmecid Nursî, Risâle-i Nur Külliyyatı, nşr. İstanbul, 2005, 12-13.

SONUÇ

Yüce Allah, imkânlar âleminde, insana iki alan üzerinden hitâp etmektedir. Biri Hakk Teâlâ'nın, tüm varlıklara, yaratılış amacına uygun bir biçim vermesi, onları görevlerini, kusursuz olarak yapabilecekleri bir mahiyette yaratması anlamına gelen “*kevnî hitâp*”; diğeri ise, Yüce Allah'ın insanlara iletmek istediği, genelde yol gösterme, tavsiye, emir ve yasaklar şeklindeki mesajlarını vasıtalı olarak, gizli ve süratli bir biçimde sadece peygamberlerine bildirmesi anlamına gelen “*kelâmî hitâp*”tır.

Kelâmî hitâp, hem muhteva hem de iletişim biçimi olarak duyular ötesi, metafizik bir nitelik arz etmektedir. Bu sebeple Yüce Allah bu hitâbı, insanlar arasından seçtiği peygamberler aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Böylece anlaşılabilir ve uygulanabilir olmasını sağlamıştır.

İlâhî hitâbın muhatabı olan peygamberlerin, kendilerine gelen bildirimlerde şöyle ya da böyle herhangi bir tasarrufları olmamıştır.

Resûlullah'ın (sas), Kur'ân haricinde, başka İlâhî hitâplar aldığı, bunların bir kısmına sonradan açıklama sadedinde Kur'ân'da yer verildiği ve bir kısmının da hadislerle ifade edildiği bilinmektedir. Kanaatimize göre bu tür hitâplardan bir kısmı, doğrudan Yüce Allah tarafından Hz. Peygamber'in (sas) kalbine ilham ediliyorken, bir kısmı ise “*sekîne hali*” olmadan, Cebrâil (a.s.) aracılığıyla iletilmektedir. Bu çeşit hitâbı Kur'ân hitâbından ayıran özellik de budur. Yani Kur'ân hitâbı, sadece “*sekîne hali*” ve Cebrâil (a.s.) aracılığıyla geliyor iken; diğeri hitâplar ise, ya doğrudan ilham yoluyla veya “*sekîne hali*” olmadan Cebrâil (a.s.) aracılığıyla gelmektedir.

Hiz. Peygamber'in sünneti, İlâhî hitâbın kapsamındadır. Ona ilim verilmiş, hikmet verilmiş; ayrıca bilmedikleri öğretilmiş ve peygamberlik süresi boyunca İlâhî hitâp ile eğitilip insanî niteliklerinde kemale erdirilmiştir. Yüce Allah, kendisi ile Resûlü Hz. Muhammed (sas) arasındaki İlâhî hitâbı sağlamada, “*elçi*” olarak Cebrâil'i (a.s.) görevlendirmiş, “*kelâm*” ve “*Arap Dilini*” de hitâp vasıtası yapmış ve böylelikle İlâhî hitâp olayının gerçekleşmesi konusunu, imkân dâhiline sokmuştur denilebilir.

Yüce Allah'ın sonsuz ve sınırsız ilminin yazılmış olduğu, İlâhî bilginin hazinesi, İlâhî projeler âlemi ve hitâbın da kaynağı niteliğindeki “*Levh-i Mahfûz*”,

her türlü şeytanî unsurlardan korunmuştur. “*Levh-i Mahfûz*”; mahlûkatla alakalı bütün malumatı ihtiva etmiş, İlâhî kitapların aslını oluşturmuş, şeytan gibi kötü varlıklardan korunmuştur. İlâhî hitâp, “*sefera*” olarak adlandırılan melekler tarafından Cenâb-ı Hakk'ın müsaadesiyle direkt olarak “*Levh-i Mahfûz*”dan alınıp yazılmıştır. Yazılan bu sayfalar Cebrâil'e (a.s.) intikal ettirilmiş ve beşerîn algı alanı dışında kalan bir yolla, Cebrâil (a.s.) tarafından Resûlullah'a (sas) yirmi üç yıllık bir süre içerisinde ulaştırılmıştır. İlâhî hitâbın “*Levh-i Mahfûz*”dan Hz. Peygamber'e (sas) intikali konusunda farklı nüzûl aşamaları takdir edilse de, bu konu hakkında bildiklerimiz son derece sınırlıdır.

Kur'ân'ın, hem lafız hem de manâ olarak Yüce Allah'ın muciz kelâmıdır. Bunun en önemli delillerinden biri, Kur'ân'la Hz. Peygamber'in (sas) sözleri arasındaki farklılıktır. Hakk Teâla, Kur'ân'la tehdidde bulunmuştur.

İlâhî hitâpla ilgili olarak “*nüzûl / inzâl / tenzîl*” kelimeleri kullanılmıştır. Bu kelimeler, kimi âyetlerde ilham etmek anlamında kullanılmıştır. İnzâl, tenzîl ve vahy başta İlâhî kitaplar olmak üzere melekler, şeytan, yağmur, elbise, demir, hayr, azab, bela, ölçü, hazine, sultan, güven duygusu(emene), sekine gibi maddî-mânevî şeylere nispet edilmiştir. Meleklerin, Cebrâil'in (a.s.), Rûhun, şeytanların tenezzülünden de bahsedilmiştir.

İlâhî hitâp, tedrici bir şekilde inmeye devam etmiştir. Böylece toplumun alışmış olduğu temelsiz geleneklerinin ve bozuk inançlarının yanlışlığını ortaya koymak sûretiyle, yumuşak bir geçişle onları buna hazırladıktan sonra, gönüllerini yavaş yavaş içtenlikli bir iman, samimi bir ibadet ve güzel bir ahlâk ile erdemli duruma getirmiştir. İlâhî hitâbın “*tenzîl*” süreci, âyetlerin kalplerde hıfzedilmesini kolaylaştırmış, Hz. Peygamber'in mânevî dinginlik ve görev tutkusunu muhafaza etmiş, ona psikolojik ve mânevî desteği sağlamış; tek başına olmadığı ve asla terk edilmeyeceği hissini diri tutmuştur.

İlâhî hitâbın “*tenzîl*” formunda gelmiş olması, Hz. Peygamber'e (sas) has öznel koşullarla beraber, o da dâhil olmak üzere, toplumun sosyo-kültürel yapısını dikkate almak, İlâhî emir ve yasakların zaman içinde özüm senerek kabulüne bir zemin oluşturmuştur. Kur'ân'ın olaylar ve hadiselerle paralel bir şekilde, ihtiyaca

göre parçalar halinde inmesi, Yüce Allah'ın müminlere bahşetmiş olduğu bir yüce eğitim tarzıdır.

İlâhî hitâp olan Kur'an; konuları, kapsam alanı ve boyutu itibariyle muayyen ve belli bir tarihselliği aşmaktadır. Bu bakımdan tefsir ve anlamının tahsil edilmesi kesintisizdir. Çünkü Hakk Teâla, bize zaman doğrultusunda bu yolla hitâp etmektedir. Kendi zatını açığa vurmayan Yüce Allah, kevnî hitâba paralel bir şekilde, söyleyeceği her şeyi Kur'an hitâbı ile bildirmiştir. Böylelikle Kur'an, bizimle daima hitâp etme durumunda olup, bu sebeple her yeni koşulda doğrudan ona müracaat etmemizin dinî olduğu kadar insanî bir yükümlülük olduğu da açık bir hakîkattir.

Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın, insanlar ve cinlerin dışındaki varlıkları, yaratılış amaç ve hedefleri doğrultusunda yaratması, onları yaratılış amacını gerçekleştirebilecek nitelikte donatıp yönlendirmesi de bir âdetullah olarak evrende devam eden bir İlâhî fitrî hitâptir.

Yüce Allah'ın her ne kadar peygamberlere olan hitâbı son bulmuşsa da, ins, cin ve meleklerle olan fitrî hitâbı, tüm çeşitleriyle birlikte devam etmektedir ve edecektir. Bu anlamda İlâhî hitâbın sona ermesi demek, tüm mevcudatın yok olması anlamına gelmektedir. Çünkü Allah: “*O, her an yeni bir İlâhî tasarruftadır.*” (Rahman, 55/29) Yani, yarattıkları ile sürekli bir münasebet halindedir.

Hem kevnî hitâbı hem de kelâmî hitâbı anlamak, onlardaki kudret, ilim, irfan ve gaye sınırlarını açığa çıkarabilmek yolunda Yüce Allah'ın bize olan İlâhî lütufları devam etmektedir. Yüce Rabbimiz, kalbimiz ve aklımız kanalıyla, bizim gayretimize, ilim ve irfan arzumuza icabet etmekte ve hassas duygularımız üzerinden İlâhî hitâbını sürdürmektedir.

İlâhî hitâbın kesintisiz olması, Kur'an'ın bizzat “*Allah'ın kelâmı*” olmasıyla da doğrudan alakalıdır. Çünkü “*kelâm*”; durağan, etkisizleşmiş bir söz olgusunu değil, bilakis, kesintisiz bir etkinliğe ve işleve sahip olan, daima diri kalan bir söz etkinliğini gösterir. “*Kur'an*”, tarih süreci içerisinde, daima yenilenecek tefsir etkinlikleriyle sürececek olan İlâhî bir hitâptir.

İlâhî hitâbın hedefi insandır. O, insanı, yaratıcısı ile doğrudan bir ilişki içerisinde sokarak, sarsılmaz, sağlıklı bir rûh ve beden bütünlüğüne kavuşturmak, ona

dünya görüşü kazandırıp bu olgunluk içerisinde Yüce Allah'ın razı olacağı sağlıklı bir toplum meydana getirmeyi hedeflemiştir.

İlâhî hitâp, akıl yoluyla test edilemez ve tecrübe edilemez karakterdeki gaybî bir alana tekabül etmektedir. Bu alana ait hususiyetler; Yüce Allah'ın ilmi, egemenliği, melekûtunun sırları ve varlığıyla ilişkili gaybî haberlerdir. Bunları bilmek ancak peygamberler aracılığıyla mümkün olabilmektedir. Zira gaybî haberlere inanılması için senetlerin sahih olmasının bile yeterli olmadığını; böylesi konularda Kitap ve Sünnet'ten tevatür derecesine ulaşmış delillerin olması gerekmektedir.

İlâhî hitâbın muhtevaları, değişmeyen esasları yanında değişebilir nitelikteki hükümleriyle birlikte, Yüce Allah'ın yarattığı en mükemmel varlık olan insanın mânevî dünyasını düzenlemiş ve son peygamber Hz. Muhammed'e gelen risâlet hitâbıyla noktalanmıştır. Bu tıpkı bir nehrin bütün kollarıyla birleşip en sonunda azametli bir görünüm ve güzelliğe kavuşması şeklinde, sonsuz bir mükemmelliğe ulaşmıştır.

KAYNAKLAR

- Abduh, M. (1986). *Tevhid Risalesi*. (çev. Sabri Hizmetli). Ankara: Fecr Yayınları.
- Abdulkaki, Muhammed Fuad. (1994). *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-Marife.
- Aclunî, İsmail b. Muhammed. (trs). *Keşfu'l-Hafa*. Beyrut: Dâr İhyai't-Turâsi'l-Arabî.
- Ahmed b. Hanbel. (1992). *Musned*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ahmed, R. (1958). *Mu'cemu Metni'l-Luğa*. Beyrut: Dâr Mektebetu'l-Hayat.
- Akseki, A. H. (trs). *İslâm Dini*. Ankara: Gaye Matbaası.
- Albayrak, H. (1993). *Kur'ân'da İnsan- Gayb İlişkisi*. İstanbul: Şûle Yayınları.
- Altıkulaç, T. (1994). "Ebû Amr b. Âlâ" *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. X. 94–96.
- Âlûsî, Ş. (trs). *Rûhu'l-Me'ani fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim*. Beyrut: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Âsım, A. (2013). *el-Okyânûsu'l-Basût fi Tercemetu'l-Kâmûsi'l-Muhît*. (haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Atay, H. (1982). *Kur'ân'da Bilgi Teorisi*. İstanbul: Furkan Yayınları.
- Ateş, A. (2003). "*Tefsir Geleneğinde Levh-i Mahfûz Düşüncesi*". Ankara: İslâmî Araştırmalar Dergisi. 391–404.
- Ateş, S. (1988). *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyatı.
- Aydın, H. (2016). *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Aydın, H. (2016). *Kur'ân'da Psikolojik İkna*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed. (1998). *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Azîzuddîn, N. (2009). *İnsan-ı Kamil*. (çev. A. Avni Konuk). İstanbul: Gelenek Yayınları.

- Bakillânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib. (1963). *el-İnsâf fî Mâ Yecibu İ'tikâduhu ve Lâ Yecûzu'l-Cehlu bih.* (thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî). Kahire: el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turas.
- Balcı, F. (1988). *Arıcılık.* Ankara: Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı Yayınları.
- Bağavî, Ebû Muhammed el-Huseyn. (1988). *Meâlimu't-Tenzîl.* Riyad: Dâr Tayyibe.
- Beydâvî Kâdî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer. (1314). *Envâru't- Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl.* Beyrut: Dersaâdet.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali en-Neysâbûrî. (trs). *Kitâbu'l-Esmâ ve's-Sıfat.* Beyrut: Dâr İhyai't-Turâsî'l-Arabî.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali en-Neysâbûrî. (trs). *es-Sunenü'l-Kübrâ.* Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. (1992). *Sahîhu'l-Buhârî.* İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Bursevî, İ. H. (1389). *Rûhu'l-Beyân.* İstanbul: Damla Yayınları.
- Câbirî, Muhammed Abîd. (2007). *el-Medhal ila'l-Kur'ân'il-Kerîm.* Beyrut: Merkezi Dirâsati'l-Vahdeti'l-Arabî.
- Cerrahoğlu, İ. (1993). *Tefsîr Usûlü.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Cevherî, İsmail b. Hammad. (1990). *es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sthâhu'l-Arabiyye.* (thk. Ahmed Abdulgafûr Attar). Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn.
- Cilacı, O. (1997). "Havârî". *DİA.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. XVI. 513–516.
- Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed. (1995). *Kitâbu't-Tarifât.* Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Çağıl, N. (2003). *İlâhî Kelâmın Tabiatı.* İstanbul: İnsan Yayınları.
- Çantay, H. B. (1993). *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm.* İstanbul: Risale Yayınları.
- Çelebi, İ. (1996). *İslâm İnancında Gayb Problemi.* İstanbul: MÜİFAV Yayınları.
- Demirci, M. (2011). *Vahy Gerçeği.* İstanbul: MÜİFAV Yayınları.

- Derveze, M. İ. (2012). *Kur'ân'ı Anlamada Üsul*. (trc. Vahdettin İnce). İstanbul: Ekin Yayınları.
- Derveze, M. İ. (1997). *el-Kur'ânu'l-Mecîd*. (çev. Vahdettin İnce). İstanbul: Etkin Yayınları.
- Derveze, M. İ. (2008). *et-Tefsîru'l-Hadîs*. Kahire: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Dehlevî, Ahmed Şah Velîyullah b. Abdurrahim. (2003). *Huccetullâhi'l-Bâliğa*. (trc. Mehmet Erdoğan). Ankara: İmaj Yayınları.
- Dehlevî, Ahmed Şah Velîyullah b. Abdurrahim. (1967). *et-Tefhîmâtu'l-İlâhîyye*. Haydarabat.
- Derrâz, M. A. (1970). *en-Nebeu'l-Azîm*. Kuveyt: Dâru'l-Kalem.
- Derrâz, M. A. (2012). *Kur'ân'a Giriş*. (çev. Sâlih Akdemir). Ankara: Otto Yayınları.
- Deylemî, Muhammed b.Hasan. (2008). *Beyânû Mezhebi'l-Bâtuniyye ve Butlânuhu*. İstanbul: İrşad Yayınları.
- Duman, M. Z. (2006). *Beyânu'l-Hak (Kur'ân'ın Nüzûl Sırasına Göre Tefsiri)*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Duman, M. Zeki (1997). *Vahy Gerçeği*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. (1981). *es-Sunen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ebû Hayyân, el-Endulûsî, Muhammed b. Yûsuf. (2002). *el-Bahru'l-Muhît*. Beyrut: Dâr İhyai't-Turâsi'l-Arabî.
- Ebû'l-Bekâ, Eyyûb b. Musa el Kefevî. (1993). *el-Kulliyât Mu'cem fi Maslaha ve'l-Furûki'l-Luğaviyye*. (nşr. Adnan Dervîş-Muhammed el-Misrî). Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- Ebû's-Suud, Muhammed b. Muhammed. (trs). *İrşâdu'l-Aklî's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâr İhyai't-Turâsi'l-Arabî.
- Ebû Zeyd, Nâsır Hamîd. (2013). *İlâhî Hitâbın Tabiatı*. (çev. Mehmet Emin Maşalı). Ankara: Otto Yayınları.

- Eco, U. (2016). *Yorum ve Aşırı Yorum*. (çev. Kemal Atakay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Elik, H. (1998). *Kur'ân'ın Korunmuşluğu Üzerine*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Elmalılı, M. H. Y. (2014). *Hak Dini Kur'ân Dili*. (sad. İsmail Karaçam ve Arkadaşları). İstanbul: Azim Dağıtım.
- Erdoğan, M. (2014). *Vahy-Akil Dengesi Açısından Sünnet*. İstanbul: İFAV Yayınları.
- Ertuğrul, İ. F. (1994). *Hakikat Nurları*. İstanbul: Sebil Yayınları.
- Erzurumlu, İ. H. (2014). *Marifetnâme*. (thk. Ahmet Davudoğlu). İstanbul: Çelik Yayınları.
- Esed, M. (1999). *Kur'ân Mesajı*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. (trs). *Tehzîbu'l-Luga*. (thk. Abdusselâm Hârûn). Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lif ve't-Terceme.
- Fazlurrahmân. (2016). *Ana Konularıyla Kur'ân*. (trc. Alpaslan Açıkgenç). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Fazlurrahmân. (1996). *İslâm*. (trc. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın). Ankara: Selçuk Yayınları.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd. (1983). *Me'âni'l-Kur'ân*. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb.
- Feyrûzâbâdî, Ebû Tâhîr Muhammed b. Yakûb. (2008). *Kâmûsu'l-Muhût*. Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. (1964). *Fedâihu'l-Bâtuniyye*. (nşr. Abdurrahmân Bedevi). Kahire: Mektebetü'l-Arabiyye.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. (trs). *İhyâu Ulumi'd-Din*. (çev. Ahmet Serdaroğlu). İstanbul: Bedir Yayınları.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. (2014). *Kimyâ-i Saâdet*. (çev. Ali Arslan). İstanbul: Merve Yayınları.

- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. (1988). *Meâricu'l-Kuds fî Medârici Ma'rifeti'n-Nefs*. Beyrut.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. (2002). *el-Meârifu'l-Aklîyye*. (çev. Ahmet Kamil Cihan). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. (1994). *Mişkâtü'l-Envâr*. İstanbul: Bedir Yayınları.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. (trs). *er-Risâletü'l-Ledünniyye*. (nşr. İbrahim Emin Muhammed). Kahire: Mektebetü't-Tevfikîyye.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. (trs). *Tehâfütü'l-Felasife*. (thk. Süleyman Dünya). Kahire: Dâru'l-Maarif.
- Güneş, A. (2000). *Kur'ân-ı Kerîm'in Ortaya Çıkış Süreci*, Ankara: Köksav Yayınları.
- Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. el-Hasen. (1965). *Hatmü'l-Evliyâ*. (thk. Osman İsmail Yahya). Beyrut: el-Matbaatü'l-Kâsûlikîyye.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî. (1988). *Kitabu'l-Ayn*. (nşr. Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Samerraî). Beyrut: Dâr İhyai't-Turâsi'l-Arabî.
- Hamîdullah, M. (1993). *İslâm Peygamberi*. (çev. Sâlih Tuğ). İstanbul: İrfan Yayınları.
- Hamîdullah, M. (1993). *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*. (çev. Sâlih Tuğ). İstanbul: MÜİF Yayınları.
- Hey'et, (2012). *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: DİB Yayınları.
- Hey'et, (1993). "Hayvanlar". **Yeni Rehber Ansiklopedisi**. İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Işık, A. (2006). *Bir Felsefe Problemi Olarak Vahy ve Mu'cize*. Ankara: Elis Yayınları.
- İbn Adıyy, Ebû Ahmed Abdullah. (1984). *el-Kâmil fî'd-Du'afâ*. Beyrut: Dâr İhyai't-Turâsi'l-Arabî.

- İbn Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh. (1988). *Ahkâmü'l-Kur'ân*. (nşr. Muhammed Abdulkâdir Ata). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnu'l-Arâbî, M. (2017). *Fusûsu'l-Hikem*. (çev. Ekrem Demirli). İstanbul: Alfa Yayınları.
- İbnu'l-Arâbî, M. (1999). *el-Futuhatu'l-Mekkiyye*. (nşr. Ahmed Şemsüddin). Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Aşûr, Muhammed b. Tahir. (1984). *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tunus: Dâru't-Tunusiyye.
- İbn Cevzî, Cemâluddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali. (1985). *Nuzhetu'l-A'yuni'n-Nevâzir fi İlmi'l-Vücuah ve'n-Nezâir*. (nşr. Muhammed Abdülkerîm Kâzım). Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- İbn Cuzeyy, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed. (2003). *et-Teshîl li-Ulumi't-Tenzîl*. (nşr. Rıza Ferec el Hemmânî). Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. (1989). *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdisi ve'l-Âsâr*. (takdim, Kemâl Yûsuf el-Hût). Beyrut: Dâru't-Tâc.
- İbn Esîr, Ebû's-Seadat Mecduddîn el-Mübârek. (2008). *en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- İbn Habîb, Ebû Cafer Muhammed. (trs). *Kitâbu'l-Muhabber*. Beyrut.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l- Fadl Ahmed b. Ali eş-Şâfî. (1978). *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Kahire: Dâru'r-Reyyân li't-Turâs.
- İbn Haldun, Ebû Zeyd Velîyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. (2016). *Mukaddime*. (haz. Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdülmelik. (1963). *es-Sîretu'n-Nebevîyye*. (thk. Mustafa es-Sakâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhâfiz eş-Şelebî). Mısır.
- İbn İshâk, M. (1981). *es-Sîretu'n-Nebevîyye*. (thk. Muhammed Hamîdullah). Konya: Esra Yayınları.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed ez-Zer'î. (1989). *Tefsîru İbn Kayyim*. Beyrut: Dâr Mektebetu'l-Hilâl.

- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed ez-Zer'î. (2004). *Kitâbu'r-Rûh*. Beyrut: Dâr İbn Hazm.
- İbn Kesîr, İmâduddîn Ebû'l-Fidâ İsmail. (1994). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Riyâd: Mektebetu Dâri's-Selâm.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim. (1978). *Tefsîru Garibi'l-Kur'ân*. (thk. Seyyid Ahmed Sakr). Beyrut.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim. (2014). *Te'vîlu Muşkili'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. (1992). *Sunenu İbn Mâce*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed. (trs). *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sadr.
- İbn Sinâ, Ebû Ali Huseyn b. Abdillâh. (1353). *Risâle fi'l-Fi'l ve'l-İnfîâl*. Haydarabad: Matbaatu Cem'iyyeti Daireti'l-Maarifi'l-Osmaniye.
- İbn Teymiyye, Takiyuddîn Ahmed b. Abdulhalîm. (1985). *Muvâfakâtu Sahihi'l-Menkûl li Sarihi'l-Ma'kûl*. Beyrut.
- İbn Teymiyye, Takiyuddîn Ahmed b. Abdulhalîm. (1991). *Der'u Teâruzi'l-Akl ve'n-Nakl*. (nşr. Muhammed Reşâd Sâlim). Riyad.
- İzutsu, T. (trs). *Kur'ân'da Allah ve İnsan*. (çev. Süleyman Ateş). Ankara: Kevser Yayınları.
- Kâdî Abdulcebbâr, Ebû'l-Hasen Abdullah b. Ahmed el Hemedânî. (trs). *el-Muhit bi't-Teklîf*. (nşr. Ömer Seyyid Azmî). Kahire.
- Karadâvî, Y. (1985). *el-Hasâisu'l-Amme li'l-İslâm*. Beyrut.
- Karaman, H. (1974). *Mukayeseli İslâm Hukuku*. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Keleş, A. (1999). "Sünnet Vahy İlişkisi". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. I, 151–193.
- Kılıç, R. (2004). *Modern Batı Düşüncesinde Vahy*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kılıç, S. (1993). *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerîm*. İzmir.

- Kılıç, S. (1995). *Tabiattaki Metafizik ve Guenon'un Doğu Metafiziği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kırca, C. (1982). *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Bilimler*. İstanbul: Mârifet Yayınları.
- Kirmânî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî. (1981). *el-Kevâkibu'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Kurtubî, Ebû Abdîllah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr. (1985). *el-Câmî' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Kutub, S. (2003). *Fi Zilâli'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'ş-Şuruk.
- Mcdanold, D. B. (1986). "İlham". **MEB İslâm Ansiklopedisi**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.
- Mâturidî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. (2004). *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*. (thk, Fatıma Yûsuf el-Haymi). Beyrut: Muessesetu'r-Risâle.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed. (1992). *en-Nuket ve'l-Uyûn Tefsîru'l-Mâverdî*. (thk. Seyyid b. Abdülmaksut b. Abdürrahim). Beyrut.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed. (1987). *A'lâmu'n-Nubuvve*. (thk. Muhammed el-Mu'tasimbillah el-Bağdâdî). Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Mennâ Halîl el Kattân. (1997). *Ulûmu'l-Kur'ân*. (trc. Arif Erkan). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Mesîr, Ebû Huzâfe Muhammed Seyyid Ahmed. (1987). *er-Rasûl ve'l-Vahy*. Beyrut.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. (1997). *Sünnetin Anayasal Niteliği*. (çev. N. Ahmet Asrar). İstanbul: Çıra Yayınları.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. (1991). *Tefhîmu'l-Kur'ân*. (trc. Hey'et). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Mukâtil, Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân el-Ezdî. (2002). *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. (nşr. Mahmûd Şehate). Beyrut: Müessesetü't-Tarihi'l-Arabî.
- Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdurraûf b. Tacülarifin b. Ali. (1998). *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmî's-Sağîr*. (thk. Hamdi ed-Demirdaş Muhammed). Riyad: Mektebu Nizâr Mustafa el-Bâz.

- Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccâc el Kuşeyri. (1992). *Sahîhu Müslim*. (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Nahhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail. (1988). *İ'râbu'l-Kur'ân*. (nşr. Zuheyr Gâzi Zâhid). Beyrut.
- Nasr, S. H. (1982). *İnsan ve Tabiat*. (çev. N. Avcı). İstanbul: Yeryüzü Yayınları.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb. (1992). *Sunenu'n-Nesâî*. (thk. Bedrettin Çetiner). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Muhammed. (1968). *Medâriku't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vil*. Kahire.
- Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed. (1993). *Tabsiratu'l-Edille fi Usuli'd-Dîn*. Ankara: DİB Yayınları.
- Neysâbûrî, Nizâmuddîn el-Hasan b. Muhammed b. el-Huseyn. (1969). *Garâibu'l-Kur'ân ve Reğâibu'l-Furkân*. (thk. İbrahim Atve Avad). Mısır.
- Nursî, S. (2005). *İşârâtu'l-İ'câz*. (çev. Abdülmecid Nursî). İstanbul: Risâle-i Nur Külliyatı Neşriyatı.
- Okumuş, M. (2003). *Kur'ân'ın Felsefi Okunuşu: İbn Sinâ Örneği*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Öge, S. (2008). *İlâhî Kelâmın Yapısı*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Özcan, Z. (2000). *Teolojik Hermenötik*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Özsoy, Ö. (2004). *Kur'ân ve Tarihsellik*. Ankara: Kitabat Yayınları.
- Paçacı, M. (1991). *Kur'ân-ı Kerîm Işığında Vahy Geleneğine Bir Bakış*. İstanbul: İslâmî Araştırmalar Dergisi.
- Râğîb el-İsfahânî, Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed. (trs). *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Marife.
- Râzî, Fahrüddîn, Muhammed b. Ömer. (trs). *et-Tefsîru'l-Kebîr*. Tahran: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye.
- Reşît Rızâ, M. (trs). *Tefsîru'l-Menâr*. Lübnan: Dâru'l-Marife.
- Reşît Rızâ, M. (1991). *Muhammedî Vahy*. (trc. Sâlih Özer). Ankara: Fecr Yayınları.

- Sâbûnî, M. A. (1981). *et-Tıbyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Dimaşk: Mektebetu'l-Ğazalî.
- Sâbûnî, M. A. (1979). *Safvetu't-Tefasir*. Kahire: Dâru's-Sâbûnî.
- Sâlih, S. (1994). *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*. (trc. M. Said Şimşek). Konya: Esra Yayınları.
- Sâvî, Ahmed b. Muhammed. (1934). *Haşiyetu's-Sâvî ala Tefsîri'l-Celâleyn*. Kahire: Matbaatu'l-İstikame.
- Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celaleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr. (1993). *ed Durru'l-Mensûr fî Tefsîri'l-Me'sûr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celaleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr. (1973). *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: el-Mektebetu's-Sakâfiyye.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. (1996). *Musned Hadisler*. (thk. Said Muhammed el-Lahhâm). Beyrut.
- Şâtîbî, Ebû İshâk İbrahim b. Musa. (2016). *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şeriâ*. (trc. Mehmet Erdoğan). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm. (1961). *el-Milel ve'n Nihal*. Kahire.
- Tâberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. (1988). *Câmû'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Tabersî, Ebû Ali el Fazl b. el Hasan. (1997). *Mecmau'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. (nşr. İbrahim Şemsüddin). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Taftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer. (1316). *Şerhu Hadîsi'l-Erbâîn li'n-Nevevî*. (nşr. Şefîk Efendi). İstanbul: Dâru't-Tıbbâti'l-Amira.
- Taftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer. (1317). *Şerhu'l-Akaid*. İstanbul.
- Tanyu, H. (1988). "Ahd-i Cedid". *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. I, 501–507.
- Temizer, A. (2012). *Kur'ân'da De Ki Hitâbı*. İstanbul: MÜİFAV Yayınları.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevra. (1992). *Sunenu't-Tirmizî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

- Topaloğlu, B. (1981). *Allah'ın Varlığı*. Ankara: DİB Yayınları.
- Usta, M. A. (1986). *Rûhçuluk Nedir*. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed. (1968). *Esbâbu'n-Nüzûl*. Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed. (2009). *et-Tefsîru'l-Basût*. Riyad: Câmiatu'l-İmam Muhammed b. Suûd.
- Yeniçeri, C. (1995). *Uzay Âyetleri Tefsiri*. İstanbul: Erkâm Yayınları.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Murtaza Muhammed el-Huseynî el-Vasîtî. (trs). *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Zebîdî, Zeynuddin Ahmed b. Abdullatif. (1976). *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*. (trc. Ahmed Naim). Ankara: DİB. Yayınları.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî. (1988). *Meâni'l-Kur'ân ve İrâbuhu*. (thk. Abdülcelîl Abduh Sa'lebî). Beyrut: Âlemu'l-Kutub.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. (1985). *Siyeru Â'lami'n-Nubelâ*. Beyrut.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer. (2006). *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Kitabu'l-Arabî.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer. (1985). *Esâsu'l-Belâğa*. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme.
- Zurkânî, Muhammed Abduazîm. (1988). *Menâhîlu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh. (2006). *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. (thk. Ebû'l-Fadl ed-Dimyâtî). Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- Zerzûr, Adnan Muhammed. (1984). *Ulûmu'l-Kur'ân*. Beyrut: Mektebetu'l-İslâmiyye.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : Mazhar DÜNDAR
Uyuğu : TC
Doğum Tarihi ve Yeri : 1971/ VARTO
Telefon : 5052925746
Faks : .....

E-mail : mazhardu@hotmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Doktora	TİB /TEFSİR	05.08.2019
Yüksek Lisans	TİB /TEFSİR	22.06.2000
Lisans	İLAHİYAT FAK.	15.06.1995

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
23	MEB	ÖĞRETMEN

Yabancı Dil

ARAPÇA

Yayınlar

- İksad 25–26 Ağustos 2018 Ahtamara 1. Uluslararası Multi Disipliner Çalışmalar Kongresi'nde " Allah'ın İnsanlara Olan Hitâbı" isimli bildirinin sunumu ve metnin Kongre Kitabında yayınlanması.
- Uluslararası Social Science Developmend Journal (SSDJournal) dergisinde "İlâhî Hitâp- İlham İlişkisi" makalenin yayınlanması: September 2018 / Vol 3 / Issue 12 / pp 394–400

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZ ORJİNALLİK RAPORU

Tez Başlığı / Konusu:

16/08/2019

İLÂHÎ HİTÂBIN KARAKTERİSTİĞİ

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 234 sayfalık kısmına ilişkin, 16/08/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından TURNİTİN intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 42 (oniki) dur.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

16/08/2019
Mazhar DÜNDAR
Adı, Soyadı, İmza

Adı Soyadı : Mazhar DÜNDAR
Öğrenci No : 159203052
Anabilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri
Programı : Tefsir
Statüsü : Y. Lisans Doktora

DANIŞMAN
Prof. Dr. Hayati AYDIN
16/08/2019

ENSTİTÜ ONAYI
UYGUNDUR

16/08/2019
Doç. Dr. Bekir DOĞLAR
Enstitü Müdürü

